

**АРЯБЪ ТУТА
ГРЯМЪАТШКАСУ**

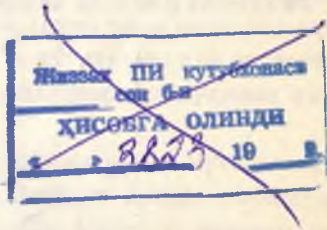
1

40 (11/1987) Д. 2 (10 тоб)
I-15
01

Неъматулло ИБРОҶИМОВ
Муҳаммад ЮСУПОВ

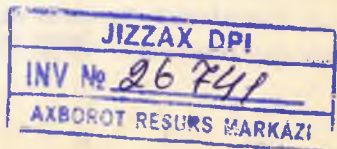
АРАБ ТИЛИ ГРАММАТИКАСИ I жилд

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта
махсус таълим вазирлиги олий ўқув юртлари
талабалари учун дарслик сифатида
тавсия этган

«Ўзбекистон миллий энциклопедияси»
Давлат илмий нашриёти

Тошкент

Қўлланма араб тили грамматикаси назарий масалаларини ўзбек тилида изчил равишда изоҳловчи илк китобдир. Муаллифлар унда араб тилидаги грамматик ҳодисаларни ўзбек тилига қиёслаган ҳолда изоҳлаб, уни ўзлаштириш жараёнини осонлаштирганлар.

Қўлланма араб тилини мукамал ўрганишни истаган мухлислар - университет ва институтлар талабалари, мактаб, мадраса ўқувчилари, шунингдек, курс тингловчиларига мўлжалланган.

Муаллифлар ушбу дарсликни падари бузрукворлари Иброҳимжон ДОВУДОВ ва Мирзомаҳмудхон ЮСУПОВларнинг руҳи покларига бағишлайдилар.

Масъул муҳаррирлар:
Абдулазиз МАНСУР

Такризчилар: *Филология фанлари доктори
Т.А.Мухторов
Филология фанлари номзоди М.Саидумаров
Филология фанлари номзоди Ш. Ғ. Шомусаров*

4306020200
А _____ 97
358
ISBN 5-89890-138-8

© «Ўзбекистон миллий энциклопедияси»
Давлат илмий нашриёти

МУҚАДДИМА

Араб тили сомий тиллар оиласига мансуб бўлиб, унинг адабий тил нормаси жоҳилият даврида шаклланган. Бироқ унинг грамматик нормалари милоднинг VIII-IX асрида ишлаб чиқилди. Қуръони каримнинг нозил бўлиши, пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом ҳадисларининг юзага келиши араб адабий тилининг янада ривожланиши, таъсир доирасининг кенгайиши, араб бўлмаган бошқа халқлар томонидан ҳам араб тилини кенг ўрганилишига йўл очиб берди. Айниқса, Бағдод халифалигида ташкил этилган илмий марказ ва унда араб олимлари билан бир сафда кўплаб мусулмон ўлкалардан келган ажам олимларининг тадқиқот ишлари олиб боришгани араб тилининг илм-фан соҳасидаги мавқеини янада юқори кўтарди. Натижада бу тил бутун мусулмон шарқи ҳудудида Европадаги лотин тили каби фан тилига айланди. Бундан ташқари, у кўплаб мусулмон шарқ мамлакатларида узоқ вақт давлатлараро муомала тили бўлиб ҳам хизмат қилди.

Араб тили бўйича малакали мутахассислар тайёрлаш яқин кунларгача Тошкент давлат шарқшунослик институти (Тошкент давлат университетининг собиқ шарқ факультети) зиммасида эди. Бу даргоҳдаги араб филологияси кафедрасида узоқ йиллар ишлаб, малакали арабшуносларни етиштиришга катта ҳисса қўшган ҳамда дарсликлар нашр этиб, мухлислар эҳтиёжини қондирган Б.З.Холидов, Э.Талабовлардан арабшунослар миннатдордирлар.

Республикамиз мустақилликка эришгач, унинг шарқ мамлакатлари билан иқтисодий, сиёсий, маданий алоқалари ривожлана бошлади. Қолаверса, Республикамининг мустақилликка эришиши фаннинг айрим соҳалари олдига қўйилган сунъий тўсиқларни олиб ташлади. Шарқ тилларини, хусусан, араб тилини ўрганиш соҳасидаги чеклашлар бартараф этилди. Буларнинг ҳаммаси араб тилини ўрганувчилар учун ўзбек тилида битилган ҳар хил ўқув қўлланма ва дарсликларга эҳтиёж юзага келганлигини кўрсатиб турибди. Шунинг учун ушбу қўлланма ҳам мустақиллик шарофати туфайли рўёбга чиқди, деб дадил айтиш мумкин.

Қўлланма икки жилдга мўлжаллаб тузилган. Қўлингиздаги биринчи жилд араб тили грамматикасининг назарий масалаларига бағишланган. У фонетика билан бошланиб, морфология ва қисман синтаксисни ўз ичига олади.

Иккинчи жилд эса биринчи жилдда ёритилган ҳар бир мавзунини мустақкамлаш, уни амалда қўллай билишни ўргатишга мўлжалланган машқлардан иборат.

Китобнинг биринчи қисмини тузишда бошқа қўлланмалар қатори «содадан — мураккабга» усулига асосланилди ва унда турли даврларда чоп этилган, ўқув жараёнида қўлланилаётган дарслик ва қўлланмалардан фойдаланилди.

Маълумки, чет тилини ўрганишнинг энг самарали усули уни она тили билан муқояса қилган ҳолда ўрганишдир. Бинобарин, қўлланманинг назарий қисмида ўзбек тилининг грамматик қонун-қоидалари назарда тутилиб, мавзулар ўзбек тилига қиёсланган ҳолда тушунтирилди.

Қўлланмани тайёрлашдаги асосий муаммолардан бири лингвистик истилоҳларни қўллаш масаласи бўлди. Ҳозиргача араб тили соҳасида ўзбек тилида чоп этилган

қўлланмаларнинг камлиги, инқилобдан илгари араб тилини ўрганиш мактаб, мадрасаларда кенг олиб борилгани билан, ундаги таълим ўзбек тилига қиёслаб олиб борилмагани, шунинг учун ўша даврда нашр этилган қўлланмаларда истилоҳлар араб тилидан айнан иқтибос қилингани бу масалани алоҳида ўрганиб, истилоҳлар тизимини қайта кўриб чиқиш вазифасини кўндаланг қўйди. Бу масала қўлланмада турли усулларда ҳал этилди: ҳам араб, ҳам ўзбек тилларида мавжуд бўлган лингвистик ҳодисалар учун ҳозирги ўзбек тилидаги истилоҳлар ишлатилди (масалан, от кесимли гап, феъл кесимли гап, ҳол, тўлдирувчи ва ҳ.к.).

Ўзбек тили грамматикасида ишлатилмайдиган айрим истилоҳлар учун араб тилидаги муқобиллар қабул қилинди (масалан, ажваф феъллар, ноқис феъллар, масдари мутлақ, изофа ва ҳ.к.). Айрим тушунилиши қийин, ўзбек китобхони учун ғализроқ терминлар эса ўзбек тилига таржима қилиниб, муомалага киритилди (масалан, чеклов, мослашган аниқловчи, биргаликни ифодаловчи тушум келишиги ва ҳ.к.). Юқоридаги усуллар имкон бермаган ҳолларда русча қўлланмаларда ишлатилган истилоҳлар калька сифатида қабул қилинди (масалан, солимсифат феъл, бирикма олмош, ҳамзали феъллар, иккиланган ўзаклар ва ҳ.к.). Араб тилидаги **حرفُ الجَزْرِ** категорияси учун русча «предлог» термини қабул қилинди. Шунинг учун ҳам қўлланмадаги истилоҳларнинг айримлари шартли деб қаралиши лозим. Масаланинг бу нозик томонини эътиборга олиб, хусусан, ҳозирги кунимизда мадрасаларда таълим олаётган толиби илмлар меҳнатини енгиллатиш, бу қўлланмани уларга янада тушунарлироқ қилиш мақсадида ишлатилган истилоҳларнинг арабча-ўзбекча ва ўзбекча-арабча луғати илова қилиниб, унда сўзлар ўзак эътибори билан алифбо тартибида берилди.

Муаллифлар қўлланмада масалага у ёки бу ихтисос бўйича ўқув режаси кўзда тутган соат миқдорини эмас, ёритилиши керак бўлган назарий материаллар ҳажмини эътиборга олиб ёндошганлар. Шу жиҳатдан у амалдаги ўқув режалари соатларига мос келмаслиги мумкин.

Шуни эътиборга олиш керакки, қўлланмада талабаларнинг оғзаки нутқ малакасини ўстириш масаласига алоҳида ўрин ажратилган.

Мазкур қўлланма ўзбек арабшунослигида кейинги даврда араб тили грамматикасини яратишдаги илк қадамлардандир. Бинобарин, бунда айрим нуқсон ва камчиликларнинг бўлиши табиий. Бу камчиликларга муаллифлар диққатини тортган биродарларга олдиндан ўз миннатдорчилигимизни изҳор этамиз.

Муаллифлар

Араб тилидаги товушлар учун қабул қилинган транскрипцион белгилар

ب — б	غ — ғ
ت — т	ف — ф
ث — с	ق — қ
ج — ж	ك — к
ح — ҳ	ل — л
خ — ҳ	م — м
د — д	ن — н
ذ — з	ه — ҳ
ر — р	و (ундош) — в
ز — з	ي (ундош) — й
س — с	қисқа «а» — а
ش — ш	қисқа «и» — и
ص — с	қисқа «у» — у
ض — д	чўзиқ «а» — ā
ط — т	чўзиқ «и» — ī
ظ — з	чўзиқ «у» — ū
ع — ‘	қатъий ҳамза — ’

§ 1. УНДОШ ТОВУШЛАР

Араб тилидаги ундош товушларни шартли равишда иккига бўлиш мумкин: 1. Араб ва ўзбек тиллари учун умумий ундош товушлар. 2. Араб тилига хос ундош товушлар.

Араб ва ўзбек тиллари учун умумий ундош товушлар 19 та бўлиб, улар қуйидагилардир:

б — ب	д — د	з — ز	в — و	ж — ج	й — ي
к — ك	р — ر	х — خ	л — ل	с — س	ш — ش
м — م	т — ت،ة	қ — ق	н — ن	ф — ف	ғ — غ
					ҳ — ه

Эслатма. ё ҳарфи ت ҳарфи билан бир хил талаффуз қилинади ва у «-атун» қўшимчаси билан тугаган сўзларда шу қўшимча таркибидаги «т» товушини ифодалаш учун ишлатилади. Унинг номи «таун марбутатун» — «та марбута» дир.

Бу товушлар ичидан қуйидагиларнинг талаффузи ўзбек тилидагидан қисман фарқ қилади:

1. «В» товуши ўзбек тилидаги «в» товушидан ҳосил бўлиш ўрнига кўра фарқ қилади. Ўзбек тилидаги «в» лаб — тиш товушидир, араб тилидаги «в» эса икки лабнинг ўзаро яқинлашишидан ҳосил бўлувчи лаб — лаб товуши ҳисобланади.

2. «Л» товуши араб тилида юмшоқ талаффуз қилинади («'Аллаҳу» сўзи бундан мустасно).

3. «Ҳ» товуши ўзбек тилидаги «ҳ» товушидан енгилроқ талаффуз қилинади.

§ 2. УНЛИ ТОВУШЛААР ВА УЛАРНИНГ ЁЗИЛИШИ

Араб тилида учта унли товуш мавжуд: «а», «и», «у». Буларнинг ҳар бири ўз навбатида қисқа ва чўзиқ унлиларга бўлинади:

I. Қисқа унлилар:

1. Қисқа «а» унлиси. Бу унли ёзувда ا (фатҳа) ҳаракати билан ифодаланади. Масалан:

йадун — يَدٌ — қўл, фамун — فَمٌ — оғиз,
шафатун — شَفَاةٌ — лаб, қалбун — قَلْبٌ — юрак.

Эслатма. Араб тилида кўпчилик сўзлар «-ун» қўшимчаси билан тугайди ва у ا (танвин дамма) ҳаракати билан ифодаланади.

2. Қисқа «и» унлиси. Бу унли ёзувда ي (касра) ҳаракати билан ифодаланади. Масалан:

рижлун — رِجْلٌ — оёқ, бинтун — بِنْتُ — қиз,
катифун — كَتِفٌ — елка, бисиллатун — بِسِلَّةٌ — нўҳат.

3. Қисқа «у» унлиси. Бу унли ёзувда و (дамма) ҳаракати билан ифодаланади. Масалан:

бусрун — بُسْرٌ — хом хурмо, буҳтун — بُهْتُ — туҳмат,
гурфатун — غُرْفَةٌ — хона, шурфатун — شُرْفَةٌ — айвон.

II. Чўзиқ унлилар:

1. Чўзиқ «а» унлиси (а). Бу унли ёзувда ا (алиф) ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

китабун — كِتَابٌ — китоб, бабун — بَابٌ — эшик,
жидарун — جِدَارٌ — девор, дарун — دَارٌ — уй, ҳовли

2. Чўзиқ «и» унлиси (ي). Бу унли ёзувда **ى** ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

каримун — كَرِيمٌ — Карим, жамйлун — جَمِيلٌ — чиройли,
тйнун — تَيْنٌ — анжир, кабирун — كَبِيرٌ — катта.

3. Чўзиқ «у» унлиси (و). Бу унли ёзувда **و** ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

нўрун — نُورٌ — нур, гафўрун — غَفُورٌ — кечирувчан,
мактубун — مَكْتُوبٌ — мактуб, қудумун — قُدُومٌ — келиш.

Бундай унлиларнинг чўзиқлиги тахминан икки қисқа унлига тенг.

Эслатма. **و، ا، ي، و** ҳарфлари чўзиқ унлиларни ифодалаганда ҳаракат қабул қилмайди.

Юқоридаги қоида умумий бўлиб, кўпчилик сўзларнинг ёзилиши учун асосдир. Бироқ айрим сўзлар бу қоидага хилоф равишда ёзилади:

1. Айрим сўзлардаги «ā» унлиси **_** ҳаракати ёрдамида ифодаланади. Масалан:

'аллаҳу — اللَّهُ — Оллоҳ, ҳā'улā'и — هَؤُلَاءِ — булар,
'улā'ика — أَلَيْكَ — улар, ўшалар.

2. Баъзан сўз охиридаги «ā» товуши **ى** ҳарфи ёрдамида ифодаланади:

мўсā — مُوسَى — Мусо

фатвā — فَتْوَى — фатво

матā — مَتَى — қачон.

Бу вазифада келган **ى** ҳарфи «'алифун мақсўратун» — «алиф мақсура» дейилади.

3. Айрим тарихий ёдгорликларда сўз ўртасидаги «ā» товуши و ҳарфи воситасида ифодаланган. Масалан:

закātун — زَكْوَةٌ — закот, нажātун — نَجْوَةٌ — нажот,

Араб тилидаги «ā» товуши ёнидаги ундошларнинг ўрнига қараб, ҳар хил талаффуз қилинади. Агар бу товуш б, ф, м, т, д, с, з, н, к, ш, й, ж, ҷ, з, ‘, ҳ, ҳ ундош товушлари ёнида турган бўлса, ўзбек тилидаги «а» билан «э» товуши ўртасида талаффуз қилинади.

Масалан: مَاهِرٌ — mā(э)ҳирун — моҳир.

Қолган ундош товушлар яқинида турганида, «ā» товуши ўзбек тилидаги «о» товушига яқин талаффуз қилинади. Масалан:

تُرَابٌ — тура(о)бун — тупроқ.

غُرَابٌ — гура(о)бун — қарға.

§ 3. АРАБ ТИЛИГА ХОС УНДОШ ТОВУШЛАР

Араб тилига хос бўлган ундош товушлар 8 та:

1. «З» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра тил олди, ҳосил бўлиш усулига кўра сиргалувчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жаранглидир. Бу товушни тўғри талаффуз қилиш учун тилнинг учини юқори ва пастки тишлар орасидан ташқарига бир оз чиқариш керак. Бу товуш ёзувда з ҳарфи билан ифодаланади:

зубабун — ذُبَابٌ — пашша,

нафизатун — نَافِذَةٌ — дераза,

лазизун — لَذِيذٌ — мазали.

«С» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига ва усулига кўра з товуши билан бир хилдир. Овоз ва

шовқиннинг иштирокига кўра эса, жарангсиз товуш ҳисобланади. Бошқача айтганда, у «з» товушининг жарангсиз вариантыдир. Бу товуш ёзувда ث қарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

савбун — ثوبٌ — кийим, мйрасун — ميراثٌ — мерос,

тамсийлийатун — تمثيليةٌ — спектакль, томоша

3. «Х» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра чуқур бўғиз товуши, ҳосил бўлиш усулига кўра сирғалувчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жарангсиз товушдир. Бу товуш талаффузи давомида ўпкадан чиқаётган ҳаво бўғиздан тиқилиб, куч билан чиқади ва бўғиз деворларига қаттиқ ишқалади. Ёзувда у ح қарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

ҳибрун — حبرٌ — сиёҳ,

руҳун — روحٌ — руҳ,

миҳбаратун — محبرةٌ — сиёҳдон,

милҳун — ملحٌ — туз.

4. «‘» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра чуқур бўғиз товуши, ҳосил бўлиш усулига кўра портловчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жаранглидир. Бу товуш талаффузи давомида чуқур бўғиз деворлари бир-бирига тегади ва ўпкадан келаётган ҳаво шу ерда портлаб ўтади. «ҳ» ва «‘» товушларининг талаффузи анча қийин бўлиб, ўрганувчидан кўп машқ талаб қилади. Бу товуш ёзувда ع қарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

‘арусун — عروسٌ — келинчак,

бай'ун — بَيْعٌ — сотиш,

ша'рун — شَعْرٌ — соч,

шари'ун — شَارِعٌ — кўча.

5. «Т» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра тил олди товуши, ҳосил бўлиш усулига кўра портловчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жарангсиз товушдир. Бу товушни тўғри талаффуз қилиш учун тилнинг учини эмас («т» товуши каби), балки тилнинг олдинги ярми қисмини тўлалигича танглайга тегизиш керак. Шу шароитдаги ҳавонинг портлашидан мазкур товуш ҳосил бўлади. Бу товуш зарб билан айтилувчи (эмфатик) товуш ҳисобланади ва у ўзидан кейинги, қисман ўзидан олдинги «а», «а» товушини ўзбек тилидаги «о», «ō» товушига, «и», «й» товушларини рус тилидаги «ы», «Ы» товушларига ўзгартиради. «У» ҳамда «У» товушига эса таъсир қилмайди. «Т» товуши ёзувда ط ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

талибун — طَالِبٌ — студент,

матарун — مَطَرٌ — ёмғир,

шаритун — شَرِيْطٌ — кассета,

тинун — طِيْنٌ — лой.

6. «Д» товуши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра тил олди, ҳосил бўлиш усулига кўра портловчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра эса жаранглидир. Бошқача айтганда, бу ҳарф «т» товушининг жарангли варианты бўлиб, уни талаффуз қилиш учун тилнинг олдинги қисмини юқори танглайга қаттиқ тираш лозим. Бу товуш ҳам зарб билан айтилувчи ундош ҳисобланади ва «т» товуши атрофидаги унли товушларда бўладиган сифат

ўзгаришлари бу товуш яқинида ҳам содир бўлади. «Д» товушини ёзувда ض ҳарфи ифодалайди. Масалан:

дабитун — ضابط — офицер,
маридун — مريض — касал,
миндадатун — منضدة — стол,
байдун — بيض — тухум.

7. «С» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра тил олди, ҳосил бўлиш усулига кўра сиргалувчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жарангсиздир. Бу товушнинг «с» товушидан фарқи шуки, «с» товуши талаффузда ҳаво сирғалиб чиқувчи тирқиш тил учи билан олдинги тишлар орасида ҳосил бўлса, «с» ундоши талаффузида бу тирқиш тилнинг олдинги қисми билан юқори танглай орасида ҳосил бўлади. Шунинг учун «с» товуши анча бўғиқ, хира талаффуз бўлади.

«С» ундоши юқоридаги ундошлар каби зарб билан айтилувчи ундошдир ва унинг ёнидаги унлиларда юқоридаги каби ўзгаришлар содир бўлади. «с» ундошини ёзувда ص ҳарфи ифодалайди. Масалан:

сайдун — صيد — ов,
маъирун — مصير — тақдир,
мисбаҳун — مصباح — лампа,
баъун — باص — автобус.

8. «З» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра тил олди, ҳосил бўлиш усулига кўра сиргалувчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жаранглидир. Бошқача айтганда, «з» товуши «с» товушининг жарангли вари-

антидир. Бу ундош талаффузида тилнинг олдинги қисми юқори танглайга яқинлашади ва уларнинг орасидаги тирқишдан ҳаво сирғалиб чиқади. «з» товуши ҳам зарб билан айтилувчи товушдир. «з» товушини ёзувда ظ ҳарфи ифодалайди. Масалан:

заҳрун — ظهْر — бел,

фаъзун — فَظْ — қўпол,

манзарун — مَنْظَرٌ — манзара,

файзун — فَيْظٌ — ўлим.

§ 4. АРАБ АЛИФБОСИ

Араб алфавитида 28 та ҳарф мавжуд бўлиб, улар қуйидаги тартибга эга:

ا، ب، ت، ث، ج، ح، خ، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض،
ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ك، ل، م، ن، ه، و، ي.

Ёзувда мавжуд бўлган ë («та марбута») алоҳида ҳарф сифатида алфавитга кирмаган, чунки у алфавит таркибидаги ت ҳарфи билан бир хил товушни ифодалайди.

§ 5. ТАНВИНЛАР

Араб тилида аксарият сўзлар «-ун», «-ин» ёки «-ан» қўшимчаси билан тугайди. Бу қўшимчалар қуйидаги ҳаракатлар ёрдамида ифодаланади:

1. «-ун» қўшимчаси ُ (танвин дамма) ҳаракати билан: байтун — بَيْتٌ — уй,

гурфатун — غُرْفَةٌ — хона,

масжидун — مَسْجِدٌ — масжид.

2. «-ин» қўшимчаси (танвин касра) ҳаракати билан:

байтин — **بَيْتٍ**, гурфатин — **غُرْفَةٍ**.

3. «-ан» қўшимчаси (танвин фатҳа) ҳаракати билан. Бу қўшимча **ё** ҳарфи билан тугаган сўзларга қўшиганида, мазкур ҳаракатнинг ўзи кифоя қилади. Масалан:

гурфатан — **غُرْفَةً**, мактабатан — **مَكْتَبَةً**.

Агар сўз **ё** дан бошқа ҳарф билан тугаган бўлса, сўз охирига ўқилмайдиган **А** (алиф) ҳарфи, масалан: китабан — **كِتَابًا**, байтан — **بَيْتًا**; айрим сўзларда эса ўқилмайдиган **У** ҳарфи қўшиб қўйилади. Масалан: мусташфан — **مُسْتَشْفَى**, ма'нан — **مَعْنَى**.

§ 6. ҲАМЗА ТОВУШИ

Араб тилида икки хил ҳамза мавжуд:

1. Қатъий ҳамза, яъни талаффуз қилинадиган ҳамза товуши. (**هَمْزَةُ الْقَطْعِ** — ҳамзату-лқат'и).

2. Васлали ҳамза, яъни талаффуз қилинмайдиган ҳамза товуши (**هَمْزَةُ الْوَصْلِ** — ҳамзату-лвасли).

Қатъий ҳамза (') ҳосил бўлиш ўрнига кўра бўғиз товуши, ҳосил бўлиш усулига кўра портловчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жарангсиз ундош товушдир. Бу товушнинг талаффузи енгилгина ўтадиган йўталга ўхшаб кетади. У ўзбек тилида мустақил фонема ҳисобланмайди, лекин у талаффузда қисман мавжуд. Ўзбек тилидаги «ака», «ана», «ука» сўзларида сўз олдидаги

«а», «у» товушларидан олдин, «масъулият», «муаллиф» сўзларида «с», «у» товушларидан кейин бу товушнинг мавжудлиги сезилади, лекин у ўзбек тилида маълум бир ҳарф билан ифодаланмайди. Араб тилида эса бу ўзига хос мустақил ундош фонемадир. Масалан:

'уммун, зи'бун, шай'ун.

Қатъий ҳамзани ёзувда • (ҳамза) белгиси ифодалайди ва у баъзан ўзи, баъзан **و، ا، ي** ҳарфларидан бирининг устига ёзилади.

Ҳамза белгисининг имлоси:

I. Сўз бошида келган ҳамза товуши имлоси:

1. Ҳамза товушидан кейин «а», «у» унлиси бўлса, ҳамза (алиф) ҳарфи устига қўйилади ҳамда фатҳа ёки дамма ҳаракати ҳамза устига қўйилади. Масалан:

'уммун — **أُم** — она, 'аламун — **أَلَم** — оғриқ.

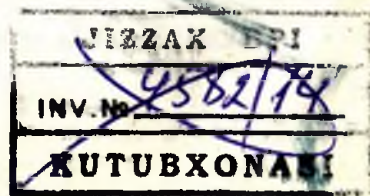
2. Ҳамза товушидан кейин «и» унлиси бўлса, ҳамза (алиф) ҳарфининг остига қўйилади ва унинг остига касра ҳаракати қўйилади: 'ибтун — **إِبْتُ** — қўлтиқ, 'инсанун — **إِنْسَانُ** — инсон.

3. Ҳамза товушидан кейин «ā» унлиси мавжуд бўлса, ҳамза ва «ā» унлисини маддали алиф билдиради. Масалан: 'акала — **أَكَلَا** — биргалашиб овқатланмоқ.

4. Ҳамза товушидан кейин «ӯ», «й» унлилари мавжуд бўлса, ҳамза белгиси **ا** (алиф)нинг устига ёки остига қўйилади ва кейинги унлиларни ифодалаш умумий қоида асосида амалга оширилади:

'иманун — **إِيْمَانُ** — имон,

'умину — **أُومِنُ** — имон келтираман.

II. Сўз ўртасида келган ҳамза имлоси:

1. Ҳамза товуши сўз ўртасида келганида, уни тўғри ёзиш учун икки ёнидаги унлиларга эътибор бериш керак. Бунда унлиларнинг кучлилиги қоидасига амал қилинади. Бу қоидага мувофиқ, энг кучли унли «и», «й», ундан кучсизи «у», «ў», энг кучсизи «а», «ā» унлиларидир. Ҳамзанинг икки ёнидаги унлилардан қайси бири кучли бўлса, ўшанга мос ҳарф ҳамза остига ёзилиши керак, яъни «и», «й» унлиси бўлса, **ى** ҳарфи, «у», «ў» унлиси бўлса, **و** ҳарфи, «а», «ā» унлиси бўлса, **ا** ҳарфи ҳамза остига ёзилиши керак. Агар ҳамзанинг бир томонида унли товуш бўлиб, иккинчи томонида йўқ бўлса, табиийки, бор унли кучли ҳисобланади. Масалан:

су'ила — سئِلَ — сўралмоқ,

су'алун — سَوَّالٌ — савол,

йа'иса — يَئِسَ — афсусланмоқ,

зи'бун — ذُنِبٌ — бўри,

са'рун — نَارٌ — қасос,

бу'сун — بؤْسٌ — бахтсизлик.

2. Ҳамзадан олдин «ā» товуши, кейин «а» товуши мавжуд бўлса, ҳамза мустақил ёзилади. Масалан:

са'ала — سَاءَلٌ — биргалашиб сўрамоқ,

қира'атун — قَرَأَهُ — ўқиш.

3. Агар ҳамзадан кейин «ā» товуши бўлиб, олдин «а» товуши бўлса, ёки унли товуш бўлмаса, ҳамза ва ундан кейинги «ā» товушини ифодалаш учун маддали алиф ёзилади. Масалан:

ма'ахизу — مَأْخِذٌ — манбалар,

қур'анун — قُرْآنُ — Қуръон.

III. Сўз охирида келган ҳамза товуши имлоси:

1. Агар ҳамза ундош товушдан ёки чўзиқ унлидан кейин келган бўлса, у мустақил ҳолда ёзилади. Масалан:

ма'ун — ماءٌ — сув,

сў'ун — سوءٌ — ёмонлик,

дав'ун — ضوءٌ — нур,

шай'ун — شيءٌ — нарса.

2. Ҳамза қисқа унли товушдан кейин келган бўлса, ўша унлига мос ҳарф устига ёзилади. Масалан:

қара'а — قرأٌ — ўқимоқ,

қури'а — قرىٌ — ўқилмоқ,

жару'а — جرؤٌ — журъатли бўлмоқ.

Ҳамзанинг бу имло қоидалари умумий бўлиб, кўп ҳолатларда бунга амал қилинади. Лекин шундай сўзлар ҳам мавжудки, улар истисно сифатида юқоридаги қоидаларга хилоф ҳолда ёзилади. Масалан:

ҳай'атун — هيئةٌ — ҳайъат, ёзилиши керак هيئةٌ ,

мас'алатун — مسألةٌ — масала, ёзилиши керак مسألةٌ ,

мас'улун — مسئولٌ — масъул, ёзилиши керак مسئولٌ .

§ 7. ВАСЛАЛИ ҲАМЗА

Араб тилида айрим сўзлар талаффуз қилинмайдиган (васлали) ҳамза билан бошланади. Васлали ҳамза ёзувда васла ҳаракати билан ا (алиф) ҳарфи ёрдамида (ا) ифодаланади:

اسمٌ — исм, امرأةٌ — аёл, ابنٌ — ўғил.

Васлали ҳамза билан бошланган сўз гапнинг бошида турган бўлса ёки бундай сўз алоҳида олинганида, васлали ҳамза ўзидан кейинги бирор қисқа унли билан қатъий ҳамзага айланади. Масалан:

إِسْمٌ — 'исмун,

إِمْرَأَةٌ — 'имра'тун,

إِبْنٌ — 'ибнун,

أَخْرَجَ — 'ухруж — чиқ.

Агар васлали ҳамза билан бошланган сўз гапнинг ўртасида ёки охирида турган бўлса, қуйидаги ҳолатлар бўлиши мумкин:

1. Васлали ҳамза билан бошланган сўздан олдинги сўз қисқа унли билан тугаган бўлса, васлали ҳамза ўқилмайди ва иккала сўз қўшиб ўқилади. Масалан:

قَالَ أَخْرَجَ — қала-хруж — «чиқ» деди,

قَالَ ابْنٌ — қала-бнун — ўғил деди:...

2. Васлали ҳамза билан бошланган сўздан олдинги сўз чўзиқ унли билан тугаган бўлса, талаффузда чўзиқ унли қисқа унлига ўзгаради ва васлали ҳамза талаффуз қилинмасдан, ўша унлининг ўзи ўқилади. Масалан:

إِلَى ابْنٍ — 'ила-бнин — ўғилга,

فِي اسْمٍ — фи-смин — номда,

لَدَى امْرَأَةٍ — лада-мра'атин — аёлда.

3. Васлали ҳамза билан бошланган сўздан олдинги сўз ундош товуш билан тугаган бўлса, ўша сўз алоҳида турганида, қатъий ҳамзадан кейин қайси унли келган бўлса, ўша унли товуш талаффуз қилинади. Масалан:

قَالَتْ أَخْرَجَ — қалатухруж — аёл «чиқ» деди.

Васлали ҳамзани ифодаловчи **ل** (алиф) ҳарфи сўзлардан ҳеч қачон тушириб қолдирилмайди. Фақат 3 та сўз бундан мустасно:

1. **اللَّهُ** сўзи олдидан **ل** предлоги келганида, **لاَ** эмас, **لِلَّهِ** ёзилади.

2. **إِسْم** сўзи **بِ** предлоги билан келиб, ҳаммага маълум бўлган қуйидаги иборада иштирок этганида:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّمَنِ الرَّحِيمِ эмас, балки **بِسْمِ اللَّهِ**

3. **ابْنُ** сўзи икки атоқли отнинг ўртасида келганида:

مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ эмас, балки **مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ**

زَيْدُ بْنُ تَابِتٍ эмас, балки **زَيْدُ بْنُ تَابِتٍ**

§ 8. «Ал-» АРТИКЛИДАГИ ҲАМЗАНИНГ ТАЛАФФУЗИ

Араб тилида феъл ва ёрдамчи сўз туркумларидан бошқа кўпчилик сўзларнинг олдидан «ал-» артикли қўшилиб келади. Бу артикл ёзувда **الْ** шаклида бўлиб, биринчи ҳарфи васлали ҳамзадир (ал- артиклининг маъноларига кейинроқ тўхталинади). **ال** артиклини олган сўзнинг охиридаги танвин йўқолади. Масалан:

الْقَمَرُ – ой, **الأَرْضُ** – ер.

ال – артикли сўз гапнинг бошида турса ёки алоҳида олинганида, васлали ҳамза «'а» га ўзгаради. Масалан:

القَمَرُ – 'алқамару, **الأَرْضُ** – 'ал'арду.

ال – артикли сўз гапнинг ўртасида келса ва ундан олдинги сўз қисқа ёки чўзиқ унли билан тугаган бўлса,

бу сўзнинг талаффузи васлали ҳамза билан бошланган бошқа сўзлардан фарқ қилмайди:

مَعَ الْحَبْرِ — ма'а-лҳибри — сиёҳ билан бирга,

فَوْقَ الْأَرْضِ — фавқа-л'арди — ер устида,

إِلَى الْكِتَابِ — ила-лкитаби — китобга,

فِي الْمَدْرَسَةِ — фи-лмадрасати — мактабда.

آل — артиккли сўздан олдинги сўз ундош товуш билан

тугаган бўлса, آل — даги васлали ҳамзанинг талаффузи олдинги сўз охиридаги ундошдан олдинги унли товушга боғлиқ. Агар у «а» бўлса, васлали ҳамза «и», агар «и» бўлса ва у сўз феъл бўлмаса, васлали ҳамза «а», «у» бўлса, васлали ҳамза ҳам «у» ўқилади. Масалан:

مَنْ الْمَرْأَةُ — мани-лмар'ату — аёл ким?

مِنَ الْمَدْرَسَةِ — мина-лмадрасати — мактабдан

هُمُ الْمُفْلِحُونَ — ҳуму-лмуфлиҳуна — нажот то-
пувчилар ўшалардир.

Агар олдинги сўз ундош билан тугаган ва ундошдан олдинги унли «и» бўлса ҳамда бу сўз феълдан иборат бўлса, آل нинг васлали ҳамзаси ҳам «и» ўқилади.

Масалан:

اَضْرِبِ الْكَلْبَ — 'идриби-л'калба — итни ур.

ال артиклидаги | ҳеч қачон ёзувда тушиб қолмайди.

Фақат сўз олдидан ل предлоғи ёки ل юкламаси келганидагина васлали ҳамза ёзилмайди. Масалан:

لِ الْقَلْبِ + ل = لِلْقَلْبِ — қалб учун, لِ الْقَلْبِ эмас,

لِ الْحَقِّ + ل = لِلْحَقِّ — чин ҳақиқат, لِ الْحَقِّ эмас.

§ 9. ҚАМАРИЙ ВА ШАМСИЙ ҲАРФЛАР

Араб алифбосидаги 28 ҳарф икки гуруҳга бўлинади:

1. Қамарий ҳарфлар, улар 14 та:

ا، ب، ج، ح، خ، ع، غ، ف، ق، ك، م، ن، و، ي

Булар араб тилида « **الْحُرُوفُ الْقَمَرِيَّةُ** – 'алҳуруфу-лқамариййату» дейилади.

2. Шамсий ҳарфлар, улар ҳам 14 та:

ت، ث، د، ذ، ر، ط، س، ش، ص، ض، ز، ظ، ل، ن

Булар араб тилида « **الْحُرُوفُ الشَّمْسِيَّةُ** – 'алҳуруфу-шшамсиййату» дейилади.

§ 10. «Ал-» АРТИКЛИДАГИ «Л» ТОВУШНИНГ ТАЛАФФУЗИ

«Ал-» артиклидаги «л» товуши баъзан талаффуз қилинади, баъзан қилинмайди ва бу нарса сўзнинг биринчи ҳарфига боғлиқ:

1. Агар сўз қамарий ҳарф билан бошланган бўлса, «л» товуши тўлиқ талаффуз қилинади. Масалан:

مَدْرَسَةٌ – الْمَدْرَسَةُ – 'алмадрасату – мактаб,

هَرَّةٌ – الْهَرَّةُ – 'алҳиррату – мушук.

2. Агар сўз шамсий ҳарф билан бошланган бўлса, «л» товуши талаффуз қилинмайди. Унинг ҳисобига биринчи ҳарф бўлган шамсий ҳарф иккилантриб талаффуз қилинади. Ёзувда бу ҳарф устига (ташдид) ҳаракати қўйилади. Масалан:

شَمْسٌ – الشَّمْسُ – 'ашшамсу – қуёш,

دَلْوٌ – الدَّلْوُ – 'аддалву – челақ.

«Ал-» артиклидаги **ل** ҳарфи ҳеч қачон тушириб қолдирилмайди. Сўзнинг биринчи ҳарфи **ل** бўлганида ҳам, иккита **ل** ҳарфи ёнма-ён ёзилади. Масалан:

لَوْحٌ - اللُّوْحُ - 'аллавҳу - доска,
لُعْبَةٌ - اللَّعْبَةُ - 'аллу'бату - ўйинчоқ.

Лекин бундай сўзлар олдидан **ل** предлоги қўшилганида, артиклидаги **ل** ҳарфи тушиб қолади. Масалан:

لِللُّوْحِ + لٍ = لِللُّوْحِ - доска учун,
لِللَّعْبَةِ + لٍ = لِللَّعْبَةِ - ўйинчоқ учун.

§ 11. БЎҒИН

Араб тилида сўзларнинг уч хил бўғини мавжуд:

1. Қисқа бўғин. Бир ундош ва бир қисқа унлидан иборат бўлган бўғин қисқа бўғин дейилади. Масалан:

هُوَ - ҳува -> ҳу-ва, هِيَ - ҳийа -> ҳи-йа

2. Чўзиқ бўғин. Бир ундош ва бир чўзиқ унлидан ёки ундош+қисқа унли+ундош шаклидаги бўғин чўзиқ бўғин дейилади. Масалан:

قَلْبٌ - қал-бун -> қалбун, هَذَا - ҳаза -> ҳа-за

مَاءٌ - ма'ун -> ма-ун, تَيْنٌ - тинун -> ти-нун

3. Ўта чўзиқ бўғин. Ундош+чўзиқ унли+ундош шаклидаги бўғин ўта чўзиқ бўғин дейилади. Масалан:

حَادٌ - ҳаддун -> ҳад-дун - ўтқир,

مَادَةٌ - маддатун -> мад-да-тун - модда

Бўғинлар охиридаги товушнинг характериға кўра яна иккига бўлинади:

1. Очиқ бўғин. Унли товуш билан тугаган бўғин очиқ бўғин дейилади. Масалан:

كَتَبَ — катаба → ка-та-ба — ёзмоқ,

شَفَّاهُ — шафатун → ша-фа-тун — лаб.

2. Ёпиқ бўғин. Ундош товуш билан тугаган бўғин ёпиқ бўғин дейилади. Масалан:

شَرَقُ — шарқун → шар-қун — шарқ

أَسْلَمْتُمْ — 'асламтум — > 'ас-лам-тум — сизлар исломга кирдингизлар.

Араб тилида бўғин унли товуш билан бошланмайди. Шунингдек, бўғин бошида ёки охирида икки ундош ёнма-ён келмайди. (ўзбек тилидаги «стол», «бахт» каби).

Араб тилида бўғинларни билиш алоҳида аҳамият касб этади, чунки кўпчилик сўзлардаги, хусусан нотўғри феъллардаги товуш ўзгаришлари асосан бўғинларнинг турига қараб аниқланади.

§ 12. СЎЗ ТУРКУМЛАРИ

Араб тилида сўзлар асосан уч туркумга бўлинади:

1. **الاسم** — 'ал'исму — исм. Бу туркумга ўзбек тилидаги от, сифат, олмош, сон, равиш, феълнинг ҳаракат номи (масдарлар), сифатдош каби функционал формалари, айрим кўмакчилар, модал сўзлар киради.

2. **الفعل** — 'алфи'лу — феъл. Бу туркумга феълнинг барча замонлари, майллари, нисбатлари, бўлишли ва бўлишсиз шакллари киради.

3. **الحرف** — 'алҳарфу — ҳарф. Бу туркумга аниқлик артикли, предлоглар, турли хил юкламалар, умуман ёрдамчи сўзлар киради.

Исм ва феъл туркумига кирувчи сўзлар мужской (араб тилида **مذكر** – музаккарун – музаккар – уни биз қисқача «мз» билан ифодалаймиз) ва женский (арабча **مؤنث** – му’аннасун – муаннас – уни «мн» қисқартмаси билан ифодалаймиз) жинсларга, бирлик, иккилик, кўплик сонларига эга. Бу категорияларга кейинроқ тўхталинади.

§ 13. КИШИЛИК ОЛМОШЛАРИ

Араб тилида кишилик олмошлари ёзувдаги ҳолатига кўра ажратиб ёзилувчи (**الضَّائِرُ الْمُنْفَصِلُ** – ‘аддам’иру-лмунфасилату) ва у ёки бу сўзга қўшиб ёзилувчи (**الضَّائِرُ الْمُتَّصِلُ** – ‘аддам’иру-лмуттасилату) олмошларига бўлинади.

Ажратиб ёзилувчи кишилик олмошлари бош келишикда келган кишилик олмошларини билдиради ва шахс-сонда қуйидагича турланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	هُوَ ҳува	هُمَا ҳума	هُمْ ҳум
	мн	هِيَ ҳийа	هُمَا ҳума	هُنَّ ҳунна
II	мз	أَنْتَ ‘анта	أَنْتُمَا ‘антумā	أَنْتُمْ ‘антум
	мн	أَنْتِ ‘анти	أَنْتُمَا ‘антумā	أَنْتُنَّ ‘антунна
I		أَنَا ‘ани		نَحْنُ наҳну

§ 14. КЎРСАТИШ ОЛМОШЛАРИ

Араб тилидаги кўрсатиш олмошларининг ўзига хослиги шундаки, у қайси предметни кўрсатиб келса, ўша предметнинг жинсига, сонига, одамни ёки бошқа предметни билдирувчи сўз эканлигига қараб ўзгаради.

Кўрсатиш олмошлари икки хилдир:

1. Яқиндаги предметга нисбатан қўлланадиган кўрсатиш олмошлари. Булар ўзбек тилидаги «бу», «шу», «мана бу», «манави», «мана шу» сўзларига тўғри келади. Бу олмошлар кўрсатилувчи предметнинг жинси ва сонига қараб, қуйидаги вариантларда қўлланилади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	
			одам	учун
МЗ	هَذَا ҳаза	هَٰذَا ҳазани	هَٰؤُلَاءِ ҳа'ула'и	هَٰؤُلَاءِ ҳазихи
МН	هَٰؤُلَاءِ ҳазихи	هَٰؤُلَاءِ ҳазани	هَٰؤُلَاءِ ҳа'ула'и	هَٰؤُلَاءِ ҳазихи

Масалан:

هَٰذَا الْكِتَابُ – бу китоб..., هَٰذِهِ الْمَجَلَّةُ – бу журнал....

2. Ўзоқдаги предметга нисбатан қўлланадиган кўрсатиш олмошлари. Булар ўзбек тилидаги «у», «ўша», «ана ўша», «анави» каби сўзларга тўғри келади ва улар қуйидаги вариантларга эга:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	
			одам	учун
МЗ	ذَٰلِكَ залика	ذَٰلِكَ заника	أُولَٰئِكَ 'ула'ика	تِلْكَ тилка
МН	تِلْكَ тилка	تِلْكَ тилка	أُولَٰئِكَ 'ула'ика	تِلْكَ тилка

Масалан:

ذَٰلِكَ الْكِتَابُ – ўша китоб..., تِلْكَ الْمَجَلَّةُ – ўша журнал....

Тарихий китобларда ذَٰلِكَ, تِلْكَ – олмошлари ذَٰلِكَ, تِلْكَ – шаклида ҳам учрайди.

Кўрсатиш олмошлари келишиқда турланмайди.

§ 15. АНИҚЛИК – НОАНИҚЛИК КАТЕГОРИЯСИ

Нутқ давомида гап баъзан сўзловчи ва тингловчига олдиндан маълум бўлган предмет ёки шахс ҳақида бориши мумкин. Баъзан мавзу умуман номаълум шахс ёки предмет ҳақида бўлиши ҳам мумкин. Агар гап олдиндан маълум бўлган предмет ёки шахс ҳақида бўлса, ўша предмет ёки шахсни билдирган сўз аниқ ҳолатда ҳисобланади ва у араб тилида **ال** артикли билан бошланади ҳамда, табиийки, охири танвин қўшимчасисиз тугайди. Масалан:

الرَّجُلُ — маълум одам, الْمَدْرَسَةُ — маълум мактаб.

Агар сўз гапирувчи ва тингловчига номаълум бўлган предмет ёки шахсни билдирса, у ноаниқ ҳолатда ҳисобланади ва **ال** артиклисиз, танвин қўшимчаси билан ёзилади. Масалан:

رَجُلٌ — номаълум одам, مَدْرَسَةٌ — номаълум мактаб.

Демак, **ال** қўшимчаси аниқлик артикли ҳисобланади ва у олдиндан маълум бўлган сўз олдига қўйилади.

Дунёда ягона бўлган предметни ифодаловчи сўзлар ҳар доим аниқлик артикли билан ишлатилади. Масалан:

الشَّمْسُ — Қуёш, الْقَمَرُ — Ой, الْأَرْضُ — Ер.

Араб тилидаги деярли барча отларни юқоридаги усул билан аниқ ёки ноаниқ ҳолатда ифодалаш мумкин. Лекин яна шундай сўзлар ҳам мавжудки, улар аниқлик артиклини қабул қилмайди, бироқ доим аниқ ҳолатда ҳисобланади. Булар қуйидаги сўзлардир:

1. Танвин билан тугайдиган киши номлари:

مُحَمَّدٌ — Муҳаммад, سَلِيمٌ — Салим, نُوحٌ — Нух, هِنْدٌ —

Ҳинд, سَعَادٌ — Суод.

2. Танвин билан тугамайдиган киши номлари:

أَحْمَدُ – Аҳмад, يَزِيدُ – Язид, يُوسُفُ – Юсуф, زَيْنَبُ –
Зайнаб, إِبْرَاهِيمُ – Иброҳим, فَاطِمَةُ – Фотима, خَدِيجَةُ –
Хадижа.

3. Танвин олмайдиган географик номлар:

مِصْرُ – Миср, دِمَشْقُ – Дамашқ, بَغْدَادُ – Бағдод, مَكَّةُ –
Макка, تُونِسُ – Тунис, دَجَلَةٌ – Тигр (дарё).

4. Кишилик ва кўрсатиш олмошлари:

نَحْنُ – биз, هُمْ – улар (мз), هَذَا – бу (мз), تِلْكَ – ўша.

§ 16. ОТЛАРДА ЖИНС КАТЕГОРИЯСИ

Араб тилида отлар икки жинсга – музаккар ва муаннасга ажралади. Муаннас жинсининг грамматик белгиси сўз охиридаги -атун, -ату қўшимчасидир. У ёзувда ة (та марбута) ҳарфи билан ифодаланади:

غُرْفَةٌ – хона, الْمَدِينَةُ – шаҳар,
مَكْتَبَةٌ – кутубхона, الْقَرْيَةُ – қишлоқ.

Шунингдек, اء – ā'у қўшимчаси билан тугаган ҳамда
ي – ā қўшимчаси билан тугаган сўзлар, агар ي – ҳарфи
ўзак таркибига кирмаса, муаннас сўз ҳисобланади.

Масалан:

صَحْرَاءُ – саҳро, ذِكْرِي – хотира, حَبْلِي – оғироёқ.

Бошқа товуш (ҳарф) билан тугаган сўзлар музаккар
жинс ҳисобланади. Масалан:

كِتَابٌ – китоб, بَابٌ – эшик, سَفْفٌ – шифт, بَيْتٌ – уй.

Араб тилида яна шундай сўзлар мавжудки, уларнинг
жинси грамматик белгига эмас, шу сўзнинг мазмунига
қараб белгиланади:

1. **ё** – та марбута ҳарфи билан тугаган сўз эркак зотини билдирса ёки эркак кишига қўйилган исм бўлса, бу сўз музаккар сўз ҳисобланади. Масалан:

خَلِيفَةٌ – халифа, قَتَادَةٌ – Қатода,

حَمْرَةٌ – Ҳамза, طَلْحَةٌ – Талҳа.

2. Муаннаслик грамматик белгиси бўлмаган қуйидаги сўзлар муаннас ҳисобланади:

а) аёл кишини ёки аёлларнинг исмини билдирувчи сўзлар:

أُمُّ – она, عَرُوسٌ – келинчак, زَيْنَبٌ – Зайнаб, بِنْتُ – қиз,

سُعَادٌ – Суод, وَدَادٌ – Вудод.

б) танадаги жуфт аъзоларни билдирувчи сўзлар:

عَيْنٌ – кўз, يَدٌ – қўл, أُذُنٌ – қулоқ, رِجْلٌ – оёқ.

в) аниқлик артиклини олмайдиган ва танвин қўшимчаси билан тугамайдиган географик номлар:

مِصْرٌ – Миср, بَصْرَةٌ – Басра,

بَغْدَادٌ – Багдод, طَرَابَلُسٌ – Триполи.

г) шамол, олов, уруш, қуёш каби сўзлар:

سَمُومٌ – шамол тури, نَارٌ – олов, حَرْبٌ – уруш, شَمْسٌ – қуёш, أَرْضٌ – ер, بَيْتٌ – қудуқ.

3. Бундан ташқари **ё** – та марбута билан тугамаган айрим отлар ҳар иккала жинсда ишлатилиши мумкин. Масалан:

فَرَسٌ – от, كِبِدٌ – жигар,

قَوْسٌ – ёй (қурол), مِلْحٌ – туз.

Араб тилида одамларнинг касб-ҳунари, мансаби, мавқеини, қариндошлик муносабатларини билдирувчи бир қатор музаккар отлар борки, уларнинг охирига **ё** – та

марбута ҳарфини қуйиш билан шу сўзларнинг муаннас варианты ҳосил қилинади. Масалан:

طِفْلٌ — гўдак бола, طِفْلَةٌ — гўдак қиз,
تَلْمِيذٌ — ўқувчи бола, تَلْمِيذَةٌ — ўқувчи қиз,
طَالِبٌ — студент йигит, طَالِبَةٌ — студент қиз,
شَاعِرٌ — шоир, شَاعِرَةٌ — шоира,
خَالَ — тоға, خَالَةٌ — хола,
مُهَنْدِسٌ — эркак инженер, مِهْنَدِسَةٌ — аёл инженер,
طَبِيبٌ — эркак врач, طَبِيبَةٌ — аёл врач.

§ 17. СЎЗ ЎЗАГИ ВА ЎЗАК ТУРЛАРИ

Араб тилида сўзнинг ўзаги ундош товушлардангина иборат бўлади. Ўзакни ташкил этувчи ундош товушлар ўзак ундошлар дейилади. Ўзак ундошлар сўздаги умумий маънони ифодалайди. Ўзак ундошларнинг олдига, орасига, орқасига унли ва ноўзак ундошларнинг қўшилишидан сўз ҳосил бўлади. Масалан:

كَتَبَ — катаба — ёзди (мз),
يَكْتُبُ — йактубу — ёзади (мз),
كَاتِبٌ — катибун — ёзувчи,
مَكْتُوبٌ — мактубун — ёзилган нарса,
كِتَابَةٌ — китабатун — ёзиш,
كِتَابٌ — китабун — китоб,
مَكْتَبٌ — мактабун — ёзув столи,
مَكْتَبَةٌ — мактабатун — кутубхона,
كُتُبٌ — кутубун — китоблар.

Бу сўзларнинг барчасида иштирок этган ва умуман

«ёзув» маъносини ўзига сингдирган товушлар к, т, б ундош товушларидир. Демак бу сўзларнинг ҳаммаси учун ўзак умумий бўлиб, у «ктб» дир. К, т, б ундошлари ўзак ундошлардир. Шунга ўхшаш «хрж» ўзаги «чиқув», «дхл» ўзаги «кирув», «дрс» ўзаги «ўрганув» маъноларини ифодаловчи ўзаклардир.

Ўзаклар кўпинча араб тилида икки ундошли (масалан: **يَد** – «йд», **قَم** – «фм»), уч ундошли (масалан: **صَبْر** – «сбр», **طَالِب** – «тлб»), тўрт ундошли (масалан: **تَرْجَمَةٌ** – «тржм», **دَحْرَج** – «дхрж»), беш ундошли (масалан: **سَفْرَجَل** – «сфржл», **عَنْدَلِيب** – «ндлб») бўлиши мумкин. Феъллар эса фақат уч ва тўрт ундош ўзакдан иборат бўлади.

Бу ўзак турлари ичида энг кўп тарқалгани уч ундошли ўзаклардир.

Ўзакни ташкил этувчи ундошларнинг характерига боғлиқ ҳолда ўзаклар қуйидаги турларга бўлинади:

1. Иккиланган ўзак. Иккинчи ва учинчи ундошлари бир хил товушдан иборат бўлган ўзак иккиланган ўзак дейилади. Масалан:

سِر – сиррун – сир → «срр»,

مَادَّة – маддатун – модда → «мдд».

2. Ҳамзали ўзак. Таркибида ҳамза товуши мавжуд бўлган ўзак ҳамзали ўзак дейилади. Масалан:

قِرَاءَةٌ – қирā'атун → «қр'»,

إِيمَانٌ – 'имāнун → «'мн»,

مَسْئَلَةٌ – мас'алатун → «с'л».

3. Заиф ўзак. Таркибида **و**, **ي**, **ى** ёки улар ўрнида келувчи **ا** (алиф) ҳарфи мавжуд бўлган ўзак заиф ўзак дейилади. Масалан:

قَوْلٌ — қавлун → «қвл»,

يَسَارٌ — йасарун → «йср»,

مَدَارٌ — мадарун → «двр».

4. Солим ўзаклар. Юқоридаги ҳар уч банд хусусиятлари йўқ бўлган, ҳаммаси ҳар хил товушлардан иборат бўлган ўзак солим ўзак дейилади. Масалан:

غَرِيقٌ — гарйқун → «грқ»,

مُسْلِمٌ — муслимун → «слм».

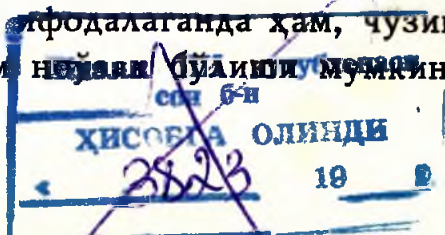
Баъзан бир ўзак ҳам иккиланган, ҳам ҳамзали (أُمٌ — 'уммун → «'мм»), ҳам ҳамзали, ҳам заиф (إِبْتَاءٌ — 'итā'ун → «'тй»); ҳам иккиланган, ҳам заиф (وَدَادٌ — видадун → «вдд») бўлиши ҳам мумкин.

Сўзларнинг ўзагини аниқлаш араб тилида алоҳида аҳамият касб этади. Чунки кўпчилик луғатларда сўзлар ўзак эътибори билан алфавит тартибида бўлади.

§ 18. НОЎЗАК ҲАРФЛАР

Юқорида айтганимиздек, сўз ўзак ундошлар ҳамда ўзак таркибига кирмайдиган унли ва ундош товушлар мажмуидан иборат бўлади. Араб тилида ўзак таркибига кирмайдиган унли ва ундошларни ифодаловчи ҳарфлар 10 та. Улар ноўзак ҳарфлар дейилади: ت، ن، س، ا، ه، ل، و، م.

ي. Бу ҳарфларни ёдда сақлашни енгиллатиш мақсадида улар иштирокида гап тузилган — 'الْيَوْمَ تَنْسَاءُ' — 'алйавма тансāху — «сен бугун уни унутасан». Бу жумладаги ي، و ҳарфлари ундош товушларни ифодалаганда ҳам, чузиқ унлиларни ифодалаганда ҳам

Шунингдек ت ҳарфи ё ҳарфини ҳам билдиради. Демак, сўз таркибида учраган шу 10 ҳарф ўзак ҳарф ҳам, ноўзак ҳарф ҳам бўлиб келиши мумкин. Масалан: **مَحْكُومٌ** — маҳкўмун сўзидаги биринчи م ноўзак, иккинчи م ўзак ҳарфдир. Шунингдек, **مَوْلُودٌ** — мавлўдун сўзидаги биринчи و ўзак ҳарф, иккинчи و ноўзак ҳарфдир.

Сўз таркибида юқоридаги 10 та ҳарфдан бошқа ҳарфлар мавжуд бўлса, у албатта ўзак ҳарф ҳисобланади. Масалан: **حَابِطٌ** дабитун сўзида ط, ب, ض ўзак ҳарфлар, ا (алиф) ноўзак ҳарф, **مُسْتَشْرِقٌ** — мусташирикун сўзида ق, ش ўзак ҳарфлар, م, س, ت ноўзак ҳарфлар ҳисобланади.

Сўз таркибидаги ҳарфларни ўзак ва ноўзакларга ажратиш анча мураккаб масаладир. У маълум даражада тажриба, араб тили морфологиясидан билим талаб қилади. Иккинчи томондан, сўздаги ҳарфларни бундай таҳлил қила билишнинг катта аҳамияти бор. Сўзнинг морфологик таркибини ўрганиш, унинг вазнини аниқлаш кўп жиҳатдан шунга боғлиқ. Сўз ясалишидаги кўпчилик грамматик категориялар эса, ўзининг маълум вазнига эга.

§ 19. СЎЗ ВАЗНЛАРИ

Ҳар бир грамматик категория араб тилида ўзининг вазн деб аталмиш муайян шакли — моделига эга. Араб тилшунослари вазнга асос қилиб **ف، ع، ل** ҳарфларини олишган. Бунда **ف** ҳарфи биринчи ўзак ундошни, **ع** ҳарфи иккинчи ўзак ундошни, **ل** ҳарфи эса учинчи ўзак ундошни ифодалайди. Агар сўз тўрт ёки беш ундошли

ўзакдан иборат бўлса, тўртинчи ва бешинчи ундошларни ифодалаш учун ҳам **ل** ҳарфи олинади.

У ёки бу сўзнинг вазнини аниқлаш учун ўша сўзнинг ўзагини аниқлаш ва улар ўрнига тартибни бузмаган ҳолда **ل, ع, ف** ҳарфларини қўйиш керак. Бунда ҳаракатлар ва ноўзак ҳарфлар ўзгартирилмасдан ўз ўрнида қолаверади. Масалан, **طَالِبٌ** сўзида биринчи ундош **ط** бўлиб, уни **ف** билан алмаштирилади. Иккинчи ўзак ундош **ل** бўлиб, у **ع** билан ва учинчи ўзак ундош **ب** бўлиб, у **ل** билан алмаштирилади. «Фатҳа», «касра», «танвин дамма» ҳаракатлари, шунингдек ноўзак ҳарф **ا** (алиф) ўзгартиришсиз қолади:

فَاعِلٌ > طَالِبٌ

Демак, **طَالِبٌ** сўзининг вазни **فَاعِلٌ** экан. Шунингдек, **مَفْعُولٌ** сўзининг вазни **مَجْلِسٌ**, **مَفْعُولٌ** сўзининг вазни **مَكْتُوبٌ**, **مَفْعُولٌ** сўзининг вазни **مُتَرَجِّمٌ**, **مَفْعُولٌ** сўзининг вазни **مُسْتَقْبَالٌ** дир.

Араб тилидаги сўзларнинг кўпчилиги уч ундошли ўзакка эга бўлган феъллардан турли вазнлар асосида шаклланган. Бу сўзларнинг морфологик таркибини ўрганиш учун сўзларнинг вазнини билиш катта аҳамиятга эга.

§ 20. ОТ КЕСИМЛИ ГАП

Кесими феълдан бошқа сўз туркумидан ифодаланган гап от кесимли гап дейилади («Маҳмуд студентдир», «Бу журналдир», «Сен тўқувчи қизсан» каби).

Араб тилида от кесимли гапларга қуйидаги талаблар қўйилади:

1. Гапнинг эгаси олдин, кесими кейин келади.

2. Гапнинг эгаси аниқ ҳолатда, кесими ноаниқ ҳолатда келади:

أَنَا طَالِبٌ – Мен студентман,

هَذَا كِتَابٌ – Бу китобдир.

3. Гапнинг кесими жинси ўзгариши мумкин бўлган сўздан иборат бўлса, эганинг жинсига мослашади. Масалан:

أَحْمَدُ مُهَنْدِسٌ – Аҳмад инженердир,

فَاتِمَةُ مُهَنْدِسَةٌ – Фотима инженердир.

أَنَا مُدْرِسٌ – Мен ўқитувчи (эркак)ман,

أَنَا مُدْرِسَةٌ – Мен ўқитувчи (аёл)ман.

4. Гапнинг эгаси кўрсатиш олмошидан иборат бўлса, у кесимнинг жинсига мос вариантда келади. Масалан:

هَذَا بَيْتٌ – Бу уйдир,

هَذِهِ غُرْفَةٌ – Бу хонадир,

ذَلِكَ كِتَابٌ – Ўша (нарса) китобдир,

تِلْكَ مَجَلَّةٌ – Ўша (нарса) журналдир.

5. Ўзбек тилидаги кесимга қўшилиб келувчи боғлама (-дир) араб тилида ишлатилмайди.

6. Гапнинг эгаси юқори, кесими паст интонация билан талаффуз қилинади. Бошқача айтганда, интонация гап охирига бориб пасаяди:

مُحَمَّدٌ فَلَاحٌ – Муҳаммад деҳқондир.

§ 21. ОТЛАРДА СОН КАТЕГОРИЯСИ

Араб тилида отлар уч грамматик сонга эга: бирлик, иккилик ва кўплик сонлар.

Ҳозирча биз кўрган сўзлар бирлик сондаги сўзлар бўлиб, у иккилик ва кўплик соннинг ҳосил бўлиши учун асос ҳисобланади.

§ 22. ОТЛАРДА ИККИЛИК СОН

Грамматик иккилик сон гап икки предмет ёки воқеа-ҳодиса ҳақида кетганида ишлатилади ва у қуйидагича шаклланади:

1. Сўз охиридаги танвин дамма ўрнига **اَن** – ани қўшимчасини қўшиш билан. Масалан:

بَيْتٌ → **بَيْتَانِ** – иккита уй,

شَارِعٌ → **شَارِعَانِ** – иккита кўча.

2. Аниқлик артикли қўшилиб келган сўзларда ҳам бу қўшимча ўзгармайди:

اَلْبَيْتُ → **اَلْبَيْتَانِ**, **اَلشَّارِعُ** → **اَلشَّارِعَانِ**.

3. «Та марбута» билан тугаган сўзлар иккилик сонда келганда, та мамдудага ўзгаради. Масалан:

جَرِيدَةٌ → **جَرِيدَتَانِ** – иккита газета,

اَلْمَجَلَّةُ → **اَلْمَجَلَّتَانِ** – иккита журнал.

4. **اَ** – ҳарфлари билан тугаган сўзлардан **ا** белгиси ўрнига **اَن** – вани қўшимчасини қўшиш билан. Масалан:

صَحْرَاءُ → **صَحْرَاوَانِ** – иккита саҳро.

5. Айрим икки ундошли ўзақдан иборат сўзлардан ҳам **اَن** қўшимчасини қўшиш воситасида. Масалан:

أَخٌ -> أَخَوَانٍ - икки ака-ука,

أَبٌ -> أَبَوَانٍ - ота-она.

Бундай сўзларнинг айримларидан эса умумий қоида асосида:

يَدٌ -> يَدَانِ - иккита қўл,

قَمٌّ -> قَمَانٍ - иккита оғиз.

6. يٍ - қўшимчаси билан тугаган сўзлардан يَانٍ - йāни қўшимчасини қўшиш билан. Масалан:

مُتَشَفِيَانٍ -> مُتَشَفِيَانِ - иккита шифохона,

مَعْنِيَانٍ -> مَعْنِيَانِ - икки маъно.

§ 23. ОТЛАРДА КЎПЛИК СОН

Араб тилида кўплик сон гап иккидан ортиқ предмет ёки воқеа-ҳодиса тўғрисида кетганида ишлатилади. Кўплик сон ўзининг морфологик хусусиятига кўра икки хил бўлади:

1. Тўғри кўплик (جَمْعٌ سَالِمٌ - жам'ун салимун).

2. Сениқ кўплик (جَمْعٌ مُكْسَرٌ - жам'ун мукассарун).

§ 24. ТЎҒРИ КЎПЛИК

Сўзнинг охирига маълум қўшимчаларни қўшиш билан ҳосил бўладиган кўплик тўғри кўплик дейлади. Тўғри кўплик қуйидагича ҳосил бўлади:

1. Касб-ҳунар, мансаб, қариндош-уруғчилик муносабатини билдирувчи музаккар сўзлардан охиридаги танвинни олиб ташлаб, وَنٌ - уна қўшимчасини қўшиш билан. Масалан:

مُهَنْدِسُونْ -> مُهَنْدِسُونْ - эркак инженерлар,

فَلَّاحُ -> فَلَاحُونْ - эркак деҳқонлар.

ال артикли билан келган сўзлардан ҳам юқоридаги қўшимча ёрдамида шаклланади. Масалан:

المُهَنْدِسُونْ -> الفَلَاحُونْ , المُهَنْدِسُونْ -> المُهَنْدِسُونْ

2. Бу қўшимча ёрдамида баъзан эркак кишини билдирмайдиган сўзлардан ҳам кўплик ҳосил бўлади. Масалан:

سِنُونْ -> سَنَّةٌ - йиллар.

3. Касб-ҳунар, мансаб, қариндош-уруғчилик муносабатини билдирувчи муаннас сўзлардан -атун қўшимчасини олиб ташлаб, -атун қўшимчасини қўйиш билан. Масалан:

طَالِبَاتُ -> طَالِبَةٌ - студент қизлар,

تَلْمِيذَاتُ -> تَلْمِيذَةٌ - ўқувчи қизлар.

4. Бундай кўпликдаги сўзлар аниқ ҳолатда бўлса, танвин қўшимчасисиз ёзилади. Масалан:

التَلْمِيذَاتُ -> تَلْمِيذَاتُ , الطَالِبَاتُ -> طَالِبَاتُ

5. Айрим жонсиз предмет ёки абстракт тушунчани ифодаловчи сўзлардан ҳам шу йўсинда кўплик ҳосил бўлади. Масалан:

اِنْتِقَاضَاتُ -> اِنْتِقَاضَةٌ - қўзғолонлар,

مُظَاهَرَاتُ -> مَظَاهِرَةٌ - намоёишлар.

6. Одамни билдирмайдиган айрим музаккар сўзлардан ҳам шу йўсинда кўплик ҳосил қилинади. Масалан:

اِعْلَانَاتُ -> اِعْلَانٌ - эълонлар,

اِمْتِحَانَاتُ -> اِمْتِحَانٌ - имтиҳонлар.

18. **فَعَلِي** - **مَرِيضٌ** -> **مَرَضِي** - беморлар,
مَيِّتٌ -> **مَوْتِي** - ўликлар.
19. **فَعَالًا فَعَالِي** - **مَزِيَّةٌ** -> **مَزَايَا** - хусусиятлар,
هَدِيَّةٌ -> **هَدَايَا** - совгалар.

Араб тилида камроқ учрайдиган бошқа вазндаги кўплик ҳам учраб туради.

Бу кўпликларни охиридаги қўшимчасига қараб, уч гуруҳга ажратиш мумкин:

1. Танвин қўшимчаси билан тугайдиган кўплик вазнлари:

... **فَعَالٌ، أَفْعَلٌ، فُعَلٌ، فُعُولٌ، أَفْعُلٌ**

2. Танвин қўшимчаси билан тугамайдиган кўплик вазнлари:

مَفَاعِيلٌ، فَعَالِلٌ، مَفَاعِلٌ، فَعَالِلٌ، أَفْعَلَاءٌ، فَوَاعِلٌ، فَعَانِلٌ

3. Алиф ёки алиф мақсура билан тугайдиган кўплик вазнлари:

فَعَالًا، فَعَالِي، فَعَلِي

Булар келишикларда турланганида ҳар хил қўшимчалар қабул қилади. Шунинг учун буларга кўпроқ эътибор бериш керак.

Юқорида айтганимиздек, синиқ кўпликнинг шаклланишида маълум қонуният йўқ. Шу сабабли ҳар бир сўз ўзининг кўплик вазни билан бирга ўрганилгани мақсадга мувофиқдир.

§ 26. СИФАТ

Предметнинг белгисини билдирувчи бу сўз туркуми араб тилида асосан уч ундош ўзакли сўзлардан иборатдир. Сифатлар ҳам отлар каби музаккар ва муаннас жинсларга, бирлик, иккилик, кўплик сонларга эга. Си-

фатдаги бирлик, иккилик сонларнинг ҳосил бўлиш усули отлардан фарқ қилмайди. Сифатнинг кўплик шакли одатда у одамларнинг белгисини билдириб келганида ишлатилади.

Араб тилида сифатларнинг 20 дан ошиқ вазни мавжуд. Шулардан қуйидаги ўнтаси энг кўп учрайдиган вазнлардир:

	Вазнлар		Мисоллар		
	МЗ	МН			
1	فَاعِلٌ	فَاعِلَةٌ	بَارِدٌ - حَامِضٌ	بَارِدَةٌ حَامِضَةٌ	— совуқ, нордон.
2	فَعِيلٌ	فَعِيلَةٌ	كَبِيرٌ طَوِيلٌ	كَبِيرَةٌ طَوِيلَةٌ	катта, узун.
3	فَعْلٌ	فَعْلَةٌ	صَلْبٌ - مُرٌّ	صَلْبَةٌ مُرَّةٌ	қаттиқ, аччиқ.
4	فَعِلٌ	فَعِلَةٌ	تَعَبٌ - خَشِنٌ	تَعِبَةٌ خَشِنَةٌ	чарчоқ, дағал.
5	فَعْلٌ	فَعْلَةٌ	صَعْبٌ - بَخْسٌ	صَعْبَةٌ بَخْسَةٌ	қийин, арзон.
6	فَعَلٌ	فَعَلَةٌ	حَسَنٌ -	حَسَنَةٌ	яхши,
7	فَعِيلٌ	فَعِيلَةٌ	جَيِّدٌ - لَيِّنٌ	جَيِّدَةٌ لَيِّنَةٌ	яхши. юмшоқ.
8	فَعُولٌ	فَعُولٌ	جَسُورٌ - رُؤُوفٌ	جَسُورٌ رُؤُوفٌ	жасур, раҳмдил.
9	أَفْعَلٌ	فَعْلَاءٌ	أَبْيَضٌ - أَعْرَجٌ	أَبْيَضَاءٌ أَعْرَجَاءٌ	оқ, оёқсиз.
10	فَعْلَانٌ	فَعْلَى	ظَمَانٌ - عَطْشَانٌ	ظَمْنَى عَطْشَى	чанқоқ, ташна.

Жадвалдан кўришиб турибдики, **فَعُولٌ** вазнидаги сифат музаккар ва муаннас жинсда ўзгармайди.

Бу вазнлар ичида энг кўп учрайдигани **فَعِيلٌ** ва **فَعِلٌ** вазнларидир. Қолганлари нисбатан камроқ учрайди.

Буларнинг ичида **أَفْعَلٌ** (мн. **فَعَلَاءٌ**) вазни танвин қўшимчасини қабул қилмайди. Бу вазндаги сифатлар асосан рангни ва жисмоний хусусиятни ифодаловчи сифатлардир. Масалан:

أَخْضَرٌ – **خَضْرَاءٌ** – зангор,

أَحْمَرٌ – **حَمْرَاءٌ** – қизил,

أَهْدَبٌ – **هَدْبَاءٌ** – узун киприкли,

أَشْهَلٌ – **شَهْلَاءٌ** – кўккўз.

Бу сифатларнинг кўплиги синиқ кўплик вазнидадир.

§ 27. АНИҚЛОВЧИ

Араб тилида аниқловчилар ўзининг морфологик хусусиятларига кўра икки турга бўлинади:

1. Мослашган аниқловчи.
2. Мослашмаган аниқловчи.

Аниқловчилар аниқлаб келаётган от аниқланмиш дейилади.

§ 28. МОСЛАШГАН АНИҚЛОВЧИ

Мослашган аниқловчи одатда предметнинг белгисини билдирувчи сифатловчи аниқловчидир. Мослашган аниқловчи кўпинча аслий ёки нисбий сифатлардан, тартиб сонлардан, аниқ ва мажҳул нисбат сифатдошлардан, кўрсатиш олмошларидан ва бошқалардан ифодаланади.

Агар мослашган аниқловчи сифат, тартиб сон, сифатдош билан ифодаланган бўлса, аниқланмишдан кейин келади ва у билан тўрт жиҳатда мослашади:

1. Жинсда, яъни аниқланмиш қайси жинсда бўлса, аниқловчи ҳам ўша жинсда бўлади. Масалан:

بَيْتٌ جَدِيدٌ — янги уй,

مَدِينَةٌ جَمِيلَةٌ — чиройли шаҳар,

بَابٌ قَدِيمٌ — эски эшик,

يَدٌ طَوِيلَةٌ — узун қўл.

2. Сонда, яъни аниқланмиш қайси сонда бўлса, аниқловчи ҳам ўша сонда бўлади. Масалан:

بَيْتَانِ جَدِيدَانِ — иккита янги уй — بَابَانِ قَدِيمَانِ иккита эски эшик,

الطُّلَابُ الْمُجْتَهِدُونَ — тиришқоқ ўқувчи талабалар.

3. Келишикда, яъни аниқланмиш қайси келишикда бўлса, аниқловчи ҳам ўша келишикда бўлади. Масалан, دَرْسٌ سَهْلٌ — осон дарс, مَدِينَةٌ كَبِيرَةٌ — катта шаҳар.

Эслатма. Араб тилидаги келишиклар масаласига кейинроқ муфассал тўхталинади. Ҳозиргача учраган мисолларнинг барчаси бош келишикдадир.

4. Ҳолатда, яъни аниқланмиш аниқ ҳолатда бўлса, аниқловчи ҳам аниқ ҳолатда бўлади ёки аксинча. Масалан:

تَلْمِيذٌ عَاقِلٌ — (номаълум) ақлли ўқувчи,

طِفْلَةٌ صَغِيرَةٌ — (номаълум) кичкина қизча,

التَّلْمِيذُ الْعَاقِلُ — (маълум) ақлли ўқувчи,

الطِّفْلَةُ الصَّغِيرَةُ — (маълум) кичкина қизча.

Табиатан **ال** артиклини қабул қилмаса ҳам аниқ ҳисобланадиган сўзлар аниқланмиш бўлиб келганида, аниқловчи албатта **ال** артикли ёрдамида аниқ ҳолатда туриши шарт. Масалан:

مِصْرُ الْقَدِيمَةُ — Қадимги Миср, مَكَّةُ الْمَكْرَمَةُ — табаррук
Макка, سَمَرْقَنْدُ الْجَمِيلَةُ — гўзал Самарқанд.

Кўрсатиш олмошларидан ифодаланган аниқловчилар аниқланмишдан олдинда туради ва у ҳам тўрт жиҳатдан аниқланмиш билан мослашади. Бундай аниқланмиш ҳар доим аниқ ҳолатда келади, чунки кўрсатиш олмошлари табиатан аниқ ҳолатдадир. Масалан:

هَذَا الْكِتَابَانُ — бу икки китоб..., هَذَا الشَّارِعُ — бу кўча...,
تلكَ السَّيَّارَةُ — ўша машина..., أَوْلِنَاكَ الْمَعْلَمُونَ — ўша
ўқитувчилар....

Аниқланмиш билан аниқловчининг ҳолатда мослашишига алоҳида эътибор бериш керак. Агар аниқланмиш аниқ ҳолатда бўлиб, аниқловчи ноаниқ ҳолатда бўлса, булар аниқловчи — аниқланмиш муносабатидан чиқиб, от кесимли гапга айланиб қолади. Масалан:

الْوَرْدَةُ الْحَمْرَاءُ — қизил атиргул,

الْوَرْدَةُ حَمْرَاءُ — атиргул қизилдир,

مِصْرُ الْجَدِيدَةُ — янги Миср, مِصْرُ جَدِيدَةٌ — Миср янгидир.

Шунингдек, аниқловчи кўрсатиш олмошидан иборат бўлганида, аниқланмиш аниқ ҳолатда келиши шарт. акс ҳолда кўрсатиш олмоши гапнинг эгаси, от гапнинг кесимига айланади. Масалан:

هَذَا التَّلْمِيذُ نَشِيطٌ — Бу ўқувчи бола ғайратлидир.

هَذَا تَلْمِيذٌ — Бу ўқувчидир.

أَوْلِنَاكَ الْأَطْفَالَ أَدْمِيَاءَ — Ўша болалар зийракдирлар.

أَوْلِنَاكَ أَطْفَالَ — Ўшалар болалардир.

أَوْلِنَاكَ أَطْفَالَ أَدْمِيَاءَ — Ўшалар зийрак болалардир.

Аниқловчи билан аниқланмиш ўртасидаги мослашувнинг яна бир хусусияти шуки, булар ўртасидаги сонда мослашув қуйидаги омилларга боғлиқ:

1. Агар аниқланмиш от кўпликда бўлса ва у одамни (шахсни) билдирса, аниқловчи ҳам албатта кўпликда келади. Масалан:

فَلَاخٌ عَاقِلٌ — ақлли деҳқон → فَلَاحُونَ عَقْلَاءٌ — ақлли деҳқонлар,

مُدْرَسَاتٌ مُجْتَهِدَاتٌ — тиришқоқ муаллима → مَدْرَسَةٌ مُجْتَهِدَةٌ — тиришқоқ муаллималар.

2. Агар аниқланмиш от кўпликда келса ва у одамни (шахсни) билдирмайдиган сўз бўлса, аниқланмишнинг музаккар ёки муаннаслигидан қатъи назар аниқловчи birlik сонда муаннаса келади. Масалан:

بَيْتٌ جَدِيدٌ — янги уй → بُيُوتٌ جَدِيدَةٌ — янги уйлар,

غُرْفَةٌ كَبِيرَةٌ — катта хона → غُرُفٌ كَبِيرَةٌ — катта хоналар.

3. Аниқловчи кўрсатиш олмоши билан ифодаланганида ҳам бу қоида ўз кучини сақлайди. Масалан:

هَذَا الْفَلَّاحُ — бу деҳқон... → أَوْلَئِكَ الْفَلَاحُونَ — ўша деҳқонлар,

هَذِهِ الطَّبِيبَةُ — бу врач аёл... → هَؤُلَاءِ الطَّبِيبَاتُ — бу врач аёллар,

هَذَا الْبَابُ — бу эшик... → هَذِهِ الْأَبْوَابُ — бу эшиклар,

هَذِهِ الْمَدِينَةُ — бу шаҳар... → هَذِهِ الْمَدَنُ — бу шаҳарлар...

4. Мазкур мослашув қойдаси от кесимли гапдаги эга билан кесим ўртасида бўладиган мослашувга ҳам тааллуқлидир. Масалан:

الْبَيْتُ كَبِيرٌ — Уй каттадир → الْبُيُوتُ كَبِيرَةٌ — уйлар каттадир.

ذَلِكَ قَلَمٌ — У қаламдир → تِلْكَ أَقْلَامٌ — у қаламлардир.

§ 29. НИСБИЙ СИФАТ

Нисбий сифат предметнинг белгисини бошқа предметга ёки тушунчага нисбатан билдиради. У кўпинча белгиси аниқланиб келаётган аниқланмишнинг ишланган материаллини, келиб чиққан жойини, бирор предметга мансублигини ва шунга ўхшаш бошқа белгиларини билдиради.

Нисбий сифат ҳам аслий сифат каби музаккар ва муаннас шаклларга эга.

Нисбий сифатнинг музаккари асосан отдан охиридаги -ун қўшимчасини олиб ташлаб, ўрнига **ى** – -ийун қўшимчасини қўшиш билан ҳосил қилинади. Муаннас нисбий сифат эса, кўпчилик сифат қатори музаккар охирига -атун қўшимчасини қўшиш билан ҳосил қилинади. Масалан:

خَشَبٌ – ёғоч → мз. **خَشَبِيٌّ**, мн. **خَشَبِيَّةٌ** – ёғочдан ишланган **الْبَيْتُ الخَشَبِيُّ** – ёғочдан ишланган уй, **مِلْعَقَةٌ خَشَبِيَّةٌ** – ёғоч қошиқ.

ذَهَبٌ – олтин → мз. **ذَهَبِيٌّ**, мн. **ذَهَبِيَّةٌ** – олтиндан ясалган, **إِبْرِيْقٌ ذَهَبِيٌّ** – олтин кўза, **سَاعَةٌ ذَهَبِيَّةٌ** – олтин соат.

1 ёки **ى** ҳарфи билан тугаган отлардан нисбий сифат ҳосил бўлганида **ى** – қўшимчасидан олдин 1 ёки **ى** ҳарфлари **و** га айланади. Маслан:

دُنْيَا – дунё → **دُنْيَوِيٌّ**, **دُنْيَوِيَّةٌ** – дунёвий,

أَسِيَا – Осиё → **أَسِيَوِيَّةٌ** – осиели, осиеча,

فَرَنْسَا – Франция – **فَرَنْسِيٌّ**, **فَرَنْسِيَّةٌ** – француз, французча.

Бу сўзлардан баъзан нисбий сифат бошқачароқ шаклда ҳам ҳосил бўлади:

دُنْيَاوِيَّةٌ , دُنْيَاوِيٌّ -> دُنْيَا

آسِيَاوِيَّةٌ , آسِيَاوِيٌّ -> آسِيَا

Айрим сўзлардан эса, олдинги | (алиф) тушиб қолиб, **ي** қўшимчасини қўшиш билан ҳосил бўлади. Масалан:

فَرَنْسِيَّةٌ , فَرَنْسِيٌّ -> فَرَنْسَا

أُورُوبِيَّةٌ , أُورُوبِيٌّ -> أوروبا - Европа

Та марбута билан тугаган сўзлардан нисбий сифат ҳосил бўлганида, мазкур ҳарф тушиб қолади. Масалан:

خُرَافِيَّةٌ - хурофий, خُرَافِيٌّ -> خُرَافَةٌ - хурофот

جُمْهُورِيَّةٌ , جُمْهُورِيٌّ - жумҳуриятга тегишли, جُمْهُورِيَّةٌ - жумҳурият

Айрим отлардан нисбий сифат ҳосил бўлганида, сўзнинг вазни ҳам бироз ўзгаради. Масалан:

مَدَنِيَّةٌ , مَدَنِيٌّ - шаҳарли, мадинали, مَدِينَةٌ - шаҳар

فَرَضِيَّةٌ , فَرَضِيٌّ - фарзга тегишли, فَرِيضَةٌ - фарз

Икки ўзак ундощдан иборат айрим отлардан нисбий сифат ҳосил қилинганида, **و** ҳарфи орттирилади. Масалан:

شَقَوِيَّةٌ , شَقَوِيٌّ - оғзаки, شَقَاءٌ ->

سَنَوِيَّةٌ , سَنَوِيٌّ - йиллик, سَنَاءٌ ->

يَدَوِيَّةٌ , يَدَوِيٌّ - қўлда ишланган, يَدٌ ->

Баъзи сўзлардан икки хил нисбий сифат ҳосил бўлади. Масалан:

رُوحِيَّةٌ , رُوحِيٌّ - руҳий, спиртли, رُوحٌ - руҳ

رُوحَانِيَّةٌ , رُوحَانِيٌّ - руҳоний, رُوحٌ - руҳ

Айрим синиқ кўпликдаги отлардан ҳам нисбий сифат ҳосил бўлиши мумкин. Масалан:

دَوْلَةٌ — кўпл. دَوْلٌ → دَوْلِيٌّ , دَوْلِيَّةٌ — давлатлараро

صَحِيفَةٌ — кўпл. صُفُوفٌ → صُحُفِيٌّ , صُحُفِيَّةٌ —

журналист.

Нисбий сифатлар гапда кўпинча мослашган аниқловчи бўлиб келади. Масалан:

لُغَةٌ عَرَبِيَّةٌ — араб тили, بَلَدٌ إِسْلَامِيٌّ — мусулмон ўлка,

لِسَانٌ فَارِسِيٌّ — форс тили, أَمْرٌ دُنْيَوِيٌّ — дунёвий иш.

Географик номлардан ҳосил бўлган нисбий сифат ўша ерли ёки ўша ерда туғилган, яшаган кишини ифодалайдиган от вазифасида келиши мумкин. Масалан:

مِصْرِيٌّ — мисрлик киши, مِصْرِيَّةٌ — мисрлик аёл,

إِفْرِيْقِيٌّ — африкалик, إِفْرِيْقِيَّةٌ — африкалик аёл.

§ 30. КЕЛИШИКЛАР

Араб тилида исм гуруҳига кирувчи сўзларда уч келишик мавжуд: бош келишик, қаратқич келишиги ва тушум келишиги. Келишиклар ўзига хос қўшимчаларга эга ва бу қўшимчалар отнинг гапдаги бажараётган вазифаси билан узвий боғлиқ:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда	Аниқ ҳолатда
1	Бош келишик	ـ	ـ
2	Қаратқич келишиги	ـ	ـ
3	Тушум келишиги мз.	ـا	ـا
	Тушум келишиги мн.	ـ	ـ

Бу турланиш уч келишикли турланиш дейилади ва шу йўсинда турланувчи сўзлар уч келишикли сўзлар дейилади. Масалан:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда		Аниқ ҳолатда	
		мз	мн	мз	мн
1	Бош келишик	كِتَابٌ	مَجَلَّةٌ	الْكِتَابُ	الْمَجَلَّةُ
2	Қаратқич келишиги	كِتَابٍ	مَجَلَّةٍ	الْكِتَابِ	الْمَجَلَّةِ
3	Тушум келишиги	كِتَابًا	مَجَلَّةً	الْكِتَابَ	الْمَجَلَّةَ

Араб тилида от ва сифатларнинг асосий қисми уч келишикли сўзлар ҳисобланади ва улар юқоридаги жадвал асосида турланади. Булар ноаниқ ҳолатда келганида танвин қўшимчаси билан тугайдиган бирлик ва синиқ кўпликдаги сўзлардир. *مَدِينَةٌ*, *مَعَهْدٌ*, *كَلِيَةٌ*, *دَفْتَرٌ*, *قَلْبٌ* (бирлиги *قَلْبٌ*), *أَقْلَامٌ* (бирлиги *قَلَمٌ*), *أَجْنَحَةٌ* (бирлиги *جَنَاحٌ*) каби сўзлар шулар жумласидандир.

§ 31. ИККИЛИК ВА ТЎҒРИ КЎПЛИК ШАКЛИДАГИ СЎЗЛАРНИНГ КЕЛИШИҚДА ТУРЛАНИШИ

Иккилик сондаги сўзлар келишиқда қуйидагича турланади:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда		Аниқ ҳолатда	
		мз	мн	мз	мн
1	Бош келишик	كِتَابَانِ	مَجَلَّتَانِ	الْكِتَابَانِ	الْمَجَلَّتَانِ
2	Қаратқич келишиги	كِتَابَيْنِ	مَجَلَّتَيْنِ	الْكِتَابَيْنِ	الْمَجَلَّتَيْنِ
3	Тушум келишиги	كِتَابَيْنِ	مَجَلَّتَيْنِ	الْكِتَابَيْنِ	الْمَجَلَّتَيْنِ

Жадвалдан кўришиб турганидек, иккилик сондаги сўзнинг қаратқич ва тушум келишиқлари бир хил қўшимчага эга.

Шунингдек, аниқ ҳолда ҳам, ноаниқ ҳолда ҳам бир хил келишиқ қўшимчаларини оладилар.

Шу билан бирга музаккар ва муаннас сўзлар ҳам келишикларда бир хил қўшимчага эга бўлади.

Музаккар тўғри кўпликдаги сўзлар келишикларда қуйидагича турланади:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда	Аниқ ҳолатда
1	Бош келишик	فَلَا حُونَ	الْفَلَا حُونَ
2	Қаратқич келишиги	فَلَا حَيْنَ	الْفَلَا حَيْنَ
3	Тушум келишиги	فَلَا حَيْنِ	الْفَلَا حَيْنِ

Муаннас тўғри кўпликдаги сўзларнинг келишикда турланиши қуйидагичадир:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда	Аниқ ҳолатда
1	Бош келишик	فَلَا حَاتَ	الْفَلَا حَاتَ
2	Қаратқич келишиги	فَلَا حَاتِ	الْفَلَا حَاتِ
3	Тушум келишиги	فَلَا حَاتِي	الْفَلَا حَاتِي

Жадваллардан кўришиб турганидек, музаккар ва муаннас тўғри кўпликдаги сўзларда қаратқич ва тушум келишиклари бир хил қўшимча оладилар ҳамда аниқ ва ноаниқ ҳолатларда келишик қўшимчалари ўзгармайди.

Илгари айтиб ўтганимиздек, кўрсатиш олмошлари келишикда турланмайди. Лекин уларнинг иккилик сондаги вариантлари қаратқич ва тушум келишигида бошқача шаклда бўлади:

№	Келишиклар	Яқиндаги предмет		Узоқдаги предмет	
		мз	мн	мз	мн
1	Бош келишик	هٰذَا	هٰذَا	ذٰلِكَ	تٰلِكَ
2	Қаратқич келишиги	هٰذَيْنِ	هٰتَيْنِ	ذٰئِكَ	تٰئِكَ
3	Тушум келишиги	هٰذَيْنِ	هٰتَيْنِ	ذٰئِكَ	تٰئِكَ

Гапнинг эгаси, от кесимли гапнинг эгаси ва кесими ҳамда уларнинг мослашган аниқловчилари кўпинча бош келишикда келади.

Бирор предлог билан келган ёки мослашмаган аниқловчи бўлиб келган от ўзининг мослашган аниқловчилари билан бирга қаратқич келишигида, воситасиз тўлдирувчи бўлиб келган отлар эса тушум келишигида келади (Бу масалага кейинроқ муфассал тўхталинади).

§ 32. ИККИ КЕЛИШИКЛИ ОТЛАР

Араб тилида қаратқич ва тушум келишиги бир хил қўшимчага эга бўлган қатор сўзлар мавжуд. Булар икки келишликли сўзлар дейилади. Икки келишликли сўзларга асосан қуйидагилар мансубдир:

1. Ал артиклини олмайдиган, лекин аниқ ҳолатда деб ҳисобланувчи танвин қўшимчасини олмайдиган сўзлар. Масалан:

مِصْرٌ – Миср, إِسْمَاعِيلُ – Исмоил,

فَاتِمَةٌ – Фотима, يُوسُفُ – Юсуф.

2. Ал артиклини олиши мумкин бўлган, танвин билан тугамайдиган бирлик сондаги отлар ёки сифатлар ноаниқ ҳолатда келганида:

صَحْرَاءُ – саҳро, جَوْعَانٌ – очиққан,

أَبْيَضٌ – оқ(мз), أَكْبَرُ – энг катта.

3. Ноаниқ ҳолатда ҳам танвин қўшимчаси билан тугамайдиган ва ноаниқ ҳолатда келган синиқ кўпликдаги от ва сифатлар. Масалан:

جَرَائِدُ (бирл. جَرِيدَةٌ) – газеталар,

قَوَاعِدُ (бирл. قَاعِدَةٌ) – қоидалар,

أَمْرَاءُ (бирл. أَمِيرٌ) – амирлар.

Бу сўзлар қуйидаги тарзда турланади:

№	Келишиклар	Мисоллар	Мисоллар
1	Бош келишик	فَاطِمَةٌ	أَبْيَضٌ
2	Қаратқич келишиги	فَاطِمَةٌ	أَبْيَضٌ
3	Тушум келишиги	فَاطِمَةٌ	أَبْيَضٌ

Шуни унутмаслик керакки, ноаниқ ҳолатда танвин қўшимчаси олмайдиган, лекин ال артиклини олиши мумкин бўлган сўзлар (2- ва 3-пунктлар) ال артикли билан келганида уч келишикли сўзларга айланиб кетади. Масалан:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда	Аниқ ҳолатда
1	Бош келишик	جَرَانِدٌ، أَكْبَرُ	الْجَرَانِدُ، الْأَكْبَرُ
2	Қаратқич келишиги	جَرَانِدٌ، أَكْبَرُ	الْجَرَانِدُ، الْأَكْبَرُ
3	Тушум келишиги	جَرَانِدٌ، أَكْبَرُ	الْجَرَانِدُ، الْأَكْبَرُ

Икки келишикли сўзлар мослашмаган аниқловчининг аниқланмиши бўлиб келганида ҳам (изофанинг музоф қисми бўлганида ҳам) уч келишикли сўзга айланиб кетади. Бу ҳақда кейинроқ тўхталинади.

§ 33. КЕЛИШИҚДА ТУРЛАНМАЙДИГАН ОТЛАР

Охири «-ан» ёки «-а» билан тугайдиган сўзлар шу қўшимча алиф билан ёзилса ҳам, алиф мақсура билан ёзилса ҳам, ҳар уч келишикда бир хил қўшимча қабул қилади. Булар келишикда турланмайдиған сўзлар дейлади. Масалан:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда	Аниқ ҳолатда
1	Бош келишик	فَتَى، عَصَا	الْفَتَى، الْعَصَا
2	Қаратқич келишиги	فَتَى، عَصَا	الْفَتَى، الْعَصَا
3	Тушум келишиги	فَتَى، عَصَا	الْفَتَى، الْعَصَا

Алиф мақсура билан тугайдиган сифатлар, масалан: **جَوْعَى** (мз. **جَوْعَانُ**), синиқ кўпликдаги отлар: масалан **مَرَضَى** (бирл. **مَرِيضٌ**), **مَوْتَى** (бирл. **مَيِّتٌ**) ҳам келишикда турланмайдиган сўзлар тоифасига киради.

§ 34. ПРЕДЛОГЛАР

Ёрдамчи сўз туркумининг каттагина қисмини предлоглар деб аталувчи сўзлар ташкил этади. Араб тилида келишиклар сони жуда оз бўлганлиги сабабли, предмет, воқеа-ҳодисанинг вақтга, ўринга муносабати, чегараланиш ва бошқа турли муносабатлар асосан предлоглар ёрдамида ифодаланади.

Предлоглар учун умумий хусусият шуки, қайси сўзга боғланиб келган бўлса, ўша сўздан олдин келади ва ўша сўзни қаратқич келишигида келишга мажбур қилади. Масалан:

мактабда, — **فِي الْمَدْرَسَةِ** — **فِي مَدْرَسَةٍ** — да ... — **فِي**

факультетга, — **إِلَى الْكَلْبَةِ** — **إِلَى كَلْبَةٍ** — га ... — **إِلَى**

иккита эркакдан. — **مِنَ الرَّجُلَيْنِ** — **مِنَ رَجُلَيْنِ** — дан ... — **مِنَ**

Предлоглар тузилишига кўра уч гуруҳга бўлинади:

I. Асл предлоглар. Мустақил сўз шаклини йўқотган ва фақат предлог сифатидагина ишлатиладиган сўзлар асл предлоглардир. Асл предлогларга қуйидагилар киради:

1. فِي - ...да, ичида (бу ва бундан кейинги предлогларнинг асосий маъносигина берилди). فِي الْمَعْهَدِ - институтда.

2. إِلَى - ...га, ...гача. إِلَى الْمَسَاءِ - оқшомгача.

3. مِنْ - ...дан. مِنَ الصُّبْحِ - тонгдан.

4. عَلَى - ...да, устида, устига. عَلَى الطَّائِلَةِ - стол устида.

5. عَنْ - ҳақида. عَنِ الدَّرْسِ - дарс ҳақида.

6. بِ - билан, воситасида. بِالْقَلَمِ - қалам воситасида.

7. لَدَى - ...да, қошида, ҳузурида. لَدَى الْأَسْتَاذِ - домла ҳузурида.

8. مَعَ - билан бирга. مَعَ الصَّدِيقِ - дўст билан бирга.

9. لِ - ...нинг, ...да бор, لِلطَّالِبِ - студентда бор.

10. كَ - ...дек, каби. كَالشَّمْسِ - қуёш каби.

11. حَتَّى - ...гача. حَتَّى الصُّبْحِ - тонггача.

12. مُنْذُ - ...дан буён. مُنْذُ سَتَيْنِ - икки йилдан буён.

II. От-предлоглар. Бу гуруҳга ўзининг отлик хусусиятини йўқотмаган, от сифатида ишлатилиши мумкин бўлган, лекин шу билан бирга предлог вазифасида ҳам келиши мумкин бўлган сўзлар киради. Булар предлог вазифасида ишлатилганида кўпинча тушум келишигида келади:

1. دَاخِلَ - ичида, ичига. دَاخِلَ الْمَدْرَسَةِ - мактаб ичида.

2. خَارِجَ - ташқарида, ташқарига. خَارِجَ الْبَيْتِ - уй ташқарисида.

3. **عَبْرَ** – орқали. **عَبْرَ الْهَوَاءِ** – ҳаво орқали.
4. **خِلَالَ** – давомида. **خِلَالَ الْعُطْلَةِ** – каникул давомида.
5. **بَيْنَ** – орасида. **بَيْنَ التَّلْمِيذَيْنِ** – икки ўқувчи орасида.
6. **قُرْبَ** – яқинида. **قُرْبَ النَّافِذَةِ** – дераза яқинида.
7. **أَمَامَ** – олдида. **أَمَامَ الْوَالِدَيْنِ** – ота-она олдида.
8. **إِزَاءَ** – қаршисида. **إِزَاءَ النَّافُورَةِ** – фонтан қаршисида.
9. **وَرَاءَ** – орқасида, орқасига. **وَرَاءَ الْجِدَارِ** – девор орқасида.
10. **فَوْقَ** – устида, устига. **فَوْقَ الْمَاءِ** – сув устида.
11. **تَحْتَ** – остида, остига. **تَحْتَ الشَّجَرَةِ** – дарраҳт остида.
12. **خَلْفَ** – орқасида, орқасига. **خَلْفَ فَاطِمَةَ** – Фотиманинг орқасида.
13. **عِنْدَ** – ...да, ҳузурида. **عِنْدَ الْمُدِيرِ** – бошлиқ ҳузурида.
14. **حَوْلَ** – атрофида, ҳақида. **حَوْلَ الْمَسْئَلَةِ** – масала ҳақида.
15. **حَوَالِي** – қарийб, тахминан. **حَوَالِي مِٔتَرٍ** – тахминан бир метр.

Бу сўзлар баъзан мустақил сўз сифатида бошқа предлоғларни қабул қилиши мумкин:

إِلَى الْأَمَامِ – олдинга, олға.

III. Мураккаб предлоғлар. Булар икки-уч сўздан иборат бўлиб, юқоридаги предлоғларга нисбатан мураккаброқ муносабатларни ифодалайди:

1. لِأَجْلِ – ...ни деб, йўлида.
2. فِي سَبِيلِ – ...ни деб, йўлида.
3. خِلَافًا لِ – ...га қарамай.
4. حَوْقًا مِنْ – ...дан қўрқиб.
5. فَضْلًا عَنْ – ...дан ташқари.
6. عَلَى مَقَرَّةٍ مِنْ – ёнида, яқинида.
7. بِالْقُرْبِ مِنْ – ёнида, яқинида.
8. بِجَانِبِ – ёнида, яқинида.
10. بِالرَّغْمِ مِنْ – ...га қарамасдан.
11. بِصَرْفِ النَّظَرِ عَنْ – ...дан ташқари.
12. بِالنَّظَرِ إِلَى – сабабли.
13. نَظْرًا إِلَى – сабабли.
14. عَوَضًا عَنْ – ...нинг бадалига.
15. عَوَضًا لِ – ...нинг бадалига.
16. نَتِيجَةً لِ – натижасида.
17. بِوَأَسِطَةِ – воситасида.

Юқоридагилардан **ب**, **ل**, **ك** предлоглари ва шу предлоглар билан тугаган мураккаб предлоглар ўзидан кейинги сўзга қўшиб ёзилади. Масалан:

بِالرِّيشَةِ – перо билан, **كَالسَيْفِ** – қиличдек.

لِ предлоги **ال** артикли билан келган сўзларга қўшилганида, артиклдаги васлали ҳамза (آ) ёзувда тушиб қолади. Масалан:

لِ الْحُكْمِ + ل = الْحُكْمُ — ҳукм учун.

Қолган предлогларнинг барчаси ўзидан кейинги сўздан ажратиб ёзилади.

Предлоглар асосан исм гуруҳидаги сўзларнинг олдида келади ва улар билан муносабатга киришади, лекин улар айрим феълларга ҳам ўз таъсирини ўтказиши мумкин. У ёки бу феъл ўзидан кейин турган предлог билан боғлиқ ҳолда турли маъноларни билдириши мумкин.

§ 35. МОСЛАШМАГАН АНИҚЛОВЧИ (ИЗОФА)

Араб тилида мослашган аниқловчи кўпинча ўзбек тилидаги сифатловчи аниқловчиларга ўхшаб кетса, ўзбек тилидаги қаратқичли аниқловчиларга («шаҳарнинг дарвозаси», «факультет студенти» каби) кўпроқ мос келадиган ибора мослашмаган аниқловчидир. Мослашмаган аниқловчи билан аниқланмишдан ташкил топган бирикма араб тилида **إِضَافَةٌ** — 'идафатун - изофа дейилиб, уни ташкил этувчи аниқланмиш **مُضَافٌ** — мудафун- музоф, мослашмаган аниқловчи эса **مُضَافٌ إِلَيْهِ** — мудафун 'илайҳи — музоф илайҳи деб юритилади. Бундан кейин ушбу қўлланмада ҳам шу терминлар қўлланилади.

Изофада музоф илайҳи мослашган аниқловчи каби аниқланмишдан кейин келади, лекин улар ўртасида тўрт жиҳат бўйича мослашиш мавжуд эмас. Аксинча, изофада музоф билан музоф илайҳининг ўзаро муносабатга киришувининг бошқача характери мавжуд яъни музоф **ال** артиклисиз ва танвин қўшимчасисиз келади, музоф илайҳи эса ҳар доим қаратқич келишигида келади. Масалан:

كِتَابُ طَالِبٍ – (номаълум) студентнинг китоби,

بَابُ بَيْتٍ – (номаълум) уйнинг эшиги.

Музоф **ال** артиклини қабул қилмайди. Унинг аниқ-ноаниқлиги музоф илайҳининг ҳолатига боғлиқ. Агар музоф илайҳи аниқ ҳолатда бўлса, музоф ҳам аниқ ҳолатда ҳисобланади. Масалан:

كِتَابُ الطَّالِبِ – (маълум) студентнинг (маълум) китоби,

بَابُ الْبَيْتِ – (маълум) уйнинг (маълум) эшиги.

Гапдаги вазифасига қараб, изофа ҳар уч келишикда келиши мумкин. Бунда фақат изофанинг музоф қисми келишикда турланади, музоф илайҳининг келишиги ўзгармайди. Масалан:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда	Аниқ ҳолатда
1	Бош келишик	كِتَابُ طَالِبٍ	كِتَابُ الطَّالِبِ
2	Қаратқич келишиги	كِتَابِ طَالِبٍ	كِتَابِ الطَّالِبِ
3	Тушум келишиги	كِتَابَ طَالِبٍ	كِتَابَ الطَّالِبِ

Араб тилида қуйидаги бешта сўз бирлик сонда келиб, изофанинг музофи вазифасини бажарганида, унинг келишиги ҳаракатлар билан эмас, ҳарфлар ёрдамида шаклланади:

أَبٌ – ота, حَمٌّ – қайната, أَخٌ – ини,

هَنْ – нарса, ذُو – соҳиб(и), ЭҒА(СИ).

№	Келишиклар	Аниқ ҳолатда	Ноаниқ ҳолатда
1	Бош келишик	أَبُو الطَّالِبِ	أَبُو طَالِبٍ
2	Қаратқич келишиги	أَبِي الطَّالِبِ	أَبِي طَالِبٍ
3	Тушум келишиги	أَبَا الطَّالِبِ	أَبَا طَالِبٍ

Эслатма. Бу сўзлар иккилик ёки кўплик сонда бўлганида, улар умумий қоида асосида турланади.

Агар музоф иккиликдаги ёки музаккар тўғри кўпликдаги отдан иборат бўлса, сўз охиридаги ن ёки ن қўшимчалари тушиб қолади.

№	Келишиклар	Иккилик мз	Иккилик мн	Тўғри кўплик мз
1	Бош келишик	كِتَابَا الطَّالِبِ	مَجَلَّتَا الطَّالِبِ	فَلَاحُوا الْقَرْيَةَ
2	Қаратқич келишиги	كِتَابِي الطَّالِبِ	مَجَلَّتِي الطَّالِبِ	فَلَاحِي الْقَرْيَةَ
3	Тушум келишиги	كِتَابِي الطَّالِبِ	مَجَلَّتِي الطَّالِبِ	فَلَاحِي الْقَرْيَةَ

Агар музоф муаннас тўғри кўплик ёки синиқ кўпликдаги отдан иборат бўлса, келишикларда умумий қоида бўйича турланади:

طَالِبَاتُ الْكَلْبَةِ — факультет студент қизлари,

أَقْلَامُ التَّلْمِيذِ — ўқувчининг ручкалари.

Баъзан изофа уч ва ундан ортиқ сўздан иборат бўлиши мумкин. Бунда ўртадаги сўзлар ўзидан олдинги сўзга нисбатан музоф илайҳи, ўзидан кейинги сўз учун эса музоф вазифасини бажаради ва шунинг учун ўзида ҳам музофлик, ҳам музоф илайҳилик хусусиятларини мужассамлаштирган бўлади яъни ال артиклини қабул қилмаган ва қаратқич келишигида бўлади. Масалан:

كِتَابُ مُدْرَسِ الْمَدْرَسَةِ

— мактаб ўқитувчиси китоби,

بَيْتُ أَسْتَاذِ مَعْهَدِ الطَّبِّ

— тиббиёт институти профессорининг уйи.

Бундай иборалар изофа занжири деб юритилади.

Гоҳо изофада музофнинг ёки музоф илайҳининг ўзига яраша мослашган аниқловчиси ҳам бор бўлиши мумкин. Агар музофнинг мослашган аниқловчиси мавжуд бўлса, у музоф илайҳидан кейин келади:

لِبَاسُ الْفَلَاحِ الْجَدِيدُ — деҳқонинг янги кийими,

غُرْفَةُ الطَّالِبِ الْوَاسِعَةُ — студентнинг кенг хонаси.

Музофнинг мослашган аниқловчиси ўзидан олдин келадиган аниқловчи бўлганида ҳам у музоф илайҳидан кейин келади. Масалан:

لِبَاسُ الْفَلَاحِ هَذَا — деҳқоннинг бу кийими,

غُرْفَةُ الطَّالِبِ تِلْكَ — студентнинг ўша хонаси.

Агар мослашган аниқловчи музоф илайҳига тегишли бўлса, у умумий қоида бўйича ифодаланади.

Масалан:

لِبَاسُ هَذَا الْفَلَاحِ — Бу деҳқоннинг кийими...

غُرْفَةُ ذَلِكَ الطَّالِبِ — Ўша студентнинг хонаси...

Агар изофада ҳам музоф, ҳам музоф илайҳи мослашган аниқловчига эга бўлса, аввал изофа, сўнг музоф илайҳининг, ундан сўнг музофнинг мослашган аниқловчилари келади. Масалан:

دَفْتَرُ الطَّالِبِ الْمَجْتَهِدِ الْجَدِيدِ

— Тиришқоқ студентнинг янги дафтари,

مِحْفَظَةُ التَّلْمِيذَاتِ الْعَاقِلَاتِ هَذِهِ

— Ақлли ўқувчи қизларнинг бу портфели.

Изофа билан келган мослашган аниқловчилар, хусусан музоф билан музоф илайҳининг роди бир хил бўлса ёки изофа занжири бўлганида кўп чалкашликларга сабаб бўлади. Шунинг учун бундай изофа бирикмаси **بِ، فِي، لِ** каби предлоглар ёрдамида изофа бўлмаган бирикмаларга айлантириб юборилади. Масалан:

Изофа— رِئَاسَةُ مَجْلِسِ الْجُمْهُورِيَّةِ الْجَدِيدَةِ الْأَعْلَى

янги республиканинг Олий мажлиси раёсати

Изофа эмас – رِئَاسَةُ الْمَجْلِسِ الْأَعْلَى لِلْجُمْهُورِيَّةِ الْجَدِيدَةِ янги республиканинг Олий мажлиси раёсати

Изофа – كِتَابُ الدِّينِ الْإِسْلَامِيِّ الْمُقَدَّسِ – Ислом динининг муқаддас китоби

Изофа эмас – الْكِتَابُ الْمُقَدَّسُ لِلدِّينِ الْإِسْلَامِيِّ – Ислом динининг муқаддас китоби.

§ 36. ИЗОФАНИНГ ВАЗИФАСИ

Юқорида кўрганимиздек, изофа бир предметнинг иккинчи предметга (шахсга) тегшли ёки мансуб эканлигини билдиради ва у ўзбек тилида қаратқич келишиги билдирган маънога мосдир. Масалан:

غُرْقَةُ الطَّالِبِ – талабанинг хонаси,

بَابُ الْمَعْهَدِ – институт эшиги,

حَدِيقَةُ الْمَدِينَةِ – шаҳар парки.

Бундан ташқари изофа яна қуйидаги грамматик маъноларни ифодалаши мумкин:

1. Предметнинг ишланган материални билдиради. Бунда предмет музоф, предмет ишланган материал музоф илайҳи ўрнида келади:

بَيْتُ خَشَبٍ – ёғоч уй,

سَاعَةٌ ذَهَبٍ – олтин соат,

رِيشَةُ فُؤَادٍ – пўлат перо.

2. «Нил дарёси», «Ўзбекистон жумҳурияти» каби изоҳловчи – изоҳланмиш муносабатини ифодалайди. Бунда изоҳловчи музоф, изоҳланмиш музоф илайҳи ўрнида келади. Масалан:

نَهْرٌ دَجَلَةٌ – Дажла дарёси,

مَدِينَةُ طَرَابُلُسَ – Триполи шаҳри,

صَحِيفَةُ الْأَهْرَامِ – «Ал-аҳром» газетаси,

مَجَلَّةُ الْمُصَوِّرِ – «Ал-мусаввар» журнали.

3. Бутуннинг қисмини ифодалайди. Бунда **جَمِيعٌ** – барча, **عَدَّةٌ** – бир неча, **شَتَّى** – барча, **بَعْضٌ** – айрим, **كُلٌّ** – ҳамма, ҳар бир каби сўзлар музоф, бутунни ифодаловчи сўз эса кўпликда музоф илайҳи бўлиб келади. Масалан:

بَعْضُ الْكُتُبِ – баъзи китоблар,

شَتَّى الْمَبَادِينِ – барча соҳалар,

عَدَّةٌ أَقْسَامٍ – – бир неча қисмлар,

كُلُّ الطَّلَابِ – барча студентлар.

Эслатма. Агар музоф илайҳи кўпликда ва аниқ ҳолатда бўлса, **كُلٌّ** сўзи «барча», «ҳамма», музоф илайҳи бирликда ва ноаниқ ҳолатда бўлса, «ҳар бир» сўзи маъносини билдиради. Масалан:

كُلُّ النَّاسِ – барча одамлар,

كُلُّ إِنْسَانٍ – ҳар бир инсон

4. Агар музоф ўтимли феълдан шакланган сифатдош ёки ҳаракат номидан иборат бўлса, музоф илайҳи шу сифатдош ёки ҳаракат номининг воситасиз тўлдирувчисини билдиради. Масалан:

شَرَبُ الْمَاءِ – сув(ни) ичиш,

تَطْوِيرُ الْعِلَاقَةِ – алоқани ривожлантириш,

مُفَسِّرُ الْقُرْآنِ – Қуръонни тафсир қилувчи.

5. Баъзан музоф илайҳи иш-ҳаракатнинг ёки отнинг пайтини билдириши мумкин, Масалан:

عُطْلَةُ الشِّتَاءِ — қишки каникул,

رِحْلَةُ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ — қишки ва ёзги саёҳат,

إِذَاعَةُ الْمَسَاءِ — оқшомги эшиттириш.

6. Гоҳо музоф ўрнида сифат ёки сифат вазифасидаги бошқа сўз келиши мумкин. Бундай изофадаги музоф илайҳи ўша сифат билдирган белгининг доирасини чегаралаб келади. Масалан:

طَوِيلُ الْقَامَةِ — қомати узун (узун қоматли),

حَسَنُ الْوَجْهِ — юзи чиройли (гўзал юзли),

حَسَنُ الْخُلُقِ — хулқи чиройли (чиройли хулқли).

Бу мисоллардан кўришиб туриптики, юқоридаги изофаларнинг ўзи бутунлигича қандай, қанақа, саволларига жавоб бўлади ва бошқа бирор отнинг аниқловчиси бўлиб келади. Шунинг учун бу изофанинг музофи ўзидан олдин аниқланмиш бўлиб келган от билан жинсда, сонда, келишиқда мослашади.

Изофадан олдинги от музаккар бўлса, қуйидагича турланади:

№	Келишиқлар	Бирлик	Иккилик	Кўплик
1	Бош келишиқ	رَجُلٌ طَوِيلُ الْقَامَةِ	رَجُلَانِ طَوِيلَا الْقَامَةِ	رِجَالٌ طَوِيلَاتُ الْقَامَةِ
2	Қаратқич келишиғи	رَجُلٌ طَوِيلُ الْقَامَةِ	رَجُلَيْنِ طَوِيلِي الْقَامَةِ	رِجَالٌ طَوِيلَاتُ الْقَامَةِ
3	Тушум келишиғи	رَجُلًا طَوِيلَ الْقَامَةِ	رَجُلَيْنِ طَوِيلِي الْقَامَةِ	رِجَالًا طَوِيلَاتُ الْقَامَةِ

Изофадан олдинги от муаннас бўлса, қуйидагича турланади:

№	Келишиклар	Бирлик	Иккилик	Кўплик
1	Бош келишик	شَابَةٌ طَوِيلَةٌ الْقَامَةِ	شَابَتَانِ طَوِيلَتَا الْقَامَةِ	شَابَاتٌ طَوِيلَاتُ الْقَامَةِ
2	Қаратқич келишиги	شَابَةٌ طَوِيلَةٌ الْقَامَةِ	شَابَتَيْنِ طَوِيلَتَيِ الْقَامَةِ	شَابَاتٍ طَوِيلَاتِ الْقَامَةِ
3	Тушум келишиги	شَابَةٌ طَوِيلَةٌ الْقَامَةِ	شَابَتَيْنِ طَوِيلَتَيِ الْقَامَةِ	شَابَاتٍ طَوِيلَاتِ الْقَامَةِ

Бу маънодаги изофанинг бошқаларидан фарқи шуки, ўзидан олдинги от аниқ ҳолатда бўлса, изофанинг музофи ال артиклини ҳам қабул қилиши керак. Масалан:

الرَّجُلُ الطَّوِيلُ الْقَامَةِ → رَجُلٌ طَوِيلٌ الْقَامَةِ
 الشَّابَّةُ الطَّوِيلَةُ الْقَامَةِ → شَابَةٌ طَوِيلَةٌ الْقَامَةِ

§ 37. ҚЎШИЛИБ ЁЗИЛУВЧИ – БИРИКМА ОЛМОШЛАР

Кишилик олмошларининг иккинчи тури бирикма олмошлар дейлади ва улар у ёки бу сўздан кейин шу сўзга қўшиб ёзилади. Бирикма олмошлар қайси сўзга қўшилиб келганига боғлиқ ҳолда ўзбек тилидаги бош келишикдан бошқа бешта келишикдаги кишилик олмошларидан бирини билдиради (масалан, менда, сендан, унинг, уларга, бизни ва ҳ.о.).

Бирикма олмошлар отга, предлогларга, феълга ва юк-ламаларга қўшилиб келиши мумкин.

Бирикма олмошлар қуйидаги шаклга эга:

Шахс	Жинс	Бирлик		Иккилик		Кўплик	
		аж.олм.	қўш.олм.	аж.олм.	қўш.олм.	аж.олм.	қўш.олм.
III	мз	هُوَ	هُ	هُمَا	هُمَا	هُمْ	هُمْ
	мн	هُيَ	هَا	هُمَا	هُمَا	هُنَّ	هُنَّ
II	мз	أَنْتَ	كَ	كُمَا	كُمَا	أَنْتُمْ	كُمْ
	мн	أَنْتِ	كِ	أَنْتُمَا	كُمَا	أَنْتُنَّ	كُنَّ
I	мз, мн	أَنَا	سِ			نَحْنُ	نَا

§ 38. ОТГА ҚЎШИЛУВЧИ ОЛМОШЛАР

Отга қўшилувчи олмошлар одатда эгаликни билдиради ва ўзбек тилида эгалик аффикслари бажарган вазифани бажаради' (-им, -инг, -и, -си). Бошқача айтганда, қаратқич келишигида келган кишилик олмошлари билан вазифадодир (менинг ...им, сенинг ...инг, унинг ...си (и) ва ҳ.). Масалан:

بَيْتٌ —> بَيْتُهُ — унинг (мз) уйи ёки уйи.

شَعْبٌ —> شَعْبِكَ — сенинг (мз) халқинг ёки халқинг.

«Та марбута» ҳарфи билан тугаган отларга бу олмошлар қўшилганида, у «та мамдуда»га ўзгариб кетади. Масалан:

غُرْقَةٌ —> غُرْقَتُهَا — унинг (мн) хонаси,

كَلْبَةٌ —> كَلْبَتُنَا — бизнинг факультетимиз.

«Алиф мақсура» ҳарфи билан тугаган отларга олмошлар қўшилганида, у «алиф»га ўзгаради. Масалан:

مُسْتَشْفَى —> مُسْتَشْفَاكُمْ — сизларнинг (мз) шифохонангиз,

ذِكْرِي —> ذِكْرَاهَا — унинг (мн) хотираси.

Олмош қўшилиб келган отларни изофа сифатида тасаввур қилиш керак. Бунда от музоф, қўшилиб ёзилган олмош музоф илайҳи вазифасини бажаради. Масалан:

كِتَابُهُ —> كِتَابُ مُحَمَّدٍ

دَفْتَرُهَا —> دَفْتَرُ قَاطِمَةَ

Демак от музоф сифатида ҳар уч келишикда келиши мумкин. Келишик бирикма олмошдан олдинги қўшимча билан ифодаланади.

Бош к. **بَيْتِكَ** — сенинг (мз) уйинг,

Қар. к. **فِي بَيْتِكَ** — сенинг (мз) уйингда,

Туш. к. **بَيْتَكَ** — сенинг (мз) уйингни.

От қаратқич келишигида келганида ёки « - ай» қўшимчаси билан тугаганида, III шахс бирикма олмошларидаги «у» товуши «и» товушига ўзгаради. Масалан:

هَ —> هِ
هُمَا —> هِي
هُم —> هِي
هُنَّ —> هِي

Масалан:

فِي بَيْتِهِ —> فِي بَيْتِهَا
فِي بَيْتِهِمَا —> فِي بَيْتِهَا
فِي بَيْتِهِمْ —> فِي بَيْتِهَا
فِي بَيْتِهِنَّ —> فِي بَيْتِهَا

I шахс бирлик олмоши қўшилганида, от ҳар уч келишикда бир хил кўринишда бўлади. Масалан:

Бош к. **غُرْقَتِي** — менинг хонам,

Қар. к. **فِي غُرْقَتِي** — менинг хонамда,

Туш. к. **غُرْقَتِي** — менинг хонамни.

Юқорида айтилганидек, олмош қўшилган от изофанинг музофи билан бир хил мавқеда тургани сабабли, отнинг мослашган аниқловчиси мавжуд бўлса, у олмошдан кейин умумий қоидага мувофиқ аниқ ҳолатда келади, чунки музоф илайҳи ўрнида келувчи олмошлар табиатан аниқ ҳолатдадир. Масалан:

унинг (мз) уйи — بَيْتُهُ ,

унинг (мз) янги уйи — بَيْتُهُ الْجَدِيدُ ,

унинг (мз) бу уйи — بَيْتُهُ هَذَا .

От иккилик ёки музаккар тўғри кўпликда бўлса, олмош изофа қондаси асосида қўшилади. Масалан:

Бош к. غُرُقَاتَانِ → غُرُقَاتَاهُ — унинг (мз) икки хонаси,

Қар. к. فِي غُرُقَاتَيْهِ → فِي غُرُقَاتَيْنِ — унинг (мз) икки хонасида,

Туш. к. رَأَيْتُ غُرُقَاتَيْهِ → رَأَيْتُ غُرُقَاتَيْنِ — унинг (мз) икки хонасини кўрдим.

Бош к. مُعَلِّمَانِ → مُعَلِّمَاهَا — унинг (мн) икки домласи

Қар. к. مِنْ مُعَلِّمَيْهَا → مِنْ مُعَلِّمَيْنِ — унинг (мн) икки домласидан

Туш. к. — رَأَيْتُ مُعَلِّمَيْهَا → رَأَيْتُ مُعَلِّمَيْنِ — унинг (мн) икки домласини кўрдим.

I шахс бирлик олмоши иккилик ва музаккар тўғри кўпликдаги отга қўшилганида, -йа деб ўқилади. Масалан:

Бош к. كِتَابَانِ → كِتَابَاهِ — иккита китобим,

Қар. к. فِي كِتَابَيْهِ → فِي كِتَابَيْنِ — иккита китобимда,

Туш. к. رَأَيْتُ كِتَابَيْهِ → رَأَيْتُ كِتَابَيْنِ — иккита китобимни кўрдим.

§ 39. غَيْرُ СЎЗИНИНГ ИШЛАТИЛИШИ

غَيْرُ сўзи ўзидан кейинги сўз билан доим изофа муносабатида бўлади. Бунда музоф илайҳи от бўлса, غَيْرُ сўзи «...дан бошқа» маъносини ифодалайди. Масалан:

غَيْرُ الطَّالِبِ — студентдан бошқа,

غَيْرُ هَذِهِ الْمَجَلَّةِ — бу журналдан бошқа.

غَيْرُ сўзи уюшиқ бўлакларда ҳам ишлатилиши мумкин ва бунда бирикма олмошлар ҳам иштирок этадилар. Масалан:

Бош к. مَحْمُودٌ وَمُحَمَّدٌ وَغَيْرُهُمَا — Маҳмуд, Муҳаммад ва бошқалар,

Қар. к. مِنْ مَحْمُودٍ وَمُحَمَّدٍ وَغَيْرِهِمَا — Маҳмуд, Муҳаммад ва бошқалардан,

Туш. к. رَأَيْتُ مَحْمُودًا وَمُحَمَّدًا وَغَيْرَهُمَا — Маҳмуд, Муҳаммад бошқаларни кўрдим.

غَيْرُ сўзи сифатдан олдин келиб мураккаб сифат ҳосил қилади. Бунда ўша сифатдаги белгининг мавжуд эмаслиги ифодаланади:

جَمِيلٌ — чиройли,

غَيْرُ جَمِيلٍ — хунук,

مَالِحٌ — шўр,

غَيْرُ مَالِحٍ — шўр эмас.

Бу мураккаб сифат белгиси билдирилиб келаётган отдан кейин келади ва от билан келишиқда غَيْرُ сўзи, жинсда, сонда, ҳолатда эса сифат мослашади. Масалан:

Бош. к. بَيْتٌ غَيْرُ بَعِيدٍ — узоқ бўлмаган уй,

Қар. к. فِي بَيْتٍ غَيْرٍ بَعِيدٍ — узоқ бўлмаган уйда,

Туш. к. رَأَيْتُ بَيْتًا غَيْرٍ بَعِيدٍ — узоқ бўлмаган уйни кўрдим.

Бош. к. الْقَرْيَةُ غَيْرُ الْبَعِيدَةِ — узоқ бўлмаган қишлоқ.

Қар. к. فِي الْقَرْيَةِ غَيْرِ الْبَعِيدَةِ — узоқ бўлмаган қишлоқда.

Туш. к. رَأَيْتُ الْقَرْيَةَ غَيْرَ الْبَعِيدَةِ — узоқ бўлмаган қишлоқни кўрдим.

Бош. к. **الْقَرَّتَانِ غَيْرِ الْبَعِيدَتَيْنِ** – узоқ бўлмаган икки қишлоқ.

Қар. к. **فِي الْقَرَّتَيْنِ غَيْرِ الْبَعِيدَتَيْنِ** – узоқ бўлмаган икки қишлоқда.

Туш.к. **رَأَيْتُ الْقَرَّتَيْنِ غَيْرِ الْبَعِيدَتَيْنِ** – узоқ бўлмаган икки қишлоқни кўрдим.

Бундан ташқари **غَيْرِ** сўзи эргашган қўшма гапларда ҳам ишлатилади ва уларга кейинчалик тўхталинади.

§40. ПРЕДЛОГЛАРГА ҚЎШИЛУВЧИ ОЛМОШЛАР

Юқорида таъкидланганидек, бирикма олмошлар предлогларга ҳам қўшилиши мумкин. Бунда олмошлар барча предлогларга қўшиб ёзилади.

Предлогларга қўшилиб келган олмошлар ўзбек тилидаги жўналиш, ўрин-пайт, чиқиш келишиклари ва айрим кўмакчилар билан келган кишилик олмошларини билдиради («менда», «сендан», «бизга», «сенинг ҳақингда», «улар учун» ва ҳ.о.).

عِنْدَهُمْ = **عِنْدَ** + **هُمْ** – уларда (мз),

مِنْكُمْ = **مِنْ** + **كُمْ** – сизлардан (мз)

عَنْهُمْ = **عَنْ** + **هُمْ** – улар (мн) ҳақида.

Бирикма олмошлар барча сўзлар учун бир хил бўлсада, предлогларга қўшилувчи олмошлар қуйидаги ўринларда бошқаларидан фонетик жиҳатдан ажралиб туради:

1. **إِلَى** , **عَلَى**) билан тугаган предлогларга (**إِلَى** , **عَلَى**) ва ҳ.о.) олмошлар қўшилганида, мазкур қисм « -ай » га ўзгаради. Масалан:

إِلَيْكُمْ = إِلَى + كُمْ - сизларга (мз)

عَلَيْهِنَّ = عَلَى + هُنَّ - уларга (мн)

لَدَيْنَا = لَدَى + نَا - бизда

2. Қисқа «а» билан тугаган предлогларга I шахс бирлик олмоши қўшилганда, «а» товуши қисқа «и» га ўзгаради. Масалан:

عِنْدِي = عِنْدَ + يَ - менда,

مَعِي = مَعَ + يَ - мен билан бирга,

قُرْبِي = قُرْبَ + يَ - ёнимда.

3. Ундош билан тугаган предлогларга I шахс бирлик олмоши نِي _ шаклида қўшилади. Масалан:

مِنِّي = مِنْ + يَ - мендан,

عَنِّي = عَن + يَ - мен ҳақимда.

4. فِي предлогига I шахс бирлик олмоши қўшилганида, يَ ҳарфи ташдидланади. Масалан:

فِيَّ = فِي + يَ

5. لِ предлогига олмошлар қўшилганида, у ل га ўзгаради:

لَكُمْ = لِ + كُمْ - сизларга (мз),

لَنَا = لِ + نَا - бизга,

لَهُ = لِ + هُ - унга (мз).

Эслатма. لِ предлогига I шахс бирлик олмоши қўшилганида, юқоридаги ўзгариш содир бўлмайди. Масалан:

لِيَّ = لِ + يَ ёки لِي - менда.

6. **ي** _ (алиф мақсура) билан тугаган предлогларга I шахс бирлик олмоши қўшилганида, мазкур **ي** ҳарфи иккиланади. Масалан: :

ي + **إِلَى** = **إِلَيْ** – менга,

ي + **عَلَى** = **عَلَيْ** – менга, менда,

ي + **لَدَى** = **لَدَيْ** – менда.

7. **ك** (**مَنْذُ** , **حَتَّى**) предлогларига олмошлар умуман қўшилмайди.

§ 41. СҮРОҚ ГАП ВА УНИНГ ТУРЛАРИ

Таркибидаги сўроқнинг маъносига қараб, сўроқ гаплар учга бўлинади:

1. Умумий сўроқ гап. « Ҳа » ёки « йўқ » сўзлари жавоб бўла оладиган сўроқ гап умумий сўроқ гапдир. Умумий сўроқ гаплар гапнинг бошига қўйиладиган **هَلْ** ёки **أ** юкламалари ёрдамида шаклланади:

هَلْ أَنْتَ طَالِبٌ؟ – Сен (мз) студентмисан?

أ هِيَ فَلَاحَةٌ؟ – у (мн) деҳқон аёлми?

Умумий сўроқ гаплар паст интонация билан бошланиб, юқори интонация билан тугайди.

هَلْ هُوَ مُدْرَسٌ؟ – У (мз) ўқитувчими?

Баъзан умумий сўроқ гап сўроқ юкламалари иштирокисиз ҳам ҳосил бўлади. Бунда гапнинг сўроқ эканлиги оҳанг воситасида ифодаланади. Масалан:

هُوَ مُدْرَسٌ – У (мз) ўқитувчидир,

هُوَ مُدْرَسٌ؟ – У (мз) ўқитувчими?

2. Махсус сўроқ гап. Муайян сўроқ олмошлари ёрдамида ясаладиган ва тўла жавобни талаб қиладиган сўроқ гаплар махсус сўроқ гаплар дейилади.

Махсус сўроқ гаплар одатда сўроқ олмошлари билан бошланади. Араб тилида қуйидаги сўроқ олмошлари мавжуд: مَا ёки مَاذَا - нима, مَنْ - ким, كَيْفَ - қандай, қандай қилиб, Аَيْنَ - қаерда, مَتَى - қачон, أَيُّ (أَيُّ) - қайси, كَمْ - қанча, нечта, неча.

Бу олмошлар олдига турли предлоглар қўйилиб, янги сўроқ олмошлари ҳосил қилинган : لِمَا ёки لِمَاذَا - нимага, нима учун, нима сабабли, مِنْ + مِنْ = مِمَّنْ - кимдан, مَا + مِنْ = مِمَّا - нимадан, إِلَى أَيْنَ - қаерга, مِنْ أَيْنَ - қаердан, إِلَى مَتَى - қачонгача, بِكَمْ - қанчадан ва ҳ.о. Масалан:

أَيْنَ أَبُوكَ؟ - Отангиз қаерда?

مِنْ أَيْنَ هَذِهِ التُّفَاحَةُ؟ - Бу олма қаердан?

إِلَى مَتَى أَنْتُمْ هُنَا؟ - Сизлар (мз) бу ерда қачонгача (бўласизлар)?

Бу сўроқ олмошлари ичида أَيُّ ва كَمْ олмошлари ўзига хос характерга эга:

1. أَيُّ олмоши қайси сўз билан бириккан бўлса, ўша сўз билан жинсда мослашади: мз - أَيُّ , мн - أَيُّ . Шунингдек, ўзи бириккан сўз билан изофа ҳосил қилади ва бунда أَيُّ сўзи музоф, бириккан сўз эса ноаниқ ҳолда, бирликда музоф илайҳи бўлиб келади:

أَيُّ كِتَابٍ؟ – қайси китоб?

أَيُّ جَرِيدَةٍ؟ – қайси газета?

مِنْ أَيِّ مَدِينَةٍ أَنْتُمْ؟ – Сиз қайси шаҳардансиз?

Айрим тарихий ёдгорликларда булар ўртасида жинс-да мослашмаганликни ҳам кўришимиз мумкин. Масалан:

أَيُّ لُغَةٍ؟ – қайси тил?

2. كَمْ олмоши ўзидан кейинги отни ноаниқ ҳолда тушум келишигида келишга мажбур қилади. Масалан:

كَمْ طَالِبًا هُنَا؟ – Бу ерда қанча студент бор?

كَمْ مَجَلَّةً فِي الْمَكْتَبَةِ؟ – Кутубхонада қанча журнал бор?

Баъзан كَمْ олмоши ўзидан кейинги сўзни қаратқич келишигида келтириши мумкин (гоҳи **مِنْ** предлоги билан).

Бунда كَمْ олмоши эҳтиросни билдирувчи «қанчалар» маъносини ифодалайди. Масалан:

كَمْ طِفْلٍ فِي الدَّارِ – Ҳовлида қанчалар бола бор!

كَمْ مِنْ فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ... – Қанчалар оз гуруҳ...

III. Альтернатив сўроқ гаплар. Икки ва ундан ортиқ предмет ёки фикрдан бирини таклиф этиш маъносидаги сўроқ гаплар альтернатив сўроқ гаплардир. Бундай сўроқ гап **هَلْ** ёки **أ** юкламаси билан бошланади ва таклиф қилинаётган предмет (фикр) ўртасига **أَوْ** ёки **أَمْ** юкламаси қўйилади. Масалан:

هَلْ أَنْتَ طَبِيبٌ أَمْ مُهَنْدِسٌ؟ – Сиз (мз) врачмисиз ёки инженермисиз?

أَمْ هِيَ فِي الْمَدْرَسَةِ أَوْ فِي الْمَكْتَبَةِ؟ – У (мн) мактабдами ёки кутубхонадами?

§ 42. АЖРАТИШ ОЛМОШЛАРИ

От кесимли гапларнинг кесими баъзан аниқ ҳолатдаги сўздан иборат бўлади. Қиёсланг: Бу ҳаётдир —> Бу (сиз билан менга маълум бўлган) ҳаётдир. Буни ўзбек тилида қуйидаги ибора ёрдамида ифодалаш мумкин: «Ҳаёт дегани мана шу».

Биринчи вариант «Бу ҳаётдир» илгари ўрганганимиз умумий қоида асосида шаклланади: **هَذِهِ حَيَاةٌ**.

Иккинчи вариантдаги иборани ифодалаш учун гапнинг эгаси билан кесими ўртасига уларга жинсда ва сонда мос бўлган кишилик олмоши қўйилади ҳамда шу кишилик олмоши ажратиш олмоши деб юритилади: **هَذِهِ هِيَ الْحَيَاةُ**. Масалан:

هَذَا هُوَ الدِّينُ الْإِسْلَامِيُّ — Ислом дини дегани мана шу.

§ 43. ПРЕДЛОГЛАР ИШТИРОК ЭТГАН ОТ КЕСИМЛИ ГАП

Баъзан гапнинг кесими предлог билан келган одан иборат бўлади. Бунда, табиийки, эга билан кесим жинсда ва сонда ўзаро мослашмайди. Кесим ноаниқ ҳолатда келади деган қоидага ҳам амал қилинмайди. Бундай кесим эганинг мавжудлик ўрнини ёки пайтини билдириш учун хизмат қилади. Масалан

الطَّالِبُ فِي الْكَلْبَةِ — Студент факультетдадир.

الْفَلَّاحَةُ فِي الْحَقْلِ — Деҳқон (мн) далададир.

الْأَمْتِحَانَاتُ فِي الْأُسْبُوعِ الْقَادِمِ — Имтиҳонлар келаси ҳафтада.

Баъзан гапнинг эгаси кесимдан кейин келади ва у ноаниқ ҳолатда бўлади. Бундай гапдаги кесим ўзбекчага ҳол шаклида таржима қилиниб, ўзбекча гапдаги кесим «бор» ёки «йўқ» сўзлари билан ифодаланади. Масалан:

عَلَى الطَّوْلَةِ كِتَابٌ – Стол устида китоб бор.

فِي الْمَدِينَةِ حَدِيقَةٌ – Шаҳарда парк бор.

От кесим **ل** предлоги билан келган бўлса, кўпинча бундай гапда эгаллик маъноси ифодаланган бўлади. Эга билан кесимнинг ўрни алмашса, албатта, юқорида айтилган маъно хусусиятлари уларда ўз аксини топади. Масалан:

الْقَلَمُ لِلطَّالِبِ – Қалам студентникидир.

لِلطَّالِبِ قَلَمٌ – Студентда қалам бор.

§ 44. كَانَ ФЕЪЛИ ҲАҚИДА

كَانَ феълининг маъноси «бўлмоқ» дир. Бу феъл ўтган замонда шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	كَانَ	كَانَا	كَانُوا
	мн	كَانَتْ	كَانَتَا	كَانُوا
II	мз	كُنْتَا	كُنْتُمَا	كُنْتُمْ
	мн	كُنْتِ	كُنْتُمَا	كُنْتُمْ
I		كُنْتُ		كُنَّا

Ўзбек тилидаги «бўлмоқ» феъли каби араб тилида ҳам бу феъл икки вазифани бажаради:

1. Мустақил феъл вазифасини. Масалан:

أَمْسِ كُنْتُ فِي الْقَرْيَةِ – Кеча мен қишлоқда бўлган эдим.

2. От ёки сифат билан бирга келиб, ўтган ёки келаси замонда турган қўшма феълнинг ёрдамчи феъли вазифасини. Бунда бу феъл билан келган от ёки сифат ноаниқ ҳолатда эга билан жинсда ва сонда мослашгани ҳолда тушум келишигида келади. Масалан:

كَانَ الطَّالِبُ مَرِيضًا – Студент касал эди.

كَانَتْ فَاطِمَةُ طَالِبَةً – Фотима студент эди.

كُنَّا تَلَامِيذًا – Биз ўқувчи бўлган эдик.

§ 45. لَيْسَ ФЕЪЛИ ҲАҚИДА

لَيْسَ феъли гарчи маъно жиҳатидан ҳозирги замонни билдирса-да, фақат ўтган замон шаклида ишлатилади ва у қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	لَيْسَ	لَيْسَا	لَيْسُوا
	мн	لَيْسَتْ	لَيْسَتَا	لَيْسْنَ
II	мз	لَيْسْتُ	لَيْسُمَا	لَيْسْتُمْ
	мн	لَيْسْتِ	لَيْسْتُمَا	لَيْسْتُنَّ
I		لَيْسْتُ		لَيْسْنَا

لَيْسَ феъли икки маънода ишлатилади:

1. Мустақил феъл маъносида. Бунда у «йўқ» деб таржима қилинади:

لَيْسَ لِي كِتَابٌ – Менда китоб йўқ.

لَيْسَتْ عَلَيَّ الطَّوَلَةُ مَجَلَّةٌ – Стол устида журнал йўқ.

2. Кўмакчи феъл маъносида. Бунда у «эмас» деб таржима қилинади:

لَيْسَ الْكِتَابُ لِي – Китоб меники эмас.

لَيْسَتْ الْمَجَلَّةُ عَلَيَّ الطَّوَلَةُ – Журнал стол устида эмас.

Агар қўшма феълдаги асосий маънони ифодаловчи қисм предлогсиз от ёки сифатдан иборат бўлса, у икки хил ифодаланиши мумкин:

а) эга билан жинсда ва сонда мослашгани ҳолда ноаниқ ҳолда тушум келишигида келади. Масалан:

لَيْسَ الطَّالِبُ مَرِيضًا – Студент касал эмас.

لَسْنَا تَلَامِيذًا – Биз ўқувчилар эмасмиз.

б) юқоридаги каби эга билан мослашгани ҳолда **ب** предлоги билан қаратқич келишигида келади. Масалан:

لَيْسَتْ فَاطِمَةُ بِمَرِيضَةٍ – Фотима касал эмас.

لَسْتُ بِغَافِلٍ – Ғофил эмасман.

§ 46. ФЕЪЛ ҲАҚИДА УМУМИЙ МАЪЛУМОТ

Иш-ҳаракат ёки ҳолатни билдирувчи бу сўз туркуми араб тили грамматикасида жуда катта ўрин тутади, чунки жуда кўп бошқа туркум сўзлари ҳам асосан феъл ўзаклари заминида ясалади.

Феъллар, илгари айтганимиздек, уч ўзак ундошли ва тўрт ўзак ундошлиларга бўлинади ва уларнинг кўпчилигини уч ўзак ундошли феъллар ташкил этади.

Бу ўзак ундошлар атрофидаги унлиларни ўзгартириш, у ёки бу ўзак ундошни иккилантириш, бирор ноўзак ундошни киритиш йўли билан феълларнинг ҳосила шакллари ясалади. Ҳосила шаклдаги феълларнинг, табиийки, мазмунида ҳам ўзгариш содир бўлади. Ҳосила шаклларни боблар деб аташ қабул қилинган. Уч ўзак ундошли феълларнинг 15 та, тўрт ўзак ундошли феълларнинг 4 та боби мавжуд. Бу бобларга уларни ўзаро фарқлаш учун ном қўйилган. Араб тадқиқотчилари уч ўзак ундошли феълнинг бошланғич шаклини **فِعْلٌ ثَلَاثِيٌّ مُجَرَّدٌ** – фи‘лун сулāсиййун мужаррадун, тўрт ўзак ундошли феълнинг бошланғич шаклини эса **فِعْلٌ رُبَاعِيٌّ مُجَرَّدٌ** – фи‘лун рубā‘иййун мужаррадун деб, қолган бобларни эса

шу бобнинг ҳаракат номи (масдари) атамаси билан атаганлар. Масалан, **بَابُ التَّفْعِيلِ** — бабу-ттафъили — тафъил боби, **بَابُ الْإِفْتِعَالِ** — бабу-л'ифти'али — ифтиол боби ва Ҳ.К.З. Замоनावий адабиётларда бу бобларга тартиб рақами берилган ва улар рим рақами билан ифодаланади. Масалан, II боб, VII боб, XII боб ва Ҳ.К.

Феълнинг барча боблари ўтган ва ҳозирги-келаси замонга эга. Улар шахсда, сонда, жинсда тусланади. Феъллар араб тилида аниқ ва мажҳул нисбатга эга. Бундан ташқари феълларнинг 5 та майли мавжуд.

Ўзбек тилидан фарқли ўлароқ, араб тилидаги феъллар инфинитив — феълнинг ноаниқ шаклига эга эмас. Шунинг учун замоनावий лугатларда феълнинг ўтган замон III шахс бирлик музаккар шакли шартли равишда инфинитив сифатида қабул қилинган. Масалан:

كَتَبَ — асл маъноси: у (мз) ёзди, шартли маъноси: ёзмоқ.

§ 47. УЧ ЎЗАК УНДОШЛИ ФЕЪЛЛАР

Уч ўзак ундошли феъллар араб тилида феълларнинг асосий қисмини ташкил этади. Унинг ҳаммаси бўлиб ўн беш боби мавжуд. Шундан ўн боби ҳозирги араб адабий тилида актив иштирок этади. Қолган беш боби эса қадимги араб тилида кенг ишлатилган, лекин кейинчалик истеъмолдан чиқиб кетган.

§ 48. I БОБ ФЕЪЛИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I бобдаги кўпчилик феълларнинг ўтган замони **فَعَلَ** шаклида ҳосил бўлади. Масалан: **ذَهَبَ** — кетмоқ, **دَخَلَ** — кирмоқ, **خَرَجَ** — чиқмоқ. Бундан ташқари қисман **فَعِلَ** ва **فَعُلَ** шаклидаги феъллар ҳам учраб туради. Масалан:

حَسَنَ — ичмоқ, عَلِمَ — билмоқ, نَظَّفَ — покиза бўлмоқ, شَرِبَ — яхши бўлмоқ ва ҳ.к.

Умуман, I боб феълининг ўтган замони **فَعَّلَ** қолипига эга бўлиб, **فَعَلَ** ва **فَعِلَ** шакллари ҳам ўтимли, ҳам ўтимсиз феъллар бўлиши мумкин. **فَعَّلَ** шаклидаги феъллар эса фақат ўтимсиз феъллардир.

I боб феъли ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَعَّلَ	فَعَّلَا	فَعَّلُوا
	мн	فَعَّلْتِ	فَعَّلْتَا	فَعَّلْنَ
II	мз	فَعَّلْتِ	فَعَّلْتُمَا	فَعَّلْتُمْ
	мн	فَعَّلْتِ	فَعَّلْتُمَا	فَعَّلْتُنَّ
I		فَعَّلْتِ		فَعَّلْنَا

Масалан: كَتَبَ — У (мз) ёзди, خَرَجُوا — Улар (мз) чиқдилар, شَرِبْتُمْ — Сизлар (мз) ичдингизлар, نَظَّفْنَا — покиза бўлдик.

Ўтган замон феълининг инкор шакли феъл олдига مَا юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади. Масалан:

مَا كَتَبْتِ — у (мн) ёзмади, مَا خَرَجْنَ — улар (мн) чиқишмади, مَا شَرِبْتُمَا — сиз (икки киши) ичмадингиз.

I боб феъли мажҳул нисбатининг ўтган замони ҳар уч шаклдаги феъллардан **فَعِلَ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан:

ضَرَبَ — урмоқ —> ضَرِبَ — урилмоқ,

شَرِبَ — ичмоқ —> شَرِبَ — ичилмоқ.

Мажҳул нисбатнинг шахс-сонда тусланиши аниқ нисбатдаги феълнинг тусланишидан фарқ қилмайди.

Мажҳул нисбат феълнинг ишлатилиши араб тилида бир оз мураккаброқ. У ўзбек тилидаги мажҳул нисбат феъли ифодаламайдиган тушунчаларни ҳам ифодалаши мумкин. Масалан: **سَأَلَ** — сўрамоқ феълидан **سَأَلْتُ** — мен сўрадим, шунинг мажҳул нисбати **سَأَلْتُ** — «мен сўралдим» маъносидан ташқари «мендан сўрадилар» маъносини ҳам билдиради. Шунингдек, **غَضِبَ** — газабланмоқ феълидан **غَضِبْتُ** — мен газабландим, **غَضِبْتُ** — эса «мен газаб остида қолдим», «мендан газабландилар» маъносини ифодалайди.

Ўтган замон феъли олдидан (аниқ ва мажҳул нисбатларида) **لَقَدْ** ёки **قَدْ** юкламаси келиши мумкин ва у иш-ҳаракатнинг ўтган замонда бажариб бўлинганлигини билдиради. Масалан:

قَدْ سَأَلْتُ — сўраганман, сўраган эдим,

لَقَدْ خَرَجَ — у (мз) чиққан, чиққан эди.

§ 49. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ЎТГАН ЗАМОҶДА ТУСЛАНИШИ

Нотўғри феълларнинг қуйидаги шакллари мавжуд:

1. Иккиланган феъллар. Иккинчи ва учинчи ўзак ундошлари бир хил товушдан иборат бўлган феъллар иккиланган феъллар дейилади. Бундай феълларнинг айрим шахс-сонларида бир хил ундошлар ёнма-ён келади. Масалан:

حَبَّ → **حَبٌّ** — севмоқ, **كَلَلَ** → **كَلْلٌ** — озаймоқ,

مَسَسَ → **مَسٌّ** — тегиб кетмоқ, **دَبَّ** → **دَبٌّ** — судралмоқ.

Бу феъллар ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قُلُّ	قَلَا	قَلُوا
	мн	قَلْتِ	قَلْتَا	قَلْنَ
II	мз	قَلْتِ	قَلْتُمَا	قَلْتُمْ
	мн	قَلْتِ	قَلْتُمَا	قَلْتُنَّ
I		قَلْتُ		قَلْنَا

Яна бир мисол:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	مَسُّ	مَسَا	مَسُوا
	мн	مَسْتِ	مَسْتَا	مَسْنِ
II	мз	مَسْتِ	مَسْتُمَا	مَسْتُمْ
	мн	مَسْتِ	مَسْتُمَا	مَسْتُنَّ
I		مَسْتِ		مَسْنَا

Бу феълларнинг мажхул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قُلُّ	قَلَا	قَلُوا	مَسُّ	مَسَا	مَسُوا
	мн	قَلْتِ	قَلْتَا	قَلْنَ	مَسْتِ	مَسْتَا	مَسْنِ
II	мз	قَلْتِ	قَلْتُمَا	قَلْتُمْ	مَسْتِ	مَسْتُمَا	مَسْتُمْ
	мн	قَلْتِ	قَلْتُمَا	قَلْتُنَّ	مَسْتِ	مَسْتُمَا	مَسْتُنَّ
I		قَلْتُ		قَلْنَا	مَسْتِ		مَسْنَا

Юқоридаги мисоллардан кўриниб турибдики, айрим шахс-сонда бир хил ўзак ундошлар уюшган. Бундай уюшиш агар улар орасидаги унли қисқа бўлса ва у унли очиқ бўғинни ташкил этса содир бўлади. Масалан:

قَلْتُ → قَلْتِ , قَلْتُ → قَلْتِ ва ҳ.к.

Агар бир хил икки ундошнинг иккинчиси сукунли бўлса ва у бўгинни ёпаётган бўлса, уюшиш содир бўлмайди. Масалан: **قَلْن** —> **قَلْن** .

II. Ҳамзали феъллар. Ўзақ таркибида ҳамза товуши иштирок этган феъл ҳамзали феъл дейилади. Ҳамзанинг қайси ўзақ ундош ўрнида келишига қараб, бу феъллар уч турга бўлинади:

1. Биринчи ўзақ ундоши ҳамзадан иборат феъл. Масалан:

أَسَف — афсусланмоқ, **أَمَرَ** — буюрмоқ,

أَمَل — умид қилмоқ, **أَكَلَ** — емоқ,

أَسَرَ — асир қилмоқ, **أَذِنَ** — рухсат бермоқ.

Буларнинг ўтган замонда тусланиши солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمَرَ	أَمَرَا	أَمَرُوا
	мн	أَمَرَتْ	أَمَرْتَا	أَمَرْنَا
II	мз	أَمَرْت	أَمَرْتَمَا	أَمَرْتُمْ
	мн	أَمَرْت	أَمَرْتَمَا	أَمَرْتُنْ
I		أَمَرْتُ		أَمَرْنَا

Мажҳул нисбатда ҳам фонетик ўзгариш содир бўлмайди.

2. Иккинчи ўзақ ундоши ҳамзадан иборат феъллар. Масалан:

قَادَ — қамраб олмоқ, **سَأَلَ** — сўрамоқ, **قَارَ** — қасос олмоқ.

Буларнинг тусланиши ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	سَالَتْ	سَالَا	سَالُوا
	мн	سَالَتْ	سَالَتَا	سَالْنَ
II	мз	سَالَتْ	سَالْتُمَا	سَالْتُمْ
	мн	سَالَتْ	سَالْتُمَا	سَالْتُنَّ
I		سَالَتْ		سَالَا

Бундай феълларнинг мажҳул нисбатида ҳам товуш ўзгариши содир бўлмайди, лекин имлода ҳамзанинг ёзилиши билан боғлиқ ўзгаришлар бўлади. Масалан:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	سُئِلَ	سُئِلَا	سُئِلُوا
	мн	سُئِلَتْ	سُئِلْتَا	سُئِلْنَ
II	мз	سُئِلَتْ	سُئِلْتُمَا	سُئِلْتُمْ
	мн	سُئِلَتْ	سُئِلْتُمَا	سُئِلْتُنَّ
I		سُئِلَتْ		سُئِلُوا

3. Учинчи ўзак ундоши қамзадан иборат феъллар.

Масалан: قَرَأَ — ўқимоқ, حَبَا — яширинмоқ,

بَطَرَ — секинламоқ, جَرَوُ — журъатли бўлмоқ.

Бу феъллар шахс-сонда тусланганида, ҳамза товуши имлоси қоидалари асосида айрим ўзгаришлар содир бўлади. Масалан:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَرَأَ	قَرَأَا	قَرَأُوا	جَرَوُ	جَرَوَا	جَرَوُوا
	мн	قَرَأَتْ	قَرَأَتَا	قَرَأَانِ	جَرَوْتِ	جَرَوْتَا	جَرَوْنِ
II	мз	قَرَأَتْ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُمْ	جَرَوْتِ	جَرَوْتُمَا	جَرَوْتُمْ
	мн	قَرَأَتْ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُنَّ	جَرَوْتِ	جَرَوْتُمَا	جَرَوْتُنَّ
I		قَرَأَتْ		قَرَأَانِ	جَرَوْتِ		جَرَوْتَانِ

Мажҳул нисбатда ҳам ҳамзанинг имлосига алоқадор ўзгаришлар содир бўлади. Масалан:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قُرِيَ	قُرْنَا	قُرُونَا	جُرِيَ	جُرْنَا	جُرُونَا
	мн	قُرِيتَ	قُرِنَا	قُرُونِ	جُرِيتَ	جُرِنَا	جُرُونِ
II	мз	قُرِيتَ	قُرِنْتُمَا	قُرِنْتُمْ	جُرِيتَ	جُرِنْتُمَا	جُرِنْتُمْ
	мн	قُرِيتَ	قُرِنْتُمَا	قُرِنْتُنْ	جُرِيتَ	جُرِنْتُمَا	جُرِنْتُنْ
I		قُرِيتَ		قُرِنَا	جُرِيتَ		جُرِنَا

III. Заиф феъллар. Ўзак таркибида **و** – «в» ёки **ى** – «й» ундоши мавжуд бўлган феъллар заиф феъллар дейилади. Ўзак таркибида учровчи **و** – «в», **ى** – «й» ундошлари, шунингдек улар ўрнида келиши мумкин бўлган **ا** – алиф ҳарфи ҳарфи иллатлар (ар. **حُرُوفُ عِلَّةٍ** – ҳуруфу ‘иллатин) дейилади. Бу феъллар **و** ёки **ى** ундошининг тушиб қолиши ёки бошқа товушга ўзгариши билан боғлиқ бўлган айрим хусусиятларга эга.

و – «в» ёки **ى** – «й» ундошининг қайси ўзак ундош ўрнида келишига қараб, заиф феъллар учга бўлинади:

1. Солимсифат феъллар (ар. **مَثَالٌ** – мисалун). Булар ўзагининг биринчи ундоши **و** – «в» ёки **ى** – «й» товушидан иборат бўлган феъллардир. Масалан:

وَصَلَ – етиб келмоқ,

يَقْظُ – ҳушёр турмоқ,

يَتَمَّ – етим бўлмоқ,

يَسِرُ – қулай бўлмоқ.

Бундай феъллар ва уларнинг мажҳул нисбати ўтган замонда тусланганида солим феъллардан мутлақо фарқ қилмайди.

2. Ажваф феъллар. Булар иккинчи ўзак ундоши **و** — «в» ёки **ى** — «й» товушидан иборат бўлган феъллардир. Ажваф феъллар шахс-сонда тусланганида катта товуш ўзгаришлари содир бўлади.

Агар иккинчи ўзак ундош бўлган **و** ёки **ى** ҳарфи «-ава-», «-ави-», «-аву-», «-айа-», «-айи-», «-айу-», товуш бирикмалари таркибида келса ва учинчи ўзак ундош билан бўгин ёпилмаса, юқоридаги товуш бирикмалари «ā» га айланади ва **ا** (алиф) билан ёзилади. Масалан:

قَالَ —> قَوْلٌ — айтмоқ,

سَارَ —> سَيْرٌ — бормоқ, кезмоқ,

خَافَ —> خَوْفٌ — қўрқмоқ.

Агар учинчи ўзак ундош билан бўгин ёпилса, яъни у сукун билан тугаса, иккинчи ўзак ундош ва ундан олдинги қисқа «а» тушиб қолади:

قُلْتُ —> قَوْلْتُ

خَفْتُ —> خَوْفْتُ

سَرْتُ —> سَيْرْتُ

Хуллас, ажваф феъллар қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَالَ	قَالَا	قَالُوا	سَارَ	سَارَا	سَارُوا
	мн	قَالَتْ	قَالَتَا	قَالْنَ	سَارَتْ	سَارَتَا	سَارْنَ
II	мз	قُلْتُ	قُلْتُمَا	قُلْتُمْ	سَرْتُ	سَرْتُمَا	سَرْتُمْ
	мн	قُلْتِ	قُلْتُمَا	قُلْتُنَّ	سَرْتُ	سَرْتُمَا	سَرْتُنَّ
I		قُلْتُ		قُلْنَا	سَرْتُ		سَرْنَا

Ажваф феълларнинг мажҳул нисбатидаги «-уви», «-уйи-» товуш бирикмалари «й» га ўзгаради. Масалан:

قَوْلٌ —> قِيلَ — айтилмоқ, дейилмоқ,

سِيرٌ —> سِيرَ — юрилмоқ, сайр қилинмоқ.

Булар ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قِيلَ	قِيلَا	قِيلُوا	خِيفَ	خِيفَا	خِيفُوا
	мн	قِيلَتَا	قِيلَتَا	قِيلَنَ	خِيفَتَا	خِيفَتَا	خِيفَنَ
II	мз	قِيلَتْ	قِيلَتَا	قِيلْتُمْ	خِيفَتْ	خِيفَتَا	خِيفْتُمْ
	мн	قِيلَتْ	قِيلَتَا	قِيلْتُنَّ	خِيفَتْ	خِيفَتَا	خِيفْتُنَّ
I		قِيلْتُ		قِيلْنَا	خِيفْتُ		خِيفْنَا

Бу тусланишдан кўришиб туриптики, айрим феълларнинг I, II шахси ва III шахс кўплик муаннас шакллари аниқ ва мажҳул нисбатларда бир хил кўринишга эга. Қиёсланг:

خَافَ —> خِيفَ, خِيفَتْ, خِيفْتُمْ ва ҳ.к.

خِيفَ —> خِيفَ, خِيفَتْ, خِيفْتُمْ ва ҳ.к.

سَارَ —> سِيرَ, سِيرَتْ, سِيرْتُمْ ва ҳ.к.

سِيرَ —> سِيرَ, سِيرَتْ, سِيرْتُمْ ва ҳ.к.

3. Ноқис феъллар. Учинчи ўзақ ундоши **و** — «в» ёки **ى** — «й» ундошидан иборат бўлган заиф феъллар ноқис феъллар дейилади. Масалан:

(ب ك ي) ўзаги — йиғламоқ,

(د ن و) ўзаги — яқинлашмоқ,

(ل ق ي) ўзаги — учратмоқ,

Ноқис феълларнинг ўтган замонда қуйидаги кўри-нишлари мавжуд:

а) **فَعَلَ** вазнидаги ноқис феълнинг тусланиши қуйида-гича:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بَكِيَ	بَكَيَا	بَكَوْا	دَنَا	دَنُوا	دَنُوا
	мн	بَكَتْ	بَكَتَا	بَكَيْنْ	دَنَتْ	دَنَتَا	دَنُونْ
II	мз	بَكَتَبَ	بَكَتَبَا	بَكَتَبُمْ	دَنَوْتُ	دَنَوْتُمَا	دَنَوْتُمْ
	мн	بَكَتَبْ	بَكَتَبَا	بَكَتَبْنْ	دَنَوْتُ	دَنَوْتُمَا	دَنَوْتُنْ
I		بَكَتَبْتُ		بَكَتَبْنَا	دَنَوْتُ		دَنَوْنَا

Эслатма: 1. III шахс бирлик музаккар шаклида учинчи ўзак ундош **ي** – «й» бўлса, алиф мақсура билан, **و** – «в» бўлса, **ا** (алиф) билан ёзилади.

2. Бирикма олмош қўшилганида, феъл охиридаги алиф мақсура **ا** (алиф) ҳарфига ўзгаради. Масалан, **رَمَى** – отди, **رَمَاهُ** – уни отди.

б) **لَقِيَ** вазнидаги ноқис феъллар қуйидагича тусланади:

(**لَقِيَ**) ўзаги – учратмоқ.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	لَقِيَ	لَقِيَا	لَقُوا
	мн	لَقِيَتْ	لَقِيَتَا	لَقِيْنْ
II	мз	لَقِيْتُ	لَقِيْتُمَا	لَقِيْتُمْ
	мн	لَقِيْتُ	لَقِيْتُمَا	لَقِيْتُنْ
I		لَقِيْتُ		لَقِيْنَا

Эслатма: Ноқис феъллар ичида **فَعَلَ** вазнига тушади-гани деярли йўқ.

в) ҳар уч типдаги феълнинг мажҳул нисбати бир хил вазнда тусланади:

لَقِيَ ---> لَقِيَ , دُنِيَ ---> دَنَا , بَكِيَ ---> بَكِيَ .

Бу мажҳул феълларнинг охирги қисми **لَقِيَ** феълининг аниқ нисбатидаги қисми билан бир хил бўлганлиги сабабли, шахс-сонда тусланиши ҳам **لَقِيَ** феълининг аниқ нисбати билан бир хилдир. Масалан,

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بُكِيَ	بُكِيَا	بُكُوا	دُنِيَ	دُنِيَا	دُنُوا
	мн	بُكِيَتُ	بُكِيَتَا	بُكِيْنَ	دُنِيَتُ	دُنِيَتَا	دُنِيْنَ
II	мз	بُكِيْتُ	بُكِيْتُمَا	بُكِيْتُمْ	دُنِيْتُ	دُنِيْتُمَا	دُنِيْتُمْ
	мн	بُكِيْتُ	بُكِيْتُمَا	بُكِيْتُنْ	دُنِيْتُ	دُنِيْتُمَا	دُنِيْتُنْ
I		بُكِيْتُ		بُكِيْنَا	دُنِيْتُ		دُنِيْنَا

§ 50. ИККИ ЁҚЛАМА НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ЎТГАН ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

Ўзақдаги ундошлардан иккитаси ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар икки ёқлама нотўғри феъллар дейилади. Бу тоифадаги феъллар ҳақида гап кетганида, « (ҳамза) товуши ҳам ҳарфи иллатлар таркибига киритилади.

Ҳарфи иллатларнинг қайси ўринда турганлигига қараб, бу феъллар ўзига хос йўл билан тусланади. Буларни уч турга бўлиш мумкин:

1. Биринчи ва иккинчи ўзақ ундошлари ҳарфи иллатлардан иборат бўлган феъллар. Масалан:

وَأَلَّ – паноҳ сўрамоқ, يَتَسَّ – умидсизланмоқ,

(ء و ب) أَبَ – қайтмоқ, (ء ي د) آدَ – пишиқ бўлмоқ.

Солимсифат феъллар ўтган замонда солим феъллардан фарқ қилмаганлиги сабабли, وَأَلَّ ва يَتَسَّ феъллари типидagi феъллар ҳам солим феъллар каби тусланади.

أَبَ (y), آدَ (и) феълларида эса, ажваф феълларда бўладиган ўзгаришлар содир бўлади. Масалан,

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَبَ	أَبَا	أَبَا	آدَ	آدَا	آدُوا
	мн	أَبْتُ	أَبْتَا	أَبْنُ	آدَتُ	آدَتَا	آدَنُ
II	мз	أَبْتُ	أَبْتَمَا	أَبْتُمُ	آدَتُ	آدْتَمَا	آدْتُمُ
	мн	أَبْتُ	أَبْتَمَا	أَبْتُنُ	آدَتُ	آدْتَمَا	آدْتُنُ
I		أَبْتُ		أَبْتَا	آدَتُ		آدَتَا

2. Ўзақдаги биринчи ва учинчи ундошлар ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар. Масалан,

آتَى (и) – келмоқ, وَطِئَ (a) – топтамоқ,

وَقَى (и) – вафо қилмоқ, وَقَى (и) – ҳимоя қилмоқ.

Тушлашда бу ҳарфи иллатларнинг қайси ўринда келаётганлигига эътибор бериш керак: وَطِئَ феълда ҳам солимсифат, ҳам ҳамзали феъл хусусияти мавжуд. آتَى феълда эса ҳам ҳамзали, ҳам ноқис феълнинг хусусияти бор, وَقَى , وَقَى феълларида бўлса, ҳам солимсифат, ҳам ноқис феъллар хусусияти мужассамлашган.

وَطِئَ феъли ўтган замонда солим феъллар билан бир хил. Қолганлари эса қуйидаги тарзда тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آتى	أتبا	أترا	وقى	وقبا	وقوا
	мн	أتت	أتتا	أتين	وقت	وقتا	وقين
II	мз	أتبت	أتبما	أتبتم	وقبت	وقبما	وقبتم
	мн	أتبت	أتبما	أتبتن	وقبت	وقبما	وقبتن
I		أتبت		أتبنا	وقبت		وقبنا

3. Ўзакдаги иккинчи ва учинчи ундошлар ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар. Масалан, (س و ء) ساء – ёмон бўлмоқ, (ج ي ء) جاء – келмоқ, (ر ء ي) رأى – кўрмоқ, (ش و ي) شوى – тенглашмоқ, (س و ي) سوي – қовурмоқ кабилар. Булардан ساء , جاء каби феъллар ўзида ҳам ҳамзали, ҳам ажваф феъллар хусусиятини, رأى – феъли ҳам ҳамзали, ҳам ноқис феъллар хусусиятини мужассамлантирган. شوى , سوي каби феълларда эса, иккинчи ўзак ундош бўлган و – «в» ҳарфига ҳарфи иллат сифатида қаралмайди.

ساء (y) – типидagi феъллар , جاء (и) – типидagi феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	ساء	سآ	ساؤوا	جاء	جآ	جاؤوا
	мн	ساعت	سآتا	سؤن	جاءت	جآتا	جاؤن
II	мз	سؤت	سؤتما	سؤتم	جئت	جئتма	جئتتم
	мн	سؤت	سؤتما	سؤتن	جئت	جئتма	جئتتن
I		سؤت		سؤنا	جئت		جئتنا

رَأَى (у) – типидаги феъллар سَوَى (и) – типидаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	رَأَى	رَأَيَا	رَأَوْا	سَوَى	سَوَىا	سَوَوْا
	мн	رَأَتْ	رَأَتَا	رَأَيْنَ	سَوَيْتُ	سَوَيْتَا	سَوَيْنَ
II	мз	رَأَيْتُ	رَأَيْتُمَا	رَأَيْتُمْ	سَوَيْتُ	سَوَيْتُمَا	سَوَيْتُمْ
	мн	رَأَيْتُ	رَأَيْتُمَا	رَأَيْتُنَّ	سَوَيْتُ	سَوَيْتُمَا	سَوَيْتُنَّ
I		رَأَيْتُ		رَأَيْنَا	سَوَيْتُ		سَوَيْنَا

شَوَى (у) – типидаги феъллар қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	شَوَى	شَوَيَا	شَوَوْا
	мн	شَوَتْ	شَوَتَا	شَوَيْنَ
II	мз	شَوَيْتُ	شَوَيْتُمَا	شَوَيْتُمْ
	мн	شَوَيْتُ	شَوَيْتُمَا	شَوَيْتُنَّ
I		شَوَيْتُ		شَوَيْنَا

Бундан ташқари араб тилида ҳар уч ўзак ундоши ҳам ҳарфи иллатдан иборат бўлган иккита феъл мавжуд: أَوَى (и) – паноҳ изламоқ, وَأَى (и) – ваъда бермоқ. Улар қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَوَى	أَوَيَا	أَوَوْا	وَأَى	وَأَيَا	وَأَوْا
	мн	أَرَتْ	أَوَتَا	أَوَيْنَ	وَأَتْ	وَأَتَا	وَأَيْنَ
II	мз	أَوَيْتُ	أَوَيْتُمَا	أَوَيْتُمْ	وَأَيْتُ	وَأَيْتُمَا	وَأَيْتُمْ
	мн	أَوَيْتُ	أَوَيْتُمَا	أَوَيْتُنَّ	وَأَيْتُ	وَأَيْتُمَا	وَأَيْتُنَّ
I		أَوَيْتُ		أَوَيْنَا	وَأَيْتُ		وَأَيْنَا

§ 51. I БОБ ФЕЪЛИНИНГ ҲОЗИРГИ – КЕЛАСИ ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

Араб тилида феълнинг ҳозирги-келаси замони ҳозирги замонда, келаси замонда, баъзан эса ўтган замонда амалга ошадиган тугалланмаган иш-ҳаракатни билдиради, шунингдек у ҳар доим амалга ошадиган иш-ҳаракатни ҳам ифодалаши мумкин.

I боб феълининг ҳозирги-келаси замони қуйидаги шаклларда бўлиши мумкин: **يَفْعَلُ** , **يَفْعَلُ** , **يَفْعَلُ** .

Масалан: **يَخْرُجُ** , **يَشْرَبُ** , **يَنْزِلُ** . Демак, унинг вазни қуйидагича: **يَفْعَلُ**

Ҳозирги-келаси замон феъли шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْعَلُ	يَفْعَلَانِ	يَفْعَلُونَ
	мн	تَفْعَلُ	تَفْعَلَانِ	يَفْعَلْنَ
II	мз	تَفْعَلُ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلُونَ
	мн	تَفْعَلِينَ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلْنَ
I		أَفْعَلُ		نَفْعَلُ

Масалан,

يَخْرُجَانِ – у (икки киши) чиқаётир,

تَذْهَبِينَ – сизлар (мн) кетаяпсизлар,

نَنْزِلُ – биз тушамиз.

I боб феълининг ҳозирги-келаси замонида ҳам вазндаги **ع** ҳарфи (иккинчи ўзак ундош) уч хил ҳаракатга эга.

Қайси феълда шу уч ҳаракатдан қайси бири эканлигини қуйидагилардан аниқлаш мумкин:

1. Агар ўтган замонда феъл **فَعَلَ** вазнида бўлса, ҳозирги-келаси замони албатта **يَفْعَلُ** вазнида бўлади. Масалан,

яхши бўлмоқ — **حَسُنَ** → **يَحْسُنُ** ,

яқинлашмоқ — **قَرَبَ** → **يَقْرُبُ** .

2. Ўтган замонда феъл **فَعِلَ** вазнида бўлса, ҳозирги-келаси замони кўпинча **يَفْعَلُ** вазнида бўлади. Масалан,

тушунмоқ — **فَهِمَ** → **يَفْهَمُ** ,

билмоқ — **عَلِمَ** → **يَعْلَمُ** ,

ичмоқ — **شَرَبَ** → **يَشْرَبُ** .

3. Агар ўтган замонда феъл **فَعَلَ** вазнида бўлса, ҳозирги-келаси замони кўпчилик ҳолларда **يَفْعَلُ** вазини қабул қилади. Масалан,

чиқмоқ — **خَرَجَ** → **يَخْرُجُ** ,

кирмоқ — **دَخَلَ** → **يَدْخُلُ** .

Бироқ бу феълларнинг айримлари бошқача вазнда бўлиши ҳам мумкин. Масалан,

кетмоқ — **ذَهَبَ** → **يَذْهَبُ** ,

очмоқ — **فَتَحَ** → **يَفْتَحُ** ,

ўтирмоқ — **جَلَسَ** → **يَجْلِسُ** ,

тушмоқ — **نَزَلَ** → **يَنْزِلُ** .

سَوْفَ أَكْتُبُ ёки سَأَكْتُبُ - ёзаман, ёзямман -> أَكْتُبُ

(келажакда) ёзаман.

Эслатма. Инкор формадаги феълларда سَ ишлатилмайди: سَوْفَ لَا أَكْتُبُ - (келажакда) ёзмайман.

2. Иш-ҳаракатнинг бажарилишидаги гумонни, эҳтимолликни билдирувчи قَدْ юкламаси. Масалан,

قَدْ يَذْهَبُ - эҳтимол у (мз) борар, у (мз) борса керак.

§ 52. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ҲОЗИРҒИ-КЕЛАСИ ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

1. Иккиланган феълларнинг тусланиши қуйидагилар асосида содир бўлади: агар иккинчи ўзак ундошдан кейинги унли билан бугин тугаётган бўлса, иккиланган феълларда бу унли биринчи ўзак ундошдан кейинга ўтади ва иккита бир хил ундош ёнма-ён келади. Масалан,

يَمَسُّ - тегиб кетмоқ - يَمَسُّنَ - йамсасу -> йамассу - يَمَسُّنَ .

Бу феъл қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَمَسُّ	يَمَسُّنَ	يَمَسُّوْنَ
	мн	تَمَسُّ	تَمَسُّنَ	يَمَسُّنَ
II	мз	تَمَسُّ	تَمَسُّنَ	تَمَسُّوْنَ
	мн	تَمَسُّنَ	تَمَسُّنَ	تَمَسُّنَ
I		أَمَسُّ		نَمَسُّ

مَدُّ - чўзмоқ - يَمُدُّ - йамдуду → йамудду - يَمُدُّ .

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَمُدُّ	يَمُدَانِ	يَمُدُونُ
	мн	تَمُدُّ	تَمُدَانِ	يَمُدُّونَ
II	мз	تَمُدُّ	تَمُدَانِ	تَمُدُونُ
	мн	تَمُدِّينَ	تَمُدَانِ	تَمُدُّونَ
I		أَمَدٌ		نَمَدٌ

فَرُّ - қочмоқ - يَفِرُّ - йафриру → йафирру - يَفِرُّ .

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفِرُّ	يَفِرَانِ	يَفِرُونُ
	мн	تَفِرُّ	تَفِرَانِ	يَفِرُّونَ
II	мз	تَفِرُّ	تَفِرَانِ	تَفِرُونُ
	мн	تَفِرِّينَ	تَفِرَانِ	تَفِرُّونَ
I		أَفْرٌ		نَفْرٌ

Солим феълларнинг мажхул нисбати бир хил шаклга эга бўлганидек, иккиланган феълларнинг мажхул нисбати ҳам бир хил шаклга эга (يَمُدُّ ، يَمُدُّ ، يَمُدُّ) ва у қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَمُدُّ	يَمُدَانِ	يَمُدُونُ
	мн	تَمُدُّ	تَمُدَانِ	يَمُدُّونَ
II	мз	تَمُدُّ	تَمُدَانِ	تَمُدُونُ
	мн	تَمُدِّينَ	تَمُدَانِ	تَمُدُّونَ
I		أَمَدٌ		نَمَدٌ

II. Ҳамзали феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Фақат феълнинг боши-

да қисқа унлидан иборат бўлган бир ёпиқ бўғин таркибида иккита ҳамза товушининг мавжуд бўлиши мумкин эмас. Масалан, „’и“, „’а“, „’у“. Агар шундай ҳолат мавжуд бўлса, иккинчи ҳамза тушиб қолади ва унинг ҳисобига қисқа унли чўзиққа айланади: „’а“—> „’а“, „’у“—> „’у“, „’и“—> „’и“. Масалан,

أَكَلَ — емоқ феъли, Аниқ нисбати.

Мажҳул нисбати.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَأْكُلُ	يَأْكُلَانِ	يَأْكُلُونَ	يُؤْكَلُ	يُؤْكَلَانِ	يُؤْكَلُونَ
	мн	تَأْكُلُ	تَأْكُلَانِ	يَأْكُلْنَ	تُؤْكَلُ	تُؤْكَلَانِ	يُؤْكَلْنَ
II	мз	تَأْكُلُ	تَأْكُلَانِ	تَأْكُلُونَ	تُؤْكَلُ	تُؤْكَلَانِ	تُؤْكَلُونَ
	мн	تَأْكُلُونَ	تَأْكُلَانِ	تَأْكُلْنَ	تُؤْكَلِينَ	تُؤْكَلَانِ	تُؤْكَلْنَ
I		أَكَلَ		تَأْكَلُ	أُوكَلُ		تُؤْكَلُ

سَأَلَ (а) — сўрамоқ феъли, Аниқ нисбати. Мажҳул нисбати.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْأَلُ	يَسْأَلَانِ	يَسْأَلُونَ	يُسْأَلُ	يُسْأَلَانِ	يُسْأَلُونَ
	мн	تَسْأَلُ	تَسْأَلَانِ	يَسْأَلْنَ	تُسْأَلُ	تُسْأَلَانِ	يُسْأَلْنَ
II	мз	تَسْأَلُ	تَسْأَلَانِ	تَسْأَلُونَ	تُسْأَلُ	تُسْأَلَانِ	تُسْأَلُونَ
	мн	تَسْأَلِينَ	تَسْأَلَانِ	تَسْأَلْنَ	تُسْأَلِينَ	تُسْأَلَانِ	تُسْأَلْنَ
I		أَسْأَلَ		تَسْأَلُ	أُسْأَلُ		تُسْأَلُ

قَرَأَ (а) — ўқимоқ феъли, Аниқ нисбати. Мажҳул нисбати.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقْرَأُ	يَقْرَأَانِ	يَقْرَأُونَ	يُقْرَأُ	يُقْرَأَانِ	يُقْرَأُونَ
	мн	تَقْرَأُ	تَقْرَأَانِ	يَقْرَأْنَ	تُقْرَأُ	تُقْرَأَانِ	يُقْرَأْنَ
II	мз	تَقْرَأُ	تَقْرَأَانِ	تَقْرَأُونَ	تُقْرَأُ	تُقْرَأَانِ	تُقْرَأُونَ
	мн	تَقْرَأِينَ	تَقْرَأَانِ	تَقْرَأْنَ	تُقْرَأِينَ	تُقْرَأَانِ	تُقْرَأْنَ
I		أَقْرَأُ		تَقْرَأُ	أُقْرَأُ		تُقْرَأُ

III. Заиф феълларнинг тусланиши:

1. Солимсифат феълларнинг тусланиши қуйидагича бўлади:

а) Феълнинг биринчи ўзак ундоши **و** – „в“ товушидан иборат бўлса ва иккинчи ўзак ундошнинг ҳаракати **ـ** бўлса, бундай феъллар солим феъллар каби тусланади. Масалан,

وَجَلَ (a) – қўрқмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوجَلُ	يُوجَلَانِ	يُوجَلُونَ
	мн	تُوجَلُ	تُوجَلَانِ	يُوجَلْنَ
II	мз	تُوجَلُ	تُوجَلَانِ	تُوجَلُونَ
	мн	تُوجَلِينَ	تُوجَلَانِ	تُوجَلْنَ
I		أُوجَلُ		نُوجَلُ

وَجَع (a) – оғриқни сезмоқ феъли ҳам шу каби тусланади.

Биринчи ўзак ундоши **و** - “в” бўлган яна айрим феълларнинг ҳозирги-келаси замонида бу ундош тушиб қолади. Масалан,

وَضَعَ (a)- қўймоқ феъли:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَضَعُ	يَضَعَانِ	يَضَعُونَ
	мн	تَضَعُ	تَضَعَانِ	يَضَعْنَ
II	мз	تَضَعُ	تَضَعَانِ	تَضَعُونَ
	мн	تَضَعِينَ	تَضَعَانِ	تَضَعْنَ
I		أَضَعُ		نَضَعُ

Шунингдек, **وَقَعَ (a) – йиқилмоқ, жойлашмоқ; وَهَبَ (a) – бермоқ** каби феъллар ҳам шу тарзда тусланади.

Агар феълнинг биринчи ўзак ундоши **و** – „в“ товушидан иборат бўлса ва иккинчи ўзак ундошнинг ҳаракати __ бўлса, барча шахс-сонларда биринчи ўзак ундош тушиб қолади. Масалан,

وَجَدَ (и) – топмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَجِدُ	يَجِدَانِ	يَجِدُونَ
	мн	تَجِدُ	تَجِدَانِ	يَجِدْنَ
II	мз	تَجِدُ	تَجِدَانِ	تَجِدُونَ
	мн	تَجِدِينَ	تَجِدَانِ	تَجِدْنَ
I		أَجِدُ		نَجِدُ

Шунингдек, **وَلَدَ** (и) – туғмоқ, **وَعَدَ** (и) – ваъда бермоқ, **وَكَّبَ** (и) – сакрамоқ каби феъллар ҳам шу тарзда тусланади.

Биринчи ўзак ундоши **و** – „в“ товушидан иборат бўлса ва иккинчи ўзак ундошининг ҳаракати __ бўлса, биринчи ўзак ундош ҳеч қачон тушиб қолмайди. Масалан, **وَجَّهَ** (у) – номдор бўлмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوجِّهُ	يُوجِّهَانِ	يُوجِّهُونَ
	мн	تُوجِّهُ	تُوجِّهَانِ	يُوجِّهْنَ
II	мз	تُوجِّهُ	تُوجِّهَانِ	تُوجِّهُونَ
	мн	تُوجِّهِينَ	تُوجِّهَانِ	تُوجِّهْنَ
I		أُوجِّهُ		نُوجِّهُ

Юқоридаги барча феълларнинг мажҳул нисбати солим феъллардан фарқ қилмайди, фақат феъл таркибидаги “ув” товуш бирикмаси “у” га ўзгаради. Масалан,

وَجَدَ — бор бўлмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوجَدُ	يُوجَدَانِ	يُوجَدُونَ
	мн	تُوجَدُ	تُوجَدَانِ	يُوجَدْنَ
II	мз	تُوجَدُ	تُوجَدَانِ	تُوجَدُونَ
	мн	تُوجَدِينَ	تُوجَدَانِ	تُوجَدْنَ
I		أُوجَدُ		تُوجَدُ

б) Биринчи ўзак ундоши **ي** — й ҳарфидан иборат феълларнинг тусланиши солим феъллардан фарқ қилмайди.

2. Ажваф феълларнинг ҳозирги-келаси замонда иккинчи ўзак ундош устидаги ҳаракат биринчи ўзак ундош устига ўтади ва бунда икки хил ҳодиса бўлиши мумкин:

а) учинчи ўзак ундош сукунли бўлмаса, иккинчи ўзак ундош тушиб қолади ва ундан олдинги унли чўзилади. Масалан,

يَقُولُ → يَقُولُ - ўзагидан - ق و ل

يَخَافُ → يَخَوْفُ - ўзагидан - خ و ف

б) учинчи ўзак ундош сукунли бўлса, иккинчи ўзак ундош бутунлай тушиб қолиб, унинг ҳаракати қолади:

يَخْفَنَ → يَخَوْفَنَ, يَقْلَنَ → يَقُولَنَ

Масалан,

قَالَ (у) — демоқ феъли سَارَ (и) — юрмоқ, кезмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقُولُ	يَقُولَانِ	يَقُولُونَ	يَسِيرُ	يَسِيرَانِ	يَسِيرُونَ
	мн	تَقُولُ	تَقُولَانِ	يَقْلُنَ	تَسِيرُ	تَسِيرَانِ	يَسِرْنَ
II	мз	تَقُولُ	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تَسِيرُ	تَسِيرَانِ	تَسِيرُونَ
	мн	تَقُولِينَ	تَقُولَانِ	تَقْلُنَ	تَسِيرِينَ	تَسِيرَانِ	تَسِرْنَ
I		أَقُولُ		نَقُولُ	أَسِيرُ		نَسِيرُ

خَافَ (а) — қўрқмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَخَافُ	يَخَافَانِ	يَخَافُونَ
	мн	تَخَافُ	تَخَافَانِ	يَخْفَنَ
II	мз	تَخَافُ	تَخَافَانِ	تَخَافُونَ
	мн	تَخَافِينَ	تَخَافَانِ	تَخْفَنَ
I		أَخَافُ		نَخَافُ

Бу феълларнинг мажҳул нисбати ҳам юқоридаги икки банд қоидаси асосида тусланади.

Масалан, قَالَ феълининг мажҳул нисбати:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقَالُ	يُقَالَانِ	يُقَالُونَ
	мн	تُقَالُ	تُقَالَانِ	يُقْلَنَ
II	мз	تُقَالُ	تُقَالَانِ	تُقَالُونَ
	мн	تُقَالِينَ	تُقَالَانِ	تُقْلَنَ
I		أُقَالُ		نُقَالُ

3. Ноқис феълларнинг тусланишида қуйидаги ҳолатлар бўлиши мумкин:

а) ҳозирги-келаси замонда иккинчи ўзак ундошининг ҳаракати __ ёки __ бўлса, феъл охиридаги „-ийу“ товуш бирикмаси „-й“ га, „-уву“ товуш бирикмаси „-у“ товушига ўзгаради ва натижада шахс-сонда қуйидагича тусланади. Масалан,

بگي (и) – йиғламоқ феъли دتا (у) – яқинлашмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَكِي	يَكِيَان	يَكُون	يَدُو	يَدُوَان	يَدُون
	мн	تَكِي	تَكِيَان	يَكِين	تَدُو	تَدُوَان	يَدِين
II	мз	تَكِي	تَكِيَان	تَكُون	تَدُو	تَدُوَان	تَدُون
	мн	تَكِين	تَكِيَان	تَكِين	تَدِين	تَدُوَان	تَدِين
I		أَكِي		نَكِي	أَدُو		نَدُو

Иккинчи ўзак ундош ҳаракати __ бўлса, у қуйидагича тусланади. Масалан, لقي (а) – учратмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَلَقِي	يَلَقِيَان	يَلْقُون
	мн	تَلَقِي	تَلَقِيَان	يَلْقِين
II	мз	تَلَقِي	تَلَقِيَان	تَلْقُون
	мн	تَلْقِين	تَلَقِيَان	تَلْقِين
I		أَلَقِي		نَلَقِي

Ноқис феълларнинг мажҳул нисбатида ҳам феъл охиридаги ўзгариш لَقِي феълнинг аниқ нисбати охиридаги ўзгариш билан бир хил бўлганлиги сабабли, тусланиши ҳам бир хил бўлади. Масалан,

يَبْكِي (и) – феълнинг мажҳули يَدْتُو (у) – феълнинг мажҳули

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَبْكِي	يَبْكِيَان	يَبْكُوْنَ	يَدْتِي	يَدْتِيَان	يَدْتُوْنَ
	мн	يَبْكِي	يَبْكِيَان	يَبْكِيْن	تَدْتِي	تَدْتِيَان	تَدْتِيْن
II	мз	تَبْكِي	تَبْكِيَان	تَبْكُوْنَ	تَدْتِي	تَدْتِيَان	تَدْتُوْنَ
	мн	تَبْكِيْن	تَبْكِيَان	تَبْكِيْن	تَدْتِيْن	تَدْتِيَان	تَدْتِيْن
I		أَبْكِي		نَبْكِي	أَدْتِي		نَدْتِي

§ 53. ИККИ ТОМОНЛАМА НОТУҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ҲОЗИРГИ–КЕЛАСИ ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

1. Биринчи ва иккинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар:

وَأَل (и) – „паноҳ изламоқ“ феълида ҳам солимсифат, ҳам ҳамзали феъллар хусусияти мавжуд:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَأَلُ	يَأَلَان	يَأَلُوْنَ
	мн	تَأَلُ	تَأَلَان	تَأَلُوْنَ
II	мз	تَأَلُ	تَأَلَان	تَأَلُوْنَ
	мн	تَأَلِيْن	تَأَلَان	تَأَلِيْن
I		أَأَلُ		نَأَلُ

يَشَس (а) – типидаги феълларда ўзгарिश содир бўлмайди, чунки биринчи ўзак ундош ي товушидан иборат бўлган феъллар солим феъллардан фарқ қилмайди.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَبُّ	يُؤَوَّبَانِ	يُؤَوَّبُونَ	يَتَّيِدُ	يَتَّيِدَانِ	يَتَّيِدُونَ
	мн	تُؤَبُّ	تُؤَوَّبَانِ	يُؤَوَّبِينَ	تَتَّيِدُ	تَتَّيِدَانِ	يَتَّيِدْنَ
II	мз	تُؤَبُّ	تُؤَوَّبَانِ	تُؤَوَّبُونَ	تَتَّيِدُ	تَتَّيِدَانِ	تَتَّيِدُونَ
	мн	تُؤَوَّبِينَ	تُؤَوَّبَانِ	تُؤَوَّبِينَ	تَتَّيِدِينَ	تَتَّيِدَانِ	تَتَّيِدْنَ
I		أُؤَبُّ		نُؤَبُّ	أَتَّيِدُ		نَتَّيِدُ

2. Ўзакдаги биринчи ва учинчи ундошлар ҳарфи иллатдан иборат феъллар:

آتِي (и) – феъли ҳам ҳамзали, ҳам ноқис феъллар каби тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَأْتِي	يَأْتِيَانِ	يَأْتُونَ
	мн	تَأْتِي	تَأْتِيَانِ	يَأْتِينَ
II	мз	تَأْتِي	تَأْتِيَانِ	تَأْتُونَ
	мн	تَأْتِينَ	تَأْتِيَانِ	تَأْتِينَ
I		آتِي		يَأْتِي

وَأَطَى (а) – феъли ҳам солимсифат, ҳам ҳамзали феъллар каби тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَطَأُ	يَطَأَانِ	يَطْأُونَ
	мн	تَطَأُ	تَطَأَانِ	يَطْأِينَ
II	мз	تَطَأُ	تَطَأَانِ	تَطْأُونَ
	мн	تَطْأِينَ	تَطَأَانِ	تَطْأِينَ
I		أَطَأُ		نَطَأُ

وَقِي (и) — типдаги феъллар эса ҳам солимсифат, ҳам ноқис феъллар каби тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقِي	يَقِيَانِ	يَقُوْنَ
	мн	تَقِي	تَقِيَانِ	يَقِيْنَ
II	мз	تَقِي	تَقِيَانِ	تَقُوْنَ
	мн	تَقِيْنَ	تَقِيَانِ	تَقِيْنَ
I		أَقِي		تَقِي

3. Ўзакдаги иккинчи ва учинчи ундошлари ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар қуйидагича тусланади:

سَاءَ (у) — типдаги феъллар جَاءَ (и) — типдаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسُوْءُ	يَسُوْءَانِ	يَسُوْءُوْنَ	يَجِيْءُ	يَجِيْئَانِ	يَجِيْئُوْنَ
	мн	تَسُوْءُ	تَسُوْءَانِ	تَسُوْءُوْنَ	تَجِيْءُ	تَجِيْئَانِ	يَجِيْئُوْنَ
II	мз	تَسُوْءُ	تَسُوْءَانِ	تَسُوْءُوْنَ	تَجِيْءُ	تَجِيْئَانِ	تَجِيْئُوْنَ
	мн	تَسُوْئِيْنَ	تَسُوْءَانِ	تَسُوْءُوْنَ	تَجِيْئِيْنَ	تَجِيْئَانِ	تَجِيْئُوْنَ
I		أَسُوْءُ		تَسُوْءُ	أَجِيْءُ		تَجِيْءُ

رَأَى (а) — типдаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَرِي	يَرِيَانِ	يَرُوْنَ
	мн	تَرِي	تَرِيَانِ	يَرِيْنَ
II	мз	تَرِي	تَرِيَانِ	تَرُوْنَ
	мн	تَرِيْنَ	تَرِيَانِ	تَرِيْنَ
I		أَرِي		تَرِي

Бу гуруҳга кирувчи феълларнинг ҳарфи иллатлари сафида ҳамза товуши бўлмаса, иккинчи ўзак ундошга ҳарфи иллат сифатида қаралмайди. Масалан,

سَوِي (a) – типидаги феъллар (и) – типидаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسُوِي	يَسُوِيَان	يَسُوُوْنَ	يَشُوِي	يَشُوِيَان	يَشُوُوْنَ
	мн	تَسُوِي	تَسُوِيَان	تَسُوُوْنَ	تَشُوِي	تَشُوِيَان	تَشُوُوْنَ
II	мз	تَسُوِي	تَسُوِيَان	تَسُوُوْنَ	تَشُوِي	تَشُوِيَان	تَشُوُوْنَ
	мн	تَسُوُوْن	تَسُوِيَان	تَسُوُوْنَ	تَشُوُوْن	تَشُوِيَان	تَشُوُوْن
I		أَسُوِي		ئَسُوِي	أَشُوِي		ئَشُوِي

Ҳар уч ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар қуйидагича тусланади:

أُوِي (и) – феъли

وَأِي (и) – феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَأُوِي	يَأُوِيَان	يَأُوُوْنَ	يَأُوِي	يَأُوِيَان	يَأُوُوْنَ
	мн	تَأُوِي	تَأُوِيَان	تَأُوُوْنَ	تَأُوِي	تَأُوِيَان	تَأُوُوْنَ
II	мз	تَأُوِي	تَأُوِيَان	تَأُوُوْنَ	تَأُوِي	تَأُوِيَان	تَأُوُوْنَ
	мн	تَأُوُوْن	تَأُوِيَان	تَأُوُوْنَ	تَأُوُوْن	تَأُوِيَان	тَأُوُوْن
I		أُوِي		ئَأُوِي	أَأُوِي		ئَأُوِي

§ 54. ФЕЪЛ КЕСИМЛИ ГАП

Кесими феъл билан ифодаланган гап феъл кесимли гап дейлади. Феъл кесимли гапнинг эгаси қайси сўз туркуми билан ифодаланганлигига қараб кесимдан олдин ва кейин келиши мумкин:

1. Агар эга кишилик олмоши билан ифодаланган бўлса, у гап таркибида ишлатилмаслиги мумкин, чунки феълнинг шахс ва сонда тусланган шакли гапнинг эгаси қайси олмош эканлигини кўрсатиб туради. Масалан,

ذَهَبْنَا – Биз кетдик. تَكْتَبُونَ Сизлар (мз) ёзасизлар.

Агар бундай гапнинг эгаси таъкидланиб келаётган бўлса ва шу олмошни гапда акс эттириш шарт бўлса, у ҳар доим кесимдан олдин келади. Масалан,

نَحْنُ ذَهَبْنَا - Биз кетдик. أَنْتُمْ تَكْتَبُونَ - Сизлар (мз) ёзасизлар.

2. Агар гапнинг эгаси от билан ифодаланган бўлса, у кесимдан олдин ҳам, кейин ҳам келиши мумкин. Бунда эга билан кесим ўртасидаги мослашув қуйидаги омилларга боғлиқ:

а) агар гапнинг эгаси одамни билдирадиган отдан иборат бўлса ва кесимдан кейин келса, улар жинсда мослашади ва кесим ҳар доим бирликда келади. Масалан,

خَرَجَ الْمُهَنْدِسُ - Муҳандис (мз) чиқди.

خَرَجَ الْمُهَنْدِسَانِ - Икки (мз) муҳандис чиқди.

خَرَجَ الْمُهَنْدِسُونَ - Муҳандислар (мз) чиқишди.

دَخَلَتِ الطَّالِبَةُ - Толиба кирди.

دَخَلَتِ الطَّالِبَتَانِ - Икки толиба кирди.

دَخَلَتِ الطَّالِبَاتُ - Толибалар киришди.

Бундай эга кесимдан олдин келса, кесим эга билан жинсда ва сонда тўла мослашади:

الطَّالِبَةُ دَخَلَتْ الطَّالِبَةُ دَخَلَتْ

الْمُهَنْدِسَانِ خَرَجَا الطَّالِبَتَانِ دَخَلَتَا

الْمُهَنْدِسُونَ خَرَجُوا الطَّالِبَاتُ دَخَلْنَ

б) агар гапнинг эгаси одамни билдирмайдиган от билан ифодаланган бўлса ва у бирлик ёки иккилик сонда бўлса, кесим одамни билдирувчи от билан ифодаланган эга билан қандай мослашса, у билан ҳам шундай мослашади. Масалан,

وَصَلَ الْقِطَارُ – Поезд келди.

وَصَلَ الْقِطَارَانِ – Иккита поезд келди.

وَصَلَتِ الطَّائِرَةُ – Тайёра келди.

وَصَلَتِ الطَّائِرَتَانِ – Иккита тайёра келди.

ёки

الطَّائِرَةُ وَصَلَتِ الْقِطَارُ وَصَلَ

الطَّائِرَتَانِ وَصَلَتَا الْقِطَارَانِ وَصَلَا

в) агар бу хилдаги эга кўпликда келган бўлса, кесим эгадан олдинда келса ҳам, кейин келса ҳам, кесим бирликда муаннаста келади. Масалан,

وَصَلَتِ الْقِطَرُ – Поездлар келди.

الْقِطَرُ وَصَلَتِ – Поездлар келди.

وَصَلَتِ الطَّائِرَاتُ – Тайёралар келди.

الطَّائِرَاتُ وَصَلَتِ – Тайёралар келди.

г) агар гапнинг эгаси уюшиб келиб, уларнинг жинси ҳар хил бўлса ва кесим бундай эгадан олдин турган бўлса, кесим ўзига энг яқин эга билан жинсда мослашади. Масалан,

دَخَلَ الطَّالِبُ وَالمُعَلِّمَةُ – Студент ва муаллима киришди.

دَخَلَتِ المُعَلِّمَةُ وَ الطَّالِبُ – Муаллима ва студент киришди.

Агар бундай характердаги эга кесимдан олдин турган бўлса, кесим ҳар доим музаккар жинсда иккиликда келади. Масалан,

المُعَلِّمَةُ وَ الطَّالِبُ دَخَلَا العُكَي

д) Агар гапнинг кесими уюшиб келган бўлса, аввал гапнинг биринчи уюшган кесими (эга билан жинсда мослашган ҳолда, бирликда), сўнг гапнинг эгаси, ундан

кейин эга билан сонда ва жинсда мослашган ҳолда қолган уюшиқ кесимлар келади. Масалан,

دَخَلَ الطَّلَابُ فَجَلَسُوا ثُمَّ سَمِعُوا وَكَتَبُوا

Судентлар кирдилар, сўнг ўтирдилар, ундан кейин тингладилар ва ёздилар.

§ 55. ТЎЛДИРУВЧИ

Феъл ифодалаган иш-ҳаракатни мазмунан тўлдириб, кимни, нимани, кимдан, қайси нарсадан, кимда, нимада, кимга, қайси нарсага каби сўроқларга жавоб бўлувчи гап бўлаги тўлдирувчи дейилади.

Тўлдирувчи воситали ва воситасиз бўлади.

Иш-ҳаракатнинг объектини билдириб, кимни, нимани сўроғига жавоб бўлувчи тўлдирувчи воситасиз тўлдирувчи дейилади (Мен китобни ўқидим. Сен Аҳмадни учратдингми?).

Араб тилида феъл кесимли гапларда гапнинг эга ва кесимидан кейин бевосита воситасиз тўлдирувчи келади ва у тушум келишигида қўйилади. Масалан:

كَتَبَ الطَّالِبُ الواجِبَ — Студент вазифани ёзди.

فَهِمَّتْ زَيْنَبُ الموضوعَ — Зайнаб мавзуни тушунди.

Воситали тўлдирувчи кимни ва нимани сўроқларидан бошқа сўроқларга жавоб бўлувчи тўлдирувчилардир. У ҳам араб тилида гапнинг бош бўлақларидан кейин у ёки бу предлог билан ва, табиийки, қаратқич келишигида келади. Масалан,

سَمِعْتُ مِنْ وَالِدِي — Мен отамдан эшитдим.

يَكْتُبُ صَدِيقِي بِقَلَمِ الْحَبْرِ — Дўстим ручкала ёзади.

Агар гапда ҳам воситасиз, ҳам воситали тўлдирувчи мавжуд бўлса, аввал воситасиз, сўнг воситали тўлдирувчи ўрин олади. Масалан,

أَكَلَ الطَّنْفُلَ الطَّعَامَ بِالمِلْعَقَةِ – Гўдак таомни қошиқ билан еди.

أَخَذْتُ المَجَلَّةَ مِنَ المَدْرَسِ – Журнални ўқитувчидан олдим.

Бундай тўлдирувчилар ўз навбатида мослашган ва мослашмаган аниқловчиларга эга бўлиши мумкин. Бунда аниқловчилар юқоридаги қоидаларга мувофиқ қўйилади.

Масалан:

قَرَأْتُ المَجَلَّةَ الجَدِيدَةَ – Янги журнални ўқидим.

قَرَأْتُ مَجَلَّةَ المَصُورِ – „Алмусаввир“ журналини ўқидим.

قَرَأْتُ مَجَلَّةَ المَصُورِ المِصْرِيَّةَ

– Мисрнинг „Алмусаввир“ журналини ўқидим.

سَمِعْتُ هَذَا الخَبَرَ مِنْ طَالِبٍ كَلِّمْنَا

– Бу хабарни факультетимиз студентидан эшитдим.

أَكَلَ الطَّنْفُلَ الطَّعَامَ بِالمِلْعَقَةِ الخَشَبِيَّةِ

– Гўдак овқатни ёғоч қошиқ билан еди.

Араб тилида ҳаракатни билдирувчи جَاءَ – келмоқ, ذَهَبَ

– кетмоқ, وَصَلَ – келмоқ, رَجَعَ – қайтмоқ, أَتَى –

келмоқ, قَدِمَ – келмоқ каби ўтимсиз феъллар мавжудки,

ҳаракат объектини билдирувчи сўздан олдин ب предлоги-
ни келтириш билан улар ўтимли феълга айланади.

جَاءَ بِالْكِتَابِ – китобни олиб келмоқ,

ذَهَبَ بِالْكِتَابِ – китобни олиб кетмоқ,

وَصَلَ بِالْخَبَرِ – хабар олиб келмоқ,

رَجَعَ بِالبَشْرِيِّ – хушхабар олиб қайтмоқ.

Яна айрим шундай ўтимсиз феъллар қам мавжудки,
улар билан ишлатилган воситали тўлдирувчи ёки ҳол

тушум келишида келади. Масалан,

رَكِبَ السَّيَّارَةَ — машинага ўтирмоқ,

دَخَلَ الْغُرْفَةَ — хонага кирмоқ,

سَأَلَ الْمُعَلِّمَ — ўқитувчидан сўрамоқ.

Эслатма. دَخَلَ феъли бирор одам олдига кириш маъносида ишлатилганида, шу феълдан кейин **علي** предлоги қўлланилади. Масалан,

دَخَلَ عَلَيَّ الْعَمِيدَ — декан ҳузурига кирмоқ.

§ 56. ФЕЪЛЛАРГА ҚЎШИЛУВЧИ БИРИКМА ОЛМОШЛАР

Феълларга қўшилиб ёзилувчи олмошлар асосан тушум келишигида келган воситасиз (баъзан воситали) тўлдирувчи ўрнида келади. Масалан,

كَتَبْتُهَا -> كَتَبْتُ الرِّسَالَةَ

Феълларга қўшилувчи олмошлар от ва предлогларга қўшилувчи олмошлар билан шаклан бир хилдир. Масалан, **كَتَبَهُ**, **عِنْدَهُ**, **كِتَابُهُ**.

Лекин олмошлар феълга қўшилганида, қуйидаги товуш ўзгаришлари содир бўлади:

1. Ўтган замон III шахс кўплик музаккар феълига олмош қўшилганида, ўқилмайдиган **ا** (алиф) тушиб қолади. Масалан,

كَتَبُوْهَا -> كَتَبُوا الرِّسَالَةَ

2. Ўтган замон II шахс музаккар кўплигидаги феълга олмош қўшилганида, ўртада **و** ҳарфи орттирилади ва у „**у**“ товушини билдиради:

سَمِعْتُمُوهَا -> سَمِعْتُمُ الْأَخْبَارَ

3. Феълнинг барча шакллари I шахс бирлик олмоши шаклида қўшилади. Масалан,

سَمِعْتَنِي - Сен мени эшитдинг,

يَسْأَلُونِي - Улар (мз) мендан сўрайдилар.

Хуллас, масалан كَتَبَ - у (мз) ёзди феълига олмошлар қуйидагича қўшилади:

Шахс	Жинс	Бирлик олмош	Иккилик олмош	Кўплик олмош
III	мз	كَتَبَهُ	كَتَبَهُمَا	كَتَبَهُمْ
	мн	كَتَبَهَا	كَتَبَهُمَا	كَتَبَهُنَّ
II	мз	كَتَبَكَ	كَتَبَكُمَا	كَتَبَكُمْ
	мн	كَتَبَكُمْ	كَتَبَكُمَا	كَتَبَكُنَّ
I		كَتَبَنِي		كَتَبْنَا

Масалан,

كَتَبْتُمُونِي - Сизлар (мз) мени ёздингизлар,

كَتَبْتُمُوهَا - Сизлар (мн) уни(мн) ёздингизлар,

كَتَبْنَا هُنَّ - Биз уларни (мн) ёздик ва ҳ.к.

Баъзан тарихий ёдгорликларда бирикма олмош бевосита феълга қўшилмай, **إِيَّ** юкламасига қўшилган.

Масалан:

إِيَّاكَ نَعْبُدُ ёки نَعْبُدُ إِيَّاكَ - Биз сенгагина ибодат қиламиз.

§ 57. ФЕЪЛ МАЙЛЛАРИ

Феълдан англашилган иш-ҳаракатнинг воқеликка муносабатини ифодаловчи категория феъл майли дейилади.

Араб тилидаги феълларда бешта майл мавжуд:

1. Аниқлик майли.
2. Шарт майли.
3. Буйруқ майли.
4. Истак майли.
5. Кучайтирма майл.

Иш-ҳаракатнинг мавжуд замонлардан бирига муносабатини билдирувчи майл аниқлик майли дейлади. Биз ҳозиргача кўрган бўлишли ва бўлишсиз шакллардаги ўтган ва ҳозирги-келаси замон феъллари аниқлик майлидаги феъллардир.

§ 58. I БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

I боб феълининг шарт майли ҳозирги-келаси замон шаклидан ҳосил бўлади ва шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلُ	يُفَعِّلَا	يُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَا	يُفَعِّلَنَ
II	мз	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلِي	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلَنَ
I		أَفَعِّلُ		تُفَعِّلُ

Масалан, يَدْرُسْنَ , تَشْرَبُوا , يَجْلِسُ .

Мажҳул нисбатидаги феълларнинг шарт майли ҳам юқоридаги тартиб асосида тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلُ	يُفَعِّلَا	يُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَا	يُفَعِّلَنَ
II	мз	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلِي	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلَنَ
I		أَفَعِّلُ		تُفَعِّلُ

Бу майл учун қўйилган ном — „шарт майли“ мазкур майлнинг характерини тўла очиб беролмайди, чунки бу майлдаги феъл фақат шартни билдирмайди. Умуман, шарт майли қуйидаги вазифаларда ишлатилади:

1. Шарт эргаш гапли қўшма гапларда шарт эргаш гапнинг ва бош гапнинг кесимлари шарт майлида ишлатилади. Бунда шарт эргаш гапнинг кесими олдида қуйидаги юкламалар мавжуд бўлиши мумкин:

إِنْ — агар, مَتَى — қачонки, مَنْ — кимки. Масалан,

إِنْ تَقْرَأْ تَعَلَّمَ — ўқисанг (мз), биласан.

مَنْ يَزْرَعِ الْمَعْرُوفِ يَخْصُدْ — Кимки яхшиликни экса, ўшани теради.

مَتَى تَذْهَبَ أَذْهَبَ — Қачонки сен кетсанг, мен кетаман.

Баъзан мазкур юкламалар иштирок этган қуйидаги мураккаб юкламалар ҳам ишлатилиши мумкин: $إِنْ \rightarrow لَئِنْ$, $إِذَا\ مَا, كَلَّمَا, مَتَى\ مَا \rightarrow مَتَى$.

Шарт эргаш гапли қўшма гапларда гоҳо шарт майлидаги феъл эмас, ўтган замон феъли ҳам ишлатилиши мумкин. Бунда мазмунга халал етмайди.

2. $لَمْ$ олд юкламаси билан келган шарт майлидаги феъл ўтган замондаги қатъий инкорни ифодалайди ва ўтган замон феъли билан ишлатиладиган $مَا$ юкламаси бажарган вазифани бажаради. Масалан,

لَمْ أَكْتُبْ — ҳеч ёзмадим, مَا كَتَبْتُ — ёзмадим.

3. Шарт майлидаги феъл $ل$ ва $لَ$ юкламалари билан келиб буйруқ маъносини ифодалайди. Бунга кейинроқ муфассал тўхталинади.

§ 59. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

I. Иккиланган феълнинг иккинчи ўзак ундоши ҳаракати бўлса, шарт майли тўрт вариантда ҳосил бўлади. Масалан, **دَدَ (y)** — далил бўлмоқ феъли:

1 — вариант

2 — вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَدَلُّ	يَدَلَا	يَدَلُّوا	يَدَلُّ	يَدَلَا	يَدَلُّوا
	мн	تَدَلُّ	تَدَلَا	يَدَلُّنَ	تَدَلُّ	تَدَلَا	يَدَلُّنَ
II	мз	تَدَلُّ	تَدَلَا	تَدَلُّوا	تَدَلُّ	تَدَلَا	تَدَلُّوا
	мн	تَدَلِّي	تَدَلَا	تَدَلُّنَ	تَدَلِّي	تَدَلَا	تَدَلُّنَ
I		أَدَلُّ		نَدَلُّ	أَدَلُّ		نَدَلُّ

3 — вариант

4 — вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَدَلُّ	يَدَلَا	يَدَلُّوا	يَدَلُّ	يَدَلَا	يَدَلُّوا
	мн	تَدَلُّ	تَدَلَا	يَدَلُّنَ	تَدَلُّ	تَدَلَا	يَدَلُّنَ
II	мз	تَدَلُّ	تَدَلَا	تَدَلُّوا	تَدَلُّ	تَدَلَا	تَدَلُّوا
	мн	تَدَلِّي	تَدَلَا	تَدَلُّنَ	تَدَلِّي	تَدَلَا	تَدَلُّنَ
I		أَدَلُّ		نَدَلُّ	أَدَلُّ		نَدَلُّ

Агар иккинчи ўзак ундош ҳаракати ёки бўлса, шарт майли уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан, **قَرَّ (и)** қочмоқ феъли:

1 – вариант

2 – вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْرِدُ	يَفْرَأُ	يَفْرُوا	يَفْرُ	يَفْرَأُ	يَفْرُوا
	мн	تَفْرِدُ	تَفْرَأُ	تَفْرُونَ	تَفْرُ	تَفْرَأُ	تَفْرُونَ
II	мз	تَفْرِدُ	تَفْرَأُ	تَفْرُوا	تَفْرُ	تَفْرَأُ	تَفْرُوا
	мн	تَفْرِي	تَفْرَأُ	تَفْرُونَ	تَفْرِي	تَفْرَأُ	تَفْرُونَ
I		أَفْرِدُ		نَفْرِدُ	أَفْرُ		نَفْرُ

3 – вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْرُ	يَفْرَأُ	يَفْرُوا
	мн	تَفْرُ	تَفْرَأُ	يَفْرُونَ
II	мз	تَفْرُ	يَفْرَأُ	تَفْرُوا
	мн	تَفْرِي	تَفْرَأُ	تَفْرُونَ
I		أَفْرُ		نَفْرُ

II. Ҳамзали феълларнинг шарт майли солим феълларнинг шарт майлидан фарқ қилмайди.

III. Заиф феълларнинг шарт майлида тусланиши:

1. Солимсифат феъллардаги заифлик биринчи ўзак ундошда бўлганлиги ва шарт майлидаги ўзгариш асосан учинчи ўзак ундош атрофида содир бўлиши сабабли, бундай феъллар ҳам солим феъллар каби тусланади.

Масалан, وَجَدَ (и) – топмоқ феъли:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَجِدُ	يَجِدَا	يَجِدُوا
	мн	تَجِدُ	تَجِدَا	يَجِدْنَ
II	мз	تَجِدُ	تَجِدَا	تَجِدُوا
	мн	تَجِدِي	تَجِدَا	تَجِدْنَ
I		أَجِدُ		نَجِدُ

2. Ажваф феълларнинг шарт майлидаги хусусияти шуки, ёпиқ бўгин таркибидаги чўзиқ унли қисқага ўзгаради. Масалан,

قَالَ (y) – типидagi феъллар خَافَ (a) – типидagi феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقُلُّ	يَقُولَا	يَقُولُوا	يَخْفُ	يَخَافَا	يَخَافُوا
	мн	تَقُلُّ	تَقُولَا	يَقْلُنَ	تَخْفُ	تَخَافَا	يَخْفَنَ
II	мз	تَقُلُّ	تَقُولَا	تَقُولُوا	تَخْفُ	تَخَافَا	تَخَافُوا
	мн	تَقُولِي	تَقُولَا	تَقْلُنَ	تَخَافِي	تَخَافَا	تَخْفَنَ
I		أَقُلُّ		تَقْلُنَ	أَخْفُ		نَخْفُ

سَارَ (и) – типидagi феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسِرُ	يَسِيرَا	يَسِيرُوا
	мн	تَسِرُ	تَسِيرَا	يَسِرْنَ
II	мз	تَسِرُ	تَسِيرَا	تَسِيرُوا
	мн	تَسِيرِي	تَسِيرَا	تَسِرْنَ
I		أَسِرُ		نَسِرُ

3. Ноқис феълларнинг шарт майлидаги ўзига хослик шуки, феъл охиридаги чўзиқ унли қисқага ўзгаради. Масалан,

بَكَى (и) – типидagi феъллар دَنَا (y) – типидagi феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَبِكُ	يَبْكِيَا	يَبْكُوا	يَدْنُ	يَدْنَوَا	يَدْنُوا
	мн	تَبِكُ	تَبْكِيَا	يَبْكِينَ	تَدْنُ	تَدْنَوَا	يَدْنِينَ
II	мз	تَبِكُ /	تَبْكِيَا	تَبْكُوا	تَدْنُ	تَدْنَوَا	تَدْنُوا
	мн	تَبْكِي	تَبْكِيَا	تَبْكِينَ	تَدْنِي	تَدْنَوَا	تَدْنِينَ
I		أَبِكُ		تَبِكُ	أَدْنُ		نَدْنُ

لَقِيَ (a) – типидаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَلْقَى	يَلْقَانِ	يَلْقَوْنَ
	мн	يَلْقَوْنَ	يَلْقَانِ	يَلْقَيْنَ
II	мз	تَلْقَى	تَلْقَانِ	تَلْقَوْنَ
	мн	تَلْقَوْنَ	تَلْقَانِ	تَلْقَيْنَ
I		الْقَى		تَلْقَى

§ 60. ИККИ ТОМОНЛАМА НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

1. Биринчи ва иккинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллардан **وَالَ** (и), **يَسَّ** (a) типидаги феълларнинг тусланиши солимсифат феъллардан фарқ қилмайди.

آب (y), **آد** (и) типидаги феълларда эса, ажваф феълларнинг шарт майлидаги ўзгаришлар содир бўлади:

آب (y) – типидаги феъллар **آد** (и) – типидаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤْبِ	يُؤْوَانِ	يُؤْوَوْنَ	يُنْدُ	يُنْدَانِ	يُنْدَوْنَ
	мн	تُؤْبِ	تُؤْوَانِ	تُؤْوَوْنَ	تُنْدُ	تُنْدَانِ	تُنْدَوْنَ
II	мз	تُؤْبِ	تُؤْوَانِ	تُؤْوَوْنَ	تُنْدُ	تُنْدَانِ	تُنْدَوْنَ
	мн	تُؤْوِي	تُؤْوَانِ	تُؤْوَوْنَ	تُنْدِي	تُنْدَانِ	تُنْدَوْنَ
I		أُؤْبِ		تُؤْبِ	أُنْدُ		تُنْدُ

2. Биринчи ва учинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллардан **آتَى** (и) – феъли ҳам ҳамзали, ҳам ноқис феъллар каби тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بَاتَ	بَاتَيَا	بَاتُوا
	мн	بَاتَتْ	بَاتَيَا	بَاتِينَ
II	мз	تَاتَ	تَاتَيَا	تَاتُوا
	мн	تَاتَى	تَاتَيَا	تَاتِينَ
I		آتَ		نَاتَ

Ҳамза товуши кўпинча ҳарфи иллатга ўхшамагани учун **وَلِيَّ** (а) феъли фақат солимсифат феъллар каби тусланади.

وَقَى (и) типдаги феълларда ҳам солимсифат, ҳам ноқис феъл хусусияти мавжуддир:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفَ	يَفَيَا	يَفُوا
	мн	يَفَتْ	يَفَيَا	يَفِينَ
II	мз	تَفَ	تَفَيَا	تَفُوا
	мн	تَفَى	تَفَيَا	تَفِينَ
I		أَفَ		نَفَ

3. Иккинчи ва учинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар қуйидагича тусланади:

سَاءَ (у) – типдаги феъллар **جَاءَ** (и) – типдаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسُوْ	يَسُوْا	يَسُوْوا	يَجِيْ	يَجِيْنَا	يَجِيْثُوْا
	мн	تَسُوْ	تَسُوْا	يَسُوْن	تَجِيْ	تَجِيْنَا	يَجِيْن
II	мз	تَسُوْ	تَسُوْا	تَسُوْوا	تَجِيْ	تَجِيْنَا	تَجِيْثُوْا
	мн	تَسُوْنِي	تَسُوْوا	تَسُوْن	تَجِيْنِي	تَجِيْنَا	تَجِيْن
I		أَسُوْ		نَسُوْ	أَجِيْ		نَجِيْ

رَأَى (a) – типидаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	رَآ	رَآ	رَآوْ
	мн	رَآوْ	رَآوْ	رَآوْ
II	мз	رَآوْ	رَآوْ	رَآوْ
	мн	رَآوْ	رَآوْ	رَآوْ
I		رَآ		رَآ

سَوَى (a) – типидаги феъллар شَوَى (и) – типидаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	سَوَى	سَوَى	سَوَوْا	سَوَى	سَوَى	سَوَوْا
	мн	سَوَوْا	سَوَوْا	سَوَوْا	سَوَى	سَوَى	سَوَوْا
II	мз	سَوَوْا	سَوَوْا	سَوَوْا	سَوَى	سَوَى	سَوَوْا
	мн	سَوَوْا	سَوَوْا	سَوَوْا	سَوَى	سَوَى	سَوَوْا
I		سَوَى		سَوَى	سَوَى		سَوَى

Ҳар уч ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар шарт майлида қуйидагича тусланади:

أَوَى (и) – феъли وَأَى (и) – феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَوَى	أَوَى	أَوَوْا	أَوَى	أَوَى	أَوَوْا
	мн	أَوَوْا	أَوَوْا	أَوَوْا	أَوَى	أَوَى	أَوَوْا
II	мз	أَوَوْا	أَوَوْا	أَوَوْا	أَوَى	أَوَى	أَوَوْا
	мн	أَوَوْا	أَوَوْا	أَوَوْا	أَوَى	أَوَى	أَوَوْا
I		أَوَى		أَوَى	أَوَى		أَوَى

§ 61. УНДАЛМА

Гапдан англашилган маъно тегшли бўлган шахс ёки предметни билдирувчи сўзга ундалма дейилади. Ундалма гап бўлаги ҳисобланмайди ва гапдаги бошқа бўлақлар билан муносабатга киришмайди.

Араб тилидаги ундалма гапнинг бошида, ўртасида ва охирида келиши мумкин ва у ҳеч қачон ундалмаликни билдирувчи юкламасиз ишлатилмайди.

Ундалма қуйидаги юкламалар билан ишлатилади:

1. **يَا** юкламаси. Бу юклама ишлатилганида ундалма **ال** артиклисиз ва танвинсиз бош келишида келади. Масалан,

يَا طَالِبُ – Эй, студент, **يَا مُحَمَّدُ** – Эй, Муҳаммад,

يَا إِخْوَانُ – Ҳой, биродарлар, **يَا نِسْوَانُ** – Эй, аёллар.

2. Агар ундалма изофа шаклида бўлса, изофанинг музоф қисми тушум келишигида келади. Масалан,

يَا حَبِيبَ الْقَلْبِ – Эй, кўнгилнинг севгани,

يَا عَالِمَ الْأَسْرَارِ – Эй, сирлардан хабардор,

يَا رَبَّنَا – Эй, худойимиз,

يَا عَبْدَ اللَّهِ – Эй, Оллоҳнинг бандаси.

3. Ундалма музаккар бўлса **أَيْهَا**, муаннас бўлса **أَيْتُهَا** юкламалари (ундалманинг сонидан қатъи назар) ишлатилади ва ундалма **ال** артикли билан келади. Масалан,

أَيْهَا الرَّجُلُ – Эй, одам, **أَيْهَا الرِّجَالُ** – Эй, одамлар,

أَيْتُهَا الطَّالِبَةُ – Эй, толиба, **أَيْتُهَا السَّيِّدَاتُ** – Эй, хонимлар.

4. Баъзан **يَا** ва **أَيُّهَا** юкламалари олдидан **يَا** юкламаси ҳам қўшилиши мумкин. Масалан,

يَا أَيُّهَا النَّاسُ – Эй, жон, **يَا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ** – Эй мўминлар.

5. Нотаниш шахсга мурожаат қилинганида, **يَا** юкламаси ишлатилади ва ундалма ноаниқ ҳолатда тушум келишигида келади. Масалан,

يَا طَالِبَا – Ҳой, студент, **يَا رَجُلَا** – Ҳой, одам.

6. **اللَّهُ** сўзига нисбатан бу юкламалар ишлатилмайди, балки алоҳида сўз шакли хизматга келади:

اللَّهُمَّ → **اللَّهُ**

§ 62. I БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Буйруқ майлидаги феъл II ва III шахсда буйруқ, илтимос маъноларини билдиради (ўқи, ўқинг, ўқисин, ўқисинлар каби), I шахсда эса хоҳиш, истак маъноларини ифодалайди (ўқий, ўқийлик каби).

Буйруқ майли араб тилида **أَمْرٌ** деб юритилади ва у шарт майли асосида ясалади.

II шахс учун буйруқ майли шарт майли олдидаги **تُ** қўшимчасини олиб ташлаш йўли билан ҳосил қилинади. Бунда сўз бошидаги ёнма-ён турган ва бир бўғин ичидаги иккита ундош товуш улар олдига васлани ҳамзани қўйиш билан икки бўғинга ажратилади. Масалан,

أَفْتَحْ → **فَتَحْ** → **تَفْتَحْ** → **يَفْتَحْ** → **فَتَحَ** .

أَدْخُلْ → **دَخُلْ** → **تَدْخُلْ** → **يَدْخُلْ** → **دَخَلَ** .

أَجْلِسْ → **جَلِسْ** → **تَجْلِسْ** → **يَجْلِسْ** → **جَلَسَ** .

Буйруқ майлидаги феъл гапнинг бошида келганида ёки алоҳида олинган сўз бўлса, васлани ҳамзанинг ҳаракати феълнинг иккинчи ўзак ундоши ҳаракатига боғлиқ. Агар иккинчи ўзак ундошнинг ҳаракати бўлса, васлани ҳамза ҳам ўқилади. Масалан,

أَدْخُلْ → ادْخُلْ – кир, اَكْتُبْ → اَكْتُبْ – ёз .

Агар феълдаги иккинчи ўзак ундошнинг ҳаракати ёки бўлса, васлани ҳамза ҳаракатини олади. Масалан,

اجْلِسْ → اجْلِسْ – оч, افتَحْ → افتَحْ – ўтир .

Агар буйруқ майлидаги феъл гапнинг ўртасида бўлса ва ундан олдиндаги сўз унли товуш билан тугаган бўлса, васлани ҳамза талаффуз қоидасига биноан ёзилади, лекин ўқилмайди. Масалан,

قُلْتُ اجْلِسْ – Қулту-жлис – Ўтир дедим,

قَالَ ادْخُلْ – Қāла-дхул – Кир деди.

II шахс буйруқ майли сон ва жинсда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	ادْخُلْ	ادْخُلَا	ادْخُلُوا
мн	ادْخُلِي	ادْخُلَا	ادْخُلْنَ

Буйруқ майлининг I ва III шахслари шу шахсдаги феълнинг шарт майли олдида юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади. Масалан,

لِيَدْخُلْ – кирсин, لِيَدْخُلْ – кирайлик.

Демак, буйруқ майли шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلُوْنَا
	мн	لَتَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ
II	мз	أَفْعَلَنَّ	أَفْعَلَنَّ	أَفْعَلُوْنَا
	мн	أَفْعَلَنَّ	أَفْعَلَنَّ	أَفْعَلَنَّ
I		لَأَفْعَلَنَّ		لَتَفْعَلَنَّ

Ҳамма шахслар учун буйруқ майлининг инкор шакли шарт майли олдига **لَ** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	لَا يَفْعَلَنَّ	لَا يَفْعَلَنَّ	لَا يَفْعَلُوْنَا
	мн	لَا تَفْعَلَنَّ	لَا تَفْعَلَنَّ	لَا يَفْعَلَنَّ
II	мз	لَا تَفْعَلَنَّ	لَا تَفْعَلَنَّ	لَا تَفْعَلُوْنَا
	мн	لَا تَفْعَلَنَّ	لَا تَفْعَلَنَّ	لَا تَفْعَلَنَّ
I		لَا أَفْعَلَنَّ		لَا تَفْعَلَنَّ

Масалан,

لَا يَكْتُبُوا — улар (мз) ёзмасинлар,

لَا تَجْلِسِي — сен (мн) ўтирма,

لَا نَذْهَبْ — кетмайлик.

Баъзан III шахсга нисбатан буйруқ майли ўрнида ўтган замон феъли ҳам ишлатилиши мумкин. Масалан,

عَاشَ السَّلَامُ — Яшасин тинчлик,

طَابَتْ لَيْكُمُ — Тунингиз хайрли бўлсин.

§ 63. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Нотўғри феълларнинг ҳам I ва III шахсдаги буйруқ майли биз юқорида кўргандек шарт майли олдига **ل** юк-ламасини қўйиш билан ҳосил қилиниши сабабли қуйида фақат II шахсга тегишли бўлган буйруқ майлигагина тўх-талилади.

1. Иккинчи ўзак ундоши ҳаракати **'** бўлган иккилан-ган феъллардан буйруқ майли тўрт вариантда ясалади. Масалан, **دَلَّ** (у) – феъли:

1-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَدَلَّنْ	أَدَلَّا	أَدَلُّوا	دَلَّ	دَلَّا	دَلُّوا
мн	أَدَلِّي	أَدَلَّا	أَدَلَّلَنْ	دَلِّي	دَلَّا	أَدَلَّلَنْ

2-вариант

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	دَلَّ	دَلَّا	دَلُّوا	دَلَّ	دَلَّا	دَلُّوا
мн	دَلِّي	دَلَّا	أَدَلَّلَنْ	دَلِّي	دَلَّا	أَدَلَّلَنْ

4-вариант

Иккинчи ўзак ундоши ҳаракати **'** ёки **'** бўлган феъллардан буйруқ майли уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан, **فَرَّ** (и) – феъли

1-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَفَرَّ	أَفَرَّا	أَفَرُّوا	فَرَّ	فَرَّا	فَرُّوا
мн	أَفَرِّي	أَفَرَّا	أَفَرَّرَنْ	فَرِّي	فَرَّا	أَفَرَّرَنْ

2-вариант

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	فَرُّ	فَرًّا	فَرُوا
мн	فَرِي	فَرًا	افْرِينْ

II. Ҳамзали феъллар қуйидагича тусланади:

Биринчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат бўлган феъллардан қуйидагича ҳосил бўлади: Масалан, أَذِنَ (а) – рухсат бермоқ феъли:

إِيذَنُ -> إِذْنَنْ -> تَأَذَنُ -> يَأَذَنُ .

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	إِيذَنُ	إِيذَتَا	إِيذْتُوا
мн	إِيذَنِي	إِيذَتَا	إِيذَنُ

أَمَلَ (у) – умид қилмоқ феъли:

أَوْمَلُ -> أَوْمَلُ -> تَأَمَلُ -> يَأَمَلُ .

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَوْمَلُ	أَوْمَلَا	أَوْمَلُوا
мн	أَوْمَلِي	أَوْمَلَا	أَوْمَلَنُ

Бундай феъллардан фақат учта феълнинг буйруқ майли ҳамзасиз ҳосил бўлади: أَخَذَ (у) – олмоқ -> خَذَ ,

أَمَرَ (у) – буюрмоқ -> مَرَّ .

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	خَذَ	خَذَا	خَذُوا
мн	خَذِي	خَذَا	خَذَنُ

Иккинчи ёки учинчи ўзак ундошлари ҳамзадан иборат бўлган феълларнинг буйруқ майли, ҳамзанинг имлосини эътиборга олмаганда, солим феъллардан фарқ қилмайди.

III. Заиф феълларнинг буйруқ майли:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли ҳозирги-келяси замонда биринчи ўзак ундошнинг тушиш-тушмаслигига қараб, икки хил ҳосил бўлади:

а) биринчи ўзак ундош тушиб қолса, буйруқ майлида ҳам тушиб қолади. Масалан, **وَتَّقِ** (и) – ишонмоқ феъли:

. **تَّقِ** → **تَتَّقِ** → **تَتَّقُوا** → **يَتَّقُوا**

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَّقِ	تَقَا	تَقُوا
мн	تَقِي	تَقَا	تَقْن

б) биринчи ўзак ундош тушмаса, буйруқ майли солим феълларнинг буйруқ майлидан фарқ қилмайди. Масалан, **وَجَع** (а) – оғриқни сезмоқ феъли.

. **أَوْجَعُ** → **تَوْجَعُ** → **تَوْجَعُوا** → **يَوْجَعُ**

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَوْجَعُ	أَوْجَعَا	أَوْجَعُوا
мн	أَوْجَعِي	أَوْجَعَا	أَوْجَعْنَ

2. Ажваф феълларнинг буйруқ майли ҳам шарт майли асосида қуйидагича ҳосил бўлади:

قَالَ (у) – типдаги феълларнинг тусланиши **سَارَ** (и) – типдаги феълларнинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	قُلْ	قُولَا	قُولُوا	سَرُ	سِيرَا	سِيرُوا
мн	قُولِي	قُولَا	قُلْن	سِيرِي	سِيرَا	سِرْن

خَافَ (а) – типдаги феълларнинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	خَفْ	خَافَا	خَافُوا
мн	خَافِي	خَافَا	خَفْن

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майли феъл типларига боғлиқ ҳолда қуйидагича бўлади:

بَغَى (y) – типдаги феъллар-нинг тусланиши دَنَا (и) – типдаги феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَبَكَ	أَبَكَا	أَبَكُوا	أَدَنُ	أَدَنُوا	أَدَنُوا
мн	أَبَكِي	أَبَكَا	أَبَكِينَ	أَدَنِي	أَدَنُوا	أَدَنِينَ

لَقِيَ (a) – типдаги феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	لَقَى	لَقَا	لَقُوا
мн	لَقِي	لَقَا	لَقِينَ

§ 64. ИККИ ТОМОНЛАМА НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

1. Биринчи ва иккинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар:

وَأَلَّ (и) – типдаги феъллар-нинг тусланиши يَتَسَّ (a) – типдаги феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	وَأَلَّ	وَأَلَّا	وَأَلُّوا	يَتَسَّ	يَتَسَّ	يَتَسَّوْا
мн	وَأَلِّي	وَأَلَّا	وَأَلَّنَ	يَتَسِّي	يَتَسَّ	يَتَسَّنَ

أَبَّ (y) – типдаги феъллар-нинг тусланиши آَدَّ (и) – типдаги феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَبَّ	أَبَّ	أَبَّوْا	آَدَّ	آَدَّ	آَدَّوْا
мн	أَبِّي	أَبَّ	أَبَّنَ	آَدِّي	آَدَّ	آَدَّنَ

2. Биринчи ва учинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар:

آتَى (и) – типидagi феъллар-нинг тусланиши وَطَى (а) – типидagi феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	إِتَّ	إِيتَيَا	إِيتُوا	طَا	طَا	طَرَوْا
мн	إِيتِي	إِيتَيَا	إِيتِيئِ	طَنِي	طَا	طَانَّ

وَقَى (и) – типидagi феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	وَقَى (فَعَل)	وَقَيَا	وَقُوا
мн	وَقِي	وَقَيَا	وَقِيئِ

Эслатма: Феълнинг буйруқ майли биргина ҳарфдан иборат бўлса, феъл охирига « ҳарфи қўшилиши мумкин.

Масалан, فَعَل ёки فَعَل.

3. Иккинчи ва учинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар:

سَاءَ (у) – типидagi феъллар-нинг тусланиши جَاءَ (и) – типидagi феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	سُؤ	سُؤَا	سُؤُوا	جِي	جِيئَا	جِيئُوا
мн	سُؤِي	سُؤَا	سُؤِنَ	جِيئِي	جِيئَا	جِيئِنَ

رَأَى (а) – типидagi феъллар-нинг тусланиши سَوَى (а) – типидagi феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	رَأَى (رَأَى)	رَأَيَا	رَأَوْا	سَوَى	سَوَيَا	سَوَوْا
мн	رَأَى	رَأَيَا	رَأَيْنَ	سَوَى	سَوَيَا	سَوَيْنَ

شَوَى (и) – типдаги феъллар-

нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	اشو	اشويَا	اشوُوا
мн	اشوي	اشويَا	اشوينَ

Ҳар уч ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар:

أوى (у) – феълнинг

тусланиши

وَأى (и) – феълнинг

тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أوى	أويَا	أويُوا	أوى (إد)	أويَا	أويُوا
мн	أوي	أويَا	أويينَ	أوى	أويَا	أويينَ

§ 65. I БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Феълларнинг истак майли ҳозирги-келаси замон шаклидан ҳосил бўлади ва у шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْعَلُ	يَفْعَلَا	يَفْعَلُوا
	мн	تَفْعَلُ	تَفْعَلَا	يَفْعَلْنَ
II	мз	تَفْعَلُ	تَفْعَلَا	تَفْعَلُوا
	мн	تَفْعَلِي	تَفْعَلَا	تَفْعَلْنَ
I		أَفْعَلُ		نَفْعَلُ

Истак майли мажҳул нисбатдаги феъллардан ҳам ҳосил бўлиши мумкин ва у ҳам умумий қоида асосида тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْعَلُ	يُفْعَلَا	يُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلُ	تُفْعَلَا	يُفْعَلْنَ
II	мз	تُفْعَلُ	تُفْعَلَا	تُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلِي	تُفْعَلَا	تُفْعَلْنَ
I		أَفْعَلُ		تُفْعَلُ

Истак майли қуйидаги вазифаларда ишлатилади:

1. Иш-ҳаракатни бажаришдан кўзланган мақсадни ифодалаш учун феълдан олдин **كَي** ёки **ل** юкламаси ишлатилади. **ل** юкламаси истак майлидаги феълга қўшиб ёзилади. Масалан,

كَي أَنفَهُم – тушунишим учун, тушунишим мақсадида.

لِيَزُورُوا – улар (мз) зиёрат қилишлари учун, улар (мз) зиёрат қилсинлар деб.

Бу иборалар олдидан ўтган ёки ҳозирги-келаси замондаги феъл ҳам келиши мумкин. Масалан,

أَسْمَعُ كَي أَنفَهُم – Тушунишим учун қулоқ соляпман.

دَهَبَ الطَّلَابُ لِيَزُورُوا – Студентлар зиёрат қилиш учун кетишди.

Баъзан ҳар икки юклама қўшилиб келиши мумкин ва у ҳам юқорида айтилган маънони ифодалаш учун ишлатилади. Масалан,

أَسْمَعُ لَكَي أَنفَهُم – Тушунишим учун қулоқ соляпман.

Агар йстак майлидаги феъл инкор маънода бўлса, мазкур юкламалардан кейин **لَا** юкламаси қўшилади:

لَا تَنْظِمُ لَكَيَا = **كَيَا** + **لَا**; **لَا تَنْظِمُ لَكَيَا** = **كَيَا** + **لَا**. Масалан,

لَا تَنْظِمُ لَكَيَا تَنْظِمُ – Зулм кўрмайин десанг,

لَا تَنْظِمُ كَيَا تَنْظِمُ

зулм қилма

2. Истак, мақсад, ният, зарурат, имконият, қарор, розилик, манъ этиш, буйруқ илтимос, хурсандлик, қўрқув, таажжуб ва шунга ўхшаш турли ҳиссиётларни ифодаловчи феъллардан кейин ўша феълларнинг иккинчи компоненти сифатидаги феъл истак майлида келади ва истак майлидаги феълдан олдин أَنْ ёки, агар истак майли инкор маънода бўлса, $\text{لَا} + \text{أَنْ} = \text{لَا}$ юкламаси ишлатилади.

Масалан, $\text{اسْمَعْ لِي أَنْ أَقْرَأَ}$ – ўқишимга рухсат беринг.

$\text{قَصَدْتُ أَنْ أَدْخُلَ غُرْفَةَ الْعَمِيدِ}$ – Декан хонасига киришга жазм қилдим.

Истак майли мазкур маънода ишлатилганида, ундан олдин қўлланиладиган феъллар ичида энг кўп ишлатиладигани أَرَادَ – хоҳламоқ ва اسْتَطَاعَ – қўлидан келмоқ феълларидир. Бу феъллар ўзак эътибори билан заиф феъллар туркумига мансуб бўлиб, I боб феъли эмас. Бу туркум феълларга кейинчалик муфассал тўхталинади. Лекин амалиётда ишлатиш осон бўлсин учун шу икки феълнинг шахс-сонда тусланишини кўрсатиб ўтиш мақсадга мувофиқдир.

1. أَرَادَ – феълнинг тусланиши

Ўтган замон

Ҳозирги-келаси замон

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَرَادَ	أَرَادَا	أَرَادُوا	يُرِيدُ	يُرِيدَانِ	يُرِيدُونَ
	мн	أَرَادَتْ	أَرَادَتَا	أَرَادَتْنِ	تُرِيدُ	تُرِيدَانِ	يُرَدْنَ
II	мз	أَرَدَتْ	أَرَدْتُمَا	أَرَدْتُمْ	تُرِيدُ	تُرِيدَانِ	تُرِيدُونَ
	мн	أَرَدَتْ	أَرَدْتُمَا	أَرَدْتُنَّ	تُرِيدِينَ	تُرِيدَانِ	تُرَدْنَ
I		أَرَدْتُ		أَرَدْنَا	أُرِيدُ		نُرِيدُ

Масалан, $\text{أَرَادُوا أَنْ يَسْمَعُوا}$ – Эшитмоқчи бўлдилар (мз).

نُرِيدُ أَنْ نَرْجِعَ إِلَى بَيْتِنَا

– Уйимизга қайтмоқчимиз.

استطاع – феълнинг тусланиши.

Ўтган замон

Ҳозирги-келаси замон

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	استطاع	استطاعا	استطاعوا	يستطيع	يستطيعان	يستطيعون
	мн	استطاعت	استطاعتا	استطعن	تستطيع	تستطيعان	تستطعون
II	мз	استطعت	استطعتما	استطعتم	تستطيع	تستطيعان	تستطيعون
	мн	استطعت	استطعتنا	استطعنت	تستطيعين	تستطيعان	تستطعن
I		استطعت		استطعنا	استطيع		تستطيع

Масалан, **يَسْتَطِيعُ أَحْمَدُ أَنْ يَقْفِزَ** – Аҳмад сакрай олади.

نَسْتَطِيعُ أَنْ نَكْتُبَ بِالْعَرَبِيَّةِ – Биз арабча ёза оламиз.

3. Заруриятни, имкониятни билдирувчи айрим феъллардан кейин **أَنْ** юклагани билан бирга ишлатилади.

Бу феълларнинг хусусияти шуки, улар шахс-сонда тусланмасдан бир хил қолипда ишлатилади ва иш-ҳаракатнинг кимга тегишли эканлиги шу феълдан кейинги предлог ёки шу феълнинг ўзига қўшилиб келган олмошлар орқали ифодаланади. Булар қуйидаги феъллардир: **يَجِبُ عَلَى** – керак, **يَنْبَغِي لِ** – керак, лозим,

يُمْكِنُ – мумкин. Масалан,

يَجِبُ عَلَيْهِ أَنْ يَسْكُتَ – У (мз) жим туриши керак,

يَجِبُ عَلَيْهَا أَنْ تَسْكُتَ – У (мн) жим туриши керак,

يَجِبُ عَلَيْهِمَا أَنْ يَسْكُتَا – У иккиси (мз) жим туриши керак,

يَجِبُ عَلَيْهِمَا أَنْ تَسْكُتَا – У иккиси (мн) жим туриши керак,

يَجِبُ عَلَيْهِمْ أَنْ يَسْكُتُوا – Улар (мз) жим туришлари керак,

- يَجِبُ عَلَيْهِمْ أَنْ يَسْكُنُوا — Улар (мн) жим туришлари керак.
- يَنْبَغِي لَكَ أَنْ تَرْجِعَ — Сен (мз) қайтишинг керак,
- يَنْبَغِي لَكَ أَنْ تَرْجِعِي — Сен (мн) қайтишинг керак,
- يَنْبَغِي لَكُمْ أَنْ تَرْجِعَا — Сиз иккингиз (мз, мн) қайтишингиз керак,
- يَنْبَغِي لَكُمْ أَنْ تَرْجِعُوا — Сиз (мз) қайтишингиз керак,
- يَنْبَغِي لَكُمْ أَنْ تَرْجِعُوا — Сизлар (мн) қайтишларингиз керак.
- يُمْكِنُ أَنْ أَسْمَعَ — Эшитишим мумкин,
- يُمْكِنُ أَنْ نَسْمَعَ — Эшитишимиз мумкин.

Гоҳо заруриятни ифодаловчи бу феъллар тушиб қолиб, улардан кейинги предлогларнинг ўзи шу феъл билдирган маъноларда ишлатилиши мумкин. Масалан,

- عَلَيْنَا أَنْ نَذْهَبَ — Биз кетишимиз керак.
- لَكُمْ أَنْ تَفْهَمُوا — Сизлар (мз) тушунишингиз керак.

4. Баъзан истак майлидаги феъл **دُونَ بَعْدَ قَبْلَ** каби предлоглардан кейин ҳам ишлатилиши мумкин. Бунда ҳам феъл олдидан албатта **أَنْ** юкламаси ёзилади. Масалан,

أَغْسِلْ يَدَكَ قَبْلَ أَنْ تَأْكُلَ — Овқатланишингдан олдин қўлингни юв (мз).

خَرَجْنَا مِنَ السِّينَاءِ دُونَ أَنْ نَفْهَمَ شَيْئًا — Биз ҳеч нарса тушунмаганимиз ҳолда кинодан чиқдик.

5. Истак майли **حَتَّى** юкламасидан кейин ишлатилади ва у “-гача” маъносини билдиради. Масалан,

سَهَرْتُ حَتَّى يَنْتَصِفَ اللَّيْلُ — Тун ярим бўлгунча бедор бўлдим.

6. **لَنْ** юкламасидан кейин истак майли ишлатилади ва келаси замонда мутлақо амалга ошмайдиган иш-ҳаракатни ифодалайди. Масалан,

لَنْ أَذْهَبَ مَعَكَ

– Мен ҳеч қачон сен билан бормайман.

§ 66. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

I. Иккиланган феълларнинг истак майли қуйидагича тусланади:

مَسَّ (a) – типдаги феъллар- **مَدَّ** (y) – типдаги феъллар-
нинг тусланиши нинг тусланиши

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَمَسُّ	يَمَسُّا	يَمَسُّوْا	يَمُدُّ	يَمُدُّا	يَمُدُّوْا
	мн	تَمَسُّ	تَمَسُّا	يَمَسُّنَ	تَمُدُّ	تَمُدُّا	يَمُدُّنَ
II	мз	تَمَسُّ	تَمَسُّا	تَمَسُّوْا	تَمُدُّ	تَمُدُّا	تَمُدُّوْا
	мн	تَمَسُّى	تَمَسُّا	تَمَسُّنَ	تَمُدِّى	تَمُدُّا	تَمُدُّنَ
I		أَمَسُّ		تَمَسُّ	أَمَدُّ		تَمُدُّ

قَرَّ (и) – типдаги феъллар-
нинг тусланиши

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقْرُّ	يَقْرُّا	يَقْرُوْا
	мн	تَقْرُّ	تَقْرُّا	يَقْرُوْنَ
II	мз	تَقْرُّ	تَقْرُّا	تَقْرُوْا
	мн	تَقْرِّى	تَقْرُّا	تَقْرُوْنَ
I				تَقْرُّ

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли солим феълларнинг истак майлидан деярли фарқ қилмайди. Масалан, **يَقْرَأُ - يَقْرَأَ ; يَسْأَلُ - يَسْأَلِ ; يَأْكُلُ - يَأْكُلِ .**

III. Заиф феълларнинг истак майли қуйидагича бўлади:

1. Солимсифат феълларда учинчи ўзак ундош ҳарфи иллатдан иборат бўлмаганлиги учун солим феълларнинг истак майлидан фарқ қилмайди. Масалан, **يُوجَلُ - يُوَجَلُ ; يَجِدُ - يَجِدُ ; يَضَعُ - يَضَعُ .**

2. Ажваф феълларда ҳам учинчи ўзак ундош ҳарфи иллатдан иборат бўлмаганлиги учун фақат ҳозиргикеласи замонда содир бўлган ўзгаришларгина мавжуд бўлади. Масалан, **يَخَافُ - يَخَافُ ; يَسِيرُ - يَسِيرُ ; يَقُولُ - يَقُولُ .**

3. Ноқис феълларнинг учинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлганлиги учун, истак майлида маълум ўзгаришлар содир бўлади:

يَكِي (и) - типидagi феъллар-дТА (у) - типидagi феъллар-
нинг тусланиши нинг тусланиши

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَكِي	يَكِيَا	يَكِيُوا	يَدْتُو	يَدْتُوَا	يَدْتُوُوا
	мн	تَكِي	تَكِيَا	تَكِيَيْن	تَدْتُو	تَدْتُوَا	تَدْتُوَيْن
II	мз	تَكِي	تَكِيَا	تَكِيُوا	تَدْتُو	تَدْتُوَا	تَدْتُوُوا
	мн	تَكِي	تَكِيَا	تَكِيَيْن	تَدْتِي	تَدْتُوَا	تَدْتُوَيْن
I		أَكِي		تَكِي	أَدْتُو		تَدْتُو

لَقِيَ (а) – типидаги феъллар-

нинг тусланиши

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَلْقَى	يَلْقَبَا	يَلْقَوُا
	мн	يَلْقَى	يَلْقَبَا	يَلْقَيْنَ
II	мз	تَلْقَى	تَلْقَبَا	تَلْقَوُا
	мн	تَلْقَى	تَلْقَبَا	تَلْقَيْنَ
I		أَلْقَى		تَلْقَى

§ 67. ИККИ ТОМОНЛАМА НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

1. Биринчи ва иккинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феълларда учинчи ўзак ундош ҳарфи иллатдан иборат бўлмаганлиги сабабли, уларнинг ҳозирги-келаси замондаги ўзгаришларгина содир бўлади. Масалан, يَبُوءُ - يَبُوءُ ; يَبُوءُ - يَبُوءُ ; يَبُوءُ - يَبُوءُ .

2. Иккинчи ва учинчи ўзак ундошлари ҳарфи иллатдан иборат бўлган феълларда, агар учинчи ўзак ундош ҳамза ҳарфи бўлмаса, қисман ўзгариш бўлади:

يَأْتِي (и) – типидаги феъллар- وَيَقِي (и) – типидаги феъллар-

нинг тусланиши

нинг тусланиши

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَأْتِي	يَأْتِيَا	يَأْتُوا	يَقِي	يَقِيَا	يَقُوا
	мн	يَأْتِي	يَأْتِيَا	يَأْتِين	تَقِي	تَقِيَا	تَقِين
II	мз	تَأْتِي	تَأْتِيَا	تَأْتُوا	تَقِي	تَقِيَا	تَقُوا
	мн	تَأْتِي	تَأْتِيَا	تَأْتِين	تَقِي	تَقِيَا	تَقِين
I		آتَى		تَأْتِي	أَقِي		تَقِي

Агар учинчи ўзак ундош ҳамзадан иборат бўлса, унда ҳозирги-келаси замондаги ўзгаришларгина содир бўлади. Масалан, **بَطَأً - بَطَأُ**.

3. Иккинчи ва учинчи ўзак ундошлари ҳарфи иллатдан иборат бўлган феълларда ҳам деярли катта ўзгариш содир бўлмайди. Масалан,

بَرِيًّا - بَرِيَّانٍ ; يَجِيءُ - يَجِيءُ ; يَسُوءُ - يَسُوءُ.

Ҳар уч ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар қуйидагича тусланади:

أَوَى (у) – феълнинг тусланиши

وَأَى (и) – феълнинг тусланиши

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بَأَوَى	بَأَوِيَا	بَأَوُوا	بَأَى	بَأَيَا	بَأَوْوا
	мн	تَأَوَى	تَأَوِيَا	تَأَوَيْنَ	وَتَأَى	وَتَأَيَا	وَتَأَوْوا
II	мз	تَأَوَى	تَأَوِيَا	تَأَوُوا	وَتَأَى	وَتَأَيَا	وَتَأَوْوا
	мн	تَأَوَى	تَأَوِيَا	تَأَوَيْنَ	تَأَى	تَأَيَا	تَأَوْوا
I		أَوَى		تَأَوَى	أَتَى		نَتَى

§ 68. КУЧАЙТИРУВ МАЙЛИ

Кучайтирув майли иш-ҳаракатнинг келгусида албатта амалга ошишини билдиради. У феълнинг истак майли шаклидан қуйидаги икки усул билан ҳосил бўлади:

1. Феъл охирига ташдидли **ن** ҳарфини қўшиш билан. Бунда феъл қуйидаги тарзда тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْعَلُنْ	يَفْعَلَانْ	يَفْعَلُنْ
	мн	تَفْعَلُنْ	تَفْعَلَانْ	يَفْعَلْتَانْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَفَعَّلْنَ	تَفَعَّلَانِ	تَفَعَّلْنَ
	мн	تَفَعَّلْنَ	تَفَعَّلَانِ	تَفَعَّلْنَ
I		أَفْعَلْنَ		تَفَعَّلْنَ

2. Истак майлидаги феъл охирига сукунли ن ҳарфини қўшиш билан. Бундай феъл қуйидаги тарзда тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفَعَّلْنَ		يَفَعَّلْنَ
	мн	تَفَعَّلْنَ		
II	мз	تَفَعَّلْنَ		تَفَعَّلْنَ
	мн	تَفَعَّلْنَ		
I		أَفْعَلْنَ		تَفَعَّلْنَ

Эслатма. Сукунли ن ҳарфи билан кучайтирув майли II ва III шахсларнинг иккилик сонларидан ва II, III шахс кўплик муаннас вариантларидан ҳосил қилинмайди.

Мисоллар:

- يَحْفَظُنُ الطَّلَابُ هَذَا النِّصْ — Студентлар бу тексни
 يَحْفَظُنُ الطَّلَابُ هَذَا النِّصْ — албатта ёдлайдилар.

Кўпинча кучайтирув майли феъл олдига қўйиладиган ل юкламаси билан ишлатилади ва бу юклама қўшимча маъно ифодаламайди. Масалан,

لِنَذْهَبَنَّ — Биз албатта кетамиз. لِيَكْتُبَنَّ Улар албатта ёзадилар.

Кучайтирув майлининг бу шакли Қуръоннинг айрим оятларида от каби танвин фатҳа ёрдамида ёзилган.

Масалан, كَلَّا لَئِن لَّمْ يَنْتَه لِنَسْفَعَا بِالنَّاصِيَةِ — 96-сура, 15

оят. — Йўқ, агар у тўхтамаса, пешона сочидан тутишимиз муқаррар.

Кучайтирув майли бўлишли ва инкор маънодаги буйруқ майли билан ҳам ишлатилади. Бунда буйруқ майли сукун билан тугаган бўлса (масалан, **اَكْتُبْ** , **لَا تَفْتَحْ**), бу сукун фатҳага ўзгаради. Масалан,

اَجْلَسَنَّ — Сен албатта ўтир,

لَا تَسْمَعَنَّ هَذَا الْكَلَامَ — Бу гапга ҳеч қачон қулоқ солманглар .

§ 69. ҲАРАКАТ НОМИ

Ҳаракат номи араб тилида масдар (**مَصْدَرٌ** — масдарун) дейилади ва феълдаги маънони шахс ва сондан, замондан ва жинсдан холи ҳолда ифодалайди. У ўзбек тилидаги „ўқиш“, „ёзиш“, „йигирув“, „тўқув“ каби шаклларга мос келади.

Ҳаракат номи ҳам араб тилида маълум вазнга эга:

فُعُولٌ — чиқиш — **خُرُوجٌ** → **خَرَجَ** .

فَعَلٌ — уриш — **ضَرَبٌ** → **ضَرَبَ** .

فَعَلٌ — қидириш, талаб қилиш — **طَلَبٌ** — **طَلَبَ** .

Ҳар бир боб феълнинг ўзига хос масдар вазнлари мавжуд. Булар ичида энг мураккаби I боб феълдир. Чунки I бобдаги ҳар бир феълдан масдар ўзига хос вазнда ясалади. Масалан,

نَصَرَ — **فَعَلٌ** — **نَصْرٌ** — голиб келиш,

عَلِمَ — **فَعَلٌ** — **عِلْمٌ** — билиш,

صَغَرَ — **فَعَلٌ** — **صَغْرٌ** — кичик бўлиш, кичиклик,

ضَحِكَ — **فَعَلٌ** — **ضَحْكٌ** — кулиш,

خَلَصَ — **فَعَالٌ** — **خِلَاصٌ** — халос бўлиш,

سَأَلَ - سُؤَالَ - سُؤَالٌ - сўраш,
 مَزَقَ - مَزَقَةً - مَزَقَةٌ - йиртиш,
 خَبَرَ - خَبْرَةً - خَبِيرَةٌ - хабардор бўлиш,
 غَلَبَ - غَلَبَةً - غَلَبَةٌ - ғалаба қилиш,
 ذَكَرَ - ذِكْرًا - ذِكْرٌ - хотирлаш,
 سَكَنَ - سَكْنًا - سَكْنٌ - истиқомат қилиш,
 قَبِلَ - قَبُولًا - قَبُولٌ - қабул қилиш,
 رَحَلَ - رَحِيلًا - رَحِيلٌ - жўнаш,
 جَلَسَ - جُلُوسًا - جُلُوسٌ - ўтириш,
 سَهَّلَ - سَهْلَةً - سَهْلَةٌ - енгил бўлиш, енгиллик,
 كَرِهَ - كَرَاهِيَةً - كَرَاهِيَةٌ - ёмон кўриш,
 نَقَصَ - نَقْصًا - نَقْصَانٌ - камчилик, камчил бўлиш,
 رَجَعَ - مَرْجَعًا - مَرْجَعٌ - қайтиш,
 غَفَرَ - مَغْفِرَةً - مَغْفِرَةٌ - кечиритиш ва ҳ.к.

Ҳатто айрим феъллардан масдар икки хил вазнда ҳосил бўлади. Масалан,

غَفَرَ - مَغْفِرَةً - مَغْفِرَةٌ - кечиритиш,
 غَفَرَ - غُفْرَانًا - غُفْرَانٌ - кечиритиш,
 عَرَفَ - مَعْرِفَةً - مَعْرِفَةٌ - билиш,
 عَرَفَ - عَرِقَانًا - عَرِقَانٌ - билиш.

Мисоллардан кўриниб туриптики, феълларнинг масдари ҳар хил вазнга эга ва уларнинг барчасини ёдда сақлаб қолиш қийин. Ишни енгиллатиш мақсадида замонавий лугатларда ҳар бир I боб феълдан кейин ўша феъл-

нинг масдари ёзиб қўйилган бўлиб, шу лугат орқалигина масдарнинг вазнини билиб олиш мумкин.

Масдарлар феълдан ясалгани билан грамматик хусусиятларига кўра отга кўпроқ ўхшаб кетади. У танвин қўшимчасини қабул қилади, иккилик сони от каби қўшимчага эга ва отлар каби келишикларда турланади. Масалан,

Бош к. رَحِيلَانِ , رَحِيلٌ .

Қар. к. رَحِيلَيْنِ , رَحِيلٍ .

Туш к. رَحِيلَيْنِ , رَحِيلًا .

Шу билан бирга масдарларнинг феъллик хусусияти ҳам йўқ эмас. Масдар ҳосил бўлган феъл қайси предлогни талаб қилса, масдар ҳам тўлдирувчи ёки ҳолни ўша предлог ёрдамида бошқаради. Масалан,

خَرَجْتُ إِلَى الشَّارِعِ – Мен кўчага чиқдим,

الْخُرُوجُ إِلَى الشَّارِعِ – Кўчага чиқиш.

سَأَلْتُ عَنِ الْوَاجِبِ – Вазифани сўрадик,

السُّؤَالُ عَنِ الْوَاجِبِ – Вазифани сўраш.

Агар феъл ўзидан кейинги отни тушум келишиги ёрдамида бошқарса, шу феълнинг масдари ўша от билан изофа ҳосил қилади. Масалан,

زَرَعَ الْقَطْنَ – У (мз) пахта экди → زَرَعَ الْقَطْنَ Пахта экиш.

رَكِبْنَا الطَّائِرَةَ – Самолётга ўтирдик → رَكِبْنَا الطَّائِرَةَ Самолётга ўтириш.

Барча тилларда бўлгани каби араб тилида ҳам кўпчилик сўзлар, шу жумладан масдарлар ҳам отлашади. Бу ҳол *субстантивация* деб юритилади. Масалан,

عِلْمٌ - عِلِمٌ - билиш -> илм,

سَأَلَ - سُؤَالَ - сўраш -> савол,

طَلَبٌ - طَلْبٌ - талаб қилиш -> талаб.

Булар отга айланганидан кейин отлар қандай хусусиятга эга бўлса, улар ҳам шундан хусусиятларни қабул қиладилар - кўплик шаклига эга бўладилар:

عِلْمٌ -> عُلُومٌ - илмлар,

سُؤَالَ -> أَسْئَلَةٌ - саволлар,

طَلْبٌ -> طَلَبَاتٌ - талаблар.

Энг муҳими шундаки, улар масдар каби „нима қилиш“ саволига эмас, „нима“ саволига жавоб бўлиб келади.

Масдарларнинг айтиб ўтилган грамматик хусусиятлари фақат I боб учун эмас, балки барча боблар учун умумийдир.

§ 70. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ МАСДАРИ

Юқорида айтилганидек, ҳар бир феъл ўзининг масдар ҳосил қилувчи вазнига эга. Бу нарса нотўғри феълларга ҳам тааллуқлидир. Лекин нотўғри феъллардан ҳосил бўлган масдарлар қуйидаги морфологик хусусиятларга эга:

1. Айрим солимсифат феълларнинг масдарида биринчи ўзак ундош тушиб қолади. Масалан,

صَلَّهٌ -> (a) وَصَلَ ; نَقَّهٌ -> (и) وَتَقَى ; هَبَّهٌ -> (a) وَهَبَ .

2. Ноқис феъллардан масдар فَعَالٌ , فَعَالٌ ёки فَعَالٌ вазнларида ҳосил бўлса, ҳарфи иллат ҳамза товушига ўзгаради. Масалан,

لِقَاءٌ -> (a) لَقِيَ ; وَقَاءٌ -> (и) وَقَى ; قَضَاءٌ -> (и) قَضَى ;
 دُعَاءٌ -> (a) دَعَا ; بُكَاءٌ -> (и) بَكَى ; رَجَاءٌ -> (y) رَجَا .

Масдар юқоридаги вазнлардан бошқа вазнда ҳосил бўлса, бундай товуш ўзгариши ҳосил бўлмайди. Масалан,

رَبُّوْ -> (y) رَبَّا ; جَنَى -> (и) جَنَى ; دَتَوْ -> (y) دَتَا .

§ 71. МАСДАРИ МУТЛАҚ

Феълнинг масдари гап таркибида баъзан шу феълдан англашилган маънони кучайтириш учун ишлатилиши мумкин. Бу вазифадаги масдар масдари мутлақ дейилади ва у гапнинг охирида ноаниқ ҳолда тушум келишигида келади. Масалан,

ضَرَبُوا اللَّصَّ ضَرْبًا - Ўғрини қаттиқ урдилар.

Масдари мутлақ ўзидан кейин мослашган аниқловчиси билан келиши мумкин. Бу аниқловчи, табиийки, масдар билан тўла мослашган бўлади. Масалан,

ضَحِكَ الطَّالِبُ ضَحْكًا شَدِيدًا - Студент қаттиқ кулди.

Баъзан масдар ўзининг мослашмаган аниқловчиси билан келиши мумкин. Масалан,

طَرَدَنِي طَرْدَ الْغَرِيبِ - У мени бегонани ҳайдагандек ҳайдади.

Баъзан эса масдари мутлақдан олдин **كُلُّ**, **أَشَدُّ** сўзлари тушум келишигида келиб, масдари мутлақ уларга нисбатан музоф илайҳи бўлиб келиши мумкин. Бу изофа ҳам феълдан англашилган иш-ҳаракатнинг даражасини ошириш учун хизмат қилади:

حَبَّتِ الْأُمُّ أَوْلَادَهَا كُلَّ الْحُبِّ - Она фарзандларини қаттиқ севарди.

§ 72. СИФАТДОШЛАР

Сифатдошлар араб тилида феълдан ҳосил бўлган ва ўзида ҳам феъллик, ҳам сифатлик хусусиятларини мужассамлаштирган сўзлардир. Араб тилидаги сифатдошларнинг ўзбек тилидагидан фарқи шуки, ўзбек тилида улар замонга қараб ўзгарса (борган, бораётган, боражак), араб тилида барча замонлар учун бир хил шаклга эга.

Сифатдошлар икки хил бўлади:

1. Аниқ нисбат сифатдошлари. Булар I боб феълдан **فَاعِلٌ** вазнида ҳосил бўлади ва феълдан англашилган иш-ҳаракатнинг бажарувчисини (субъектини) билдиради. Масалан,

دَخَلَ → دَاخِلٌ – кировчи,

شَرِبَ → شَارِبٌ – ичувчи,

قَرَأَ → قَارِئٌ – ўқувчи (китобни).

Бу сўзлар исм тоифасидаги бошқа сўзлар каби **ال** артиклини олиши, жинсда ва сонда ҳамда келишикда турланиши мумкин. Масалан,

الدَّاخِلُونَ – الدَّاخِلَانِ – الدَّاخِلُ .

الدَّاخِلَاتُ – الدَّاخِلَتَانِ – الدَّاخِلَةُ .

Эслатма. Музаккар сифатдошнинг кўплиги синиқ кўплик шаклида бўлиши ҳам мумкин.

Иккинчи томондан, феълдан кейин тўлдирувчи ёки ҳол предлоглар ёрдамида бошқарилса, шу феълдан ҳосил бўлган сифатдош ҳам ўша предлог ёрдамида бошқаради. Масалан,

خَرَجْتُ إِلَى الشَّارِعِ – Кўчага чиқдим,

الخَارِجُ إِلَى الشَّارِعِ – Кўчага чиқувчи.

2. Мажҳул нисбат сифатдошлари. Булар I боб феълидан **مَفْعُولٌ** вазнида ҳосил бўлади ва феъл ифодалаган иш-ҳаракат объекти бўлган предметни ёки ўша иш-ҳаракат натижасида ҳосил бўлган натижани (иш-ҳаракат натижасини) билдиради. Масалан,

مَفْتُوحٌ → **فَتَحَ** — очилган,

مَشْرُوبٌ → **شَرِبَ** — ичилган,

مَقْتُولٌ → **قَتَلَ** — ўлдирилган.

Булар ҳам аниқ нисбат сифатдошлари каби исмларга хос умумий хусусиятларга эга. Масалан,

المَقْتُولُونَ — **المَقْتُولَانِ** — **المَقْتُولُ**.

المَقْتُولَاتُ — **المَقْتُولَتَانِ** — **المَقْتُولَةُ**.

Агар мажҳул нисбат сифатдоши ўзидан кейин у ёки бу предлогни талаб қиладиган феълдан ясалган бўлса, у жинсда ва сонда ўзгармасдан ҳар доим музаккар бирликда ишлатилади. Жинс ва сонда эса сифатдошдан кейин келувчи предлогга қўшилиб келган олмош мослашади. Масалан, **غَضِبَ عَلَيَّ** —

مَغْضُوبٌ عَلَيْهَا , **مَغْضُوبٌ عَلَيْهِمْ** , **مَغْضُوبٌ عَلَيْهِمَا** , **مَغْضُوبٌ عَلَيْهِ** , **مَغْضُوبٌ عَلَيْهِنَّ** , **مَغْضُوبٌ عَلَيْهِمَا** .

Аниқ ва мажҳул нисбат сифатдошлари гапда турли вазифаларни бажаради:

1. Улар масдар каби отлашиши ва гапда от бажарадиган вазифани бажариши мумкин. Масалан,

عَالِمٌ → **عَالِمٌ** — билувчи — **عَالِمٌ** — олим,

مَنْشُورٌ → **مَنْشُورٌ** — тарқатилган — **مَنْشُورٌ** — варақа.

2. Сифатдошлар кўпинча гапда мослашган аниқловчи вазифасида келади. Масалан,

رَجُلٌ مَشْهُورٌ — машҳур одам, طَالِبَاتُ عَاقِلَاتُ — ақлли студент қизлар.

3. Гапнинг кесими вазифасини бажаради ва бунда нутқ сўзланиб турган пайтда амалга ошаётган иш-ҳаракатни ифодалайди. Масалан,

أَنَا ذَاهِبٌ — Мен кетяпман, هُنَّ جَالِسَاتٌ — Улар (мн) ўтириптилар.

Сифатдошларнинг юқорида зикр этилган грамматик хусусиятлари барча боблар учун умумийдир.

§ 73. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

I. Иккиланган феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича ясалади:

دَلَّ (y) — فَاعِلٌ — دَالٌّ → دَالٌّ — далолат берувчи,

دَبَّ (a,и) — فَاعِلٌ — دَابٌّ → دَابٌّ — судралувчи.

Бу феълларнинг мажҳул нисбат сифатдошида икки бир хил ундош ўртасидаги унли чўзиқ бўлганлиги сабабли, товуш ўзгариши содир бўлмайди. Масалан,

دَلَّ (y) — مَفْعُولٌ — مَدْلُولٌ .

دَبَّ (a,y) — مَفْعُولٌ — مَشْدُودٌ .

II. Ҳамзали феълларда ҳам сифатдошлар ҳамзанинг имлосини ҳисобга олмаганда, солим феъллар сифатдошларидан фарқ қилмайди. Масалан,

مَأْكُولٌ — مَفْعُولٌ , أَكَلٌ — فَاعِلٌ — أَكَلٌ (y)

مَسْتَوِلٌ — مَفْعُولٌ , سَأَلَ — فَاعِلٌ — سَأَلَ (a)

مَقْرُوءٌ — مَفْعُولٌ , قَرَأَ — فَاعِلٌ — قَرَأَ (a)

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг сифатдошлари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

مَوْصُولٌ - مَفْعُولٌ , وَأَصْلٌ - فَاعِلٌ (и) - وَصَلَ

مَيْسُورٌ - مَفْعُولٌ , يَأْسِرُ - فَاعِلٌ (а) - يَسِرُ

2. Ажваф феълларнинг аниқ нисбат сифатдошида иккинчи ўзак ундош бўлган **و** ёки **ى** ҳарфи ҳамзага айланади. Масалан,

قَائِلٌ -> قَاوِلٌ - فَاعِلٌ - (y) قَالَ

سَائِرٌ -> سَايِرٌ - فَاعِلٌ - (и) سَارَ

خَائِفٌ -> خَاوِفٌ - فَاعِلٌ - (а) خَافَ

Ажваф феълларнинг мажҳул нисбат сифатдошлари:

а) агар феълнинг иккинчи ўзак ундоши **و** ҳарфидан иборат бўлса, қуйидагича ҳосил бўлади:

مَقُولٌ -> مَقْوُولٌ - مَفْعُولٌ - (y) قَالَ

مَخَوْفٌ -> مَخْوُوفٌ - مَفْعُولٌ - (а) خَافَ

б) агар феълнинг иккинчи ўзак ундоши **ى** ҳарфидан иборат бўлса, қуйидагича ҳосил бўлади:

مَسِيرٌ -> مَسْيُورٌ - مَفْعُولٌ - (и) سَارَ

مَبِيعٌ -> مَبْيُوعٌ - مَفْعُولٌ - (и) بَاعَ

3. Ноқис феъллар:

а) ноқис феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши учинчи ўзак ундошни бутунлай тушириб қолдириб, ўрнига **ـ** танвин касра қўйиш билан (муаннас шаклида эса **ى** ҳарфини орттириш билан) ҳосил қилинади. Лекин сифатдош аниқ ҳолатда келганида, танвин йўқолиб, ўрнига **ى** ҳарфи орттирилади. Масалан,

Феъл	Музаққар		Муаннас	
	Ноаниқ ҳолат	Аниқ ҳолат	Ноаниқ ҳолат	Аниқ ҳолат
بَكِيَ	بَاكٍ	الْبَاكِي	بَاكِيَةٌ	الْبَاكِيَةُ
دَنَا	دَانٍ	الدَّانِي	دَانِيَةٌ	الدَّانِيَةُ
لَاتَى	لَاتٍ	اللَّاتِي	لَاتِيَةٌ	اللَّاتِيَةُ

Булар сонда қуйидагича тусланади. Масалан,

بَكِيَ (и) – феълдан:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	الْبَاكِي بَاكٍ	الْبَاكِيَانِ بَاكِيَانٍ	الْبَاكِيُونَ بَاكِيُونَ
мн	الْبَاكِيَةُ بَاكِيَةٌ	الْبَاكِيَاتَانِ بَاكِيَاتَانٍ	الْبَاكِيَاتُ بَاكِيَاتٌ

б) мажҳул нисбат сифатдошлари:

1) агар учинчи ўзак ундош و ҳарфидан иборат бўлса, қуйидагича ҳосил бўлади:

مَدْتَرٌ → مَدْتَرُونَ – مَفْعُولٌ – دَنَا (у)

2) агар учинчи ўзак ундош ي ҳарфидан иборат бўлса, қуйидагича ҳосил бўлади:

مَرْمِيٌّ → مَرْمِيُونَ – مَفْعُولٌ – رَمَى (и)

Мазкур сифатдошларнинг иккилик ва кўплик формалари умумий қоида асосида ясалади.

§ 74. ЎРИН ВА ПАЙТ НОМЛАРИ

Иш-ҳаракатнинг бажарилиш ўрни ёки пайтини билдирувчи сўзлар ўрин ва пайт номлари дейилади. Бу икки тушунча араб тилида бир вазн асосида ясалади ва у бир вақтнинг ўзида ҳам ўринни, ҳам пайтни билдириб келади. Масалан,

مَدْخَلٌ — кириш жойи ёки кириш пайти,

مَخْرَجٌ — чиқиш жойи ёки чиқиш пайти.

Ўрин ва пайт номлари ҳар қандай феълдан қуйидаги тартибда ясалади:

I боб феълининг ҳозирги-келаси замонидаги олд қўшимча **يَ** ҳарфи **م** билан алмаштирилади ва учинчи ўзак ундоши, табиийки, танвин ҳаракатини қабул қилади.

Агар ҳозирги-келаси замонда **ع** нинг ҳаракати **—** ёки **ُ** бўлса, ўрин ва пайт номлари **مَفْعَلٌ** вазнида шаклланади. Масалан,

عَمِلَ — يَعْمَلُ — مَعْمَلٌ — иш жойи ёки иш пайти,

صَنَعَ — يَصْنَعُ — مَصْنَعٌ — иш жойи ёки иш пайти,

كَتَبَ — يَكْتُبُ — مَكْتَبٌ — ёзиш жойи ёки пайти,

طَبَخَ — يَطْبَخُ — مَطْبَخٌ — пишириш ўрни ёки пайти.

Агар ҳозирги-келаси замонда **ع** нинг ҳаракати **—** бўлса, ўрин ва пайт номлари **مَفْعَلٌ** вазнида шаклланади. Масалан,

جَلَسَ — يَجْلِسُ — مَجْلِسٌ — ўлтириш ўрни ёки пайти,

نَزَلَ — يَنْزِلُ — مَنْزِلٌ — тушиш ўрни ёки пайти.

Шуни эътиборга олиш керакки, айрим **ع** ўзак ундоши ҳаракати **—** бўлган феъллардан ҳам бу шакл шу вазнда ясалади. Масалан,

سَجَدَ - يَسْجُدُ - مَسْجِدٌ - сажда ўрни ёки пайти,

شَرِقَ - يَشْرِقُ - مَشْرِقٌ - кун чиқиш ўрни ёки пайти,

غَرَبَ - يَغْرِبُ - مَغْرِبٌ - кун ботиш ўрни ёки пайти,

Узоқ муддат давом этадиган ёки тез-тез қайтарилиб турадиган иш-ҳаракатнинг ўрни ёки пайтини билдирувчи сўз **مَفْعَلَةٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

دَرَسَ - يَدْرُسُ - مَدْرَسَةٌ - мактаб,

صَبَغَ - يَصْبِغُ - مَصْبَغَةٌ - бўёқхона,

طَبَعَ - يَطْبَعُ - مَطْبَعَةٌ - матбаа,

حَكَّمَ - يَحْكُمُ - مَحْكَمَةٌ - маҳкама.

Эслатма. Ҳосила бобларнинг ўрин ва пайт номлари мажҳул нисбат сифатдоши вазни билан бир хилдир.

§ 75. II БОБ ФЕЪЛИ

Феълнинг II боби I боб феълидан иккинчи ўзак ундошни иккилантириш йўли билан ҳосил бўлади. I бобнинг ўтган замонида иккинчи ўзак ундошнинг ҳаракати қандай бўлишидан қатъи назар II бобнинг ўтган замонида у фатҳалидир:

II боб феълнинг ўтган замонда тусланиши:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَعَلَ	فَعَلَا	فَعَلُوا
	мн	فَعَلْتُ	فَعَلْتَا	فَعَلْنَا
II	мз	فَعَلْتَ	فَعَلْتُمَا	فَعَلْتُمْ
	мн	فَعَلْتِ	فَعَلْتُمَا	فَعَلْتُنَّ
I		فَعَلْتُ		فَعَلْنَا

Масалан,

قَسَمْتُمْ – Сизлар (мз) майдалаб тақсимладингизлар,

سَلَّمْنَا – Биз топширдик.

Ўтган замоннинг инкор формаси مَا юкламаси ёрдамида ясалади. Масалан, مَا قَسَمْتُمْ .

II боб феъли ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلُ	يُفَعِّلَانِ	يُفَعِّلُونَ
	мн	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَانِ	يُفَعِّلْنَ
II	мз	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلُونَ
	мн	تُفَعِّلِينَ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلْنَ
I		أَفَعَّلُ		نُفَعِّلُ

Масалан,

تَكَذَّبَانِ – Сиз икковингиз рад этмоқдасиз.

يُصَدِّقُونَ – Улар (мз) ишонадилар.

Ҳозирги-келаси замоннинг инкор формаси لَا юкламаси ёрдамида ҳосил қилинади.

II боб феълининг мажҳул нисбати қуйидагичадир:

1. Ўтган замонда тусланиши:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَعَّلَ	فَعَّلَا	فَعَّلُوا
	мн	فَعَّلَتْ	فَعَّلَتَا	فَعَّلْنَ
II	мз	فَعَّلَتْ	فَعَّلْتُمَا	فَعَّلْتُمْ
	мн	فَعَّلَتْ	فَعَّلْتُمَا	فَعَّلْتُنَّ
I		فَعَّلَتْ		فَعَّلْنَا

Масалан, ذَهَبَتِ الدَّبَلَةُ – Узукка тилла суви юритилди.

2. Ҳозирги-келаси замонда тусланиши:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلُ	يُفَعِّلَانِ	يُفَعِّلُونَ
	мн	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَانِ	يُفَعِّلْنَ
II	мз	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلُونَ
	мн	تُفَعِّلِينَ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلْنَ
I		أَفَعَّلُ		نُفَعِّلُ

II боб феъли қуйидаги маъноларни ифодалайди:

1. I бобдаги феъл ифодалаган иш-ҳаракатнинг кучли амалга ошганлигини, шу иш-ҳаракат бир неча марта қайтарилганлигини ёки иш-ҳаракатнинг объекти кўп эканлигини билдиради. Масалан,

ضَرَبَ – урмоқ → ضَرَبَ – роса урмоқ,

قَطَعَ – кесмоқ → قَطَعَ – майдаламоқ.

2. I бобдаги ўтимсиз феъллар II бобда ўтимли феълга айланади:

نَظَفَ – тоза бўлмоқ → نَظَفَ – тозаламоқ,

حَسُنَ – яхши бўлмоқ → حَسُنَ – яхшиламоқ.

3. I бобдаги ўтимли феъллар II бобда шу феълнинг орттирма нисбатига айланади:

عَلِمَ – билмоқ → عَلِمَ – ўргатмоқ,

شَرِبَ – ичмоқ → شَرِبَ – ичирмоқ.

4. I боб феъли ифодалаган иш-ҳаракатни мавжуд деб ҳисоблаш маъносини билдиради. Масалан,

كَذَبَ – ёлгон гапирмоқ → كَذَبَ – ёлгон деб ҳисобламоқ, рад этмоқ,

صَدَقَ – ростгўй бўлмоқ → صَدَقَ – ишонмоқ.

5. Бирор предмет шаклига киритиш маъносини билдиради. Бу маънодаги II боб феъли ўша предметни ифодалаган сўзнинг ўзаги асосида ясалади. Масалан,

نَحَّاسٌ – мис → نَحْسٌ – мис қопламоқ,

ذَهَبٌ – олтин → ذَهَبٌ – олтин суви бермоқ,

حَجْرٌ – тош → حَجْرٌ – тошга айлантирмоқ.

6. У ёки бу иборани талаффуз қилиш маъносини билдиради. Масалан,

كَبْرٌ – اللَّهُ أَكْبَرُ – „Оллоҳ энг буюқдир“ иборасини айтмоқ,

صَبَّحَ الْخَيْرِ – صَبَّحَ – „Хайрли тонг“ иборасини айтмоқ.

7. Яна шундай феъллар ҳам мавжудки, улар ифодалаган маъно юқоридаги бирор қоидага тўғри келмайди. Булар тарихан катта семантик ўзгаришларга учраган феъллардир. Буларнинг маъносини билиш учун лугатга мурожаат қилиш керак. Масалан,

قَبِلَ – қабул қилмоқ → قَبِلَ – ўпмоқ,

هَتَكَ – узмоқ → هَتَكَ – обрўсини тўкмоқ.

8. Айрим ўзаклардан умуман II боб феъли ҳосил бўлмайди. Буни лугатлардан билиш мумкин.

§ 76. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР II БОБИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан, قَلَّ → قَلَّ – озайтирмоқ.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَلَّ	فَلَّا	فَلُّوا
	мн	فَلَلْتُمْ	فَلَلْتُمَا	فَلَلْتُمْ
II	мз	فَلَّتْ	فَلَلْتُمَا	فَلَلْتُمْ
	мн	فَلَلْتُمْ	فَلَلْتُمَا	فَلَلْتُمْ
I		فَلَلْتُمْ		فَلَلْتُمْ

Бу феълнинг мажхул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَلَّ	فَلَّا	فَلُّوا
	мн	فَلَلْتُمْ	فَلَلْتُمَا	فَلَلْتُمْ
II	мз	فَلَّتْ	فَلَلْتُمَا	فَلَلْتُمْ
	мн	فَلَلْتُمْ	فَلَلْتُمَا	فَلَلْتُمْ
I		فَلَلْتُمْ		فَلَلْتُمْ

II. Ҳамзали феъллар ҳам ўтган замонда солим феъллар каби тусланади. Масалан,

أَمَرَ -> أَمَرًا - амир этиб
тайинламоқ феъли

رَأَسَ -> رَأْسًا - бошлиқ этиб
тайинламоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمَرَ	أَمَرًا	أَمَرُوا	رَأَسَ	رَأْسًا	رَأَسُوا
	мн	أَمَرْتُمْ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُمْ	رَأَسْتُمْ	رَأَسْتُمَا	رَأَسْتُمْ
II	мз	أَمَرْتُمْ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُمْ	رَأَسْتُمْ	رَأَسْتُمَا	رَأَسْتُمْ
	мн	أَمَرْتُمْ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُمْ	رَأَسْتُمْ	رَأَسْتُمَا	رَأَسْتُمْ
I		أَمَرْتُمْ		أَمَرْتُمْ	رَأَسْتُمْ		رَأَسْتُمْ

قَرَأَ -> قَرَأًا - ўқитмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَرَأَ	قَرَأَا	قَرَأُوا
	мн	قَرَأْتُمْ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُمْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	قَرَأَتْ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُمْ
	мн	قَرَأَتِ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُنَّ
I		قَرَأَتْ		قَرَأْنَا

Ҳамзали феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

фeъли **أَمَرَ** -> **أَمَرًا**

фeъли **رَأَسَ** -> **رَأْسًا**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمَرَ	أَمَرًا	أَمَرُوا	رَأَسَ	رَأْسًا	رَأَسُوا
	мн	أَمَرَتْ	أَمَرْتَا	أَمَرْنَ	رَأَسَتْ	رَأَسْتَا	رَأَسْنَ
II	мз	أَمَرَتْ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُمْ	رَأَسَتْ	رَأَسْتُمَا	رَأَسْتُمْ
	мн	أَمَرَتْ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُنَّ	رَأَسَتْ	رَأَسْتُمَا	رَأَسْتُنَّ
I		أَمَرَتْ		أَمَرْنَا	رَأَسَتْ		رَأَسْنَا

фeъли **قَرَأَ** -> **قَرَأَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَرَأَ	قَرَأَا	قَرَأُوا
	мн	قَرَأَتْ	قَرَأْتَا	قَرَأْنَ
II	мз	قَرَأَتْ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُمْ
	мн	قَرَأَتْ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُنَّ
I		قَرَأَتْ		قَرَأْنَا

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феъллар. Утган замонда феълнинг тусланиши биринчи ўзак ундошга таъсир қилмаганлиги сабабли, солимсифат феъллар солим феъллар каби тусланади. Масалан,

– осонлаштирмақ феъли **يَسِّرُ** – **يَسِّرُ** – еткизмоқ феъли **وَصَلَ** – **وَصَلَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	وَصَلَ	وَصَلَا	وَصَلُوا	يَسِّرُ	يَسِّرَا	يَسِّرُوا
	мн	وَصَلْتِ	وَصَلْتَا	وَصَلْنِ	يَسِّرْتِ	يَسِّرْتَا	يَسِّرْنِ
II	мз	وَصَلْتِ	وَصَلْتُمَا	وَصَلْتُمْ	يَسِّرْتِ	يَسِّرْتُمَا	يَسِّرْتُمْ
	мн	وَصَلْتِ	وَصَلْتُمَا	وَصَلْتُنْ	يَسِّرْتِ	يَسِّرْتُمَا	يَسِّرْتُنْ
I		وَصَلْتِ		وَصَلْنَا	يَسِّرْتِ		يَسِّرْنَا

Бу феълларнинг мажхул нисбати қуйидагича тусланади:

يَسِّرُ – **يَسِّرُ** **وَصَلَ** – **وَصَلَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	وَصَلَ	وَصَلَا	وَصَلُوا	يَسِّرُ	يَسِّرَا	يَسِّرُوا
	мн	وَصَلْتِ	وَصَلْتَا	وَصَلْنِ	يَسِّرْتِ	يَسِّرْتَا	يَسِّرْنِ
II	мз	وَصَلْتِ	وَصَلْتُمَا	وَصَلْتُمْ	يَسِّرْتِ	يَسِّرْتُمَا	يَسِّرْتُمْ
	мн	وَصَلْتِ	وَصَلْتُمَا	وَصَلْتُنْ	يَسِّرْتِ	يَسِّرْتُمَا	يَسِّرْتُنْ
I		وَصَلْتِ		وَصَلْنَا	يَسِّرْتِ		يَسِّرْنَا

2. Ажваф феъллар. Бу феълларда иккинчи ўзак ундош ҳисобланган ҳарфи иллат қайтиб келади ва феъл солим феъллар каби тусланади. Масалан,

– ҳаракатга келтирмақ феъли **سَيَّرُ** – **سَيَّرُ** – кўп гапирмоқ феъли **قَوْلٌ** – **قَالَ**

феъли

феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَوْلٌ	قَوْلَا	قَوْلُوا	سَيَّرُ	سَيَّرَا	سَيَّرُوا
	мн	قَوْلْتِ	قَوْلْتَا	قَوْلْنِ	سَيَّرْتِ	سَيَّرْتَا	سَيَّرْنِ
II	мз	قَوْلْتِ	قَوْلْتُمَا	قَوْلْتُمْ	سَيَّرْتِ	سَيَّرْتُمَا	سَيَّرْتُمْ
	мн	قَوْلْتِ	قَوْلْتُمَا	قَوْلْتُنْ	سَيَّرْتِ	سَيَّرْتُمَا	سَيَّرْتُنْ
I		قَوْلْتِ		قَوْلْنَا	سَيَّرْتِ		سَيَّرْنَا

Ажваф феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

فَوَّلَ феъли -> قَوْلٌ

سَيَّرَ феъли -> سَيْرٌ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَوْلٌ	قَوْلًا	قَوْلُوا	سَيْرٌ	سَيْرًا	سَيْرُوا
	мн	قَوْلَتْ	قَوْلَتَا	قَوْلَنْ	سَيْرَتْ	سَيْرَتَا	سَيْرَنْ
II	мз	قَوْلَتْ	قَوْلْتُمَا	قَوْلْتُمْ	سَيْرَتْ	سَيْرْتُمَا	سَيْرْتُمْ
	мн	قَوْلَتْ	قَوْلْتُمَا	قَوْلْتُنَّ	سَيْرَتْ	سَيْرْتُمَا	سَيْرْتُنَّ
I		قَوْلَتْ		قَوْلْنَا	سَيْرَتْ		سَيْرْنَا

3. Ноқис феъллар. Бу феъллар учун умумий хусусият шуки, учинчи ўзак ундоши бўлган **و** ҳарфи (**دَنَا** -> **دَنَاو**) феъли) ҳам ҳосила бобларда **ى** ҳарфига ўзгариб кетади (I боб - **دَنَا** -> II боб - **دَنَى**). Демак, II бобда ноқис феълларнинг бир хил шакли мавжуд, у ҳам бўлса охири **ى** ҳарфига эга бўлган феъллар. Бу феълларнинг шакли I бобдаги **بَغَى** феълига ўхшаш бўлганлиги сабабли, унда қандай товуш ўзгариши содир бўлса, буларда ҳам ўша ўзгариш содир бўлади. Масалан,

دَنَى - яқинлатмоқ феъли -> دَنَى - йиғлатмоқ феъли - **بَغَى** -> **بَغَى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بَغَى	بَغْيًا	بَغَوْا	دَنَى	دَنِيًّا	دَنَوْا
	мн	بَغَتْ	بَغَتَا	بَغَيْنَ	دَنَتْ	دَنَتَا	دَنَيْنَ
II	мз	بَغَتْ	بَغْتُمَا	بَغْتُمْ	دَنَتْ	دَنَيْتُمَا	دَنَيْتُمْ
	мн	بَغَتْ	بَغْتُمَا	بَغْتُنَّ	دَنَتْ	دَنَيْتُمَا	دَنَيْتُنَّ
I		بَغَتْ		بَغَيْنَا	دَنَتْ		دَنَيْنَا

Ноқис феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

بُكِّيَ -> بُكِيَ феъли

دُئِيَ -> دُئِيَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بُكِيَ	بُكَيَا	بُكُوا	دُئِيَ	دُئِيَا	دُئُوا
	мн	بُكَيْتَ	بُكَيْتَا	بُكَيْنَ	دُئَيْتَ	دُئَيْتَا	دُئَيْنَ
II	мз	بُكَيْتَ	بُكَيْتَا	بُكَيْتُمْ	دُئَيْتَ	دُئَيْتَا	دُئَيْتُمْ
	мн	بُكَيْتَ	بُكَيْتَا	بُكَيْتُنَ	دُئَيْتَ	دُئَيْتَا	دُئَيْتُنَ
I		بُكَيْتُ		بُكَيْنَا	دُئَيْتُ		دُئَيْنَا

§ 77. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР II БОБИНИНГ ҲОЗИРҒИ-КЕЛАСИ ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

I. Иккиланган феъллар. Уларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

قَلَّلَ – озайтирмақ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَلَّلُ	قَلَّلَان	قَلَّلُون
	мн	قَلَّلُوا	قَلَّلَان	قَلَّلْن
II	мз	قَلَّلُوا	قَلَّلَان	قَلَّلُون
	мн	قَلَّلُوا	قَلَّلَان	قَلَّلْن
I		قَلَّلُوا		قَلَّلُوا

Иккиланган феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади: Масалан, قَلَّلَ -> قَلَّلُوا :

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَلَّلُ	قَلَّلَان	قَلَّلُون
	мн	قَلَّلُوا	قَلَّلَان	قَلَّلْن

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تُقَلِّلُ	تُقَلِّلَانِ	تُقَلِّلُونَ
	мн	تُقَلِّلِينَ	تُقَلِّلَانِ	تُقَلِّلْنَ
I		أَقَلِّلُ		نُقَلِّلُ

II. Ҳамзали феъллар. Бу феълларнинг тусланиши ҳам ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгариш эътиборга олинмаса, солим феълларнинг тусланишидан фарқ қилмайди. Масалан,

фeъли **يُؤَمِّرُ** -> **أَمَرَ**

фeъли **يُرِّسُ** -> **رَأَسَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَمِّرُ	يُؤَمِّرَانِ	يُؤَمِّرُونَ	يُرِّسُ	يُرِّسَانِ	يُرِّسُونَ
	мн	تُؤَمِّرُ	تُؤَمِّرَانِ	يُؤَمِّرْنَ	تُرِّسُ	تُرِّسَانِ	يُرِّسْنَ
II	мз	تُؤَمِّرُ	تُؤَمِّرَانِ	تُؤَمِّرُونَ	تُرِّسُ	تُرِّسَانِ	تُرِّسُونَ
	мн	تُؤَمِّرِينَ	تُؤَمِّرَانِ	تُؤَمِّرْنَ	تُرِّسِينَ	تُرِّسَانِ	تُرِّسْنَ
I		أُؤَمِّرُ		نُؤَمِّرُ	أُرِّسُ		نُرِّسُ

фeъли **يُقَرِّئُ** -> **قَرَأَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقَرِّئُ	يُقَرِّئَانِ	يُقَرِّئُونَ
	мн	تُقَرِّئُ	تُقَرِّئَانِ	يُقَرِّئْنَ
II	мз	تُقَرِّئُ	تُقَرِّئَانِ	تُقَرِّئُونَ
	мн	تُقَرِّئِينَ	تُقَرِّئَانِ	تُقَرِّئْنَ
I		أَقَرِّئُ		نُقَرِّئُ

Ҳамзали феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

قىرىقلىق -> قىرىقلىق

قىرىقلىق -> قىرىقلىق

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقْرَأُ	يُقْرَأَانِ	يُقْرَؤُونَ	يُرَأْسُ	يُرَأْسَانِ	يُرَأْسُونَ
	мн	تُقْرَأُ	تُقْرَأَانِ	تُقْرَؤُونَ	تُرَأْسُ	تُرَأْسَانِ	تُرَأْسُونَ
II	мз	تُقْرَأُ	تُقْرَأَانِ	تُقْرَؤُونَ	تُرَأْسُ	تُرَأْسَانِ	تُرَأْسُونَ
	мн	تُقْرِئِينَ	تُقْرَأَانِ	تُقْرَأُونَ	تُرَأْسِينَ	تُرَأْسَانِ	تُرَأْسُونَ
I		أُقْرَأُ		نُقْرَأُ	أُرَأْسُ		نُرَأْسُ

قىرىقلىق -> قىرىقلىق

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤْمَرُ	يُؤْمَرَانِ	يُؤْمَرُونَ
	мн	تُؤْمَرُ	تُؤْمَرَانِ	تُؤْمَرُونَ
II	мз	تُؤْمَرُ	تُؤْمَرَانِ	تُؤْمَرُونَ
	мн	تُؤْمَرِينَ	تُؤْمَرَانِ	تُؤْمَرُونَ
I		أُؤْمَرُ		نُؤْمَرُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг биринчи ўзак ундоши ҳисобланган **و** ёки **ى** ҳарфига ҳарфи иллат сифатида қаралмайди. Шунинг учун у солим феъллар каби тусланаверади. Масалан,

قىرىقلىق -> قىرىقلىق

قىرىقلىق -> قىرىقلىق

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوصَلُ	يُوصَلَانِ	يُوصَلُونَ	يُيَسَّرُ	يُيَسَّرَانِ	يُيَسَّرُونَ
	мн	تُوصَلُ	تُوصَلَانِ	تُوصَلُونَ	تُيَسَّرُ	تُيَسَّرَانِ	تُيَسَّرُونَ
II	мз	تُوصَلُ	تُوصَلَانِ	تُوصَلُونَ	تُيَسَّرُ	تُيَسَّرَانِ	تُيَسَّرُونَ
	мн	تُوصَلِينَ	تُوصَلَانِ	تُوصَلُونَ	تُيَسَّرِينَ	تُيَسَّرَانِ	تُيَسَّرُونَ
I		أُوصَلُ		نُوصَلُ	أُيَسَّرُ		نُيَسَّرُ

Солимсифат феълларнинг мажҳул нисбати қуйидаги-
ча тусланади:

феъли $\text{يُوصَلُ} \rightarrow \text{وَصَلٌ}$ феъли $\text{يُسِرُّ} \rightarrow \text{يَسْرٌ}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوصَلُ	يُوصَلَانِ	يُوصَلُونَ	يُسِرُّ	يُسِرَّانِ	يُسِرُّونَ
	мн	تُوصَلُ	تُوصَلَانِ	يُوصَلْنَ	تُسِرُّ	تُسِرَّانِ	يُسِرُّنَ
II	мз	تُوصَلُ	تُوصَلَانِ	تُوصَلُونَ	تُسِرُّ	تُسِرَّانِ	تُسِرُّونَ
	мн	تُوصَلِينَ	تُوصَلَانِ	تُوصَلْنَ	تُسِرِّينَ	تُسِرَّانِ	تُسِرُّنَ
I		أُوصَلُ		نُوصَلُ	أُسِرُّ		نُسِرُّ

2. Ажваф феълларнинг иккинчи ўзак ундоши бўлган **و** ёки **ى** ҳарфига қам ҳарфи илат сифатида қаралмайди. Шунинг учун у солим феъллар каби тусланаверади. Масалан,

феъли $\text{يُقَوْلُ} \rightarrow \text{قَوْلٌ}$ феъли $\text{يُسِيرُّ} \rightarrow \text{سِيرٌ}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقَوْلُ	يُقَوْلَانِ	يُقَوْلُونَ	يُسِيرُّ	يُسِيرَّانِ	يُسِيرُّونَ
	мн	تُقَوْلُ	تُقَوْلَانِ	يُقَوْلْنَ	تُسِيرُّ	تُسِيرَّانِ	يُسِيرُّنَ
II	мз	تُقَوْلُ	تُقَوْلَانِ	تُقَوْلُونَ	تُسِيرُّ	تُسِيرَّانِ	تُسِيرُّونَ
	мн	تُقَوْلِينَ	تُقَوْلَانِ	تُقَوْلْنَ	تُسِيرِّينَ	تُسِيرَّانِ	تُسِيرُّنَ
I		أَقَوْلُ		نُقَوْلُ	أُسِيرُّ		نُسِيرُّ

Ажваф феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

феъли $\text{يُقَوْلُ} \rightarrow \text{قَوْلٌ}$ феъли $\text{يُسِيرُّ} \rightarrow \text{سِيرٌ}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقَوْلُ	يُقَوْلَانِ	يُقَوْلُونَ	يُسِيرُّ	يُسِيرَّانِ	يُسِيرُّونَ
	мн	تُقَوْلُ	تُقَوْلَانِ	يُقَوْلْنَ	تُسِيرُّ	تُسِيرَّانِ	يُسِيرُّنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَقُولُ	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تُسَبِّرُ	تُسَبِّرَانِ	تُسَبِّرُونَ
	мн	تَقُولِينَ	تَقُولَانِ	تَقُولِنَ	تُسَبِّرِينَ	تُسَبِّرَانِ	تُسَبِّرِينَ
I		أَقُولُ		نَقُولُ	أَسِيرُ		نُسِيرُ

3. Ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замони охири - ийу қўшимчаси билан тугагани сабабли (**يَكِّي - بَكِّي** феъли), I бобда охири -ийу қўшимчаси билан тугайдиган ноқис феълларда қандай товуш ўзгаришлари содир бўлса, II бобда ҳам шундай товуш ўзгаришлари содир бўлади. Масалан,

يَكِّي феъли → **بَكِّي** **يُدِّي** феъли → **دُدِّي**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَكِّي	يَكِّيَانِ	يَكِّيُونَ	يُدِّي	يُدِّيَانِ	يُدِّيُونَ
	мн	تَبَكِّي	تَبَكِّيَانِ	يَكِّيِنَ	تُدِّي	تُدِّيَانِ	يُدِّيِنَ
II	мз	تَبَكِّي	تَبَكِّيَانِ	تَبَكِّيُونَ	تُدِّي	تُدِّيَانِ	تُدِّيُونَ
	мн	تَبَكِّيِنَ	تَبَكِّيَانِ	تَبَكِّيِنَ	تُدِّيِنَ	تُدِّيَانِ	تُدِّيِنَ
I		أَبَكِّي		نَبَكِّي	أَدُدِّي		نُدُدِّي

Ноқис феълларнинг мажхул нисбати қуйидагича тусланади:

يَكِّي феъли → **بَكِّي** **يُدِّي** феъли → **دُدِّي**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَكِّي	يَكِّيَانِ	يَكِّيُونَ	يُدِّي	يُدِّيَانِ	يُدِّيُونَ
	мн	تَبَكِّي	تَبَكِّيَانِ	يَكِّيِنَ	تُدِّي	تُدِّيَانِ	يُدِّيِنَ
II	мз	تَبَكِّي	تَبَكِّيَانِ	تَبَكِّيُونَ	تُدِّي	تُدِّيَانِ	тُدِّيُونَ
	мн	تَبَكِّيِنَ	тَبَكِّيَانِ	тَبَكِّيِنَ	тُدِّيِنَ	тُدِّيَانِ	тُدِّيِنَ
I		أَبَكِّي		نَبَكِّي	أَدُدِّي		نُدُدِّي

Икки томонлама нотўғри феълларнинг II бобида ҳам биз юқорида кўрган нотўғри феълларда содир бўлган товуш ўзгаришлари содир бўлади.

§ 78. II БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

Солим феълларнинг II боби шарт майли қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْعَلُ	يُفْعَلَا	يُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلُ	تُفْعَلَا	يُفْعَلْنَ
II	мз	تُفْعَلُ	تُفْعَلَا	تُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلِي	تُفْعَلَا	تُفْعَلْنَ
I		أَفْعَلُ		نُفْعَلُ

Масалан, **إِنْ تُصَدِّقَ أَصَدِّقَ** – Агар сен (мз) ишонсанг, мен ҳам ишонаман.

Нотўғри феъллар шарт майли қуйидагича тусланади:

I. Иккиланган феъллар. Бу феълларнинг шарт майлида товуш ўзгаришлари содир бўлмайди. Масалан,

يُقَلِّلُ – **يُقَلِّلُ** феъли:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقَلِّلُ	يُقَلِّلَا	يُقَلِّلُوا
	мн	تُقَلِّلُ	تُقَلِّلَا	يُقَلِّلْنَ
II	мз	تُقَلِّلُ	تُقَلِّلَا	تُقَلِّلُوا
	мн	تُقَلِّلِي	تُقَلِّلَا	تُقَلِّلْنَ
I		أَقَلِّلُ		نُقَلِّلُ

II. Ҳамзали феъллар. Бу феълларда ҳам ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришларни ҳисобга олмаганда, деярли ўзгариш бўлмайди.

يُؤْمَرُ -> أَمَرَ феъли

يُرْتَسَى -> رَأَسَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤْمَرُ	يُؤْمَرَا	يُؤْمَرُوا	يُرْتَسَى	يُرْتَسَا	يُرْتَسُوا
	мн	تُؤْمَرُ	تُؤْمَرَا	يُؤْمَرْنَ	تُرْتَسَى	تُرْتَسَا	يُرْتَسَنَ
II	мз	تُؤْمَرُ	تُؤْمَرَا	تُؤْمَرُوا	تُرْتَسَى	تُرْتَسَا	تُرْتَسُوا
	мн	تُؤْمَرِي	تُؤْمَرَا	تُؤْمَرْنَ	تُرْتَسِي	تُرْتَسَا	تُرْتَسَنَ
I		أُؤْمَرُ		نُؤْمَرُ	أُرْتَسَى		نُرْتَسَى

يُقْرَأُ -> يَقْرَأُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقْرَأُ	يُقْرَأَا	يُقْرَأُوا
	мн	تُقْرَأُ	تُقْرَأَا	يُقْرَأْنَ
II	мз	تُقْرَأُ	تُقْرَأَا	تُقْرَأُوا
	мн	تُقْرَأِي	تُقْرَأَا	تُقْرَأْنَ
I		أُقْرَأُ		نُقْرَأُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларда ҳарфи иллат биринчи ўзак ундош билан боғлиқ бўлганлиги сабабли, солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يُوصَلُ -> وَصَلَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوصَلُ	يُوصَلَا	يُوصَلُوا
	мн	تُوصَلُ	تُوصَلَا	يُوصَلْنَ
II	мз	تُوصَلُ	تُوصَلَا	تُوصَلُوا
	мн	تُوصَلِي	تُوصَلَا	تُوصَلْنَ
I		أُوصَلُ		نُوصَلُ

2. Ажваф феълларнинг шарт майлида ҳам деярли товуш ўзгариши содир бўлмайди. Масалан,

феъли **يَقُولُ** -> **قَوْلٌ** феъли **يَسِيرٌ** -> **سَيْرٌ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقُولُ	يَقُولَا	يَقُولُوا	يُسِيرُ	يُسِيرَا	يُسِيرُوا
	мн	تَقُولُ	تَقُولَا	يَقُولْنَ	تُسِيرُ	تُسِيرَا	يُسِيرْنَ
II	мз	تَقُولُ	تَقُولَا	تَقُولُوا	تُسِيرُ	تُسِيرَا	تُسِيرُوا
	мн	تَقُولِي	تَقُولَا	تَقُولْنَ	تُسِيرِي	تُسِيرَا	تُسِيرْنَ
I		أَقُولُ		نَقُولُ	أَسِيرُ		نُسِيرُ

3. Ноқис феъллар охиридаги чўзиқ унли тушиб қолиб, шунга мос ҳаракат ифодаловчи қисқа унлига ўзгаради. Масалан,

феъли **يَبْكِي** -> **بَكَى** феъли **يُدْتِي** -> **دَتِي**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُبْكِي	يُبْكِيَا	يُبْكُوا	يُدْتِي	يُدْتِيَا	يُدْتُوا
	мн	تُبْكِي	تُبْكِيَا	يُبْكِينَ	تُدْتِي	تُدْتِيَا	يُدْتِينَ
II	мз	تُبْكِي	تُبْكِيَا	تُبْكُوا	تُدْتِي	تُدْتِيَا	تُدْتُوا
	мн	تُبْكِي	تُبْكِيَا	تُبْكِينَ	تُدْتِي	تُدْتِيَا	تُدْتِينَ
I		أَبْكِي		نَبْكِي	أُدْتِي		نُدْتِي

Барча боб феълларининг, шу жумладан II боб феъли шарт майли I боб шарт майли ишлатилган ўринларда ишлатилади.

§ 79. II БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг II шахси учун буйруқ майли қуйидагича ҳосил бўлади: **فَعْلٌ** -> **تُفَعِّلُ** -> **تُفَعِّلُ**

I ва III шахс учун буйруқ майли I бобдаги каби шарт майли олдига **ل** юкламасини қўшиш билан ҳосил қилина-

ди. Хуллас, ҳар уч шахс учун буйруқ қуйидаги шаклда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	لَيُفْعَلْنَ	لَيُفْعَلَا	لَيُفْعَلُوا
	мн	لَتُفْعَلْنَ	لَتُفْعَلَا	لَيُفْعَلْنَ
II	мз	فَعَلْنَ	لَتُفْعَلَا	فَعَلُوا
	мн	فَعَلَى	لَتُفْعَلَا	فَعَلْنَ
I		لَا فَعَلْنَ		لَتُفْعَلْنَ

Масалан, **صَدَقَ** – ишон (мз).

Буйруқ майлининг инкор формаси ҳам I бобдаги каби шарт майли олдига **لَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади. Масалан, **لَا تُصَدِّقْ** – ишонма (мз).

Эслатма. Қуйида буйруқ майлининг фақат II шахси борасида фикр юритилади, чунки I ва III шахслари шарт майлидан ҳосил бўлади.

Нотўғри феълларнинг буйруқ майли қуйидагича ҳосил бўлади:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан, **قَتَلَ** – **يُقْتَلُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	قَتَلَ	قَتَلَا	قَتَلُوا
	мн	قَتَلَى	قَتَلَا	قَتَلْنَ

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يُؤْمَرُ → **أَمَرَ** феъли

يُرْتَسُّ → **رَأْسًا** феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَمَرَ	أَمَرَا	أَمَرُوا	رَأْسًا	رَأْسًا	رَأْسُوا
мн	أَمَرَى	أَمَرَا	أَمَرْنَا	رَأْسِي	رَأْسًا	رَأْسُنَا

فَعْلِي يَقْرَأُ -> قَرَأَ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	قَرَأَ	قَرَأَا	قَرَأُوا
мн	قَرَأُوا	قَرَأُوا	قَرَأُوا

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли солим феълдан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلِي يُوَصِّلُ -> وَصَّلَ

فَعْلِي يُيَسِّرُ -> يَسَّرَ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	وَصَّلَ	وَصَّلَا	وَصَّلُوا	يَسَّرَ	يَسَّرَا	يَسَّرُوا
мн	وَصَّلُوا	وَصَّلُوا	وَصَّلُوا	يَسَّرَى	يَسَّرَا	يَسَّرُوا

2. Ажваф феъллар буйруқ майлида ҳам товуш ўзгаришлари содир бўлмайди. Масалан,

فَعْلِي يَقُولُ -> قَوْلٌ

فَعْلِي يُسِيرُ -> سَيْرٌ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	قَوْلٌ	قَوْلَا	قَوْلُوا	سَيْرٌ	سَيْرَا	سَيْرُوا
мн	قَوْلِي	قَوْلَا	قَوْلِنَ	سَيْرِي	سَيْرَا	سَيْرِنَ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майлида шарт майлидаги товуш ўзгаришлари содир бўлади. Масалан,

فَعْلِي يَبْكِي -> بَكَى

فَعْلِي يَدْنِي -> دَنَى

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	بَكَى	بَكَيَا	بَكَُوا	دَنَى	دَنِيَا	دَنُوا
мн	بَكَى	بَكَيَا	بَكَينَ	دَنَى	دَنِيَا	دَنِينَ

§ 80. II БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

II боб солим феълларнинг истак майли қуйидаги шаклда тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلَ	يُفَعِّلَا	يُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلَ	تُفَعِّلَا	يُفَعِّلُنَ
II	мз	تُفَعِّلَ	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلِي	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلُنَ
I		أَفَعَّلَ		تُفَعِّلَ

Масалан, **يَجِبُ عَلَيْكَ أَنْ تُصَدِّقَ** - Сен (мз) ишонишинг керак.

Нотўғри феълларнинг истак майли қуйидагича ясалади:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан, **يُقَلِّلَ** – **قَلَّلَ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقَلِّلَ	يُقَلِّلَا	يُقَلِّلُوا
	мн	تُقَلِّلَ	تُقَلِّلَا	يُقَلِّلُنَ
II	мз	تُقَلِّلَ	تُقَلِّلَا	تُقَلِّلُوا
	мн	تُقَلِّلِي	تُقَلِّلَا	تُقَلِّلُنَ
I		أَقَلَّلَ		تُقَلِّلَ

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли ҳам имлодаги ўзгаришни ҳисобга олмаганда, солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يُؤَمِّرُ феъли → **أَمَرَ**

يُرْتَسِّئُ феъли → **رَأَسَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَمِّرُ	يُؤَمِّرَا	يُؤَمِّرُوا	يُرْتَسِّئُ	يُرْتَسِّئَا	يُرْتَسِّئُوا
	мн	تُؤَمِّرُ	تُؤَمِّرَا	يُؤَمِّرُنَ	تُرْتَسِّئُ	تُرْتَسِّئَا	يُرْتَسِّئُنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَوَمَّرَ	تَوَمَّرَا	تَوَمَّرُوا	تَرْتَسَ	تَرْتَسَا	تَرْتَسُوا
	мн	تَوَمَّرِي	تَوَمَّرَا	تَوَمَّرَن	تَرْتَسِي	تَرْتَسَا	تَرْتَسَن
I		أَوَمَّرَ		تَوَمَّرَ	أَرْتَسَ		تَرْتَسَ

Феъл **يُقْرَى** → **قَرَأَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقْرَى	يُقْرَانَا	يُقْرَتُوا
	мн	تُقْرَى	تُقْرَانَا	يُقْرَتَن
II	мз	تُقْرَى	تُقْرَانَا	تُقْرَتُوا
	мн	تُقْرِي	تُقْرَانَا	تُقْرَتَن
I		أَقْرَى		تُقْرَى

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

Феъл **يُوصَلُ** → **وَصَلَ** Феъл **يُيَسَّرُ** → **يَسَّرَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوصَلُ	يُوصَلَانَا	يُوصَلُوا	يُيَسَّرُ	يُيَسَّرَانَا	يُيَسَّرُوا
	мн	تُوصَلُ	تُوصَلَانَا	يُوصَلَن	تُيَسَّرُ	تُيَسَّرَانَا	يُيَسَّرَن
II	мз	تُوصَلُ	تُوصَلَانَا	تُوصَلُوا	تُيَسَّرُ	تُيَسَّرَانَا	تُيَسَّرُوا
	мн	تُوصَلِي	تُوصَلَانَا	تُوصَلَن	تُيَسَّرِي	تُيَسَّرَانَا	تُيَسَّرَن
I		أُوصَلُ		تُوصَلُ	أَيَسَّرُ		تُيَسَّرُ

2. Ажваф феълларнинг истак майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلٌ -> يَقُولُ феъли

سَبَّحَ -> يُسَبِّحُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقُولُ	يَقُولَا	يَقُولُوا	يُسَبِّحُ	يُسَبِّحَانِ	يُسَبِّحُونَ
	мн	تَقُولُ	تَقُولَا	تَقُولُونَ	تُسَبِّحُ	تُسَبِّحَانِ	تُسَبِّحُونَ
II	мз	تَقُولُ	تَقُولَا	تَقُولُوا	تُسَبِّحُ	تُسَبِّحَانِ	تُسَبِّحُونَ
	мн	تَقُولِي	تَقُولَا	تَقُولُونَ	تُسَبِّحِي	تُسَبِّحَانِ	تُسَبِّحُونَ
I		أَقُولُ		نَقُولُ	أَسَبِّحُ		نُسَبِّحُ

3. Ноқис феълларнинг истак майлидаги товуш ўзгаришлари I боб **بَكِيَ** - **يَبْكِي** типидagi феълнинг истак майлидаги ўзгаришлар билан бир хилдир. Масалан,

بَكَى -> يَبْكِي феъли

دَنَى -> يُدْنِي феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَبْكِي	يَبْكِيَانِ	يَبْكُوا	يُدْنِي	يُدْنِيَانِ	يُدْنُونَ
	мн	تَبْكِي	تَبْكِيَانِ	تَبْكُونَ	تُدْنِي	تُدْنِيَانِ	تُدْنُونَ
II	мз	تَبْكِي	تَبْكِيَانِ	تَبْكُوا	تُدْنِي	تُدْنِيَانِ	تُدْنُونَ
	мн	تَبْكِي	تَبْكِيَانِ	تَبْكُونَ	تُدْنِي	تُدْنِيَانِ	تُدْنُونَ
I		أَبْكِي		نَبْكِي	أُدْنِي		نُدْنِي

§ 81. II БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

II боб феълнинг масдари **تَفَعُّلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

صَدَقَ -> تَصَدَّقَ - ишониш,

عَلَّمَ -> تَعَلَّمَ - ўргатиш,

كَبُرَ -> تَكَبَّرَ - اللَّهُ أَكْبَرُ дейиш ва ҳ.к.

Айрим феъллардан **تَفَعَّلَ** вазнида ҳам ҳосил бўлади.

Масалан:

فَرَّقَ → تَفَرَّقَ – ажратиш,

جَرَّبَ → تَجَرَّبَ – синаш.

Нотўғри феълларнинг масдари қуйидагича ҳосил бўлади:

I. Иккиланган феълларнинг масдари умумий қоида асосида ҳосил бўлади. Масалан,

قَلَّلَ → تَقَلَّلَ – озайтириш,

مَدَدَ → تَمَدَّدَ – чўзиш.

II. Ҳамзали феъллардан ҳам масдар умумий қоида асосида ҳосил бўлади. Масалан,

أَلَّفَ → تَأَلَّفَ – тузиш,

أَكَّدَ → تَأَكَّدَ – таъкидлаш,

رَأَسَ → تَرَأَسَ – бошлиқ этиб тайинлаш,

قَرَأَ → تَقَرَّأَ – ўқитиш,

جَزَأَ → تَجَزَّأَ – тақсимлаш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг масдари ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

وَصَلَ → تَوَصَّلَ – етказиш,

يَسَّرَ → تَيْسَّرَ – мослаштириш.

2. Ажваф феълларнинг масдари ҳам умумий қоида асосида ҳосил бўлади. Масалан,

قَوَّمَ → تَقَوَّمَ – тўғрилаш,

قَيَّمَ → تَقَيَّمَ – баҳолаш.

3. Ноқис феълларнинг масдари **تَعَلَّ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

سَرَى — таскин бермоқ → تَسْرِيَةٌ — таскин бериш,

سَلَى — тасалли бермоқ → تَسْلِيَةٌ — тасалли бериш,

§ 82. II БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

Солим феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши **مُفَعَّلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

عَلَّمَ — ўргатмоқ → مُعَلِّمٌ، مُعَلِّمَةٌ — ўргатувчи,

صَدَّقَ — ишонмоқ → مُصَدِّقٌ، مُصَدِّقَةٌ — ишонувчи.

Солим феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши **مُفَعَّلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

عَلَّمَ — ўргатмоқ → مُعَلَّمٌ، مُعَلَّمَةٌ — ўргатилган нарса,

ذَهَبَ — олтин суви → مَذْهَبٌ، مَذْهَبَةٌ — олтин суви

юритмоқ

юритилган

Нотўғри феълларнинг сифатдошлари қуйидагича ҳосил бўлади:

I. Иккиланган феъллардан аниқ нисбат сифатдоши:

قَتَلَ — озайтирмоқ → مُقْتَلٌ، مُقْتَلَةٌ — озайтирувчи,

مَدَدَ — чўзмоқ → مُمَدِّدٌ، مُمَدِّدَةٌ — чўзувчи.

Иккиланган феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши ҳам солим феълларники каби ҳосил бўлади:

قَتَلَ — озайтирмоқ → مُقْتَلٌ، مُقْتَلَةٌ — озайтирилган,

مَدَدَ — чўзмоқ → مُمَدِّدٌ، مُمَدِّدَةٌ — чўзилтирилган.

II. Ҳамзали феълларнинг сифатдошлари ҳам умумий қоида асосида ҳосил бўлади:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

أَلَفٌ - тузмоқ → مُؤَلِّفٌ، مُؤَلِّفَةٌ - тузувчи,

أَكَّدَ - таъкидламоқ → مُؤَكِّدٌ، مُؤَكِّدَةٌ - таъкидловчи,

رَأَسَ - бошлиқ этиб → مُرْتَسِّئٌ، مُرْتَسِّئَةٌ - бошлиқ этиб
тайинламоқ тайинловчи

قَرَأَ - мутолаа қилдирмоқ → مُقَرِّئٌ، مُقَرِّئَةٌ - мутолаа
қилдирувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

أَلَفَ → مُعَلِّفٌ، مُعَلِّفَةٌ - тузилган, тасниф этилган

أَكَّدَ → مُؤَكِّدٌ، مُؤَكِّدَةٌ - таъкидланган,

رَأَسَ → مُرْتَسِّئٌ، مُرْتَسِّئَةٌ - бошлиқ этиб тайинланган,

قَرَأَ → مُقَرِّئٌ، مُقَرِّئَةٌ - мутолаа қилдирилган.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феъллар сифатдоши солим феъллардан фарқ қилмайди:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

وَصَّلَ → مُوَصِّلٌ، مُوَصِّلَةٌ - етказувчи,

يَسَّرَ → مُيَسِّرٌ، مُيَسِّرَةٌ - мослаштирувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

وَصَّلَ → مُوَصِّلٌ، مُوَصِّلَةٌ - етказилган,

يَسَّرَ → مُيَسِّرٌ، مُيَسِّرَةٌ - мослаштирилган, муяссар.

2. Ажваф феъллар сифатдоши:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

قَوَّمَ → مُقَوِّمٌ، مُقَوِّمَةٌ - тўғриловчи,

قَيَّمَ → مُقَيِّمٌ، مُقَيِّمَةٌ - баҳоловчи.

б) мажхул нисбат сифатдоши:

قَوْمٌ - مُقَوْمٌ، مَقَوْمٌ - تۇғриланган,

قِيَمٌ - مُقِيَمٌ، مَقِيَمٌ - баҳоланган.

3. Ноқис феълларнинг сифатдоши:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

سَرَى - مُسْرِيٌّ (ан.ҳ. - الْمُسْرَى),

مُسْرِيَةٌ (ан.ҳ. - الْمُسْرِيَّة) - таскин берувчи,

سَلَى - مُسَلٍّ (ан.ҳ. - الْمُسَلِّي), مُسَلِّيَةٌ (ан.ҳ. - الْمُسَلِّيَّة)

- тасалли берувчи.

б) мажхул нисбат сифатдоши:

سَرَى - مُسْرِيٌّ (ан.ҳ. - الْمُسْرِي),

مُسْرَاءٌ (ан.ҳ. - الْمُسْرَاءُ) - таскинланувчи,

سَلَى - مُسَلٍّ (ан.ҳ. - الْمُسَلِّي),

مُسَلًّا (ан.ҳ. - الْمُسَلَّا) - тасалли берилган.

§ 83. V БОБ ФЕЪЛИ

Феълларнинг V боби II боб феъли олдига **تَ** қўшим-
часини қўшиш билан ҳосил қилинади - **تَفَعَّلَ**. Масалан,
تَكَلَّمَ - гаплашмоқ, **تَخَرَّجَ** - тугатмоқ.

V боб феъли ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَفَعَّلَ	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلُوا
	мн	تَفَعَّلَتْ	تَفَعَّلْتَا	تَفَعَّلْنَ
II	мз	تَفَعَّلْتَ	تَفَعَّلْتُمَا	تَفَعَّلْتُمْ
	мн	تَفَعَّلْتِ	تَفَعَّلْتُمَا	تَفَعَّلْتُنَّ
I		تَفَعَّلْتُ		تَفَعَّلْنَا

Масалан: **تَكَلَّمْنَ** – Улар (мн) гаплашдилар,

تَخَرَّجْتُمْ – Сизлар (мз) тугатдингизлар.

Ўтган замон феълининг инкор формаси ҳам **مَا** юкламаси ёрдамида шаклланади.

V боб феъли ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَفَعَّلُ	يَتَفَعَّلَانِ	يَتَفَعَّلُونَ
	мн	تَتَفَعَّلُ	تَتَفَعَّلَانِ	يَتَفَعَّلَانِ
II	мз	تَتَفَعَّلُ	تَتَفَعَّلَانِ	تَتَفَعَّلُونَ
	мн	تَتَفَعَّلِينَ	تَتَفَعَّلَانِ	تَتَفَعَّلَانِ
I		أَتَفَعَّلُ		تَتَفَعَّلُ

Масалан, **تَتَكَلَّمِينَ** – Сен (мн) гаплашасан,

نَتَخَرَّجُ – Биз тугатамиз.

Ҳозирги-келаси замоннинг инкор формаси **لَا** юкламаси ёрдамида ҳосил бўлади.

V боб феълининг мажҳул нисбати ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تُفَعَّلُ	تُفَعَّلَا	تُفَعَّلُوا
	мн	تُفَعَّلَتْ	تُفَعَّلَتَا	تُفَعَّلْنَ
II	мз	تُفَعَّلَتْ	تُفَعَّلَتَا	تُفَعَّلْتُمْ
	мн	تُفَعَّلَتْ	تُفَعَّلَتَا	تُفَعَّلْتُنَّ
I		تُفَعَّلَتْ		تُفَعَّلْنَا

Масалан, **تُفَعَّلْنَا** – Биз қабул қилиндик.

V боб феълининг мажҳул нисбати ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُتَّفَعَلُونَ	يُتَّفَعَلَانِ	يُتَّفَعَلُونَ
	мн	تُتَّفَعَلُونَ	تُتَّفَعَلَانِ	يُتَّفَعَلُونَ
II	мз	تُتَّفَعَلُونَ	تُتَّفَعَلَانِ	تُتَّفَعَلُونَ
	мн	تُتَّفَعَلِينَ	تُتَّفَعَلَانِ	تُتَّفَعَلُونَ
I		أَتَّفَعَلُ		نُتَّفَعَلُ

Масалан, **يُتَّقَبَلُونَ** – Улар (мн) қабул қилинадилар.

V боб феъли қуйидаги маъноларни билдиради:

1. II боб феълидан ҳосил бўлади ва II боб феълининг ўзлик-мажҳул нисбати маъносини ифодалайди. Масалан,

عَلِمَ – ўргатмоқ → **تَعَلَّمَ** – ўрганмоқ,

نَظَّمَ – ташкил этмоқ → **تَنَظَّمَ** – ташкил этилмоқ,

2. Баъзан I боб феълидан ҳосил бўлади ва I боб феъли маъносини ўзида мужассамлаштиришга уриниш маъносини ифодалайди. Масалан,

جَمَلَ – чиройли бўлмоқ → **تَجَمَّلَ** – чиройли бўлишга уринмоқ, пардоз қилмоқ.

3. У ёки бу иборани талаффуз қилиш маъносини билдиради. Масалан,

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ - تَشْهَدُ иборасини талаффуз қилмоқ.

4. V бобдаги айрим феълларнинг маъносини юқоридагилар асосида шарҳлаб бўлмайди. Уларнинг маъносини билиш учун лугатга мурожаат этиш керак. Масалан,

تَكَلَّمَ – гаплашмоқ, **تَخَرَّجَ** – тугатмоқ (ўқув юртини).

§ 84. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР V БОБИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замонда тусланиши солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

مَدُّ -> تَمَدَّدٌ - чўзилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَمَدَّدَ	تَمَدَّدَا	تَمَدَّدُوا
	мн	تَمَدَّدَتْ	تَمَدَّدَتَا	تَمَدَّدْنَ
II	мз	تَمَدَّدَتَ	تَمَدَّدْتَمَا	تَمَدَّدْتُمْ
	мн	تَمَدَّدَتِ	تَمَدَّدْتَمَا	تَمَدَّدْتُنَّ
I		تَمَدَّدْتُ		تَمَدَّدْنَا

Бу феълнинг мажҳул нисбати ҳам умумий қоида асо-сида тусланади. Масалан,

تَمَدَّدٌ -> تَمَدَّدٌ .

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَمَدَّدَ	تَمَدَّدَا	تَمَدَّدُوا
	мн	تَمَدَّدَتْ	تَمَدَّدَتَا	تَمَدَّدْنَ
II	мз	تَمَدَّدَتَ	تَمَدَّدْتَمَا	تَمَدَّدْتُمْ
	мн	تَمَدَّدَتِ	تَمَدَّدْتَمَا	تَمَدَّدْتُنَّ
I		تَمَدَّدْتُ		تَمَدَّدْنَا

II. Ҳамзали феълларда ҳам ҳамза товуши билан боғ-лиқ имло ўзгаришларидан ташқари товуш ўзгаришлари бўлмайди. Масалан,

أَذِنَ -> تَأَذَّنَ хабар бермоқ سَأَلَ -> تَسَاءَلَ -тиланчилик қилмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَأَذَّنَ	تَأَذَّنَا	تَأَذَّنُوا	تَسَاءَلَ	تَسَاءَلَا	تَسَاءَلُوا
	мн	تَأَذَّنَتْ	تَأَذَّنَتَا	تَأَذَّنْنَ	تَسَاءَلَتْ	تَسَاءَلَتَا	تَسَاءَلْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَأَدَّتْ	تَأَدَّتُمَا	تَأَدَّتُمْ	تَسَأَلَتْ	تَسَأَلْتُمَا	تَسَأَلْتُمْ
	мн	تَأَدَّت	تَأَدَّتُمَا	تَأَدَّتُنَّ	تَسَأَلَتْ	تَسَأَلْتُمَا	تَسَأَلْتُنَّ
I		تَأَدَّتْ		تَأَدَّتَا	تَسَأَلْتُ		تَسَأَلْنَا

беркинмоқ **تَخَبَّأَ** -> **خَبَأَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَخَبَّأَ	تَخَبَّأَا	تَخَبَّأُوا
	мн	تَخَبَّأَتْ	تَخَبَّأَتَا	تَخَبَّأَتُنَّ
II	мз	تَخَبَّأَتْ	تَخَبَّأْتُمَا	تَخَبَّأْتُمْ
	мн	تَخَبَّأَتْ	تَخَبَّأْتُمَا	تَخَبَّأْتُنَّ
I		تَخَبَّأَتْ		تَخَبَّأْنَا

Бу феълларнинг мажхул нисбатида ҳам фақат имло ўзгаришлари содир бўлади. Масалан,

تَسَأَلُ -> **تُؤَدِّنُ** -> **تَأَدِّنُ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تُؤَدِّنُ	تُؤَدِّنَا	تُؤَدِّنُوا	تَسَأَلْ	تَسَأَلَا	تَسَأَلُوا
	мн	تُؤَدِّنَتْ	تُؤَدِّنَتَا	تُؤَدِّنُنَّ	تَسَأَلَتْ	تَسَأَلْتُمَا	تَسَأَلْتُنَّ
II	мз	تُؤَدِّنَتْ	تُؤَدِّنْتُمَا	تُؤَدِّنْتُمْ	تَسَأَلْتِ	تَسَأَلْتُمَا	تَسَأَلْتُمْ
	мн	تُؤَدِّنَتْ	تُؤَدِّنْتُمَا	تُؤَدِّنْتُنَّ	تَسَأَلَتْ	тَسَأَلْتُمَا	тَسَأَلْتُنَّ
I		تُؤَدِّنَتْ		تُؤَدِّنَا	تَسَأَلْتُ		тَسَأَلْنَا

تُخَبِّئُ -> **تَخَبَّأَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تُخَبِّئُ	تُخَبِّئَا	تُخَبِّئُوا
	мн	تُخَبِّئَتْ	تُخَبِّئَتَا	تُخَبِّئَتُنَّ
II	мз	تُخَبِّئَتْ	تُخَبِّئْتُمَا	تُخَبِّئْتُمْ
	мн	تُخَبِّئَتْ	تُخَبِّئْتُمَا	تُخَبِّئْتُنَّ
I		تُخَبِّئَتْ		تُخَبِّئْنَا

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг тусланиши солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

туяссар бўлмоқ - **تَيَسَّرَ** -> **يَسِرَ** етиб олмақ - **تَوَصَّلَ** -> **وَصَلَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَوَصَّلَ	تَوَصَّلَا	تَوَصَّلُوا	تَيَسَّرَ	تَيَسَّرَا	تَيَسَّرُوا
	мн	تَوَصَّلْتُ	تَوَصَّلْتَا	تَوَصَّلْنَا	تَيَسَّرْتُ	تَيَسَّرْتَا	تَيَسَّرْنَا
II	мз	تَوَصَّلْتَ	تَوَصَّلْتُمَا	تَوَصَّلْتُمْ	تَيَسَّرْتُ	تَيَسَّرْتُمَا	تَيَسَّرْتُمْ
	мн	تَوَصَّلْتِ	تَوَصَّلْتُمَا	تَوَصَّلْتُنَّ	تَيَسَّرْتُ	تَيَسَّرْتُمَا	تَيَسَّرْتُنَّ
I		تَوَصَّلْتُ		تَوَصَّلْنَا	تَيَسَّرْتُ		تَيَسَّرْنَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбати ҳам солим феъллар каби тусланади. Масалан,

туяссар бўлмоқ - **تَيَسَّرَ** -> **يَسِرَ** туялмақ - **تَوَصَّلَ** -> **وَصَلَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَوَصَّلَ	تَوَصَّلَا	تَوَصَّلُوا	تَيَسَّرَ	تَيَسَّرَا	تَيَسَّرُوا
	мн	تَوَصَّلْتُ	تَوَصَّلْتَا	تَوَصَّلْنَا	تَيَسَّرْتُ	تَيَسَّرْتَا	تَيَسَّرْنَا
II	мз	تَوَصَّلْتَ	تَوَصَّلْتُمَا	تَوَصَّلْتُمْ	تَيَسَّرْتُ	تَيَسَّرْتُمَا	تَيَسَّرْتُمْ
	мн	تَوَصَّلْتِ	تَوَصَّلْتُمَا	تَوَصَّلْتُنَّ	تَيَسَّرْتُ	тَيَسَّرْتُمَا	тَيَسَّرْتُنَّ
I		تَوَصَّلْتُ		تَوَصَّلْنَا	тَيَسَّرْتُ		тَيَسَّرْنَا

2. Ажваф феъллар ҳам V бобда солим феъллар каби тусланади:

бойимоқ - **تَرَيْشَ** -> **رَأَى** миш-миш тарқатмоқ - **تَقَوَّلَ** -> **قَالَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَقَوَّلَ	تَقَوَّلَا	تَقَوَّلُوا	تَرَيْشَ	تَرَيْشَا	تَرَيْشُوا
	мн	تَقَوَّلْتُ	تَقَوَّلْتَا	تَقَوَّلْنَا	تَرَيْشْتُ	تَرَيْشْتَا	تَرَيْشْنَا
II	мз	تَقَوَّلْتَ	تَقَوَّلْتُمَا	تَقَوَّلْتُمْ	تَرَيْشْتُ	تَرَيْشْتُمَا	تَرَيْشْتُمْ
	мн	تَقَوَّلْتِ	تَقَوَّلْتُمَا	تَقَوَّلْتُنَّ	тَرَيْشْتُ	тَرَيْشْتُمَا	тَرَيْشْتُنَّ
I		тَقَوَّلْتُ		тَقَوَّلْنَا	тَرَيْشْتُ		тَرَيْشْنَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбати ҳам солим феъллар каби тусланади:

تُرِّشَ -> تَرِّشَ تَقُولَ -> تُقَوِّلَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَقُولُ	تَقُولَا	تَقُولُوا	تُرِّشُ	تُرِّشَا	تُرِّشُوا
	мн	تَقُولْتُمْ	تَقُولْتَا	تَقُولُنَّ	تُرِّشْتُمْ	تُرِّشْتَا	تُرِّشْتُنَّ
II	мз	تَقُولْتُمْ	تَقُولْتُمَا	تَقُولْتُمْ	تُرِّشْتُمْ	تُرِّشْتُمَا	تُرِّشْتُمْ
	мн	تَقُولْتُمْ	تَقُولْتُمَا	تَقُولْتُنَّ	تُرِّشْتُمْ	تُرِّشْتُمَا	تُرِّشْتُنَّ
I		تَقُولْتُمْ		تَقُولْنَا	تُرِّشْتُمْ		تُرِّشْنَا

3. Ноқис феълларнинг учинчи ўзак ундошидаги товуш ўзгариши I бобдаги **بَک** феълидаги товуш ўзгариши билан бир хилдир. Шунинг учун **بَک** феъли қандай тусланса, ноқис феълларнинг V боби ҳам шундай тусланади. Масалан:

تَبْنِي -> بَنِي ўғил تَجَلِي -> جَلَا очилмоқ,
асраб олмоқ фош бўлмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَبْنِي	تَبْنِيَا	تَبْنُوا	تَجَلِي	تَجَلِيَا	تَجَلُوا
	мн	تَبْنْتُمْ	تَبْنْتَا	تَبْنُنَّ	تَجَلْتُمْ	تَجَلْتَا	تَجَلْتُنَّ
II	мз	تَبْنْتُمْ	تَبْنْتُمَا	تَبْنْتُمْ	تَجَلْتُمْ	تَجَلْتُمَا	تَجَلْتُمْ
	мн	تَبْنْتُمْ	تَبْنْتُمَا	تَبْنْتُنَّ	تَجَلْتُمْ	تَجَلْتُمَا	تَجَلْتُنَّ
I		تَبْنْتُمْ		تَبْنْنَا	تَجَلْتُمْ		تَجَلْنَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбатидаги товуш ўзгаришлари I боб **أَقَى** феълидаги (аниқ нисбат) товуш ўзгаришлари билан бир хил бўлгани сабабли, мазкур феълга ўхшаш тусланади. Масалан,

تَبْنِيْ -> تَبْنِيْ

تُجَلِّي -> تُجَلِّي

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَبْنِيْ	تَبْنِيَا	تَبْنُوْا	تُجَلِّيْ	تُجَلِّيَا	تُجَلُّوْا
	мн	تَبْنِيْتُمْ	تَبْنِيْتُمَا	تَبْنِيْنَ	تُجَلِّيْتُمْ	تُجَلِّيْتُمَا	تُجَلُّوْنَ
II	мз	تَبْنِيْتُمْ	تَبْنِيْتُمَا	تَبْنِيْتُمْ	تُجَلِّيْتُمْ	تُجَلِّيْتُمَا	تُجَلِّيْتُمْ
	мн	تَبْنِيْتُمْ	تَبْنِيْتُمَا	تَبْنِيْتُمْ	تُجَلِّيْتُمْ	تُجَلِّيْتُمَا	تُجَلِّيْتُمْ
I		تَبْنِيْتُمْ		تَبْنِيْنَا	تُجَلِّيْتُمْ		تُجَلِّيْنَا

§ 85. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР V БОБИНИНГ ҲОЗИРҒИ-КЕЛАСИ ЗАМОНИ

I. Иккиланган феъллар солим феъллар каби тусланади. Масалан, **تَمَدَّدُ -> مَدُّ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَمَدَّدُ	يَتَمَدَّدَانِ	يَتَمَدَّدُونَ
	мн	يَتَمَدَّدُ	يَتَمَدَّدَانِ	يَتَمَدَّدُونَ
II	мз	يَتَمَدَّدُ	يَتَمَدَّدَانِ	يَتَمَدَّدُونَ
	мн	يَتَمَدَّدِينَ	يَتَمَدَّدَانِ	يَتَمَدَّدُونَ
I		أَتَمَدَّدُ		أَتَمَدَّدُ

Бу феълларнинг мажҳул нисбати ҳам солим феъллар каби тусланади. Масалан, **تَمَدَّدُ -> تَمَدَّدُ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَمَدَّدُ	يَتَمَدَّدَانِ	يَتَمَدَّدُونَ
	мн	يَتَمَدَّدُ	يَتَمَدَّدَانِ	يَتَمَدَّدُونَ
II	мз	يَتَمَدَّدُ	يَتَمَدَّدَانِ	يَتَمَدَّدُونَ
	мн	يَتَمَدَّدِينَ	يَتَمَدَّدَانِ	يَتَمَدَّدُونَ
I		أَتَمَدَّدُ		أَتَمَدَّدُ

II. Ҳамзали феълларда ҳамза имлосига алоқадор ўзгариш содир бўлади холос. Масалан,

تَسَّالَ -> سَأَلَ تَأَذَّنَ -> أَدَانَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَأَذَّنُ	يَتَأَذَّنَانِ	يَتَأَذَّنُونَ	يَتَسَّالُ	يَتَسَّالَانِ	يَتَسَّالُونَ
	мн	تَتَأَذَّنُ	تَتَأَذَّنَانِ	يَتَأَذَّنُ	تَتَسَّالُ	تَتَسَّالَانِ	يَتَسَّالُونَ
II	мз	تَتَأَذَّنُ	تَتَأَذَّنَانِ	تَتَأَذَّنُونَ	تَتَسَّالُ	تَتَسَّالَانِ	تَتَسَّالُونَ
	мн	تَتَأَذَّنِينَ	تَتَأَذَّنَانِ	تَتَأَذَّنُ	تَتَسَّالِينَ	تَتَسَّالَانِ	تَتَسَّالُونَ
I		أَتَأَذَّنُ		نَتَأَذَّنُ	أَتَسَّالُ		نَتَسَّالُ

تَخَبَّأَ -> خَبَأَ феъли.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَخَبَّأُ	يَتَخَبَّأَانِ	يَتَخَبَّئُونَ
	мн	تَتَخَبَّأُ	تَتَخَبَّأَانِ	يَتَخَبَّأُونَ
II	мз	تَتَخَبَّأُ	تَتَخَبَّأَانِ	تَتَخَبَّئُونَ
	мн	تَتَخَبَّأِينَ	تَتَخَبَّأَانِ	تَتَخَبَّأُونَ
I		أَتَخَبَّأُ		نَتَخَبَّأُ

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида ҳам ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар содир бўлади. Масалан,

تَسَّالَ -> تَسَّئَلَ феъли تَأَذَّنَ -> تَوَذَّنَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَأَذَّنُ	يَتَأَذَّنَانِ	يَتَأَذَّنُونَ	يَتَسَّالُ	يَتَسَّالَانِ	يَتَسَّالُونَ
	мн	تَتَأَذَّنُ	تَتَأَذَّنَانِ	يَتَأَذَّنُ	تَتَسَّالُ	تَتَسَّالَانِ	يَتَسَّالُونَ
II	мз	تَتَأَذَّنُ	تَتَأَذَّنَانِ	تَتَأَذَّنُونَ	تَتَسَّالُ	تَتَسَّالَانِ	تَتَسَّالُونَ
	мн	تَتَأَذَّنِينَ	تَتَأَذَّنَانِ	تَتَأَذَّنُ	تَتَسَّالِينَ	تَتَسَّالَانِ	تَتَسَّالُونَ
I		أَتَأَذَّنُ		نَتَأَذَّنُ	أَتَسَّالُ		نَتَسَّالُ

فَعْلِيَّ \rightarrow تَخَبَّأَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُتَخَبَّأُ	يُتَخَبَّانِ	يُتَخَبَّوْنَ
	мн	تُتَخَبَّأُ	تُتَخَبَّانِ	يُتَخَبَّانَ
II	мз	تُتَخَبَّأُ	تُتَخَبَّانِ	تُتَخَبَّوْنَ
	мн	تُتَخَبَّيْنِ	تُتَخَبَّانِ	تُتَخَبَّانَ
I		أَتَخَبَّأُ		نُتَخَبَّأُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феъллар солим феъллар каби тусланади. Масалан,

فَعْلِيَّ \rightarrow يَتَوَصَّلُ феъли تَيَسَّرَ \rightarrow يَتَيَسَّرُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَوَصَّلُ	يَتَوَصَّلَانِ	يَتَوَصَّلُونَ	يَتَيَسَّرُ	يَتَيَسَّرَانِ	يَتَيَسَّرُونَ
	мн	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَانِ	يَتَوَصَّلَانِ	تَتَيَسَّرُ	تَتَيَسَّرَانِ	يَتَيَسَّرَانِ
II	мз	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَانِ	تَتَوَصَّلُونَ	تَتَيَسَّرُ	تَتَيَسَّرَانِ	تَتَيَسَّرُونَ
	мн	تَتَوَصَّلِينَ	تَتَوَصَّلَانِ	تَتَوَصَّلَانِ	تَتَيَسَّرِينَ	تَتَيَسَّرَانِ	تَتَيَسَّرَانِ
I		أَتَوَصَّلُ		نَتَوَصَّلُ	أَتَيَسَّرُ		نَتَيَسَّرُ

Бу феълларнинг мажҳул нисбати ҳам солим феъллар каби тусланади. Масалан,

فَعْلِيَّ \rightarrow تَوَصَّلَ - تَوَصَّلُ феъли تَيَسَّرَ \rightarrow تَيَسَّرَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَوَصَّلُ	يَتَوَصَّلَانِ	يَتَوَصَّلُونَ	يَتَيَسَّرُ	يَتَيَسَّرَانِ	يَتَيَسَّرُونَ
	мн	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَانِ	يَتَوَصَّلَانِ	تَتَيَسَّرُ	تَتَيَسَّرَانِ	يَتَيَسَّرَانِ
II	мз	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَانِ	تَتَوَصَّلُونَ	تَتَيَسَّرُ	تَتَيَسَّرَانِ	تَتَيَسَّرُونَ
	мн	تَتَوَصَّلِينَ	تَتَوَصَّلَانِ	تَتَوَصَّلَانِ	تَتَيَسَّرِينَ	تَتَيَسَّرَانِ	تَتَيَسَّرَانِ
I		أَتَوَصَّلُ		نَتَوَصَّلُ	أَتَيَسَّرُ		نَتَيَسَّرُ

2. Ажваф феълларнинг тусланишида ҳам солим феъллардан фарқ қиладиган ўзгариш содир бўлмайди. Масалан, **تَقُولَ** → **تَقُولُ** феъли **تَرِيشَ** → **تَرِيشُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَقُولُ	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تَرِيشُ	تَرِيشَانِ	تَرِيشُونَ
	мн	تَقَوْلٌ	تَقَوْلَانِ	تَقَوْلَانِ	تَرِيشٌ	تَرِيشَانِ	تَرِيشُنَ
II	мз	تَتَقَوْلُ	تَتَقُولَانِ	تَتَقُولُونَ	تَتَرِيشُ	تَتَرِيشَانِ	تَتَرِيشُونَ
	мн	تَتَقَوْلِينَ	تَتَقُولَانِ	تَتَقَوْلَانِ	تَتَرِيشِينَ	تَتَرِيشَانِ	تَتَرِيشُنَ
I		أَتَقَوْلُ		نَتَقَوْلُ	أَتَرِيشُ		نَتَرِيشُ

Бу феълларнинг мажхул нисбати умумий қоида асосида тусланади. Масалан,

تَقَوْلَ → **تَقُولُ** феъли **تَرِيشَ** → **تَرِيشُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَقُولُ	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تَرِيشُ	تَرِيشَانِ	تَرِيشُونَ
	мн	تَقَوْلٌ	تَقَوْلَانِ	تَقَوْلَانِ	تَرِيشٌ	تَرِيشَانِ	تَرِيشُنَ
II	мз	تَتَقَوْلُ	تَتَقُولَانِ	تَتَقُولُونَ	تَتَرِيشُ	تَتَرِيشَانِ	تَتَرِيشُونَ
	мн	تَتَقَوْلِينَ	تَتَقُولَانِ	تَتَقَوْلَانِ	تَتَرِيشِينَ	تَتَرِيشَانِ	تَتَرِيشُنَ
I		أَتَقَوْلُ		نَتَقَوْلُ	أَتَرِيشُ		نَتَرِيشُ

3. Ноқис феълларнинг охирида “-айу” товуш бирикмаси мавжуд. Шунинг учун бундай товуш бирикмасига эга бўлган **يَلْقَى** феъли билан бир хил кўшимчага эга бўлади. Масалан,

يَلْقَى → **يَلْقَى** феъли **تَجَلَى** → **تَجَلَى** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَلْقَى	يَلْقَانِ	يَلْقُونَ	تَجَلَى	تَجَلِيَانِ	تَجَلُونَ
	мн	يَلْقَى	يَلْقَانِ	يَلْقَانِ	تَجَلَى	تَجَلِيَانِ	تَجَلِينَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَتَبَّنِي	تَتَبَّنَانِ	تَتَبَّنُونَ	تَتَجَلَّى	تَتَجَلَّيَانِ	تَتَجَلَّوْنَ
	мн	تَتَبَّنِينَ	تَتَبَّنِيَانِ	تَتَبَّنِينَ	تَتَجَلَّيْنَ	تَتَجَلَّيَانِ	تَتَجَلَّيْنَ
I		أَتَبَّنِي		نَتَبَّنِي	أَتَجَلَّى		نَتَجَلَّى

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида фақат феъл олдидаги йа-, та-, на- қўшимчалари йу-, ту-, ну- га ўзгаради. Масалан,

феъли $تَبَّنِي \rightarrow تَبَّنِي$ феъли $تَجَلَّى \rightarrow تَجَلَّى$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَبَّنِي	يَتَبَّنَانِ	يَتَبَّنُونَ	يَتَجَلَّى	يَتَجَلَّيَانِ	يَتَجَلَّوْنَ
	мн	يَتَبَّنِينَ	يَتَبَّنِيَانِ	يَتَبَّنِينَ	يَتَجَلَّيْنَ	يَتَجَلَّيَانِ	يَتَجَلَّيْنَ
II	мз	تَتَبَّنِي	تَتَبَّنَانِ	تَتَبَّنُونَ	تَتَجَلَّى	تَتَجَلَّيَانِ	تَتَجَلَّوْنَ
	мн	تَتَبَّنِينَ	تَتَبَّنِيَانِ	تَتَبَّنِينَ	تَتَجَلَّيْنَ	تَتَجَلَّيَانِ	تَتَجَلَّيْنَ
I		أَتَبَّنِي		نَتَبَّنِي	أَتَجَلَّى		نَتَجَلَّى

§ 86. V БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

Солим феъллар V бобининг шарт майли I ва II боб феъллари шарт майли билан бир хил қўшимчага эгадир:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَفَعَّلُ	يَتَفَعَّلَا	يَتَفَعَّلُوا
	мн	يَتَفَعَّلْنَ	يَتَفَعَّلَا	يَتَفَعَّلْنَ
II	мз	تَتَفَعَّلُ	تَتَفَعَّلَا	تَتَفَعَّلُوا
	мн	تَتَفَعَّلِي	تَتَفَعَّلَا	تَتَفَعَّلْنَ
I		أَتَفَعَّلُ		نَتَفَعَّلُ

Масалан, $تَكَلَّمَ \rightarrow يَتَكَلَّمُ$ гаплашмоқ феъли қуйидагича тусланади:

تَكَلَّمَ -> يَتَكَلَّمُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَكَلَّمُ	يَتَكَلَّمَا	يَتَكَلَّمُوا
	мн	تَتَكَلَّمُ	تَتَكَلَّمَا	يَتَكَلَّمْنَ
II	мз	تَتَكَلَّمُ	تَتَكَلَّمَا	تَتَكَلَّمُوا
	мн	تَتَكَلَّمِي	تَتَكَلَّمَا	تَتَكَلَّمْنَ
I		أَتَكَلَّمُ		نَتَكَلَّمُ

V бобнинг шарт майли I бобнинг шарт майли бажарган вазифаларда ишлатилади. Масалан,

لَمْ تَتَكَلَّمِي - Сен (мн) ҳеч гаплашмадинг.

Нотўғри феъллар шарт майлида қуйидагича тусланади:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَمَدَّدَ -> مَدَّ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَمَدَّدُ	يَتَمَدَّدَا	يَتَمَدَّدُوا
	мн	تَتَمَدَّدُ	تَتَمَدَّدَا	يَتَمَدَّدْنَ
II	мз	تَتَمَدَّدُ	تَتَمَدَّدَا	تَتَمَدَّدُوا
	мн	تَتَمَدَّدِي	تَتَمَدَّدَا	تَتَمَدَّدْنَ
I		أَتَمَدَّدُ		نَتَمَدَّدُ

II. Ҳамзали феъллар шарт майлида ҳам фақат имлога боғлиқ ўзгаришлар бор. Масалан,

تَأَذَّنَ -> أَذَنَ феъли

تَسَاءَلَ -> سَأَلَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَأَذَّنُ	يَتَأَذَّنَا	يَتَأَذَّنُوا	يَتَسَاءَلُ	يَتَسَاءَلَا	يَتَسَاءَلُوا
	мн	تَتَأَذَّنُ	تَتَأَذَّنَا	يَتَأَذَّنُ	تَتَسَاءَلُ	تَتَسَاءَلَا	يَتَسَاءَلْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَتَأَدُّنَ	تَتَأَدُّنَا	تَتَأَدُّنَا	تَتَسَّأَلُ	تَتَسَّأَلَا	تَتَسَّأَلُوا
	мн	تَتَأَدُّنِي	تَتَأَدُّنَا	تَتَأَدُّنُ	تَتَسَّأَلِي	تَتَسَّأَلَا	تَتَسَّأَلْنَ
I		أَتَأَدُّنُ		نَتَأَدُّنُ	أَتَسَّأَلُ		نَتَسَّأَلُ

ХАЪ ФЕЪЛИ \rightarrow ТЕТХЪА

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَخَبُّوْنَ	يَتَخَبُّوْنَ	يَتَخَبُّوْا
	мн	يَتَخَبُّوْنَ	يَتَخَبُّوْنَ	يَتَخَبُّوْنَ
II	мз	تَتَخَبُّوْنَ	تَتَخَبُّوْنَ	تَتَخَبُّوْا
	мн	تَتَخَبُّونِي	تَتَخَبُّوْنَ	تَتَخَبُّوْنَ
I		أَتَخَبُّوْنَ		نَتَخَبُّوْنَ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

ХУСЛ ФЕЪЛИ \rightarrow ТУВУСЛ ХУСР ФЕЪЛИ \rightarrow ТУСУР

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَوَصَّلُ	يَتَوَصَّلَا	يَتَوَصَّلُوا	يَتَبَسَّرُ	يَتَبَسَّرَا	يَتَبَسَّرُوا
	мн	يَتَوَصَّلُ	يَتَوَصَّلَا	يَتَوَصَّلُنَ	يَتَبَسَّرُ	يَتَبَسَّرَا	يَتَبَسَّرْنَ
II	мз	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَا	تَتَوَصَّلُوا	تَتَبَسَّرُ	تَتَبَسَّرَا	تَتَبَسَّرُوا
	мн	تَتَوَصَّلِي	تَتَوَصَّلَا	تَتَوَصَّلُنَ	تَتَبَسَّرِي	تَتَبَسَّرَا	تَتَبَسَّرْنَ
I		أَتَوَصَّلُ		نَتَوَصَّلُ	أَتَبَسَّرُ		نَتَبَسَّرُ

2. Ажваф феълларнинг шарт майли ҳам солим феълларники каби шаклга эга. Масалан,

ХУЛ ФЕЪЛИ \rightarrow ТУУЛ ХУШ ФЕЪЛИ \rightarrow ТУУШ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَقَوْلُ	يَتَقَوْلَا	يَتَقَوْلُوا	يَتَرِشُ	يَتَرِشَا	يَتَرِشُوا
	мн	يَتَقَوْلُ	يَتَقَوْلَا	يَتَقَوْلُنَ	يَتَرِشُ	يَتَرِشَا	يَتَرِشْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَقُولُ	تَقُولَا	تَقُولُوا	تَقْرِيشُ	تَقْرِيشَا	تَقْرِيشُوا
	мн	تَقُولِي	تَقُولَا	تَقُولِنَ	تَقْرِيشِي	تَقْرِيشَا	تَقْرِيشِنَ
I		أَقُولُ		نَقُولُ	أَقْرِيشُ		نَقْرِيشُ

3. Ноқис феълларнинг шарт майлида охиридаги чўзиқ унлилар қисқага ўзгаради. Бошқача айтганда, **لَقِي** – **يَلْقِي** феълининг шарт майли қандай тугаса, бу феъллар ҳам шундай қўшимча билан тугайди:

феъли **تَجَلَّى** → **جَلَا** феъли **تَبَيَّنَ** → **بَيَّنَى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَجَلَّى	يَتَجَلَّىيَا	يَتَجَلَّىوُا	يَتَجَلَّى	يَتَجَلَّىيَا	يَتَجَلَّىوُا
	мн	يَتَجَلَّىي	يَتَجَلَّىيَا	يَتَجَلَّىيِنَ	يَتَجَلَّى	يَتَجَلَّىيَا	يَتَجَلَّىيِنَ
II	мз	تَتَبَّنُ	تَتَبَّنِيَا	تَتَبَّنُوا	تَتَجَلَّى	تَتَجَلَّىيَا	تَتَجَلَّىوُا
	мн	تَتَبَّنِي	تَتَبَّنِيَا	تَتَبَّنِيِنَ	تَتَجَلَّى	تَتَجَلَّىيَا	تَتَجَلَّىيِنَ
I		أَتَبَّنُ		نَتَبَّنُ	أَتَجَلَّى		نَتَجَلَّى

§ 87. V БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

تَفَعَّلُ → **تَتَفَعَّلُ** → **تَتَفَعَّلُوا**.

Масалан, **تَكَلَّمَ** – гаплашмоқ → **تَكَلَّمْ** – гаплаш (мз).

Буйруқ майли шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَفَعَّلْ	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلُوا
мн	تَفَعَّلِي	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلِنَ

Масалан, **تَعَلَّمُوا** – ўрганинглар (мз)

تَعَلَّى – ўрган (мн) ва ҳ.к.

Нотўғри феъллардан буйруқ майли қуйидагича ҳосил бўлади:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَمَدَّدَ – **مَدَّ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَمَدَّدَ	تَمَدَّدَا	تَمَدَّدُوا
	мн	تَمَدَّدِي	تَمَدَّدَا	تَمَدَّدُنْ

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَأَذَّنَ → **أَذَنَ** феъли

تَسَأَّلَ → **سَأَلَ** феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَأَذَّنَ	تَأَذَّنَا	تَأَذَّنُوا	تَسَأَّلَ	تَسَأَّلَا	تَسَأَّلُوا
мн	تَأَذَّنِي	تَأَذَّنَا	تَأَذَّنُنْ	تَسَأَّلِي	تَسَأَّلَا	تَسَأَّلُنْ

تَخَبَّأَ → **خَبَأَ** феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَخَبَّأَ	تَخَبَّأَا	تَخَبَّأُوا
мн	تَخَبَّأِي	تَخَبَّأَا	تَخَبَّأُنْ

III. Заиф феъллар:

I. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَوَصَّلَ → **وَصَلَ** феъли

تَيَسَّرَ → **يَسَرَ** феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَوَصَّلَ	تَوَصَّلَا	تَوَصَّلُوا	تَيَسَّرَ	تَيَسَّرَا	تَيَسَّرُوا
мн	تَوَصَّلِي	تَوَصَّلَا	تَوَصَّلُنْ	تَيَسَّرِي	تَيَسَّرَا	تَيَسَّرُنْ

2. Ажваф феъллар буйруқ майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَالَ -> تَقَوْلَ феъли تَرِشَ -> رَاشَ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَقَوْلُ	تَقَوْلَا	تَقُولُوا	تَرِشُ	تَرِشَا	تَرِشُوا
мн	تَقُولِي	تَقَوْلَا	تَقُولِنَ	تَرِشِي	تَرِشَا	تَرِشِنَ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майли учинчи ўзак ундошнинг тушиб қолиши билан ҳосил бўлади. Масалан,

بَنَى -> تَبْنَى феъли جَلَى -> تَجَلَى феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَبْنُ	تَبْنِيَا	تَبْنُوا	تَجَلُ	تَجَلِيَا	تَجَلُوا
мн	تَبْنِي	تَبْنِيَا	تَبْنِيْنَ	تَجَلِي	تَجَلِيَا	تَجَلِيْنَ

§ 88. V БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

V боб солим феълларининг истак майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَفَعَّلُ	يَتَفَعَّلَا	يَتَفَعَّلُوا
	мн	تَتَفَعَّلُ	تَتَفَعَّلَا	يَتَفَعَّلَنَ
II	мз	تَتَفَعَّلُ	تَتَفَعَّلَا	تَتَفَعَّلُوا
	мн	تَتَفَعَّلِي	تَتَفَعَّلَا	تَتَفَعَّلَنَ
I		أَتَفَعَّلُ		نَتَفَعَّلُ

Масалан, كَلِمَ -> تَكَلَّمَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَكَلَّمُ	يَتَكَلَّمَا	يَتَكَلَّمُوا
	мн	تَتَكَلَّمُ	تَتَكَلَّمَا	يَتَكَلَّمَنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَتَكَلَّمُ	تَتَكَلَّمَا	تَتَكَلَّمُوا
	мн	تَتَكَلَّمِي	تَتَكَلَّمَا	تَتَكَلَّمْنَ
I		أَتَكَلَّمُ		نَتَكَلَّمُ

V боб истак майли юқоридаги бобларнинг истак майли ишлатилган ўринларда ишлатилади. Масалан,

يَنْبَغِي لَهُمْ أَنْ يَتَكَلَّمُوا بِالْعَرَبِيَّةِ – Улар (мз) арабча гаплашишлари лозим.

Нотўғри феълларнинг истак майли қуйидагича ҳосил бўлади:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَمَدَّدٌ → مَدٌّ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَمَدَّدُ	يَتَمَدَّدَا	يَتَمَدَّدُوا
	мн	تَتَمَدَّدُ	تَتَمَدَّدَا	يَتَمَدَّدْنَ
II	мз	تَتَمَدَّدُ	تَتَمَدَّدَا	تَتَمَدَّدُوا
	мн	تَتَمَدَّدِي	تَتَمَدَّدَا	تَتَمَدَّدْنَ
I		أَتَمَدَّدُ		نَتَمَدَّدُ

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَسَأَلُ → تَأَدَّنُ феъли سَأَلَ → تَسَأَلُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَأَدَّنُ	يَتَأَدَّنَا	يَتَأَدَّنُوا	يَتَسَأَلُ	يَتَسَأَلَا	يَتَسَأَلُوا
	мн	تَتَأَدَّنُ	تَتَأَدَّنَا	يَتَأَدَّنْنَ	تَتَسَأَلُ	تَتَسَأَلَا	يَتَسَأَلْنَ
II	мз	تَتَأَدَّنُ	تَتَأَدَّنَا	تَتَأَدَّنُوا	تَتَسَأَلُ	تَتَسَأَلَا	تَتَسَأَلُوا
	мн	تَتَأَدَّنِي	تَتَأَدَّنَا	تَتَأَدَّنْنَ	تَتَسَأَلِي	تَتَسَأَلَا	تَتَسَأَلْنَ
I		أَتَأَدَّنُ		نَتَأَدَّنُ	أَتَسَأَلُ		نَتَسَأَلُ

تَخَبَّأَ -> خَبَأَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَخَبَّأُ	يَتَخَبَّأُ	يَتَخَبَّؤُوا
	мн	تَتَخَبَّأُ	تَتَخَبَّأُ	يَتَخَبَّأَنَ
II	мз	تَتَخَبَّأُ	تَتَخَبَّأُ	تَتَخَبَّؤُوا
	мн	تَتَخَبَّئِي	تَتَخَبَّأُ	تَتَخَبَّأَنَ
I		أَتَخَبَّأُ		نَتَخَبَّأُ

III. Заиф феълларнинг истак майли қуйидагича ҳосил бўлади:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَوَصَّلَ -> وَصَلَ феъли تَيَسَّرَ -> يَسَرَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَوَصَّلُ	يَتَوَصَّلَا	يَتَوَصَّلُوا	يَتَيَسَّرُ	يَتَيَسَّرَا	يَتَيَسَّرُوا
	мн	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَا	يَتَوَصَّلَنَ	تَتَيَسَّرُ	تَتَيَسَّرَا	يَتَيَسَّرَنَ
II	мз	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَا	تَتَوَصَّلُوا	تَتَيَسَّرُ	تَتَيَسَّرَا	تَتَيَسَّرُوا
	мн	تَتَوَصَّلِي	تَتَوَصَّلَا	تَتَوَصَّلَنَ	تَتَيَسَّرِي	تَتَيَسَّرَا	تَتَيَسَّرَنَ
I		أَتَوَصَّلُ		نَتَوَصَّلُ	أَتَيَسَّرُ		نَتَيَسَّرُ

2. Ажваф феълларнинг истак майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَقَوَّلَ -> قَالَ феъли تَرَّشَ -> رَأَشَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَقَوَّلُ	يَتَقَوَّلَا	يَتَقَوَّلُوا	يَتَرَّشُ	يَتَرَّشَا	يَتَرَّشُوا
	мн	تَتَقَوَّلُ	تَتَقَوَّلَا	يَتَقَوَّلَنَ	تَتَرَّشُ	تَتَرَّشَا	يَتَرَّشَنَ
II	мз	تَتَقَوَّلُ	تَتَقَوَّلَا	تَتَقَوَّلُوا	تَتَرَّشُ	تَتَرَّشَا	تَتَرَّشُوا
	мн	تَتَقَوَّلِي	تَتَقَوَّلَا	تَتَقَوَّلَنَ	تَتَرَّشِي	تَتَرَّشَا	تَتَرَّشَنَ
I		أَتَقَوَّلُ		نَتَقَوَّلُ	أَتَرَّشُ		نَتَرَّشُ

3. Ноқис феълларнинг истак майли айрим шахсларда ҳозирги-келаси замон шакли билан бир хилдир. Масалан,

феъли **تَبَّنَى** → **بَنَى**

феъли **تَجَلَّى** → **جَلَّى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَبَّنَى	يَتَبَّنَانِ	يَتَبَّنُونَ	يَتَجَلَّى	يَتَجَلَّبَانِ	يَتَجَلَّبُونَ
	мн	تَتَبَّنَى	تَتَبَّنَانِ	تَتَبَّنِينَ	تَتَجَلَّى	تَتَجَلَّبَانِ	تَتَجَلَّبُونَ
II	мз	تَتَبَّنَى	تَتَبَّنَانِ	تَتَبَّنُونَ	تَتَجَلَّى	تَتَجَلَّبَانِ	تَتَجَلَّبُونَ
	мн	تَتَبَّنَى	تَتَبَّنَانِ	تَتَبَّنِينَ	تَتَجَلَّى	تَتَجَلَّبَانِ	تَتَجَلَّبُونَ
I		أَتَبَّنَى		تَتَبَّنَى	أَتَجَلَّى		تَتَجَلَّى

§ 89. V БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

V боб солим феълларининг масдари **تَفَعَّلَ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

تَكَلَّمَ — гаплашмоқ → **تَكَلَّمَ** — гаплашиш,

تَخَرَّجَ — тугатмоқ (ўқ.юртини) → **تَخَرَّجَ** — тугатиш.

Нотўғри феълларнинг масдари:

I. Иккиланган феълларнинг масдари солим феълларники билан бир хил вазнда ҳосил бўлади. Масалан,

تَمَدَّدَ — чўзилмоқ → **تَمَدَّدَ** — чўзилиш,

تَحَرَّرَ — озод бўлмоқ → **تَحَرَّرَ** — озод бўлиш.

II. Ҳамзали феълларнинг масдари ҳам солим феълларники каби ҳосил бўлади. Масалан,

تَأَذَّنَ — хабар бермоқ → **تَأَذَّنَ** — хабар бериш.

تَسَاءَلَ — тиланмоқ → **تَسَاءَلَ** — тиланиш

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг масдари солим феълларники каби ҳосил бўлади. Масалан,

تَوَصَّلَ — етиб олмоқ → تَوَصَّلُ — етиб олиш,

تَيْسَرَ — муяссар бўлмоқ → تَيْسَرُ — муяссар бўлиш.

2. Ажваф феълларнинг масдари ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَقَوَّلَ — миш-миш тарқатмоқ → تَقَوَّلُ — миш-миш тарқатиш,

تَرَيْشَ — бойимоқ → تَرَيْشُ — бойиш.

3. Ноқис феълларнинг масдарида учинчи ўзак ундош тушиб қолади. Масалан,

تَبَّيَّ — ўғил → تَبَّيَّنَ (аниқ ҳолатда — اَلتَّبَيَّنَى)

асраб олмоқ

ўғил асраб олиш,

تَجَلَّى — очилмоқ → تَجَلَّى (аниқ ҳолатда — اَلتَّجَلَّى)

фош бўлмоқ

очилиш, фош бўлиш.

§ 90. V БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

Солим феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши **مُتَفَعِّلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

تَكَلَّمَ — гаплашмоқ → تَكَلَّمَ — مُتَكَلَّمٌ — гаплашувчи,

تَخَرَّجَ — тугатмоқ → تَخَرَّجَ — مُتَخَرِّجٌ — битирувчи.

Солим феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши **مُتَفَعِّلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

تَكَلَّمَ — гаплашмоқ → تَكَلَّمَ — مُتَكَلَّمٌ — гаплашилган (мавзу),

تَخَرَّجَ — тугатмоқ → تَخَرَّجَ — مُتَخَرِّجٌ — битирилган (ўқув юрти).

Нотўғри феълларнинг сифатдошлари:

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феълларники кабидир. Масалан,

تَمَدَّدٌ - чўзилмоқ → مُتَمَدِّدٌ - مُتَمَدِّدَةٌ - чўзилувчи,

تَحَرَّرَ - озод бўлмоқ → مُتَحَرِّرٌ - مُتَحَرِّرَةٌ - озод бўлувчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَمَدَّدٌ - чўзилмоқ → مُتَمَدِّدٌ - مُتَمَدِّدَةٌ - чўзилган (жой),

تَحَرَّرَ - озод бўлмоқ → مُتَحَرِّرٌ - مُتَحَرِّرَةٌ - озод бўлинган,

II. Ҳамзали феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феъллардан фарқ қилмайди:

تَأَذَّنَ - хабар бермоқ → مُتَأَذِّنٌ - مُتَأَذِّنَةٌ - хабар берувчи,

تَسَاءَلَ - тиланмоқ → مُتَسَائِلٌ - مُتَسَائِلَةٌ - тиланчи,

تَخَبَّأَ - беркинмоқ → مُتَخَبِّئٌ - مُتَخَبِّئَةٌ - беркинувчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам солим феълларники кабидир. Масалан,

تَأَذَّنَ - хабар бермоқ → مُتَأَذِّنٌ - مُتَأَذِّنَةٌ - хабар берилган,

تَسَاءَلَ - тиланмоқ → مُتَسَائِلٌ - مُتَسَائِلَةٌ - тиланилган (нарс),

تَخَبَّأَ - беркинмоқ → مُتَخَبِّئٌ - مُتَخَبِّئَةٌ - беркитилган,

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феълларники кабидир. Масалан,

تَوَصَّلَ - етиб олмоқ → مُتَوَصِّلٌ - مُتَوَصِّلَةٌ - етиб олувчи,

تَيْسَّرَ - муяссар бўлмоқ → مُتَيْسِّرٌ - مُتَيْسِّرَةٌ - муяссар бўлган,

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَوَصَّلَ - етиб олмоқ → مُتَوَصَّلٌ - етиб олинган,

تَبَسَّرَ - муяссар бўлмоқ → مُتَبَسِّرٌ - муяссар бўлинган,

2. Ажваф феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши умумий вазн асосида ҳосил бўлади:

تَقَوَّلَ - миш-миш тарқатмоқ → مُتَقَوِّلٌ - миш-миш тарқатувчи,

تَرَّشَ - бойимоқ → مُتَرِّشٌ - боювчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам умумий қоида асосида ҳосил бўлади. Масалан,

تَقَوَّلَ - миш-миш тарқатмоқ → مُتَقَوِّلٌ - миш-миш қилинган,

تَرَّشَ - бойимоқ → مُتَرِّشٌ - бойилган,

3. Ноқис феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдошида масдари каби учинчи ўзак ундош тушиб қолади. Масалан,

تَبَّنَى - ўғил асраб олмоқ → مُتَبَّنٍ (аниқ ҳол. -
(الْمُتَبَّنِي) - ўғил асраб олувчи,

تَجَلَّى - очилмоқ, фош бўлмоқ → مُتَجَلِّ (аниқ ҳол. -
(الْمُتَجَلِّي) - очилувчи, фош бўлувчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши учинчи ўзак ундоши ўрнига ўқилмайдиган алиф мақсурани қўйиш билан ҳосил қилинади. Масалан,

تَبَّنَى - ўғил асраб олмоқ → مُتَبَّنِي (аниқ ҳол. -
(الْمُتَبَّنِي) - ўғил қилиб асраб олинган,

تَجَلَّى - очилмоқ, фош бўлмоқ → مُتَجَلِّي (аниқ ҳол. -
(الْمُتَجَلِّي) - очилган, фош этилган.

Эслатма. V боб феъли кўпинча ўзлик-мажҳул маъноларда бўлганлиги сабабли, унинг мажҳул нисбат сифатдоши амалда ишлатилмайди.

§ 91. СИФАТ ДАРАЖАЛАРИ

Сифатлар уч хил даражага эга: оддий даража, қиёсий даража ва орттирма даража.

Юқорида зикр этилган сифатларнинг барчаси оддий даража сифатларидир.

Қиёсий даража сифатлари аниқланмишнинг сони ва жинсидан қатъи назар **أَفْعَلٌ مِنْ** вазнида ясалади. Бунда белги қайси предметнинг белгисига қиёсланаётган бўлса, ўша сўз **مِنْ** предлогидан кейин келади. Масалан,

الْكِتَابُ أَكْبَرُ مِنَ الْمَجَلَّةِ – Китоб журналдан каттароқ.

الْكِتَابَةُ أَنْفَعُ مِنَ الْقِرَاءَةِ – Ёзиш ўқишдан фойдалироқ.

أُخْتِي أَصْفَرُ مِنِّي – Синглим мендан кичикроқ.

Агар бир предметнинг турли вақтдаги белгиси ўзаро қиёсланса, шу предмет номи икки марта такрорланмасдан, ўрнига унга сон ва жинсда мос бўлган бирикма олмош ишлатилади. Масалан,

مَدِينَتُنَا فِي هَذِهِ السَّنَةِ أَجْمَلُ مِنْهَا فِي السَّنَةِ الْمَاضِيَةِ

– Шаҳримиз бу йил ўтган йилгидан чиройлироқ.

Агар **مِنْ** предлогидан кейин бевосита феъл келса, предлогдан кейин **مَا** юкламаси орттирилади – **مِمَّا**. Масалан,

الطَّقْسُ الْيَوْمَ أَحْرَمُ مِمَّا كَانَ أَمْسٍ – Об-ҳаво бугун кечагидан иссиқроқ.

Орттирма даража сифати ҳам оддий даражадаги сифатни **أَفْعَلٌ** вазнига солиш билан ҳосил қилинади. Лекин у сифатланмишнинг жинси ва сонига мувофиқ равишда ўзгаради:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَفْعَلُ	أَفْعَلَانِ	أَفْعَالٌ
мн	فَعْلَى	فَعْلَانِ	فَعْلَاتُ

Орттирма даража сифати сифатланмиш билан қуйидаги усулларда бирикади:

1. Орттирма даражадаги сифат мослашган аниқловчи каби сифатланмишдан кейин келади. Масалан,

أَفْعَلُ الْطَالِبِ الْأَحْسَنُ – Энг яхши студент, أَلطَالِبَةُ الْحُسْنَى –

Энг яхши студент қиз

أَلطَالِبَانِ الْأَحْسَنَانِ – Энг яхши 2 студент,

أَلطَالِبَاتِ الْحُسْنَيَانِ – Энг яхши 2 студентка.

أَلطَالِبُ الْأَحْسَنُ – Энг яхши студентлар,

أَلطَالِبَاتُ الْحُسْنَيَاتِ – Энг яхши студенткалар.

2. Сифат билан сифатланмиш изофа шаклини олади ва бунда орттирма даражадаги сифат музоф ўрнида келади ва ҳар икки жинсда ўзгармай, أَفْعَلُ шаклини олади. Сифатланмиш эса кўпликда аниқ ҳолатда музоф илайҳи бўлиб келади. Масалан,

أَحْسَنُ الطَّلَابِ – Студентларнинг энг яхшиси,

أَحْسَنُ الطَّلِبَاتِ – Студент қизларнинг энг яхшиси.

3. Сифатланмиш билан изофа шаклида мослашади. Бунда сифат музоф бўлиб, сифатланмиш эса бирликда ноаниқ ҳолатда музоф илайҳи бўлиб келади. Масалан,

أَحْسَنُ طَالِبٍ – Энг яхши студент,

أَحْسَنُ طَالِبَةٍ – Энг яхши студент қиз.

أَفْعَلٌ – أَفْعَالٌ шаклидаги сифатлардан, белгини билди-

рувчи сифатдошлардан ва нисбий сифатлардан қиёсий ва

орттирма даража синтактик йўл билан яъни **أَشَدُّ**, **أَكْثَرُ**, **أَقْلُ** каби сўзлар ва ундан кейин солиштириладиган белги шу ўзакдан ҳосил бўлган тушум келишигидаги ноаниқ ҳолатда турган масдар ёрдамида ҳосил қилинади. Масалан,

هَذِهِ الْوَرْدَةُ أَشَدُّ حُمْرَةً مِنْ تِلْكَ – Бу атиргул нариғисидан қизилроқ.

أَخِي أَقْلٌ أَجْتِهَادًا مِنْ صَدِيقِهِ – Укам ўртоғидан кўра камроқ тиришқоқдир.

خَيْرٌ – яхши, **شَرٌّ** – ёмон сифатларидан қиёсий ва орттирма даража сифати **أَفْعَلٌ** вазнида эмас, шу сифатларнинг ўзидан ҳосил бўлади. Масалан,

الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ – Намоз уйқудан яхшироқдир.

شَرُّ الْبِلَادِ مَكَانٌ لَا صَدِيقَ بِهِ – Юртларнинг энг ёмони дўст йўқ бўлган юрtdир.

§ 92. IV БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларнинг IV боби I боб феълидан ҳосил бўлиб, ўтган замон вазни **أَفْعَلٌ** дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْعَلٌ	أَفْعَلَا	أَفْعَلُوا
	мн	أَفْعَلْتُمْ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُمْ
II	мз	أَفْعَلْتُمْ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُمْ
	мн	أَفْعَلْتُمْ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُمْ
I		أَفْعَلْتُمْ		أَفْعَلْتُمْ

Масалан, **خَرَجَ** → **أَخْرَجَ** чиқармоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَخْرَجَ	أَخْرَجَا	أَخْرَجُوا
	мн	أَخْرَجَتْ	أَخْرَجْتَا	أَخْرَجْنَ
II	мз	أَخْرَجْتَهُ	أَخْرَجْتُمَا	أَخْرَجْتُمُ
	мн	أَخْرَجْتَهُنَّ	أَخْرَجْتُمَا	أَخْرَجْتُنَّ
I		أَخْرَجْتُ		أَخْرَجْنَا

أَخْرَجْتُنَّ — Сизлар (мн) чиқардингизлар,

أَسْقَطْنَا — Биз туширдик.

Бу бобда ҳам ўтган замоннинг инкор формаси **مَا** юкламаси ёрдамида ҳосил бўлади.

Солим феълларнинг ўтган замон мажхул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْعَلُ	أَفْعَلَا	أَفْعَلُوا
	мн	أَفْعَلْتُ	أَفْعَلْتَا	أَفْعَلْنَ
II	мз	أَفْعَلْتَهُ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُمُ
	мн	أَفْعَلْتَهُنَّ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُنَّ
I		أَفْعَلْتُ		أَفْعَلْنَا

Масалан, **أَسْقَطَتِ الطَّائِرَةُ** — Самолёт уриб туширилди.

IV боб солим феълларининг ҳозирги-келаси замони қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْعَلُ	يُفْعَلَانِ	يُفْعَلُونَ
	мн	تُفْعَلُ	تُفْعَلَانِ	يُفْعَلْنَ
II	мз	تُفْعَلُ	تُفْعَلَانِ	تُفْعَلُونَ
	мн	تُفْعَلِينَ	تُفْعَلَانِ	تُفْعَلْنَ
I		أَفْعَلُ		نُفْعَلُ

Масалан, سَقَطَ → أَسْقَطُ туширмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُسْقِطُ	يُسْقِطَانِ	يُسْقِطُونَ
	мн	تُسْقِطُ	تُسْقِطَانِ	يُسْقِطْنَ
II	мз	تُسْقِطُ	تُسْقِطَانِ	تُسْقِطُونَ
	мн	تُسْقِطِينَ	تُسْقِطَانِ	تُسْقِطْنَ
I		أَسْقِطُ		نُسْقِطُ

غَدًا سَنَسْقِطُ الطَّائِرَةَ بِالْكَارُوحِ – Эртага ракета билан самолётни уриб туширамыз.

IV боб ҳозирги-келаси замон феълининг инкори феъл олдига لَا юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

IV боб солим феълининг мажҳул нисбати ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلُ	يُفَعِّلَانِ	يُفَعِّلُونَ
	мн	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَانِ	يُفَعِّلْنَ
II	мз	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلُونَ
	мн	تُفَعِّلِينَ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلْنَ
I		أَفَعِّلُ		نُفَعِّلُ

Масалан, تُسْقِطُ الطَّائِرَاتُ كَثِيرًا فِي الْمَعَارِكِ –

Жангларда самолётлар кўплаб уриб туширилади.

Кўриниб туриптики, I боб феъли мажҳул нисбати билан IV боб феъли мажҳул нисбати ҳозирги-келаси замонда бир хил шаклга эга. Буларнинг қайси боб эканлигини контекстангина билиб олиш мумкин.

IV боб феъли қуйидаги маъноларни билдиради:

1. I бобдаги ўтимсиз феъл IV бобда ўтимли феълга айланади:

خَرَجَ - чиқмоқ → أَخْرَجَ - чиқармоқ,

رَجَعَ - қайтмоқ → أَرْجَعُ - қайтармоқ,

سَقَطَ - тушмоқ → أَسْقَطَ - туширмоқ.

2. I бобда ўтимли бўлган феълларнинг IV бобда орттирма нисбати ҳосил бўлади. Масалан,

شَرِبَ - ичмоқ → أَشْرَبَ - ичирмоқ,

لَبَسَ - киймоқ → أَلْبَسَ - кийдирмоқ,

لَعِبَ - ўйнамоқ → أَلْعَبَ - ўйнатмоқ.

3. Уч ундошли ўзакдан ташкил топган географик номлардан шу ўзак ёрдамида ҳосил бўлган IV боб феъли шу географик ном томонга йўл олиш маъносини билдиради. Масалан,

مِصْرُ - Миср → أَمِصَّرَ - Мисрга жўнамоқ,

الْعِرَاقُ - Ироқ → أَعْرَقَ - Ироққа бормоқ,

بَحْرٌ - денгиз → أَبْحَرَ - денгизга йўл олмоқ.

4. Айрим IV боб феълининг семантик ўзгаришлари жуда узоқ тарихга бориб тақалади ва уларнинг маъносини фақат луғат орқали аниқлаш мумкин. Масалан,

قَسَمَ - қисмга бўлмоқ → أَقْسَمَ - қасам ичмоқ,

ضَرَبَ - урмоқ → أَضْرَبَ - иш ташламоқ.

§ 93. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР IV БОБИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замонида қуйидаги товуш ўзгариши содир бўлади:

I боб — мадада → мадда → IV боб — 'амдада → 'амадда. **مَدَّ** → **أَمَدَّ** таъминламоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمَدَّ	أَمَدَّا	أَمَدُّوا
	мн	أَمَدَّتْ	أَمَدَّتَا	أَمَدَّتْنَ
II	мз	أَمَدَّدَتْ	أَمَدَّدْتَمَا	أَمَدَّدْتُمْ
	мн	أَمَدَّدَتْ	أَمَدَّدْتَمَا	أَمَدَّدْتُنَّ
I		أَمَدَّدَتْ		أَمَدَّدْنَا

Иккиланган феълларнинг мажхул нисбатида ҳам қуйидаги товуш ўзгариши содир бўлади: I боб — мудда → мудда → IV боб — 'умдада → 'умидда. **مَدَّ** → **أَمَدَّ** таъминланмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمَدَّ	أَمَدَّا	أَمَدُّوا
	мн	أَمَدَّتْ	أَمَدَّتَا	أَمَدَّتْنَ
II	мз	أَمَدَّدَتْ	أَمَدَّدْتَمَا	أَمَدَّدْتُمْ
	мн	أَمَدَّدَتْ	أَمَدَّدْتَمَا	أَمَدَّدْتُنَّ
I		أَمَدَّدَتْ		أَمَدَّدْنَا

II. Ҳамзали феъллар ичидан биринчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат феълларда биз илгари зикр қилган 'а' → ā товуш ўзгариши юз беради. Иккинчи ва учинчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат бўлган феълларда эса, имлога алоқадор ўзгаришлар бўлади, холос. Масалан,

أَمَّنَ -> أَمَّنَ -> أَمَّنَ - имон келтирмоқ феъли أَتَارَ -> أَتَارَ - қасос олинмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمَّنَ	أَمَّنَا	أَمَّنُوا	أَتَارَ	أَتَارَا	أَتَارُوا
	мн	أَمَّنْتَ	أَمَّنْتَا	أَمَّنُّ	أَتَارْتُ	أَتَارْتَا	أَتَارْتُوا
II	мз	أَمَّنْتَهُ	أَمَّنْتُمَا	أَمَّنْتُمْ	أَتَارْتَهُ	أَتَارْتُمَا	أَتَارْتُمْ
	мн	أَمَّنْتِ	أَمَّنْتُمَا	أَمَّنْتُنْ	أَتَارْتِ	أَتَارْتُمَا	أَتَارْتُنْ
I		أَمَّنْتُ		أَمَّنَّا	أَتَارْتُ		أَتَارْتَا

أَقْرَأَ -> أَقْرَأَ - ўқитмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَقْرَأَ	أَقْرَأَا	أَقْرَأُوا
	мн	أَقْرَأْتَ	أَقْرَأْتَا	أَقْرَأْتُوا
II	мз	أَقْرَأْتَهُ	أَقْرَأْتُمَا	أَقْرَأْتُمْ
	мн	أَقْرَأْتِ	أَقْرَأْتُمَا	أَقْرَأْتُنْ
I		أَقْرَأْتُ		أَقْرَأْنَا

Ҳамзали феълларнинг мажҳул нисбатида ҳам 'у' -> у товуш ўзгариши содир бўлади. Қолган вариантларда ўзгариш юз бермайди:

أَمِنَ -> أَمِنَ - имон келтиришмоқ феъли أَثَرْتُ -> أَثَرْتُ - қасос

олинмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمِنَ	أَمِنَا	أَمِنُوا	أَثَرْتُ	أَثَرْتَا	أَثَرْتُوا
	мн	أَمِنْتَ	أَمِنْتَا	أَمِنُّ	أَثَرْتُ	أَثَرْتَا	أَثَرْتُوا
II	мз	أَمِنْتَهُ	أَمِنْتُمَا	أَمِنْتُمْ	أَثَرْتَهُ	أَثَرْتُمَا	أَثَرْتُمْ
	мн	أَمِنْتِ	أَمِنْتُمَا	أَمِنْتُنْ	أَثَرْتِ	أَثَرْتُمَا	أَثَرْتُنْ
I		أَمِنْتُ		أَمِنْنَا	أَثَرْتُ		أَثَرْتَا

қури -> ақури - ўқитилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَقْرَى	أَقْرَبَا	أَقْرَبُوا
	мн	أَقْرَبْتِ	أَقْرَبْتَا	أَقْرَبْنَ
II	мз	أَقْرَبْتِ	أَقْرَبْتُمَا	أَقْرَبْتُمْ
	мн	أَقْرَبْتِ	أَقْرَبْتُمَا	أَقْرَبْتُنَّ
I		أَقْرَبْتُ		أَقْرَبْنَا

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ўтган замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

орит -> аорит - мерос қолдирмоқ феъли айман -> айман - Яманга

жўнамоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَوْرَثَ	أَوْرَثَا	أَوْرَثُوا	أَيَمَّنَ	أَيَمَّنَا	أَيَمَّنُوا
	мн	أَوْرَثْتِ	أَوْرَثْتَا	أَوْرَثْنَ	أَيَمَّنَتْ	أَيَمَّنْتَا	أَيَمَّنْنَ
II	мз	أَوْرَثْتِ	أَوْرَثْتُمَا	أَوْرَثْتُمْ	أَيَمَّنَتْ	أَيَمَّنْتُمَا	أَيَمَّنْتُمْ
	мн	أَوْرَثْتِ	أَوْرَثْتُمَا	أَوْرَثْتُنَّ	أَيَمَّنَتْ	أَيَمَّنْتُمَا	أَيَمَّنْتُنَّ
I		أَوْرَثْتُ		أَوْرَثْنَا	أَيَمَّنْتُ		أَيَمَّنْنَا

Солимсифат феълларнинг мажхул нисбатига сўз бошидаги 'ув -> 'у товуш ўзгаришини ҳисобга олмаганда, солим феълларнинг тусланишидан фарқ қилмайди. Масалан,

орит -> аорит - мерос қолдирилмоқ феъли айман -> айман - Яманга

жўналмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَوْرَثَ	أَوْرَثَا	أَوْرَثُوا	أَيَمَّنَ	أَيَمَّنَا	أَيَمَّنُوا
	мн	أَوْرَثْتِ	أَوْرَثْتَا	أَوْرَثْنَ	أَيَمَّنَتْ	أَيَمَّنْتَا	أَيَمَّنْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	أورثت	أورثتما	أورثتم	أيمنت	أيمنتما	أيمنتم
	мн	أورثت	أورثتما	أورثتن	أيمنت	أيمنتما	أيمنتن
I		أورثت		أورثنا	أيمنت		أيمنا

2. Ажваф феълларнинг ўтган замони айрим шахсларида I бобдаги каби чўзиқ унлининг қисқариши содир бўлади. Масалан,

– أطارَ → طارَ (ط ي ر) – эритмоқ феъли – أذابَ → ذابَ (ذ و ب)
учирмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أذابَ	أذابا	أذابوا	أطارَ	أطارا	أطاروا
	мн	أذابت	أذابتا	أذبن	أطارت	أطارتا	أطرن
II	мз	أذبت	أذبتما	أذبتم	أطرت	أطرتما	أطرتم
	мн	أذبت	أذبتما	أذبتن	أطرت	أطرتما	أطرتن
I		أذبت		أذبتنا	أطرت		أطرتنا

Ажваф феълларнинг мажхул нисбати қуйидагича тусланади. Масалан,

– أظيرَ → ظيرَ – учирилмоқ феъли – أذيبَ → ذيبَ – эритилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أذيبَ	أذيبا	أذيبوا	أظيرَ	أظيرا	أظيروا
	мн	أذيبت	أذيبتا	أذبن	أظيرت	أظيرتا	أظرن
II	мз	أذبت	أذبتما	أذبتم	أظرت	أظرتما	أظرتم
	мн	أذبت	أذبتما	أذبتن	أظرت	أظرتما	أظرتن
I		أذبت		أذبتنا	أظرت		أظرتنا

3. Ноқис феълларнинг ўтган замонида агар учинчи ўзак ундош و дан иборат бўлса, у ى га ўзгариб кетади ва I бобдаги بگى феъли билан бир хил қўшимчалар ёрдамида тусланади. Масалан,

أَسْقَى -> سَقَى (س ق ي) - фатво бермоқ (ف ت و) -> فَتَى

- сугормоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَسْقَى	أَسْقَى	أَسْقُوا	أَسْقَى	أَسْقَى	أَسْقُوا
	мн	أَسْقَى	أَسْقَى	أَسْقَى	أَسْقَى	أَسْقَى	أَسْقَى
II	мз	أَسْقَى	أَسْقَى	أَسْقَى	أَسْقَى	أَسْقَى	أَسْقَى
	мн	أَسْقَى	أَسْقَى	أَسْقَى	أَسْقَى	أَسْقَى	أَسْقَى
I		أَسْقَى		أَسْقَى	أَسْقَى		أَسْقَى

Ноқис феълларнинг мажҳул нисбати -ийа қўшимчаси билан тугагани боис, шу қўшимча билан тугайдиган I бобдаги لَقَى - феъли каби тусланади. Масалан,

أَسْقَى -> سَقَى - фатво берилмоқ феъли
 فَتَى -> فَتَى - сугорилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَسْقَى	أَسْقَى	أَسْقُوا	أَسْقَى	أَسْقَى	أَسْقُوا
	мн	أَسْقَى	أَسْقَى	أَسْقَى	أَسْقَى	أَسْقَى	أَسْقَى
II	мз	أَسْقَى	أَسْقَى	أَسْقَى	أَسْقَى	أَسْقَى	أَسْقَى
	мн	أَسْقَى	أَسْقَى	أَسْقَى	أَسْقَى	أَسْقَى	أَسْقَى
I		أَسْقَى		أَسْقَى	أَسْقَى		أَسْقَى

§ 94. IV БОБ НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРИНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМЌНИ

I. Иккиланган феъллар ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади: أَمَدٌ -> يُمَدُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُمَدُ	يُمَدَان	يُمَدُونَ
	мн	يُمَدُ	يُمَدَان	يُمَدُونَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تُمدُّ	تُمدَّان	تُمدُّونَ
	мн	تُمدِّينَ	تُمدَّان	تُمدِّدْنَ
I		أمدُّ		نُمدُّ

Бундай феълларнинг мажхул нисбати қуйидагича тусланади:

медъ -> مدُّ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُمدُّ	يُمدَّان	يُمدُّونَ
	мн	يُمدِّونَ	يُمدَّان	يُمدِّدْنَ
II	мз	تُمدُّ	تُمدَّان	تُمدُّونَ
	мн	تُمدِّينَ	تُمدَّان	تُمدِّدْنَ
I		أمدُّ		نُمدُّ

II. Ҳамзали феълларда ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлардан бошқа ўзгариш содир бўлмайди. Масалан,

юмн -> آمنَ феъли

юшр -> أثارَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يؤمنُ	يؤمنان	يؤمنونَ	يُشترُ	يُشتران	يُشترُونَ
	мн	تؤمنُ	تؤمنان	يؤمنُ	تُشترُ	تُشتران	يُشترنَ
II	мз	تؤمنُ	تؤمنان	تؤمنونَ	تُشترُ	تُشتران	تُشترُونَ
	мн	تؤمنينَ	تؤمنان	تؤمنُ	يُشترينَ	تُشتران	تُشترنَ
I		أومنُ		تؤمنُ	أُشترُ		نُشترُ

أَقْرَأُ -> يُقْرِئُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقْرِئُ	يُقْرَتَانِ	يُقْرَتُونَ
	мн	تُقْرِئُ	تُقْرَتَانِ	يُقْرَتُونَ
II	мз	تُقْرِئُ	تُقْرَتَانِ	تُقْرَتُونَ
	мн	تُقْرِئِينَ	تُقْرَتَانِ	تُقْرَتُونَ
I		أَقْرِئُ		تُقْرِئُ

Ҳамзали феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

يُؤْمِنُ -> أَمِنَ феъли

يُنَارُ -> أَثَرُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤْمِنُ	يُؤْمِنَانِ	يُؤْمِنُونَ	يُنَارُ	يُنَارَانِ	يُنَارُونَ
	мн	تُؤْمِنُ	تُؤْمِنَانِ	يُؤْمِنُونَ	تُنَارُ	تُنَارَانِ	يُنَارُونَ
II	мз	تُؤْمِنُ	تُؤْمِنَانِ	تُؤْمِنُونَ	تُنَارُ	تُنَارَانِ	تُنَارُونَ
	мн	تُؤْمِنِينَ	تُؤْمِنَانِ	تُؤْمِنُونَ	يُنَارِينَ	تُنَارَانِ	تُنَارُونَ
I		أُؤْمِنُ		تُؤْمِنُ	أُنَارُ		تُنَارُ

يُقْرَأُ -> أُقْرِئُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقْرَأُ	يُقْرَأَانِ	يُقْرَأُونَ
	мн	تُقْرَأُ	تُقْرَأَانِ	يُقْرَأُونَ
II	мз	تُقْرَأُ	تُقْرَأَانِ	تُقْرَأُونَ
	мн	تُقْرَأِينَ	تُقْرَأَانِ	تُقْرَأُونَ
I		أَقْرَأُ		تُقْرَأُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

بُورْتُ -> أَوْرَثَ феъли

يُيْمِنُ -> أَيَمَنَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بُورْتُ	بُورَثَان	بُورَثُون	يُيْمِنُ	يُيْمِنَان	يُيْمِنُونَ
	мн	تُورَثُ	تُورَثَان	يُورَثُن	تُيْمِنُ	تُيْمِنَان	يُيْمِنُ
II	мз	تُورَثُ	تُورَثَان	تُورَثُون	تُيْمِنُ	تُيْمِنَان	تُيْمِنُونَ
	мн	تُورَثِين	تُورَثَان	تُورَثِن	تُيْمِنِين	تُيْمِنَان	تُيْمِنُ
I		أَوْرَثُ		تُورَثُ	أَيَمَنُ		تُيْمِنُ

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида иккинчи ўзак ундошнинг ҳаракати фатҳага ўзгаради холос. Масалан,

بُورْتُ -> أَوْرَثَ феъли

يُيْمِنُ -> أَيَمَنَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بُورَثُ	بُورَثَان	بُورَثُون	يُيْمِنُ	يُيْمِنَان	يُيْمِنُونَ
	мн	تُورَثُ	تُورَثَان	يُورَثُن	تُيْمِنُ	تُيْمِنَان	يُيْمِنُ
II	мз	تُورَثُ	تُورَثَان	تُورَثُون	تُيْمِنُ	تُيْمِنَان	تُيْمِنُونَ
	мн	تُورَثِين	تُورَثَان	تُورَثِن	تُيْمِنِين	تُيْمِنَان	تُيْمِنُ
I		أَوْرَثُ		تُورَثُ	أَيَمَنُ		تُيْمِنُ

2. Ажваф феъллар ҳозирги-келаси замонда қуйидаги-ча тусланади:

يُذَيِّبُ -> أَذَابَ феъли

يُطَيِّرُ -> أَطَارَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُذَيِّبُ	يُذَيِّبَان	يُذَيِّبُونَ	يُطَيِّرُ	يُطَيِّرَان	يُطَيِّرُونَ
	мн	تُذَيِّبُ	تُذَيِّبَان	يُذَيِّبُن	تُطَيِّرُ	تُطَيِّرَان	يُطَيِّرُن
II	мз	تُذَيِّبُ	تُذَيِّبَان	يُذَيِّبُونَ	تُطَيِّرُ	تُطَيِّرَان	يُطَيِّرُونَ
	мн	تُذَيِّبِين	تُذَيِّبَان	تُذَيِّبِن	تُطَيِّرِين	تُطَيِّرَان	يُطَيِّرُن
I		أَذَيِّبُ		تُذَيِّبُ	أَطَيِّرُ		يُطَيِّرُ

Ажваф феълларнинг мажҳул нисбати солим феъллар каби I боб феълининг мажҳул нисбати билан бир хилдир:

فَعْلِي **يُذَابُ** -> **أُذِيبُ**

فَعْلِي **يُطَارُ** -> **أُطِيرُ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُذَابُ	يُذَابَانِ	يُذَابُونَ	يُطَارُ	يُطَارَانِ	يُطَارُونَ
	мн	تُذَابُ	تُذَابَانِ	يُذَبْنَ	تُطَارُ	تُطَارَانِ	يُطَرْنَ
II	мз	تُذَابُ	تُذَابَانِ	تُذَابُونَ	تُطَارُ	تُطَارَانِ	تُطَارُونَ
	мн	تُذَابِينَ	تُذَابَانِ	تُذَبْنَ	تُطَارِينَ	تُطَارَانِ	تُطَرْنَ
I		أُذَابُ		نُذَابُ	أُطَارُ		نُطَارُ

3. Ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замони аслида -ийу қўшимчаси билан тугаши керак бўлгани учун I бобдаги ҳозирги-келаси замони -ийу қўшимчаси билан тугайдиган **يَعْكِي - حَكِي** феъли билан бир хил шаклда тусланади. Масалан,

فَعْلِي **يُفْتِي** -> **أُفْتِي**

فَعْلِي **يُسْقِي** -> **أُسْقِي**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْتِي	يُفْتِيَانِ	يُفْتُونَ	يُسْقِي	يُسْقِيَانِ	يُسْقُونَ
	мн	تُفْتِي	تُفْتِيَانِ	يُفْتِينَ	تُسْقِي	تُسْقِيَانِ	يُسْقِينَ
II	мз	تُفْتِي	تُفْتِيَانِ	تُفْتُونَ	تُسْقِي	تُسْقِيَانِ	تُسْقُونَ
	мн	تُفْتِينَ	تُفْتِيَانِ	تُفْتِينَ	تُسْقِينَ	تُسْقِيَانِ	تُسْقِينَ
I		أُفْتِي		نُفْتِي	أُسْقِي		نُسْقِي

Ноқис феълларнинг мажҳул нисбатидаги қўшимча **يَلْتِي - لَقِي** феъли (аниқ нисбат) қўшимчаси билан бир хилдир. Масалан,

فَعْلِي **يُفْتِي** -> **أُفْتِي**

فَعْلِي **يُسْقِي** -> **أُسْقِي**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْتِي	يُفْتِيَانِ	يُفْتُونَ	يُسْقِي	يُسْقِيَانِ	يُسْقُونَ
	мн	تُفْتِي	تُفْتِيَانِ	يُفْتِينَ	تُسْقِي	تُسْقِيَانِ	يُسْقِينَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَفْتِي	تُفْتِيَانِ	تُفْتَوْنَ	تُسْقِي	تُسْقِيَانِ	تُسْقَوْنَ
	мн	تُفْتِيْنَ	تُفْتِيَانِ	تُفْتِيْنَ	تُسْقِيْنَ	تُسْقِيَانِ	تُسْقِيْنَ
I		أَفْتِي		نُفْتِي	أُسْقِي		نُسْقِي

§ 95. IV БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

IV боб солим феълларининг шарт майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْعَلْ	يُفْعَلَا	يُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلْ	تُفْعَلَا	يُفْعَلْنَ
II	мз	تُفْعَلْ	تُفْعَلَا	تُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلِي	تُفْعَلَا	تُفْعَلْنَ
I		أَفْعَلْ		نُفْعَلْ

Масалан, **أَخْرَجَ** – чиқармоқ феъли:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُخْرِجْ	يُخْرِجَا	يُخْرِجُوا
	мн	تُخْرِجْ	تُخْرِجَا	يُخْرِجْنَ
II	мз	تُخْرِجْ	تُخْرِجَا	تُخْرِجُوا
	мн	تُخْرِجِي	تُخْرِجَا	تُخْرِجْنَ
I		أَخْرِجْ		نُخْرِجْ

إِنْ نُخْرِجْ هَذَا الْكَلْبَ فَيَعْضَكَ – Биз бу итни чиқарсак, сени тишлайди.

IV боб феълининг шарт майли юқоридаги боблар билан бир хил вазифани бажаради.

Нотўғри феълларнинг шарт майли:

I. Иккиланган феъллар шарт майли уч хил вариантда ҳосил бўлади. Бу I бобдаги **قَرَّ - يَفِرُّ** типдаги иккиланган феъллар қўшимчалари билан бир хилдир.

Масалан, **مَدَّ - مَدَّ** феъли:

1-вариант

2-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَمَدُّ	يَمَدَّا	يَمَدُّوْا	يَمَدُّ	يَمَدَّا	يَمَدُّوْا
	мн	تَمَدُّ	تَمَدَّا	يَمَدَدْنَ	تَمَدُّ	تَمَدَّا	يَمَدَدْنَ
II	мз	تَمَدُّ	تَمَدَّا	تَمَدُّوْا	تَمَدُّ	تَمَدَّا	تَمَدُّوْا
	мн	تَمَدَّى	تَمَدَّا	تَمَدَدْنَ	تَمَدَّى	تَمَدَّا	تَمَدَدْنَ
I		أَمَدُّ		نَمَدُّ	أَمَدُّ		نَمَدُّ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَمَدُّ	يَمَدَّا	يَمَدُّوْا
	мн	تَمَدُّ	تَمَدَّا	يَمَدَدْنَ
II	мз	تَمَدُّ	تَمَدَّا	تَمَدُّوْا
	мн	تَمَدَّى	تَمَدَّا	تَمَدَدْنَ
I		أَمَدُّ		نَمَدُّ

II. Ҳамзали феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَمِنَ -> آمَنَ феъли

أَثَرَ -> ثَارَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤْمِنُ	يُؤْمِنَا	يُؤْمِنُوْا	يُثْرُ	يُثْرَا	يُثْرُوْا
	мн	تُؤْمِنُ	تُؤْمِنَا	يُؤْمِنُ	تُثْرُ	تُثْرَا	يُثْرِنَ
II	мз	تُؤْمِنُ	تُؤْمِنَا	تُؤْمِنُوْا	تُثْرُ	تُثْرَا	تُثْرُوْا
	мн	تُؤْمِنِي	تُؤْمِنَا	تُؤْمِنُ	تُثْرِي	تُثْرَا	تُثْرِنَ
I		أُؤْمِنُ		نُؤْمِنُ	أُثْرُ		نُثْرُ

أَقْرَأَ -> قَرَأَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقْرِئُ	يُقْرِئَانَا	يُقْرِئُونَا
	мн	تُقْرِئُ	تُقْرِئَانَا	يُقْرِئَنَ
II	мз	تُقْرِئُ	تُقْرِئَانَا	تُقْرِئُونَا
	мн	تُقْرِئِي	تُقْرِئَانَا	تُقْرِئَنَ
I		أَقْرَأُ		تَقْرَأُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг шарт майли ҳам солим феълларники каби тусланади. Масалан,

أَوْرَثَ -> وَرَثَ феъли

أَيْمَنَ -> يَمَنَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُورِثُ	يُورِثَانَا	يُورِثُونَا	يُيْمِنُ	يُيْمِنَانَا	يُيْمِنُونَا
	мн	تُورِثُ	تُورِثَانَا	يُورِثَنَ	تُيْمِنُ	تُيْمِنَانَا	يُيْمِنَنَ
II	мз	تُورِثُ	تُورِثَانَا	تُورِثُونَا	تُيْمِنُ	تُيْمِنَانَا	تُيْمِنُونَا
	мн	تُورِثِي	تُورِثَانَا	تُورِثَنَ	تُيْمِنِي	تُيْمِنَانَا	تُيْمِنَنَ
I		أَوْرِثُ		نُورِثُ	أَيْمِنُ		نُيْمِنُ

2. Ажваф феъллар шарт майлининг айрим шахсларида I бобда бўлгани каби чўзиқ унлиларнинг қисқариши содир бўлади. Масалан,

أَذَابَ -> ذَابَ феъли

أَطَارَ -> طَارَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُذِبُ	يُذِيبَانَا	يُذِيبُونَا	يُطِرُ	يُطِيرَانَا	يُطِيرُونَا
	мн	تُذِبُ	تُذِيبَانَا	يُذِيبَنَ	تُطِرُ	تُطِيرَانَا	يُطِيرَنَ
II	мз	تُذِبُ	تُذِيبَانَا	تُذِيبُونَا	تُطِرُ	تُطِيرَانَا	تُطِيرُونَا
	мн	تُذِيبِي	تُذِيبَانَا	تُذِيبَنَ	تُطِيرِي	تُطِيرَانَا	تُطِيرَنَ
I		أَذِبُ		نُذِبُ	أَطِرُ		نُطِرُ

3. Ноқис феъллар охиридаги чўзиқ унли айрим шахс ва сонда қисқа унлига ўзгаради. Масалан,

أَفْتَى -> فَتَى феъли

أَسْقَى -> سَقَى феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْتِ	يُفْتِيَانِ	يُفْتُونَ	يُسْقِ	يُسْقِيَانِ	يُسْقُونَ
	мн	تُفْتِ	تُفْتِيَانِ	يُفْتِينَ	تُسْقِ	تُسْقِيَانِ	يُسْقِينَ
II	мз	تُفْتِ	تُفْتِيَانِ	تُفْتُونَ	تُسْقِ	تُسْقِيَانِ	يُسْقُونَ
	мн	تُفْتِي	تُفْتِيَانِ	تُفْتِينَ	تُسْقِي	تُسْقِيَانِ	تُسْقِينَ
I		أَفْتِ		نَفْتِ	أَسْقِ		نُسْقِ

§ 96. IV БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидаги вазнда шаклланади:

أَفْعَلْ -> فَعَلْ -> تَفْعَلْ -> تَفْعَلْ .

Эслатма. IV боб феъли буйруқ майлининг I бобдаги айрим феъллар буйруқ майлидан фарқи IV боб буйруқ майли олдидаги алифнинг қатъий ҳамза эканлигидир.

Буйруқ майли шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَفْعَلْ	أَفْعَلَا	أَفْعَلُوا
мн	أَفْعَلِي	أَفْعَلَا	أَفْعَلْنَ

Масалан, **أَسْقُوا** – уриб туширинглар (мз).

Нотўғри феълларнинг буйруқ майли:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли уч вариантда ҳосил бўлгани сабабли, буйруқ майли ҳам уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан, **أَمَدٌ - مَدٌ** феъли:

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَمَدٌ	أَمَدًا	أَمَدُوا	أَمَدٌ	أَمَدًا	أَمَدُوا
мн	أَمَدِي	أَمَدًا	أَمَدِنَ	أَمَدِي	أَمَدًا	أَمَدِنَ

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَمَدٌ	أَمَدًا	أَمَدُوا
мн	أَمَدِي	أَمَدًا	أَمَدِنَ

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли кўп ҳолатларда солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَمِنَ -> أَمِنَ феъли

أَثَرَ -> أَثَرَ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَمِنَ	أَمِنَا	أَمِنُوا	أَثَرَ	أَثَرَا	أَثَرُوا
мн	أَمِنِي	أَمِنَا	أَمِنَ	أَثَرِي	أَثَرَا	أَثَرِنَ

أَقْرَأَ -> أَقْرَأَ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَقْرَأَ	أَقْرَأْنَا	أَقْرَأُوا
мн	أَقْرَأَنِي	أَقْرَأْنَا	أَقْرَأْنِ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли солим феълдан фарқ қилмайди. Масалан,

أَوْرَثَ -> وَرَثَ феъли

أَيَمَنَ -> يَمَنَ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَوْرَثَ	أَوْرَثَا	أَوْرَثُوا	أَيَمَنَ	أَيَمَنَا	أَيَمَنُوا
мн	أَوْرَثَنِي	أَوْرَثَا	أَوْرَثِنَ	أَيَمَنِي	أَيَمَنَا	أَيَمَنِنَ

2. Ажваф феъллар буйруқ майли:

Аذَابَ -> ذَابَ феъли

أَطَارَ -> طَارَ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَذَبَ	أَذَبَا	أَذَبُوا	أَطَرَ	أَطِرَا	أَطَرُوا
мн	أَذَبِي	أَذِبَا	أَذَبْنَ	أَطِرِي	أَطِرَا	أَطَرْنَ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майлида шарт майлидаги каби қўшимчалар ўзгариши содир бўлади. Масалан,

أَفْتَى -> فَتَى феъли

أَسْقَى -> سَقَى феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَفْتَى	أَفْتَبَا	أَفْتَوْا	أَسَقَى	أَسَقَبَا	أَسَقَوْا
мн	أَفْتِي	أَفْتَبَا	أَفْتَيْنَ	أَسَقِي	أَسَقَبَا	أَسَقَيْنَ

§ 97. IV БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Солим феълларнинг истак майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْعَلُ	يُفْعَلَا	يُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلُ	تُفْعَلَا	يُفْعَلْنَ
II	мз	تُفْعَلُ	تُفْعَلَا	تُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلِي	تُفْعَلَا	تُفْعَلْنَ
I		أَفْعَلُ		تُفْعَلُ

Масалан, أَخْرَجَ - يُخْرِجُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُخْرِجُ	يُخْرِجَا	يُخْرِجُوا
	мн	تُخْرِجُ	تُخْرِجَا	يُخْرِجْنَ
II	мз	تُخْرِجُ	تُخْرِجَا	تُخْرِجُوا
	мн	تُخْرِجِي	تُخْرِجَا	تُخْرِجْنَ
I		أَخْرَجُ		تُخْرِجُ

IV боб истак майли юқорида зикр этилган боблар истак майли ишлатилган ўринларда ишлатилади. Масалан,

يَجِبُ عَلَيْنَا أَلَّا نُخْرِجَ أَطْفَالَنَا إِلَى الشَّارِعِ لَيْلًا

— Кечаси биз фарзандларимизни кўчага чиқармаслигимиз керак.

Нотўғри феъллар истак майли:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли унинг ҳозирги-келаси замониға қисман ўхшаб кетади. Масалан,

فَعْلٌ مُدٌّ - مُدٌّ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُمدُّ	يُمدُّ	يُمدُّوا
	мн	تُمدُّ	تُمدُّ	يُمدِّدُنْ
II	мз	تُمدُّ	تُمدُّ	تُمدُّوا
	мн	تُمدِّي	تُمدِّ	تُمدِّدُنْ
I		أُمدُّ		نُمدُّ

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли қуйидагича бўлади:

فَعْلٌ آمِنٌ -> آمِنٌ феъли

فَعْلٌ أَثَرَ -> أَثَرَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤْمِنُ	يُؤْمِنَا	يُؤْمِنُوا	يُثَرُّ	يُثَرَّا	يُثَرُّوا
	мн	تُؤْمِنُ	تُؤْمِنَا	يُؤْمِنُ	تُثَرُّ	تُثَرَّا	يُثَرِّنْ
II	мз	تُؤْمِنُ	تُؤْمِنَا	يُؤْمِنُوا	تُثَرُّ	تُثَرَّا	يُثَرُّوا
	мн	تُؤْمِنِي	تُؤْمِنَا	تُؤْمِنُ	تُثَرِّي	تُثَرَّا	يُثَرِّنْ
I		أُؤْمِنُ		تُؤْمِنُ	أُثَرُّ		نُثَرُّ

أَقْرَأَ -> قَرَأَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقْرَأُ	يُقْرَأَانِ	يُقْرَأُونَ
	мн	تُقْرَأُ	تُقْرَأَانِ	يُقْرَأُونَ
II	мз	تُقْرَأُ	تُقْرَأَانِ	تُقْرَأُونَ
	мн	يُقْرَأُ	تُقْرَأَانِ	تُقْرَأُونَ
I		أَقْرَأُ		تُقْرَأُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феъллардан кўп фарқ қилмайди. Масалан,

أَوْرَثَ -> وَرِثَ феъли

أَيَمَّنَ -> يَمَّنَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُورِثُ	يُورِثَانِ	يُورِثُونَ	يُيَمِّنُ	يُيَمِّنَانِ	يُيَمِّنُونَ
	мн	تُورِثُ	تُورِثَانِ	يُورِثُونَ	تُيَمِّنُ	تُيَمِّنَانِ	يُيَمِّنُونَ
II	мз	تُورِثُ	تُورِثَانِ	تُورِثُونَ	تُيَمِّنُ	تُيَمِّنَانِ	تُيَمِّنُونَ
	мн	تُورِثُ	تُورِثَانِ	تُورِثُونَ	يُيَمِّنُ	يُيَمِّنَانِ	يُيَمِّنُونَ
I		أَوْرِثُ		تُورِثُ	أَيَمِّنُ		يُيَمِّنُ

2. Ажваф феълларнинг истак майли қуйидагича тусланади. Масалан,

أَذَابَ -> ذَابَ феъли

أَطَارَ -> طَارَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُذِيبُ	يُذِيبَانِ	يُذِيبُونَ	يُطِيرُ	يُطِيرَانِ	يُطِيرُونَ
	мн	تُذِيبُ	تُذِيبَانِ	يُذِيبُونَ	تُطِيرُ	تُطِيرَانِ	يُطِيرُونَ
II	мз	تُذِيبُ	تُذِيبَانِ	تُذِيبُونَ	تُطِيرُ	تُطِيرَانِ	تُطِيرُونَ
	мн	تُذِيبُ	تُذِيبَانِ	تُذِيبُونَ	يُطِيرُ	يُطِيرَانِ	يُطِيرُونَ
I		أَذِيبُ		تُذِيبُ	أَطِيرُ		يُطِيرُ

3. Ноқис феълларнинг истак майли I бобдаги **يَكِي** – **يَكِي** феълининг истак майли билан бир хил қўшимчаларга эга. Масалан,

Афти -> **أَفْتَى** феъли

Асфи -> **أَسْفَى** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْتَى	يُفْتَيَا	يُفْتَوْنَ	يُسْفَى	يُسْفَيَا	يُسْفَوْنَ
	мн	تُفْتَى	تُفْتَيَا	تُفْتَيْنَ	تُسْفَى	تُسْفَيَا	تُسْفَيْنَ
II	мз	تُفْتَى	تُفْتَيَا	تُفْتَوْنَ	تُسْفَى	تُسْفَيَا	تُسْفَوْنَ
	мн	تُفْتَى	تُفْتَيَا	تُفْتَيْنَ	تُسْفَى	تُسْفَيَا	تُسْفَيْنَ
I		أَفْتَى		تُفْتَى	أَسْفَى		نُسْفَى

§ 98. IV БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

IV боб солим феълларининг масдари **إِنْعَالٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

Аҳраж - чиқармоқ -> **إِخْرَاجٌ** - чиқариш,

Асқат - туширмоқ -> **إِسْقَاطٌ** - тушириш.

Нотўғри феълларнинг масдари:

I. Иккиланган феълларнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

Амд - таъминламоқ -> **إِمْدَادٌ** - таъминлаш,

Ақр - қарор қилмоқ -> **إِقْرَارٌ** - қарор қилиш.

II. Ҳамзали феълларда агар ҳамза биринчи ўзак ўрнида келган бўлса, шу ҳамза иштирок этган қисмда 'и' -> 'й' товуш ўзгариши содир бўлади. Агар ҳамза иккинчи ёки учинчи ўзак ундош ўрнида бўлса, солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَمَنَ – имон келтирмоқ → إِمَانٌ → إِيْمَانٌ – имон келтириш,

أَثَارٌ – қасос олмақ → إِيْتَارٌ – қасос олиш,

أَفْرَأُ – ўқитмоқ → إِفْرَاءٌ – ўқитиш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълнинг биринчи ўзак ундоши و дан иборат бўлса, сўз бошида 'ив → 'й ўзгариши содир бўлади. Агар у ى ҳарфидан иборат бўлса, ى лигича қолади:

أَوْجَدَ – ижод қилмоқ → إِرْجَادٌ → إِيْجَادٌ – ижод қилиш,

أَوْقَفَ – тўхтатмоқ → إِرْقَافٌ → إِيْقَافٌ – тўхтатиш,

أَيْقَظَ – уйғотмоқ → إِيْقَاطٌ – уйғотиш.

2. Ажваф феълларнинг масдари одатда ة –та марбута билан тугайди. Масалан,

أَذَابَ – эритмоқ → إِذَابَةٌ – эритиш,

أَذَاعَ – тарқатмоқ → إِذَاعَةٌ – тарқатиш.

3. Ноқис феълларнинг масдарида учинчи ўзак ундош бўлган ҳарфи иллат ҳамзага айланади. Масалан,

أَفْتَى – фатво бермоқ → إِفْتَاءٌ – фатво бериш,

أَمَلَى – диктовка қилмоқ → إِمْلَاءٌ – диктовка қилиш,

§ 99. IV БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

IV боб солим феълнинг аниқ нисбат сифатдоши **مُفَعَّلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

أَحْسَنَ – яхшилиқ қилмоқ → مُحَسِّنٌ مُحَسِّنَةٌ – яхшилиқ қилувчи,

أَسْلَمَ – ислом динига кирмоқ → مُسْلِمٌ، مُسْلِمَةٌ – ислом динига кирувчи.

Солим феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши **مُفَعَّلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

أَسْقَطَ – уриб туширмоқ → مُسَقَّطٌ، مُسَقَّطَةٌ – уриб туширилган,
أَنْزَلَ – нозил қилмоқ → مُنْزَلٌ، مُنْزَلَةٌ – нозил қилинган.

Нотўғри феълларнинг сифатдошлари:

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши ҳозирги-келаси замон феълидаги ўзгаришлар асосида шаклланади. Масалан,

أَمَدٌ – таъминламоқ → مُمَدٌّ، مُمَدَّةٌ – таъминловчи,

أَقَرَّ – қарор қилмоқ → مُقَرَّرٌ، مُقَرَّرَةٌ – қарор қилувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдошида биринчи ўзак ундошнинг ҳаракати фатҳага ўзгаради. Масалан,

أَمَدٌ – таъминламоқ → مُمَدَّدٌ، مُمَدَّدَةٌ – таъминланган,

أَقَرَّ – қарор қилмоқ → مُقَرَّرٌ، مُقَرَّرَةٌ – қарор қилинган.

II. Ҳамзали феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феълларники каби ҳосил бўлади. Масалан,

أَمَنَ – имон келтирмоқ → مُؤْمِنٌ، مُؤْمِنَةٌ – имон келтирувчи,

أَنَارَ – қасос олоқ → مُشْتَرٌ، مُشْتَرَةٌ – қасос олувчи,

أَقْرَأَ – ўқитмоқ → مُقْرِئٌ، مُقْرِئَةٌ – ўқитувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَلَمَ – қийнамоқ → مُؤَلَمٌ، مُؤَلَمَةٌ – қийноқ қилинган,

أَسَامَ – зериктирмоқ → مُسَامٌ، مُسَامَةٌ – зериктирилган,

أَقْرَأَ – ўқитмоқ → مُقْرَأٌ، مُقْرَأَةٌ – ўқитилган.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдошида муv- ва муy- → мўтовуш ўзгариши содир бўлади. Масалан,

أَوْقَفَ – тўхтатмоқ → مُوقِفٌ، مُوقِفَةٌ – тўхтатувчи,

أَيْقَطَ – уйготмоқ → مُيَقِطٌ، مُيَقِطَةٌ – уйготувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдошида ҳам худди шу товуш ўзгариши содир бўлади. Масалан,

أَوْقَفَ – тўхтатмоқ → مَوْقَفٌ، مَوْقِفَةٌ – тўхтатилган,

أَبْقَطَ – уйғотмоқ → مَبْقُطٌ، مَبْقُطَةٌ – уйғотилган.

2. Ажваф феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши таркибида -ви-, -йи- → и товуш ўзгариши юз беради. Масалан,

أَذَابَ – эритмоқ → مُذِيبٌ، مُذِيبَةٌ – эритувчи,

أَذَاعَ – тарқатмоқ → مُذِيعٌ، مُذِيعَةٌ – тарқатувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши таркибида -ва-, -йа- → а товуш ўзгариши содир бўлади. Масалан,

أَذَابَ – эритмоқ → مُذَابٌ، مُذَابَةٌ – эритилган,

أَذَاعَ – тарқатмоқ → مُذَاعٌ، مُذَاعَةٌ – тарқатилган.

3. Ноқис феълларда:

а) аниқ нисбат сифатдошида учинчи ўзак ундош танвин касрага айланади. Масалан,

أَفْتَى – фатво бермоқ → مُفْتٍ (аниқ ҳолат – الْمُفْتِي)،

مُفْتِيَةٌ – фатво берувчи,

أَسْقَى – суғормоқ → مُسْقٍ (аниқ ҳолат – الْمُسْقِي)،

مُسْقِيَةٌ – суғорувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдошида эса, учинчи ўзак ундош алиф мақсура билан ёзиладиган танвин фатҳага ўзгаради. Масалан,

أَفْتَى – фатво бермоқ → مُفْتًى (аниқ ҳолат – الْمُفْتًى)،

مُفْتًاءُ – фатво берилган,

أَسْقَى – суғормоқ → مُسْقًى (аниқ ҳолат – الْمُسْقًى)،

مُسْقًاءُ – суғорилган.

§ 100. III БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларнинг III боби I боб феълларидан ҳосил бўлиб, ўтган замон вазни **فَاعَلَ** дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَاعَلَ	فَاعَلَا	فَاعَلُوا
	мн	فَاعَلْتُمْ	فَاعَلْنَا	فَاعَلْنَ
II	мз	فَاعَلْتِ	فَاعَلْتُمَا	فَاعَلْتُمْ
	мн	فَاعَلْتِ	فَاعَلْتُمَا	فَاعَلْتُنَّ
I		فَاعَلْتُ		فَاعَلْنَا

Масалан, **شَهِدَ** → **شَاهَدَ** кўрмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	شَاهَدَ	شَاهَدَا	شَاهَدُوا
	мн	شَاهَدْتُمْ	شَاهَدْنَا	شَاهَدْنَ
II	мз	شَاهَدْتِ	شَاهَدْتُمَا	شَاهَدْتُمْ
	мн	شَاهَدْتِ	شَاهَدْتُمَا	شَاهَدْتُنَّ
I		شَاهَدْتُ		شَاهَدْنَا

هُمْ شَاهَدُوا هَذِهِ الْمَعْرَكَةَ

— Улар (мз) бу жангни кўришди.

؟ هَلْ شَاهَدْتُمَا — Сиз икковингиз кўрдингизми?

Солим феълларнинг ўтган замон мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فُوِعِلَ	فُوِعِلَا	فُوِعِلُوا
	мн	فُوِعِلْتُمْ	فُوِعِلْنَا	فُوِعِلْنَ
II	мз	فُوِعِلْتِ	فُوِعِلْتُمَا	فُوِعِلْتُمْ
	мн	فُوِعِلْتِ	فُوِعِلْتُمَا	فُوِعِلْتُنَّ

شُوهِدَتِ النَّارُ مِنَ الْبَعِيدِ — Узоқдан олов кўринди.

Бу бобнинг ўтган замон инкор формаси ҳам феъл олдига مَا юкламасини қўйиш билан ҳосил бўлади.

III боб солим феълларининг ҳозирги-келаси замони вазни يُفَاعِلُ дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَاعِلُ	يُفَاعِلَانِ	يُفَاعِلُونَ
	мн	تُفَاعِلُ	تُفَاعِلَانِ	يُفَاعِلْنَ
II	мз	تُفَاعِلُ	تُفَاعِلَانِ	تُفَاعِلُونَ
	мн	تُفَاعِلِينَ	تُفَاعِلَانِ	تُفَاعِلْنَ
I		أَفَاعِلُ		تُفَاعِلُ

Масалан, شَاهَدَ → يُشَاهِدُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُشَاهِدُ	يُشَاهِدَانِ	يُشَاهِدُونَ
	мн	تُشَاهِدُ	تُشَاهِدَانِ	يُشَاهِدْنَ
II	мз	تُشَاهِدُ	تُشَاهِدَانِ	تُشَاهِدُونَ
	мн	تُشَاهِدِينَ	تُشَاهِدَانِ	تُشَاهِدْنَ
I		أَشَاهِدُ		تُشَاهِدُ

يُشَاهِدُ الزُّوَّارُ كَثِيرًا مِنَ الْآثَارِ الْقَدِيمَةِ فِي مَدِينَتِنَا — Зиёратчилар шаҳримизда кўпгина қадимий ёдгорликларни кўрадилар.

III боб солим феълининг мажҳул нисбати ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَاعِلُ	يُفَاعِلَانِ	يُفَاعِلُونَ
	мн	تُفَاعِلُ	تُفَاعِلَانِ	يُفَاعِلْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تُفَاعَلُ	تُفَاعَلَانِ	تُفَاعَلُونَ
	мн	تُفَاعَلِينَ	تُفَاعَلَانِ	تُفَاعَلْنَ
I		أَفَاعَلُ		تُفَاعَلُ

III боб феъли ҳозирги-келаси замонининг инкор формаси ҳам феъл олдига **لَ** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

III боб феъли қуйидаги маъноларни ифодалайди:

1. Икки шахс томонидан биргаликда бажарилган иш-ҳаракатни билдиради. Масалан,

رَقَصَ – рақс тушмоқ → رَأَى – бирор киши билан биргаликда рақс тушишмоқ,

جَلَسَ – ўтирмоқ → جَالَسَ – бирор киши билан биргаликда ўтирмоқ,

ضَرَبَ – урмоқ → ضَارَبَ – бирор киши билан уришишмоқ.

Эслатма. III боб феъли бу маънода ишлатилганда, иш-ҳаракатни бажаришда қатнашган иккинчи шахс предлогсиз тушум келишигида келади. Масалан,

أَمْسَ جَالِسْتُ مُحَمَّدًا – Кеча мен Маҳмуд билан бирга ўтирдим.

2. Бирор иш-ҳаракатни бажаришга интилиш маъносини билдиради:

سَبَقَ – олдинга ўтмоқ → سَابَقَ – олдинга ўтишга интилмоқ,
мусобақа қилмоқ,

صَبَرَ – сабр қилмоқ → صَابَرَ – сабри бўлишга интилмоқ.

3. I боб феъли билдирган иш-ҳаракатни бирор кишига нисбатан амалга ошириш маъносини билдиради. Масалан,

حَسَنٌ — яхшиланмоқ → حَاسِنٌ — бирор кишига нисбатан яхши муносабатда бўлмоқ,

عَمِلَ — ишламоқ → عَامِلٌ — бирор кишига нисбатан муомалада иш кўрмоқ.

4. Айрим III боб феълнинг маъноси бошқа феъллар I боби маъноси билан бир хилдир. Масалан,

سَافَرَ — сафар қилмоқ, شَاهَدَ — кўрмоқ.

5. Айрим III боб феълларидаги семантик ўзгариш жуда қадимги даврга бориб тақалади ва бу феълларнинг маъноси луғат ёрдамида аниқланиши мумкин. Масалан,

دَفَعٌ — итармоқ → دَافِعٌ (عن) — мудофаа қилмоқ,

كَفَحٌ — юзма-юз бўлмоқ → كَافِحٌ — курашмоқ,

سَعِدٌ — бахтли бўлмоқ → سَاعَدٌ — ёрдам бермоқ.

§ 101. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР III БОБИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замонида қуйидаги ўзгариш содир бўлади:

حَجٌّ → حَاجٌ — баҳслашмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	حَاجٌ	حَاجَا	حَاجُوا
	мн	حَاجَتٌ	حَاجَتَا	حَاجَتُنَّ
II	мз	حَاجَبَتٌ	حَاجَبَتُمَا	حَاجَبَتُهُمْ
	мн	حَاجَبَتٌ	حَاجَبَتُمَا	حَاجَبَتُنَّ
I		حَاجَبَتٌ		حَاجَبَتَا

Бу феълнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	حُوجٌ	حُوجًا	حُوجُوا
	мн	حُوجْتُ	حُوجْتَا	حُوجِبْنُ
II	мз	حُوجِبْتُ	حُوجِبْتُمَا	حُوجِبْتُمْ
	мн	حُوجِبْتُ	حُوجِبْتُمَا	حُوجِبْتُنُ
I		حُوجِبْتُ		حُوجِبْنَا

II. Ҳамзали феълларнинг ўтган замонда тусланиши ҳамзанинг имлосига алоқадор ўзгаришларни ҳисобга олмаганда солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَخَذَ -> أَخَذَ - таъна қилмоқ ضَامَلٌ -> ضَامَلٌ - озайтирмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَخَذَ	أَخَذَا	أَخَذُوا	ضَامَلٌ	ضَامَلَا	ضَامَلُوا
	мн	أَخَذْتُ	أَخَذْتَا	أَخَذْنَا	ضَامَلْتُ	ضَامَلْتَا	ضَامَلْنَا
II	мз	أَخَذْتُ	أَخَذْتُمَا	أَخَذْتُمْ	ضَامَلْتُ	ضَامَلْتُمَا	ضَامَلْتُمْ
	мн	أَخَذْتُ	أَخَذْتُمَا	أَخَذْتُنُ	ضَامَلْتُ	ضَامَلْتُمَا	ضَامَلْتُنُ
I		أَخَذْتُ		أَخَذْنَا	ضَامَلْتُ		ضَامَلْنَا

بَدَأَ -> بَدَأَ - бошлаб бермоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بَدَأَ	بَدَأَا	بَدَأُوا
	мн	بَدَأْتُ	بَدَأْتَا	بَدَأْنَا
II	мз	بَدَأْتُ	بَدَأْتُمَا	بَدَأْتُمْ
	мн	بَدَأْتُ	بَدَأْتُمَا	بَدَأْتُنُ
I		بَدَأْتُ		بَدَأْنَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَوْخَذَ	أَوْخَذَا	أَوْخَذُوا	ضُوئِلَ	ضُوئِلَا	ضُوئِلُوا
	мн	أَوْخَذَتْ	أَوْخَذَتَا	أَوْخَذْنَ	ضُوئِلْتُ	ضُوئِلْتَا	ضُوئِلْنَ
II	мз	أَوْخَذْتَ	أَوْخَذْتَمَا	أَوْخَذْتُمْ	ضُوئِلْتُ	ضُوئِلْتَمَا	ضُوئِلْتُمْ
	мн	أَوْخَذْتِ	أَوْخَذْتِمَا	أَوْخَذْتِنَّ	ضُوئِلْتِ	ضُوئِلْتِمَا	ضُوئِلْتِنَّ
I		أَوْخَذْتُ		أَوْخَذْنَا	ضُوئِلْتُ		ضُوئِلْنَا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بُودِيَ	بُودِيَا	بُودُوا
	мн	بُودِيْتُ	بُودِيْتَا	بُودِيْنُ
II	мз	بُودِيْتُ	بُودِيْتَمَا	بُودِيْتُمْ
	мн	بُودِيْتِ	بُودِيْتِمَا	بُودِيْتِنَّ
I		بُودِيْتُ		بُودِيْنَا

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феъллар ўтган замонда солим феъллар каби тусланади. Масалан,

وَأَقْتِ -> وَأَقْتِ - шартнома тузмоқ, يَأْمَنُ -> يَأْمَنُ - ўнгга кетмоқ.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	وَأَقْتِ	وَأَقْتَا	وَأَقْتُوا	يَأْمَنَ	يَأْمَنَا	يَأْمَنُوا
	мн	وَأَقْتِ	وَأَقْتَا	وَأَقْتِنُ	يَأْمَنْتُ	يَأْمَنْتَا	يَأْمَنُنُ
II	мз	وَأَقْتِ	وَأَقْتَمَا	وَأَقْتُمْ	يَأْمَنْتُ	يَأْمَنْتَمَا	يَأْمَنْتُمْ
	мн	وَأَقْتِ	وَأَقْتَمَا	وَأَقْتِنُ	يَأْمَنْتُ	يَأْمَنْتَمَا	يَأْمَنْتِنُ
I		وَأَقْتِ		وَأَقْتْنَا	يَأْمَنْتُ		يَأْمَنْنَا

Бу феълларнинг мажхул нисбати ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

وَأْتَقَ -> وَوُتِقَ - феъли

يُؤْمِنَ -> يَأْمَنَ - феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	وَأْتَقَ	وَوُتِقَا	وَوُتِقُوا	يُؤْمِنَ	يُؤْمِنَا	يُؤْمِنُوا
	мн	وَوُتِقْتُمْ	وَوُتِقْتَا	وَوُتِقْتُمْ	يُؤْمِنْتُمْ	يُؤْمِنْتَا	يُؤْمِنْتُمْ
II	мз	وَوُتِقْتُمْ	وَوُتِقْتُمَا	وَوُتِقْتُمْ	يُؤْمِنْتُمْ	يُؤْمِنْتُمَا	يُؤْمِنْتُمْ
	мн	وَوُتِقْتُمْ	وَوُتِقْتُمَا	وَوُتِقْتُمْ	يُؤْمِنْتُمْ	يُؤْمِنْتُمَا	يُؤْمِنْتُمْ
I		وَوُتِقْتُمْ		وَوُتِقْنَا	يُؤْمِنْتُمْ		يُؤْمِنْنَا

2. Ажваф феълларнинг ўтган замонидаги ҳарфи иллатларга солим ҳарфлар сифатида қаралади. Бинобарин, улар ҳам ўтган замонда солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

جَابَ -> جَاوَبَ - жавоб бермоқ

بَاعَ -> بَايَعَ - олди-сотди қилмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	جَابَ	جَاوَبَا	جَاوَبُوا	بَاعَ	بَايَعَا	بَايَعُوا
	мн	جَاوَبْتُمْ	جَاوَبْتَا	جَاوَبْتُمْ	بَايَعْتُمْ	بَايَعْتَا	بَايَعْتُمْ
II	мз	جَاوَبْتُمْ	جَاوَبْتُمَا	جَاوَبْتُمْ	بَايَعْتُمْ	بَايَعْتُمَا	بَايَعْتُمْ
	мн	جَاوَبْتُمْ	جَاوَبْتُمَا	جَاوَبْتُمْ	بَايَعْتُمْ	بَايَعْتُمَا	بَايَعْتُمْ
I		جَاوَبْتُمْ		جَاوَبْنَا	بَايَعْتُمْ		بَايَعْنَا

Бу феълларнинг мажхул нисбати қуйидагича тусланади:

جَاوَبَ -> جَوِبَ феъли

بَايَعَ -> بَوِيَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	جَوِبَ	جَوِبَا	جَوِبُوا	بَوِيَ	بَوِيَعَا	بَوِيَعُوا
	мн	جَوِبْتُمْ	جَوِبْتَا	جَوِبْتُمْ	بَوِيَعْتُمْ	بَوِيَعْتَا	بَوِيَعْتُمْ
II	мз	جَوِبْتُمْ	جَوِبْتُمَا	جَوِبْتُمْ	بَوِيَعْتُمْ	بَوِيَعْتُمَا	بَوِيَعْتُمْ
	мн	جَوِبْتُمْ	جَوِبْتُمَا	جَوِبْتُمْ	بَوِيَعْتُمْ	بَوِيَعْتُمَا	بَوِيَعْتُمْ
I		جَوِبْتُمْ		جَوِبْنَا	بَوِيَعْتُمْ		بَوِيَعْنَا

3. Ноқис феълларда, агар учинчи ўзак ундош **و** ҳарфидан иборат бўлса, **ى** га ўзгаради ва бу феълларнинг ўтган замони I бобдаги **بكى** феълидаги каби қўшимчалар билан тугайди. Масалан,

غلا -> **غالى** - ҳаддан оширмақ **برى** -> **بارى** - беллашмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	غالى	غالبًا	غالوا	بارى	باريًا	باروا
	мн	غالت	غالتا	غالين	بارت	بارتا	بارين
II	мз	غالبت	غالبتما	غالبتم	باريت	باريتما	باريتم
	мн	غالبت	غالبتما	غالبتن	باريت	باريتما	باريتن
I		غالبت		غالبنا	باريت		باريتنا

Бу феълларнинг мажхул нисбати қўшимчалари I боб **لقى** - феъли қўшимчалари билан бир хилдир. Масалан,

غالى феъли -> **غولى** феъли **بارى** феъли -> **بورى** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	غولى	غوليا	غولوا	بورى	بوريا	بوروا
	мн	غوليت	غوليتا	غولين	بوريت	بوريتا	بورين
II	мз	غوليت	غوليتما	غوليتم	بوريت	بوريتما	بوريتم
	мн	غوليت	غوليتما	غوليتن	بوريت	بوريتما	بوريتن
I		غوليت		غوليننا	بوريت		بوريتنا

§ 102. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР III БОБИНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОН ШАКЛИ

I. Иккиланган феълларнинг ҳозирги-келаси замонида қуйидаги ўзгаришлар содир бўлади: **حاج** -> **حاجج**: **يُحاجج** -> **يُحاج**.

Бу феъл шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحَاجُّ	يَحَاجَّانِ	يُحَاجُّونَ
	мн	تُحَاجُّ	تُحَاجَّانِ	يُحَاجِّبْنَ
II	мз	تُحَاجُّ	تُحَاجَّانِ	تُحَاجُّونَ
	мн	تُحَاجِّبْنَ	تُحَاجَّانِ	تُحَاجِّبْنَ
I		أَحَاجُّ		نُحَاجُّ

Бу феълнинг мажхул нисбати ҳам ҳозирги-келаси замонда юқоридаги қўшимчаларга эга бўлади. Фақат II ва III шахс муаннас кўплиги бундан мустасно. Масалан,

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحَاجُّ	يَحَاجَّانِ	يُحَاجُّونَ
	мн	تُحَاجُّ	تُحَاجَّانِ	يُحَاجِّبْنَ
II	мз	تُحَاجُّ	تُحَاجَّانِ	تُحَاجُّونَ
	мн	تُحَاجِّبْنَ	تُحَاجَّانِ	تُحَاجِّبْنَ
I		أَحَاجُّ		نُحَاجُّ

II. Ҳамзали феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يُؤَاخِذُ -> أَخَذَ феъли

يُضَائِلُ -> ضَائِلٌ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَاخِذُ	يُؤَاخِذَانِ	يُؤَاخِذُونَ	يُضَائِلُ	يُضَائِلَانِ	يُضَائِلُونَ
	мн	تُؤَاخِذُ	تُؤَاخِذَانِ	يُؤَاخِذْنَ	تُضَائِلُ	تُضَائِلَانِ	يُضَائِلْنَ
II	мз	تُؤَاخِذُ	تُؤَاخِذَانِ	تُؤَاخِذُونَ	تُضَائِلُ	تُضَائِلَانِ	تُضَائِلُونَ
	мн	تُؤَاخِذِينَ	تُؤَاخِذَانِ	تُؤَاخِذْنَ	تُضَائِلِينَ	تُضَائِلَانِ	تُضَائِلْنَ
I		أُوَاخِذُ		نُؤَاخِذُ	أُضَائِلُ		نُضَائِلُ

بَادَأُ -> يَبَادِيُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَبَادِيُ	يُبَادِئَانِ	يُبَادِئُونَ
	мн	تَبَادِيُ	تُبَادِئَانِ	تُبَادِئُونَ
II	мз	تَبَادِيُ	تُبَادِئَانِ	تُبَادِئُونَ
	мн	تَبَادِيَيْنِ	تُبَادِئَانِ	تُبَادِئُونَ
I		أَبَادِيُ		تَبَادِيُ

Бу феъллар мажҳул нисбатда қуйидагича тусланади:

يُؤَاخِذُ -> يُؤَاخِذُ феъли

يُضَاعِلُ -> يُضَاعِلُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَاخِذُ	يُؤَاخِذَانِ	يُؤَاخِذُونَ	يُضَاعِلُ	يُضَاعِلَانِ	يُضَاعِلُونَ
	мн	تُؤَاخِذُ	تُؤَاخِذَانِ	تُؤَاخِذُونَ	تُضَاعِلُ	تُضَاعِلَانِ	تُضَاعِلُونَ
II	мз	تُؤَاخِذُ	تُؤَاخِذَانِ	تُؤَاخِذُونَ	تُضَاعِلُ	تُضَاعِلَانِ	تُضَاعِلُونَ
	мн	تُؤَاخِذِيْنَ	تُؤَاخِذَانِ	تُؤَاخِذُونَ	تُضَاعِلِيْنَ	تُضَاعِلَانِ	تُضَاعِلُونَ
I		أُوَاخِذُ		تُؤَاخِذُ	أُضَاعِلُ		تُضَاعِلُ

يَبَادِيُ -> يَبَادَأُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَبَادَأُ	يُبَادِئَانِ	يُبَادِئُونَ
	мн	تَبَادَأُ	تُبَادِئَانِ	تُبَادِئُونَ
II	мз	تَبَادَأُ	تُبَادِئَانِ	تُبَادِئُونَ
	мн	تَبَادِئِيْنَ	تُبَادِئَانِ	تُبَادِئُونَ
I		أَبَادَأُ		تَبَادَأُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феълларниқидан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلانُ -> فَعْلانُ

فَعْلانُ -> فَعْلانُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَعْلانُ	فَعْلانان	فَعْلانون	فَعْلانُ	فَعْلانان	فَعْلانون
	мн	فَعْلانُ	فَعْلانان	فَعْلانن	فَعْلانُ	فَعْلانان	فَعْلانن
II	мз	فَعْلانُ	فَعْلانان	فَعْلانون	فَعْلانُ	فَعْلانان	فَعْلانون
	мн	فَعْلانن	فَعْلانان	فَعْلانن	فَعْلانن	فَعْلانان	فَعْلانن
I		فَعْلانُ		فَعْلانُ	فَعْلانُ		فَعْلانُ

Бу феълларнинг мажхул нисбатида иккинчи ўзак ундоши ҳаракати фатҳага ўзгаради. Масалан,

فَعْلانُ -> فَعْلانُ

فَعْلانُ -> فَعْلانُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَعْلانُ	فَعْلانان	فَعْلانون	فَعْلانُ	فَعْلانان	فَعْلانون
	мн	فَعْلانُ	فَعْلانان	فَعْلانن	فَعْلانُ	فَعْلانان	فَعْلانн
II	мз	فَعْلانُ	فَعْلانان	فَعْلانон	فَعْلانُ	فَعْلانан	فَعْلанон
	мн	فَعْلانن	فَعْلанан	فَعْلанн	فَعْلанн	فَعْلанан	فَعْلанн
I		فَعْلانُ		فَعْلانُ	فَعْلانُ		فَعْلанُ

2. Ажваф феълларнинг ҳозирги-келаси замонида иккинчи ўзак ундош ҳисобланган ҳарфи иллатга солим ҳарфлар сифатида қаралади:

فَعْلانُ -> فَعْلانُ

فَعْلانُ -> فَعْلانُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَعْلانُ	فَعْلانان	فَعْلانون	فَعْلانُ	فَعْلانان	فَعْلانон
	мн	فَعْلانُ	فَعْلانан	فَعْلانн	فَعْلانُ	فَعْلанан	فَعْلанн
II	мз	فَعْلانُ	فَعْلанан	فَعْلанон	فَعْلанُ	فَعْلанан	فَعْلанон
	мн	فَعْلанн	فَعْلанан	فَعْلанн	فَعْلанн	فَعْلанан	فَعْلанн
I		فَعْلانُ		فَعْلانُ	فَعْلанُ		فَعْلанُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تُعَالَى	تُعَالِيَانِ	تُعَالَوْنَ	تُبَارَى	تُبَارِيَانِ	تُبَارَوْنَ
	мн	تُعَالَيْنَ	تُعَالِيَانِ	تُعَالَيْنَ	تُبَارَيْنَ	تُبَارِيَانِ	تُبَارَيْنَ
I		أُعَالَى		تُعَالَى	أُبَارَى		تُبَارَى

§ 103. III БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

III боб солим феълларининг шарт майли қуйидагича вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَاعِلُ	يُفَاعِلَانِ	يُفَاعِلُوا
	мн	يُفَاعِلْنَ	يُفَاعِلَانِ	يُفَاعِلْنَ
II	мз	يُفَاعِلُ	يُفَاعِلَانِ	يُفَاعِلُوا
	мн	يُفَاعِلِي	يُفَاعِلَانِ	يُفَاعِلْنَ
I		أَفَاعِلُ		يُفَاعِلُ

Масалан, **يُشَاهِدُ** – **شَاهِدَ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُشَاهِدُ	يُشَاهِدَانِ	يُشَاهِدُوا
	мн	يُشَاهِدْنَ	يُشَاهِدَانِ	يُشَاهِدْنَ
II	мз	يُشَاهِدُ	يُشَاهِدَانِ	يُشَاهِدُوا
	мн	يُشَاهِدِي	يُشَاهِدَانِ	يُشَاهِدْنَ
I		أَشَاهِدُ		يُشَاهِدُ

III боб феълининг шарт майли юқоридаги боблар шарт майли бажарган вазифани бажаради.

لَمْ يُشَاهِدْ مِثْلَ هَذِهِ الْكَارِثَةِ – Бундай фожиани умуман кўрмаганмиз.

Нотўғри феълларнинг шарт майли:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли уч хил вариантда ҳосил бўлиши мумкин. Масалан, **حَاجٌ** – **يُحَاجُّ** феъли

1-вариант

2-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحَاجُّ	يُحَاجُّا	يُحَاجُّو	يُحَاجُّ	يُحَاجُّا	يُحَاجُّو
	мн	تُحَاجُّ	تُحَاجُّا	يُحَاجُّنَ	تُحَاجُّ	تُحَاجُّا	يُحَاجُّنَ
II	мз	تُحَاجُّ	تُحَاجُّا	تُحَاجُّو	تُحَاجُّ	تُحَاجُّا	تُحَاجُّو
	мн	تُحَاجُّي	تُحَاجُّا	تُحَاجُّنَ	تُحَاجُّي	تُحَاجُّا	تُحَاجُّنَ
I		أَحَاجُّ		نُحَاجُّ	أَحَاجُّ		نُحَاجُّ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحَاجِّجُ	يُحَاجُّجَا	يُحَاجُّجُوا
	мн	تُحَاجِّجُ	تُحَاجُّجَا	يُحَاجِّجُنَ
II	мз	تُحَاجِّجُ	تُحَاجُّجَا	تُحَاجُّجُوا
	мн	تُحَاجِّجِي	تُحَاجُّجَا	تُحَاجِّجُنَ
I		أَحَاجِّجُ		نُحَاجِّجُ

II. Ҳамзали феълларнинг шарт майли солим феъллардан кескин фарқ қилмайди. Масалан,

يُؤَاخِذُ феъли → **أَخَذَ**

يُضَائِلُ феъли → **ضَاءَلَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَاخِذُ	يُؤَاخِذَا	يُؤَاخِذُوا	يُضَائِلُ	يُضَائِلَا	يُضَائِلُوا
	мн	تُؤَاخِذُ	تُؤَاخِذَا	يُؤَاخِذُنَ	تُضَائِلُ	تُضَائِلَا	يُضَائِلُنَ
II	мз	تُؤَاخِذُ	تُؤَاخِذَا	تُؤَاخِذُوا	تُضَائِلُ	تُضَائِلَا	تُضَائِلُوا
	мн	تُؤَاخِذِي	تُؤَاخِذَا	تُؤَاخِذُنَ	تُضَائِلِي	تُضَائِلَا	تُضَائِلُنَ
I		أُوَاخِذُ		نُؤَاخِذُ	أُضَائِلُ		نُضَائِلُ

фeъли **يُبَادِي** -> **بَادَأَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُبَادِي	يُبَادَانَا	يُبَادُونَا
	мн	تُبَادِي	تُبَادَانَا	يُبَادُونَن
II	мз	تُبَادِي	تُبَادَانَا	تُبَادُونَا
	мн	تُبَادِي	تُبَادَانَا	تُبَادُونَن
I		أُبَادِي		تُبَادِي

III. Заиф фeъллар:

1. Солимсифат фeълларнинг шарт майли солим фeъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

фeъли **يُؤَاتِقُ** -> **يُؤَاتِقُ** фeъли **يُيَامِنُ** -> **يُيَامِنُ** фeъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَاتِقُ	يُؤَاتِقَانَا	يُؤَاتِقُونَا	يُيَامِنُ	يُيَامِنَانَا	يُيَامِنُونَا
	мн	تُؤَاتِقُ	تُؤَاتِقَانَا	يُؤَاتِقُونَن	تُيَامِنُ	تُيَامِنَانَا	يُيَامِنُونَن
II	мз	تُؤَاتِقُ	تُؤَاتِقَانَا	تُؤَاتِقُونَا	تُيَامِنُ	تُيَامِنَانَا	تُيَامِنُونَا
	мн	تُؤَاتِقِي	تُؤَاتِقَانَا	تُؤَاتِقُونَن	تُيَامِنِي	تُيَامِنَانَا	تُيَامِنُونَن
I		أُؤَاتِقُ		تُؤَاتِقُ	أُيَامِنُ		تُيَامِنُ

2. Ажваф фeълларнинг шарт майли ҳам солим фeъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

фeъли **يُجَابِبُ** -> **يُجَابِبُ** фeъли **يُبَايِعُ** -> **يُبَايِعُ** фeъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُجَابِبُ	يُجَابِبَانَا	يُجَابِبُونَا	يُبَايِعُ	يُبَايِعَانَا	يُبَايِعُونَا
	мн	تُجَابِبُ	تُجَابِبَانَا	يُجَابِبُونَن	تُبَايِعُ	تُبَايِعَانَا	يُبَايِعُونَن
II	мз	تُجَابِبُ	تُجَابِبَانَا	تُجَابِبُونَا	تُبَايِعُ	تُبَايِعَانَا	تُبَايِعُونَا
	мн	تُجَابِبِي	تُجَابِبَانَا	تُجَابِبُونَن	تُبَايِعِي	تُبَايِعَانَا	тубаиенон
I		أُجَابِبُ		تُجَابِبُ	أُبَايِعُ		تُبَايِعُ

3. Ноқис феълларнинг истак майлида I боб **يَكِي** -

يَكِي феълининг шарт майлида содир бўлган ўзгаришлар содир бўлади. Масалан,

يُغَالِي феъли **يُغَال** ->

يُبَارِي феъли **يُبَار** ->

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُغَال	يُغَالِيَا	يُغَالُوا	يُبَار	يُبَارِيَا	يُبَارُوا
	мн	تُغَال	تُغَالِيَا	يُغَالِين	تُبَار	تُبَارِيَا	يُبَارِين
II	мз	تُغَال	تُغَالِيَا	تُغَالُوا	تُبَار	تُبَارِيَا	تُبَارُوا
	мн	تُغَالِي	تُغَالِيَا	تُغَالِين	تُبَارِي	تُبَارِيَا	تُبَارِين
I		أَغَال		تُغَال	أَبَار		تُبَار

§ 104. III БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидаги вазнда ҳосил бўлади: **فَاعِلٌ** -> **تُفَاعِلٌ** -> **تُفَاعِلٌ**.

Буйруқ майли шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	فَاعِلٌ	فَاعِلَا	فَاعِلُوا
мн	فَاعِلِي	فَاعِلَا	فَاعِلِن

Масалан,

يَا طَلَابُ سَاعِدُوا أصدقَاءَكُمْ

— Студентлар, дўстларингизга ёрдам беринг.

Нотўғри феълларнинг буйруқ майли:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли шарт майли каби уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан,

يُحَاجُّ феъли: **حَاجٌ** -

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	حَاجٌ	حَاجًّا	حَاجُّوا	حَاجٌ	حَاجًّا	حَاجُّوا
мн	حَاجِي	حَاجًّا	حَاجِبِينَ	حَاجِي	حَاجًّا	حَاجِبِينَ

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	حَاجِبٌ	حَاجًّا	حَاجُّوا
мн	حَاجِي	حَاجًّا	حَاجِبِينَ

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يُؤَاخِذُ -> أَخَذَ феъли

يُضَائِلُ -> ضَائِلٌ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَخَذَ	أَخَذَا	أَخَذُوا	ضَائِلٌ	ضَائِلَا	ضَائِلُوا
мн	أَخَذِي	أَخَذَا	أَخَذْنِ	ضَائِلِي	ضَائِلَا	ضَائِلِنِ

يُبَادِي -> بَادَأُ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	بَادِي	بَادِئَا	بَادِئُوا
мн	بَادِي	بَادِئَا	بَادِئِنِ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли солим феълдан фарқ қилмайди. Масалан,

يُؤَاتِقُ -> وَاتَّقَ феъли

يُيَامِنُ -> يَامِنُ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	وَاتَّقَ	وَاتَّقَا	وَاتَّقُوا	يَامِنُ	يَامِنَا	يَامِنُوا
мн	وَاتَّقِي	وَاتَّقَا	وَاتَّقِنِ	يَامِنِي	يَامِنَا	يَامِنِنِ

2. Ажваф феълларнинг буйруқ майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

БАЙЕГЪ ФЕЪЛИ -> БАЙЕГЪ ФЕЪЛИ БАЙЕГЪ ФЕЪЛИ -> БАЙЕГЪ ФЕЪЛИ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	جَابِبٌ	جَابِبَا	جَابِبُوا	بَايِعٌ	بَايِعَا	بَايِعُوا
мн	جَابِبِي	جَابِبَا	جَابِبِينَ	بَايِعِي	بَايِعَا	بَايِعِينَ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майлида учинчи ўзак ундош тушиб қолади. Масалан,

БАРИ ФЕЪЛИ -> БАРИ ФЕЪЛИ БАРИ ФЕЪЛИ -> БАРИ ФЕЪЛИ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	بَارٍ	بَارِيَا	بَارُوا	بَارٍ	بَارِيَا	بَارُوا
мн	بَارِي	بَارِيَا	بَارِيْنَ	بَارِي	بَارِيَا	بَارِيْنَ

III ва I шахс буйруқ майли бошқа боб феъллари каби шарт майли олдига **ل** ёки **لا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

§ 105. III БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Солим феълларнинг истак майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَاعِلُ	يُفَاعِلَا	يُفَاعِلُوا
	мн	تُفَاعِلُ	تُفَاعِلَا	يُفَاعِلُنْ
II	мз	تُفَاعِلُ	تُفَاعِلَا	تُفَاعِلُوا
	мн	تُفَاعِلِي	تُفَاعِلَا	تُفَاعِلُنْ
I		أَفَاعِلُ		تُفَاعِلُ

Масалан, **يُشَاهِدُ** - ШАҲАДЪ ФЕЪЛИ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُشَاهِدُ	يُشَاهِدَا	يُشَاهِدُوا
	мн	تُشَاهِدُ	تُشَاهِدَا	يُشَاهِدْنَ
II	мз	تُشَاهِدُ	تُشَاهِدَا	تُشَاهِدُوا
	мн	تُشَاهِدِي	تُشَاهِدَا	تُشَاهِدْنَ
I		أَشَاهِدُ		نُشَاهِدُ

III боб феълнинг истак майли ҳам юқоридаги боблар истак майли ишлатилган ўринларда ишлатилади:

يَنْبَغِي لَكُمْ أَنْ تُشَاهِدُوا هَذَا الْمَعْرِضَ – Сизлар (мз) бу кўргазмани кўришларингиз керак.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли қуйидагича ҳосил бўлади:

يُحَاجُّ – حَاجُّ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحَاجُّ	تُحَاجُّا	يُحَاجُّوْا
	мн	تُحَاجُّ	تُحَاجُّا	يُحَاجُّنَّ
II	мз	تُحَاجُّ	تُحَاجُّا	تُحَاجُّوْا
	мн	تُحَاجُّي	تُحَاجُّا	تُحَاجُّنَّ
I		أَحَاجُّ		نُحَاجُّ

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يُؤَاخِذُ -> أَخَذَ феъли يَضَائِلُ -> ضَائِلُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَاخِذُ	يُؤَاخِذَا	يُؤَاخِذُوا	يُضَائِلُ	يُضَائِلَا	يُضَائِلُوا
	мн	تُؤَاخِذُ	تُؤَاخِذَا	يُؤَاخِذْنَ	تُضَائِلُ	تُضَائِلَا	يُضَائِلْنَ
II	мз	تُؤَاخِذُ	تُؤَاخِذَا	تُؤَاخِذُوا	تُضَائِلُ	تُضَائِلَا	تُضَائِلُوا
	мн	تُؤَاخِذِي	تُؤَاخِذَا	تُؤَاخِذْنَ	تُضَائِلِي	تُضَائِلَا	تُضَائِلْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
I		أَوَاخَذَ		تَوَاخَذَ	أَضَانَلِ		تَضَانَلِ

Феъли **يُبَادِي** -> **بَادَأَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُبَادِي	يُبَادِيَا	يُبَادِيُو
	мн	تُبَادِي	تُبَادِيَا	يُبَادِيُنَ
II	мз	تُبَادِي	تُبَادِيَا	تُبَادِيُو
	мн	تُبَادِي	تُبَادِيَا	تُبَادِيُنَ
I		أَبَادِي		تُبَادِي

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

Феъли **يُؤَاتِقُ** -> **وَاتَقَ**

Феъли **يُيَامِنُ** -> **يَامَنَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَاتِقُ	يُؤَاتِقَا	يُؤَاتِقُوا	يُيَامِنُ	يُيَامِنَا	يُيَامِنُوا
	мн	تُؤَاتِقُ	تُؤَاتِقَا	يُؤَاتِقُنَ	تُيَامِنُ	تُيَامِنَا	يُيَامِنُنَ
II	мз	تُؤَاتِقُ	تُؤَاتِقَا	تُؤَاتِقُوا	تُيَامِنُ	تُيَامِنَا	تُيَامِنُوا
	мн	تُؤَاتِقِي	تُؤَاتِقَا	تُؤَاتِقُنَ	تُيَامِنِي	تُيَامِنَا	تُيَامِنُنَ
I		أُؤَاتِقُ		تُؤَاتِقُ	أُيَامِنُ		تُيَامِنُ

2. Ажваф феълларнинг истак майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

Феъли **يُجَاوِبُ** -> **جَاوَبَ**

Феъли **يُبَايِعُ** -> **بَايَعَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُجَاوِبُ	يُجَاوِبَا	يُجَاوِبُوا	يُبَايِعُ	يُبَايِعَا	يُبَايِعُوا
	мн	تُجَاوِبُ	تُجَاوِبَا	يُجَاوِبُنَ	تُبَايِعُ	تُبَايِعَا	يُبَايِعُنَ
II	мз	تُجَاوِبُ	تُجَاوِبَا	تُجَاوِبُوا	تُبَايِعُ	تُبَايِعَا	تُبَايِعُوا
	мн	تُجَاوِبِي	تُجَاوِبَا	تُجَاوِبُنَ	تُبَايِعِي	تُبَايِعَا	тубаиен

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
I		أَجَابَ		تُجَابَ	أَبَاعَ		تَبَاعَ

3. Ноқис феълларнинг истак майли қуйидагича ҳосил бўлади. Масалан,

يُغَالِي -> غَالَى феъли

يُبَارِي -> بَارَى феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُغَالِي	يُغَالِبَا	يُغَالُوا	يُبَارِي	يُبَارِيَا	يُبَارُوا
	мн	تُغَالِي	تُغَالِبَا	يُغَالِين	تُبَارِي	تُبَارِيَا	يُبَارِين
II	мз	تُغَالِي	تُغَالِبَا	تُغَالُوا	تُبَارِي	تُبَارِيَا	تُبَارُوا
	мн	تُغَالِي	تُغَالِبَا	تُغَالِين	تُبَارِي	تُبَارِيَا	تُبَارِين
I		أَغَالِي		تُغَالِي	أَبَارِي		تُبَارِي

§ 106. III БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

III боб солим феълининг масдари **فَعَالٌ** ва **مُقَاعَلَةٌ** вазнларида ҳосил бўлади. Масалан,

شَاهَدَ - кўрмоқ -> مُشَاهَدَةٌ - кўриш,

بَادَرَ - шошилмоқ -> مِبَادَرَةٌ - шошилиш,

نَافَقَ - мунофиқ бўлмоқ -> نِفَاقٌ - мунофиқлик,

جَاهَدَ - курашмоқ -> جِهَادٌ - курашиш.

Нотўғри феълларнинг масдари:

I. Иккиланган феълларнинг масдари:

سَابَ - ўзаро сўкишмоқ -> سِبَابٌ - ўзаро сўкишиш,

قَاصَ - қасд олмақ -> مِقَاصَةٌ - қасд олиш.

II. Ҳамзали феълларнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَخَذَ — таъна қилмоқ → مُؤَاخَذَةٌ — таъна қилиш,
سَأَلَ — савол бермоқ → مُسْأَلَةٌ — савол бериш,
بَادَأَ — бошлаб бермоқ → مُبَادَأَةٌ — бошлаб бериш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

وَأَصَلَ — давом эттирмоқ → مُوَأَصَلَةٌ — давом эттириш,
وَأَعَدَّ — келишишмоқ → مُوَأَعَدَّةٌ — келишиш.

2. Агар ажваф феълнинг иккинчи ўзак ундоши و дан иборат бўлса, فَعَالٌ вазнидаги масдарда мазкур و ҳарфи ى га ўзгаради. Иккинчи ўзак ундош ى дан иборат бўлганда, ҳар икки шаклдаги масдарда ҳам ўзгариш содир бўлмайди. Масалан,

قَاوَمَ — қаршилиқ кўрсатмоқ → مُقَاوَمَةٌ — қаршилиқ кўрсатиш,
قَاوَمَ — қаршилиқ кўрсатмоқ → قِيَامٌ — туриш,
ضَائِقٌ — сиқмоқ, эзмоқ → مُضَائِقَةٌ — сиқиш, эзиш.

3. Ноқис феълларнинг فَعَالٌ вазнидаги масдарида و ёки ى ҳарфи ە га ўзгаради. Масалан,

لَأَى — учратмоқ → لِقَاءٌ — учратиш,
نَادَى — чақирмоқ → نِدَاءٌ — чақирув.

Агар масдар مُفَاعَلَةٌ вазнида ҳосил бўлса, -ава-, -айа- → ā ўзгариши содир бўлади. Масалан,

لَأَى — учратмоқ → مُلَاقَاَةٌ — учратиш,
نَادَى — чақирмоқ → مُنَادَاَةٌ — чақирув.

§ 107. III БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

III боб солим феълларининг:

а) аниқ нисбат сифатдоши **مُفَاعِلٌ** вазнида ҳосил бўлади:

شَاهِدٌ — кўрмоқ → مُشَاهِدٌ, مُشَاهِدَةٌ — кўрувчи,

جَاهِدٌ — курашмоқ → مُجَاهِدٌ, مُجَاهِدَةٌ — курашувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши **مُفَاعِلٌ** вазнида ҳосил бўлади:

شَاهِدٌ — кўрмоқ → مُشَاهِدٌ, مُشَاهِدَةٌ — кўрилган нарса,

وَاصِلٌ — давом эттирмоқ → مُوَاصِلٌ, مُوَاصِلَةٌ — давом эттирилган.

Эслатма. III боб мажҳул нисбат сифатдошининг муаннас шакли билан масдари шаклдошдир.

Нотўғри феълларнинг сифатдошлари:

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади. Масалан,

حَاجٌ — баҳслашмоқ → مُحَاجٌّ → مُحَاجٌّ, مُحَاجَّةٌ — баҳслашувчи,

سَابٌ — сўкишмоқ → مُسَابِبٌ → مُسَابِبٌ, مُسَابِئَةٌ — сўкишувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади. Масалан,

حَاجٌ — баҳслашмоқ → مُحَاجٌّ → مُحَاجٌّ, مُحَاجَّةٌ — баҳслашилган (мавзу),

سَابٌ — сўкишмоқ → مُسَابِبٌ → مُسَابِبٌ, مُسَابِئَةٌ — сўкишилган.

II. Ҳамзали феълларнинг сифатдошлари солим феъллардан фарқ қилмайди:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

آخَذَ – таъна қилмоқ → مُؤَاخَذَةٌ، مُؤَاخِذٌ – таъна қилувчи,

ضَامِلٌ – озайтирмоқ → مُضَائِلَةٌ، مُضَائِلٌ – озайтирувчи,

بَادَأَ – бошлаб бермоқ → مُبَادِئَةٌ، مُبَادِئٌ – бошлаб берувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

آخَذَ – таъна қилмоқ → مُؤَاخَذَةٌ، مُؤَاخِذٌ – таъна қилинган,

ضَامِلٌ – озайтирмоқ → مُضَائِلَةٌ، مُضَائِلٌ – озайтирилган,

بَادَأَ – бошлаб бермоқ → مُبَادِئَةٌ، مُبَادِئٌ – бошлаб берилган.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг сифатдошлари солим феъллардан фарқ қилмайди:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

وَاصَلَ – давом эттирмоқ → مُوَاصِلَةٌ، مُوَاصِلٌ – давом эттирувчи,

وَاعَدَ – келишишмоқ → مُوَاعِدَةٌ، مُوَاعِدٌ – келишишувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

وَاصَلَ – давом эттирмоқ → مُوَاصِلَةٌ، مُوَاصِلٌ – давом эттирилган,

وَاعَدَ – келишишмоқ → مُوَاعِدَةٌ، مُوَاعِدٌ – келишишилган.

2. Ажваф феълларнинг сифатдошлари ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

قَامَمَ – қаршилиқ қилмоқ → مُقَاوِمَةٌ، مُقَاوِمٌ – қаршилиқ қилувчи,

ضَايَقَ – сиқмоқ, эзмоқ → مُضَايِقَةٌ، مُضَايِقٌ – сиқувчи, эзувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

قَامَمَ – қаршилиқ қилмоқ → مُقَاوِمَةٌ، مُقَاوِمٌ – қаршиликка учраган,

ضَايَقَ – сиқмоқ, эзмоқ → مُضَايِقَةٌ، مُضَايِقٌ – сиқилган, эзилган.

3. Ноқис феълларнинг сифатдошлари:

а) аниқ нисбат сифатдошида учинчи ўзак ундош тушиб қолиб, ўрнини танвин эгаллайди. Масалан,

لَأْتَى – учратмоқ → مَلَأَ (аниқ ҳолатда – الْمَلَأَى),

مَلَأِيَةً – учратувчи,

نَادَى – чақирмоқ → مَنَّادٍ (аниқ ҳолатда – الْمَنَّادِي),

مَنَّادِيَةً – чақирувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдошида ҳам учинчи ўзак ундош ўрнини танвин эгаллайди. Масалан,

لَأْتَى – учратмоқ → مَلَأَى (аниқ ҳолатда – الْمَلَأَى),

مَلَأَاءً – учратилган,

نَادَى – чақирмоқ → مَنَّادِي (аниқ ҳолатда – الْمَنَّادِي),

مَنَّادَاءً – чақирилган.

Аниқ ва мажҳул нисбат сифатдошлари юқоридаги бошқа боб феъллари сифатдошлари бажарган вазифаларни бажаради.

§ 108. VI БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларнинг VI боби III боб феъли олдига تُ қўшимчасини қўшиш билан ҳосил бўлади. Ўтган замон вазни تَفَاعَلَ бўлиб, шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَفَاعَلَ	تَفَاعَلَا	تَفَاعَلُوا
	мн	تَفَاعَلْتُمْ	تَفَاعَلْتُمَا	تَفَاعَلْتُمْ
II	мз	تَفَاعَلْتُمْ	تَفَاعَلْتُمَا	تَفَاعَلْتُمْ
	мн	تَفَاعَلْتُمْ	تَفَاعَلْتُمَا	تَفَاعَلْتُمْ
I		تَفَاعَلْتُمْ		تَفَاعَلْتُمْ

Масалан, **طَرَحَ** -> **تَطَارَحَ** - бир-бирига иргитмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَطَارَحَ	تَطَارَحَا	تَطَارَحُوا
	мн	تَطَارَحَتْ	تَطَارَحَتَا	تَطَارَحْنَ
II	мз	تَطَارَحَتْ	تَطَارَحْتُمَا	تَطَارَحْتُمْ
	мн	تَطَارَحَتْ	تَطَارَحْتُمَا	تَطَارَحْتُنَّ
I		تَطَارَحْتُ		تَطَارَحْنَا

تَطَارَحْنَا الْكُرَّةَ أَثْنَاءَ اللَّعْبِ - Ўйин давомида тўпни бир-биримизга отишдик.

Солим феълларнинг ўтган замон мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تُفَوِّعَلُ	تُفَوِّعَلَا	تُفَوِّعَلُوا
	мн	تُفَوِّعَلَتْ	تُفَوِّعَلَتَا	تُفَوِّعَلْنَ
II	мз	تُفَوِّعَلَتْ	تُفَوِّعَلْتُمَا	تُفَوِّعَلْتُمْ
	мн	تُفَوِّعَلَتْ	تُفَوِّعَلْتُمَا	تُفَوِّعَلْتُنَّ
I		تُفَوِّعَلْتُ		تُفَوِّعَلْنَا

تَطَوَّرِحَتِ الْكُرَّةَ أَثْنَاءَ اللَّعْبِ - Ўйин давомида тўп у ёқдан-бу ёққа отилди.

Бу бобнинг ўтган замон инкор формаси ҳам феъл олдига **مَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

VI боб солим феълларининг ҳозирги-келаси замони вазни **يَتَفَاعَلُ** дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَفَاعَلُ	يَتَفَاعَلَانِ	يَتَفَاعَلُونَ
	мн	يَتَفَاعَلُ	يَتَفَاعَلَانِ	يَتَفَاعَلْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَتَفَاعَلُ	تَتَفَاعَلَانِ	تَتَفَاعَلُونَ
	мн	تَتَفَاعَلِينَ	تَتَفَاعَلَانِ	تَتَفَاعَلْنَ
I		أَتَفَاعَلُ		نَتَفَاعَلُ

Масалан, تَمَارَسُ → يَتَمَارَسُ – савдолашмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَمَارَسُ	يَتَمَارَسَانِ	يَتَمَارَسُونَ
	мн	يَتَمَارَسُونَ	يَتَمَارَسَانِ	يَتَمَارَسْنَ
II	мз	تَتَمَارَسُ	تَتَمَارَسَانِ	تَتَمَارَسُونَ
	мн	تَتَمَارَسِينَ	تَتَمَارَسَانِ	تَتَمَارَسْنَ
I		أَتَمَارَسُ		نَتَمَارَسُ

يَتَمَارَسُ الْجَمِيعُ فِي السُّوقِ أَثَاءَ الشَّرَاءِ – Бозорда барча харид қилишда савдолашади.

VI боб солим феълининг мажҳул нисбати ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُتَفَاعَلُ	يُتَفَاعَلَانِ	يُتَفَاعَلُونَ
	мн	يُتَفَاعَلُونَ	يُتَفَاعَلَانِ	يُتَفَاعَلْنَ
II	мз	تُتَفَاعَلُ	تُتَفَاعَلَانِ	تُتَفَاعَلُونَ
	мн	تُتَفَاعَلِينَ	تُتَفَاعَلَانِ	تُتَفَاعَلْنَ
I		أُتَفَاعَلُ		نُتَفَاعَلُ

VI боб феъли ҳозирги-келаси замонининг инкор формаси феъл олдига ʹ юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

VI боб феъли қуйидаги маъноларни ифодалайди:

1. Иш-ҳаракатнинг кўпчилик томонидан бажарилганлигини билдиради:

كَتَبَ – ёзмоқ → تَكَاتَبَ – ўзаро ёзишмоқ,

صَعِدَ – кўтарилмоқ → تَصَاعَدَ – кўпчилик бўлиб кўтарилмоқ,

سَأَلَ – сўрамоқ → تَسَاءَلَ – бир-биридан сўрамоқ.

2. Иш-ҳаракатнинг бажарилишидаги тадрижийликни билдиради:

كَفَّرَ – кўпаймоқ → تَكَاتَرَ – аста-секин кўпаймоқ,

ضَوَّلَ – пасаймоқ → تَضَاعَلَ – аста-секин пасаймоқ, озаймоқ.

3. I боб феъли ифодалаган иш-ҳаракатни ўзи амалга ошираётган қилиб кўрсатиш маъносини ифодалайди:

مَرَضَ – касал бўлмоқ → تَمَارَضَ – ўзини касалликка солмоқ,

عَلِمَ – билмоқ → تَعَالَمَ – ўзини олим қилиб кўрсатмоқ,

جَهَلَ – беҳабар бўлмоқ → تَجَاهَلَ – ўзини билмасликка солмоқ.

§ 109. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР VI БОБИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замонида қуйидаги ўзгариш содир бўлади. Масалан,

I боб – بَتُّ → VI боб – تابَسَا → табасса. Демак,

بَتُّ → تَبَّاتُ – бир-бирига хабар қилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَبَّاتُ	تَبَّاتَا	تَبَّاتُوا
	мн	تَبَّاتْتِ	تَبَّاتْنَا	تَبَّاتْتُمْ
II	мз	تَبَّاتْتِ	تَبَّاتْتُمَا	تَبَّاتْتُمْ
	мн	تَبَّاتْتِ	تَبَّاتْتُمَا	تَبَّاتْتُمْ
I		تَبَّاتْتِ		تَبَّاتْنَا

Бу феълнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَبَوُّتٌ	تَبَوُّتَا	تَبَوُّوْا
	мн	تَبَوُّوتٌ	تَبَوُّوتَا	تَبَوُّوتُنْ
II	мз	تَبَوُّوتَةٌ	تَبَوُّوتُمَا	تَبَوُّوتُكُمْ
	мн	تَبَوُّوتٌ	تَبَوُّوتُمَا	تَبَوُّوتُنْ
I		تَبَوُّوتٌ		تَبَوُّوتُنَا

II. Ҳамзали феълларнинг ўтган замонда ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришларгина содир бўлади. Масалан,

– تَقَامَرَ -> تَقَامَرٌ – бир-бирига ёрдам бермоқ феъли
 бир-биридан қасос олмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَقَامَرَ	تَقَامَرَا	تَقَامَرُوا	تَقَامَرَ	تَقَامَرَا	تَقَامَرُوا
	мн	تَقَامَرَتْ	تَقَامَرَتَا	تَقَامَرْنَ	تَقَامَرَتْ	تَقَامَرَتَا	تَقَامَرْنَ
II	мз	تَقَامَرَتْ	تَقَامَرْتُمَا	تَقَامَرْتُمْ	تَقَامَرَتْ	تَقَامَرْتُمَا	تَقَامَرْتُمْ
	мн	تَقَامَرَتْ	تَقَامَرْتُمَا	تَقَامَرْتُنْ	تَقَامَرَتْ	تَقَامَرْتُمَا	تَقَامَرْتُنْ
I		تَقَامَرْتُ		تَقَامَرْنَا	تَقَامَرْتُ		تَقَامَرْنَا

– تَمَالَأَ -> تَمَالَأٌ – шартлашмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَمَالَأَ	تَمَالَأَا	تَمَالَأُوا
	мн	تَمَالَأَتْ	تَمَالَأَتَا	تَمَالَأُنْ
II	мз	تَمَالَأَتْ	تَمَالَأْتُمَا	تَمَالَأْتُمْ
	мн	تَمَالَأَتْ	تَمَالَأْتُمَا	تَمَالَأْتُنْ
I		تَمَالَأْتُ		تَمَالَأْنَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида ҳам ҳамзанинг имлосига алоқадор ўзгаришлар бўлади холос. Масалан,

تَوَزَّرَ -> تَوَزَّرَ феъли

تَوَزَّرَ -> تَوَزَّرَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَوَزَّرَ	تَوَزَّرَا	تَوَزَّرُوا	تَوَزَّرَ	تَوَزَّرَا	تَوَزَّرُوا
	мн	تَوَزَّرَتْ	تَوَزَّرَتَا	تَوَزَّرَنَ	تَوَزَّرَتْ	تَوَزَّرَتَا	تَوَزَّرَنَ
II	мз	تَوَزَّرَتَ	تَوَزَّرَتَمَا	تَوَزَّرْتُمْ	تَوَزَّرْتَ	تَوَزَّرْتَمَا	تَوَزَّرْتُمْ
	мн	تَوَزَّرْتِ	تَوَزَّرْتِمَا	تَوَزَّرْتُنَّ	تَوَزَّرْتِ	تَوَزَّرْتِمَا	تَوَزَّرْتُنَّ
I		تَوَزَّرْتُ		تَوَزَّرْنَا	تَوَزَّرْتُ		تَوَزَّرْنَا

تَمَلَّى -> تَمَلَّى феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَمَلَّى	تَمَلَّيَا	تَمَلَّوْا
	мн	تَمَلَّيْتَ	تَمَلَّيْتَا	تَمَلَّيْنَا
II	мз	تَمَلَّيْتَ	تَمَلَّيْتَمَا	تَمَلَّيْتُمْ
	мн	تَمَلَّيْتِ	تَمَلَّيْتِمَا	تَمَلَّيْتُنَّ
I		تَمَلَّيْتُ		تَمَلَّيْنَا

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феъллар ўтган замони солим феълларникидан фарқ қилмайди. Масалан,

تَوَاتَرَ -> تَوَاتَرَ - олдин-кейин келмоқ феъли, تَبَسَّرَ -> تَبَسَّرَ -

биргалашиб қимор ўйнамоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَوَاتَرَ	تَوَاتَرَا	تَوَاتَرُوا	تَبَسَّرَ	تَبَسَّرَا	تَبَسَّرُوا
	мн	تَوَاتَرَتْ	تَوَاتَرَتَا	تَوَاتَرَنَ	تَبَسَّرَتْ	تَبَسَّرَتَا	تَبَسَّرَنَ
II	мз	تَوَاتَرْتَ	تَوَاتَرْتَمَا	تَوَاتَرْتُمْ	تَبَسَّرْتَ	تَبَسَّرْتَمَا	تَبَسَّرْتُمْ
	мн	تَوَاتَرْتِ	تَوَاتَرْتِمَا	تَوَاتَرْتُنَّ	تَبَسَّرْتِ	تَبَسَّرْتِمَا	تَبَسَّرْتُنَّ
I		تَوَاتَرْتُ		تَوَاتَرْنَا	تَبَسَّرْتُ		تَبَسَّرْنَا

Бу феълларнинг мажхул нисбатида ҳам ўзгариш содир бўлмайди:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تُووتِرَ	تُووتِرَا	تُووتِرُوَا	تُبوسِرَ	تُبوسِرَا	تُبوسِرُوَا
	мн	تُووتِرَتُ	تُووتِرَتَا	تُووتِرِنُ	تُبوسِرَتُ	تُبوسِرَتَا	تُبوسِرِنُ
II	мз	تُووتِرَتَ	تُووتِرَتَمَا	تُووتِرَتُمُ	تُبوسِرَتَ	تُبوسِرَتَمَا	تُبوسِرَتُمُ
	мн	تُووتِرَتُ	تُووتِرَتَمَا	تُووتِرَتِنُ	تُبوسِرَتُ	تُبوسِرَتَمَا	تُبوسِرَتِنُ
I		تُووتِرَتُ		تُووتِرَتَا	تُبوسِرَتُ		تُبوسِرَتَا

2. Ажваф феълларда иккинчи ўзак ундош ўрнидаги ҳарфи иллатга солим ҳарф сифатида қаралади. Масалан,

/شور/ → تَشَاوَرَ – ўзаро маслаҳатлашмоқ /زيد/ → تَزَايَدَ –
нархни оширмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَشَاوَرَ	تَشَاوَرَا	تَشَاوَرُوَا	تَزَايَدَ	تَزَايَدَا	تَزَايَدُوَا
	мн	تَشَاوَرَتُ	تَشَاوَرَتَا	تَشَاوَرِنُ	تَزَايَدَتُ	تَزَايَدَتَا	تَزَايَدِنُ
II	мз	تَشَاوَرَتَ	تَشَاوَرَتَمَا	تَشَاوَرَتُمُ	تَزَايَدَتَ	تَزَايَدَتَمَا	تَزَايَدَتُمُ
	мн	تَشَاوَرَتُ	تَشَاوَرَتَمَا	تَشَاوَرَتِنُ	تَزَايَدَتُ	تَزَايَدَتَمَا	تَزَايَدَتِنُ
I		تَشَاوَرَتُ		تَشَاوَرَتَا	تَزَايَدَتُ		تَزَايَدَتَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида ҳам заиф феълларга хос ўзгаришлар содир бўлмайди:

تَشَاوَرَ → تَشَاوَرُ феъли تَزَايَدَ → تَزَايَدُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَشَاوَرَ	تَشَاوَرَا	تَشَاوَرُوَا	تَزَايَدَ	تَزَايَدَا	تَزَايَدُوَا
	мн	تَشَاوَرَتُ	تَشَاوَرَتَا	تَشَاوَرِنُ	تَزَايَدَتُ	تَزَايَدَتَا	تَزَايَدِنُ
II	мз	تَشَاوَرَتَ	تَشَاوَرَتَمَا	تَشَاوَرَتُمُ	تَزَايَدَتَ	تَزَايَدَتَمَا	تَزَايَدَتُمُ
	мн	تَشَاوَرَتُ	تَشَاوَرَتَمَا	تَشَاوَرَتِنُ	تَزَايَدَتُ	تَزَايَدَتَمَا	تَزَايَدَتِنُ
I		تَشَاوَرَتُ		تَشَاوَرَتَا	تَزَايَدَتُ		تَزَايَدَتَا

3. Ноқис феълларда I боб بَغَى феълидаги ўзгариш содир бўлади, чунки уларнинг охириги қўшимчалари бир хилдир Масалан,

ўзаро ичишмоқ - تَسَاقَى -> (سَقَى) ўзаро - تَحَاجَى -> (حَجَو)

топишмоқ айтмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَحَاجَى	تَحَاجَيَا	تَحَاجُوا	تَسَاقَى	تَسَاقَيَا	تَسَاقُوا
	мн	تَحَاجَتُ	تَحَاجَتَا	تَحَاجِينُ	تَسَاقَتُ	تَسَاقَتَا	تَسَاقِينُ
II	мз	تَحَاجَيْتُ	تَحَاجَيْتُمَا	تَحَاجَيْتُمْ	تَسَاقَيْتُ	تَسَاقَيْتُمَا	تَسَاقَيْتُمْ
	мн	تَحَاجَيْتُ	تَحَاجَيْتُمَا	تَحَاجَيْتُنُ	تَسَاقَيْتُ	تَسَاقَيْتُمَا	تَسَاقَيْتُنُ
I		تَحَاجَيْتُ		تَحَاجَيْنَا	تَسَاقَيْتُ		تَسَاقَيْنَا

Бу феълларнинг мажхул нисбатида I боб لَقَى - феълидаги (аниқ нисбат) ўзгаришлар содир бўлади:

феъли تَسَوَّقَى -> تَسَاقَى феъли تَحَوَّجَى -> تَحَاجَى

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَحَوَّجَى	تَحَوَّجَيَا	تَحَوَّجُوا	تَسَوَّقَى	تَسَوَّقَيَا	تَسَوَّقُوا
	мн	تَحَوَّجَتُ	تَحَوَّجَتَا	تَحَوَّجِينُ	تَسَوَّقَتُ	تَسَوَّقَتَا	تَسَوَّقِينُ
II	мз	تَحَوَّجَيْتُ	تَحَوَّجَيْتُمَا	تَحَوَّجَيْتُمْ	تَسَوَّقَيْتُ	تَسَوَّقَيْتُمَا	تَسَوَّقَيْتُمْ
	мн	تَحَوَّجَيْتُ	تَحَوَّجَيْتُمَا	تَحَوَّجَيْتُنُ	تَسَوَّقَيْتُ	тесавқайтум	тесавқайтун
I		تَحَوَّجَيْتُ		تَحَوَّجَيْنَا	تَسَوَّقَيْتُ		تَسَوَّقَيْنَا

§ 110. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР VI БОБИНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ҳозирги-келаси замонида қуйидаги товуш ўзгариши содир бўлади:

Масалан, табәсса - йатабәсасу -> йатабәссу.

феъли يَتَبَّأْتُ -> تَبَّأْتُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَعْبَثُ	يَعْبَثَانِ	يَعْبَثُونَ
	мн	تَعْبَثُ	تَعْبَثَانِ	يَعْبَثْنَ
II	мз	تَعْبَثُ	تَعْبَثَانِ	تَعْبَثُونَ
	мн	تَعْبَثَيْنِ	تَعْبَثَانِ	تَعْبَثْنَ
I		أَتَبَثُ		نَعْبَثُ

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида феълдаги олд қўшимчанинг ҳаракати ўзгаради холос. Масалан,

يَعْبَثُ -> يُعْبَثُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُعْبَثُ	يُعْبَثَانِ	يُعْبَثُونَ
	мн	تُعْبَثُ	تُعْبَثَانِ	يُعْبَثْنَ
II	мз	تُعْبَثُ	تُعْبَثَانِ	تُعْبَثُونَ
	мн	تُعْبَثَيْنِ	تُعْبَثَانِ	تُعْبَثْنَ
I		أُتَبَثُ		نُعْبَثُ

II. Ҳамзали феълларнинг ҳозирги-келаси замонда ҳамзанинг имлосига боғлиқ ўзгаришлар содир бўлади. Масалан,

يُعْبَثُ -> يُعْبَثُ феъли

يُعْبَثُ -> يُعْبَثُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُعْبَثُ	يُعْبَثَانِ	يُعْبَثُونَ	يُعْبَثُ	يُعْبَثَانِ	يُعْبَثُونَ
	мн	تُعْبَثُ	تُعْبَثَانِ	يُعْبَثْنَ	تُعْبَثُ	تُعْبَثَانِ	يُعْبَثْنَ
II	мз	تُعْبَثُ	تُعْبَثَانِ	تُعْبَثُونَ	تُعْبَثُ	تُعْبَثَانِ	تُعْبَثُونَ
	мн	تُعْبَثَيْنِ	تُعْبَثَانِ	تُعْبَثْنَ	تُعْبَثَيْنِ	تُعْبَثَانِ	تُعْبَثْنَ
I		أُعْبَثُ		نُعْبَثُ	أُعْبَثُ		نُعْبَثُ

فَعْلًا -> تَمَالًا феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَمَالًا	تَمَالَانِ	تَمَالُونَ
	мн	تَمَالًا	تَمَالَانِ	تَمَالَانِ
II	мз	تَمَالًا	تَمَالَانِ	تَمَالُونَ
	мн	تَمَالَيْنِ	تَمَالَانِ	تَمَالَانِ
I		أَمَالًا		تَمَالًا

Бу феълларнинг мажхул нисбатида биринчи бўғинидаги „а“ унлиси „у“га ўзгаради холос. Масалан,
 تَمَالًا -> بَعَالًا , بُتَامَرُ -> بَعَامَرُ , بُتَازِرُ -> بَعَازِرُ .

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феълларникидан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلًا -> تَبَاسَرُ феъли فَعْلًا -> تَوَاتَرُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَوَاتَرُ	تَوَاتَرَانِ	تَوَاتَرُونَ	تَبَاسَرُ	تَبَاسَرَانِ	تَبَاسَرُونَ
	мн	تَوَاتَرُ	تَوَاتَرَانِ	تَوَاتَرُونَ	تَبَاسَرُ	تَبَاسَرَانِ	تَبَاسَرُونَ
II	мз	تَوَاتَرُ	تَوَاتَرَانِ	تَوَاتَرُونَ	تَبَاسَرُ	تَبَاسَرَانِ	تَبَاسَرُونَ
	мн	تَوَاتَرِينَ	تَوَاتَرَانِ	تَوَاتَرُونَ	تَبَاسَرِينَ	تَبَاسَرَانِ	تَبَاسَرُونَ
I		أَتَوَاتَرُ		تَوَاتَرُ	أَتَبَاسَرُ		تَبَاسَرُ

Бу феълларнинг мажхул нисбатида ҳам биринчи бўғинидаги „а“ -> „у“ товуш ўзгариши содир бўлади:

تَبَاسَرُ -> بَتَبَاسَرُ , تَوَاتَرُ -> بَتَوَاتَرُ .

2. Ажваф феълларнинг ҳозирги-келаси замонида иккинчи ўзак ундош бўлган ҳарфи иллатга солим ҳарф сифатида қаралади:

фeъли **يَتَشَاوَرُ** -> **تَشَاوَرَ**

фeъли **يَتَزَايَدُ** -> **تَزَايَدَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَشَاوَرُ	يَتَشَاوَرَانِ	يَتَشَاوَرُونَ	يَتَزَايَدُ	يَتَزَايَدَانِ	يَتَزَايَدُونَ
	мн	تَتَشَاوَرُ	تَتَشَاوَرَانِ	يَتَشَاوَرُونَ	تَتَزَايَدُ	تَتَزَايَدَانِ	يَتَزَايَدُونَ
II	мз	تَتَشَاوَرُ	تَتَشَاوَرَانِ	تَتَشَاوَرُونَ	تَتَزَايَدُ	تَتَزَايَدَانِ	تَتَزَايَدُونَ
	мн	تَتَشَاوَرِينَ	تَتَشَاوَرَانِ	تَتَشَاوَرُونَ	تَتَزَايَدِينَ	تَتَزَايَدَانِ	تَتَزَايَدُونَ
I		أَتَشَاوَرُ		نَتَشَاوَرُ	أَتَزَايَدُ		نَتَزَايَدُ

Бу фeълларнинг мажхул нисбатида ҳам фeъл олдидаги қўшимчанинг ҳаракати „дамма“га ўзгаради:

. **يَتَزَايَدُ** -> **يَتَزَايَدُ** , **يَتَشَاوَرُ** -> **يَتَشَاوَرُ** .

3. Ноқис фeълларнинг ҳозирги-келаси замони I боб **يَلْقَى** - **لَقِيَ** фeъли (аниқ нисбат) каби тусланади. Масалан,

фeъли **يَتَحَاجِي** -> **تَحَاجَى**

фeъли **يَتَسَاقَى** -> **تَسَاقَى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَحَاجِي	يَتَحَاجِيَانِ	يَتَحَاجُونَ	يَتَسَاقَى	يَتَسَاقِيَانِ	يَتَسَاقُونَ
	мн	تَتَحَاجِي	تَتَحَاجِيَانِ	يَتَحَاجِينَ	تَتَسَاقَى	تَتَسَاقِيَانِ	يَتَسَاقُونَ
II	мз	تَتَحَاجِي	تَتَحَاجِيَانِ	تَتَحَاجُونَ	تَتَسَاقَى	تَتَسَاقِيَانِ	تَتَسَاقُونَ
	мн	تَتَحَاجِينَ	تَتَحَاجِيَانِ	تَتَحَاجِينَ	تَتَسَاقِينَ	تَتَسَاقِيَانِ	تَتَسَاقُونَ
I		أَتَحَاجِي		نَتَحَاجِي	أَتَسَاقَى		نَتَسَاقَى

Ноқис фeъллар ҳозирги-келаси замони мажхул нисбатида ҳам фeъл олдидаги ҳаракат „дамма“га ўзгаради. Масалан,

يَتَسَاقَى ва ҳ.к. -> **يَتَسَاقَى** , **يَتَحَاجِي** -> **يَتَحَاجِي**

§ 111. VI БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

VI боб солим феълларининг шарт майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَفَاعَلُ	يَتَفَاعَلَا	يَتَفَاعَلُوا
	мн	تَتَفَاعَلُ	تَتَفَاعَلَا	يَتَفَاعَلْنَ
II	мз	تَتَفَاعَلُ	تَتَفَاعَلَا	تَتَفَاعَلُوا
	мн	تَتَفَاعَلِي	تَتَفَاعَلَا	تَتَفَاعَلْنَ
I		أَتَفَاعَلُ		نَتَفَاعَلُ

Масалан, **إِنْ تَتَعَالَمُ تَنْدَمُ فِي الْمُسْتَقْبَلِ** – Агар сен (мз) ўзингни олим қилиб кўрсатсанг, келажакда пушаймон ейсан.

VI боб феълларининг шарт майли юқоридаги боблар шарт майли бажарган вазифаларни бажаради.

Нотўғри феълларнинг шарт майли:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли уч хил вариантда ҳосил бўлади. Масалан, **تَبَّأْتُ** феъли

1-вариант

2-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّبَعُ	يَتَّبَعَانِ	يَتَّبَعُونَ	يَتَّبَعُ	يَتَّبَعَانِ	يَتَّبَعُونَ
	мн	تَتَّبَعُ	تَتَّبَعَانِ	يَتَّبَعْنَ	تَتَّبَعُ	تَتَّبَعَانِ	يَتَّبَعْنَ
II	мз	تَتَّبَعُ	تَتَّبَعَانِ	تَتَّبَعُونَ	تَتَّبَعُ	تَتَّبَعَانِ	تَتَّبَعُونَ
	мн	تَتَّبَعِي	تَتَّبَعَانِ	تَتَّبَعْنَ	تَتَّبَعِي	تَتَّبَعَانِ	تَتَّبَعْنَ
I		أَتَّبَعُ		نَتَّبَعُ	أَتَّبَعُ		نَتَّبَعُ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّبِثُ	يَتَّبِثَانِ	يَتَّبِثُونَ
	мн	تَتَّبِثُ	تَتَّبِثَانِ	يَتَّبِثُونَ
II	мз	تَتَّبِثُ	تَتَّبِثَانِ	تَتَّبِثُونَ
	мн	تَتَّبِثُ	تَتَّبِثَانِ	تَتَّبِثُونَ
I		أَتَّبِثُ		نَتَّبِثُ

II. Ҳамзали феълларнинг шарт майли солим феъллардан кескин фарқ қилмайди. Масалан,

يَتَّبِثُ -> تَتَّبِثُ феъли يَتَّبِثُ -> تَتَّبِثُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّبِثُ	يَتَّبِثَانِ	يَتَّبِثُونَ	يَتَّبِثُ	يَتَّبِثَانِ	يَتَّبِثُونَ
	мн	تَتَّبِثُ	تَتَّبِثَانِ	يَتَّبِثُونَ	تَتَّبِثُ	تَتَّبِثَانِ	يَتَّبِثُونَ
II	мз	تَتَّبِثُ	تَتَّبِثَانِ	تَتَّبِثُونَ	تَتَّبِثُ	تَتَّبِثَانِ	تَتَّبِثُونَ
	мн	تَتَّبِثُ	تَتَّبِثَانِ	تَتَّبِثُونَ	تَتَّبِثُ	تَتَّبِثَانِ	تَتَّبِثُونَ
I		أَتَّبِثُ		نَتَّبِثُ	أَتَّبِثُ		نَتَّبِثُ

يَتَّبِثُ -> تَتَّبِثُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّبِثُ	يَتَّبِثَانِ	يَتَّبِثُونَ
	мн	تَتَّبِثُ	تَتَّبِثَانِ	يَتَّبِثُونَ
II	мз	تَتَّبِثُ	تَتَّبِثَانِ	تَتَّبِثُونَ
	мн	تَتَّبِثُ	تَتَّبِثَانِ	تَتَّبِثُونَ
I		أَتَّبِثُ		نَتَّبِثُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

фeъли **يَتَوَاتَرُ** -> **تَوَاتَرَ** фeъли **يَتَيَّاسِرُ** -> **تَيَّاسَرَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَوَاتَرُ	يَتَوَاتَرَا	يَتَوَاتَرُوا	يَتَيَّاسِرُ	يَتَيَّاسِرَا	يَتَيَّاسِرُوا
	мн	تَتَوَاتَرُ	تَتَوَاتَرَا	يَتَوَاتَرْنَ	تَتَيَّاسِرُ	تَتَيَّاسِرَا	يَتَيَّاسِرْنَ
II	мз	تَتَوَاتَرُ	تَتَوَاتَرَا	تَتَوَاتَرُوا	تَتَيَّاسِرُ	تَتَيَّاسِرَا	تَتَيَّاسِرُوا
	мн	تَتَوَاتَرِي	تَتَوَاتَرَا	تَتَوَاتَرْنَ	تَتَيَّاسِرِي	تَتَيَّاسِرَا	تَتَيَّاسِرْنَ
I		أَتَوَاتَرُ		نَتَوَاتَرُ	أَتَيَّاسِرُ		نَتَيَّاسِرُ

2. Ажваф фeълларнинг шарт майли ҳам солим фeъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

фeъли **يَتَشَاوَرُ** -> **تَشَاوَرَ** фeъли **يَتَزَايِدُ** -> **تَزَايَدَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَشَاوَرُ	يَتَشَاوَرَا	يَتَشَاوَرُوا	يَتَزَايِدُ	يَتَزَايِدَا	يَتَزَايِدُوا
	мн	تَتَشَاوَرُ	تَتَشَاوَرَا	يَتَشَاوَرْنَ	تَتَزَايِدُ	تَتَزَايِدَا	يَتَزَايِدْنَ
II	мз	تَتَشَاوَرُ	تَتَشَاوَرَا	تَتَشَاوَرُوا	تَتَزَايِدُ	تَتَزَايِدَا	تَتَزَايِدُوا
	мн	تَتَشَاوَرِي	تَتَشَاوَرَا	تَتَشَاوَرْنَ	تَتَزَايِدِي	تَتَزَايِدَا	تَتَزَايِدْنَ
I		أَتَشَاوَرُ		نَتَشَاوَرُ	أَتَزَايِدُ		نَتَزَايِدُ

3. Ноқис фeълларнинг шарт майлида учинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқага ўзгаради. Масалан,

фeъли **يَتَحَاجِي** -> **تَحَاجَى** фeъли **يَتَسَاقَى** -> **تَسَاقَى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَحَاجِي	يَتَحَاجِيَا	يَتَحَاجُوا	يَتَسَاقَى	يَتَسَاقِيَا	يَتَسَاقُوا
	мн	تَتَحَاجِي	تَتَحَاجِيَا	يَتَحَاجِينْ	تَتَسَاقَى	تَتَسَاقِيَا	يَتَسَاقِينْ
II	мз	تَتَحَاجِي	تَتَحَاجِيَا	تَتَحَاجُوا	تَتَسَاقَى	تَتَسَاقِيَا	تَتَسَاقُوا
	мн	تَتَحَاجِي	تَتَحَاجِيَا	تَتَحَاجِينْ	تَتَسَاقِي	تَتَسَاقِيَا	تَتَسَاقِينْ
I		أَتَحَاجِي		نَتَحَاجِي	أَتَسَاقَى		نَتَسَاقَى

§ 112. VI БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидагича ҳосил бўлади: **تَفَاعَلَ** -> **تَفَاعَلْ** -> **تَفَاعَلْ**

Буйруқ майли сон ва жинсда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَفَاعَلْ	تَفَاعَلَا	تَفَاعَلُوا
мн	تَفَاعَلِي	تَفَاعَلَا	تَفَاعَلْنَ

Масалан,

– يَا أَصْدِقَائِي تَبَادَلُوا التَّحِيَّةَ وَالسَّلَامَ

Дўстларим, ўзаро салом-алик қилишинг.

Нотўғри феълларнинг буйруқ майли:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли шарт майли каби уч вариантда ҳосил бўлади: **تَبَّأْتُ** – феъли:

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَبَّأْتُ	تَبَّأْنَا	تَبَّأْنَا	تَبَّأْتُ	تَبَّأْنَا	تَبَّأْنَا
мн	تَبَّأْتِي	تَبَّأْنَا	تَبَّأْتُنَّ	تَبَّأْتِي	تَبَّأْنَا	تَبَّأْتُنَّ

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَبَّأْتُ	تَبَّأْنَا	تَبَّأْنَا
мн	تَبَّأْتِي	تَبَّأْنَا	تَبَّأْتُنَّ

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَبَّأْتُ феъли -> تَبَّأْرُ

تَبَّأْتُ феъли -> تَبَّأْرُ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَبَّأْرُ	تَبَّأْرَا	تَبَّأْرُوا	تَبَّأْرُ	تَبَّأْرَا	تَبَّأْرُوا
мн	تَبَّأْرِي	تَبَّأْرَا	تَبَّأْرُنَّ	تَبَّأْرِي	تَبَّأْرَا	تَبَّأْرُنَّ

§ 113. VI БОБ ФЕЪЛНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Солим феълларнинг истак майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَفَاعَلْ	يَتَفَاعَلَا	يَتَفَاعَلُوا
	мн	تَتَفَاعَلْ	تَتَفَاعَلَا	يَتَفَاعَلْنَ
II	мз	تَتَفَاعَلْ	تَتَفَاعَلَا	تَتَفَاعَلُوا
	мн	يَتَفَاعَلِي	تَتَفَاعَلَا	تَتَفَاعَلْنَ
I		أَتَفَاعَلْ		تَتَفَاعَلْ

Масалан, **يَجِبُ عَلَيْكَ أَنْ تَتَمَارَسَ أَثْنَاءَ الشَّرَاءِ** –

Харид қилганда савдолашишинг (мз) керак.

VI бобнинг истак майли ҳам юқоридаги боблар истак майли ишлатилган ўринларда ишлатилади.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли қуйидагича тусланади: **تَبَّأْتُ** – **يَتَبَّأْتُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَبَّأْتُ	يَتَبَّأْتَا	يَتَبَّأْتُوا
	мн	تَتَبَّأْتُ	تَتَبَّأْتُ	يَتَبَّأْتُنْ
II	мз	تَتَبَّأْتُ	تَتَبَّأْتُ	تَتَبَّأْتُوا
	мн	تَتَبَّأْتِي	تَتَبَّأْتُ	تَتَبَّأْتُنْ
I		أَتَبَّأْتُ		تَتَبَّأْتُ

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли солим феъллардан кескин фарқ қилмайди. Масалан,

фeъли **يَتَّعَمَرُ** -> **تَتَّعَمَرُ** фeъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّعَمَرُ	يَتَّعَمَرَا	يَتَّعَمَرُونَ	يَتَّعَمَرُ	يَتَّعَمَرَا	يَتَّعَمَرُونَ
	мн	تَتَّعَمَرُ	تَتَّعَمَرَا	تَتَّعَمَرُونَ	تَتَّعَمَرُ	تَتَّعَمَرَا	تَتَّعَمَرُونَ
II	мз	تَتَّعَمَرُ	تَتَّعَمَرَا	تَتَّعَمَرُونَ	تَتَّعَمَرُ	تَتَّعَمَرَا	تَتَّعَمَرُونَ
	мн	تَتَّعَمَرِي	تَتَّعَمَرَا	تَتَّعَمَرُونَ	يَتَّعَمَرِي	تَتَّعَمَرَا	تَتَّعَمَرُونَ
I		أَتَّعَمَرُ		نَتَّعَمَرُ	أَتَّعَمَرُ		نَتَّعَمَرُ

фeъли **يَتَّعَمَلُ** -> **تَتَّعَمَلُ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّعَمَلُ	يَتَّعَمَلَا	يَتَّعَمَلُونَ
	мн	تَتَّعَمَلُ	تَتَّعَمَلَا	تَتَّعَمَلُونَ
II	мз	تَتَّعَمَلُ	تَتَّعَمَلَا	تَتَّعَمَلُونَ
	мн	تَتَّعَمَلِي	تَتَّعَمَلَا	تَتَّعَمَلُونَ
I		أَتَّعَمَلُ		نَتَّعَمَلُ

III. Заиф фeълларнинг истак майли:

1. Солимсифат фeълларнинг истак майли солим фeъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

фeъли **يَتَوَاتَرُ** -> **تَتَوَاتَرُ** фeъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَوَاتَرُ	يَتَوَاتَرَا	يَتَوَاتَرُونَ	يَتَوَاتَرُ	يَتَوَاتَرَا	يَتَوَاتَرُونَ
	мн	تَتَوَاتَرُ	تَتَوَاتَرَا	تَتَوَاتَرُونَ	تَتَوَاتَرُ	تَتَوَاتَرَا	تَتَوَاتَرُونَ
II	мз	تَتَوَاتَرُ	تَتَوَاتَرَا	تَتَوَاتَرُونَ	تَتَوَاتَرُ	تَتَوَاتَرَا	تَتَوَاتَرُونَ
	мн	تَتَوَاتَرِي	تَتَوَاتَرَا	تَتَوَاتَرُونَ	تَتَوَاتَرِي	تَتَوَاتَرَا	تَتَوَاتَرُونَ
I		أَتَوَاتَرُ		نَتَوَاتَرُ	أَتَوَاتَرُ		نَتَوَاتَرُ

2. Ажваф фeълларнинг истак майли ҳам солим фeъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

фeъли **تَشَاوَرُ** -> **تَشَاوَرَ** фeъли **تَزَايَدُ** -> **تَزَايَدَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَشَاوَرَ	تَشَاوَرَا	تَشَاوَرُوا	تَزَايَدَ	تَزَايَدَا	تَزَايَدُوا
	мн	تَشَاوَرُوا	تَشَاوَرَا	تَشَاوَرُونَ	تَزَايَدَ	تَزَايَدَا	تَزَايَدُونَ
II	мз	تَشَاوَرَ	تَشَاوَرَا	تَشَاوَرُوا	تَزَايَدَ	تَزَايَدَا	تَزَايَدُوا
	мн	تَشَاوَرُوا	تَشَاوَرَا	تَشَاوَرُونَ	تَزَايَدَ	تَزَايَدَا	تَزَايَدُونَ
I		أَتَشَاوَرُ		نَتَشَاوَرُ	أَتَزَايَدُ		نَتَزَايَدُ

3. Ноқис фeълларнинг истак майли айрим шахс ва сонда ноқис фeълларнинг ҳозирги-келаси замонига ўхшаб кетади. Масалан,

фeъли **تَحَاجَى** -> **تَحَاجَى** фeъли **تَسَاقَى** -> **تَسَاقَى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَحَاجَى	تَحَاجَيَا	تَحَاجَرُوا	تَسَاقَى	تَسَاقَيَا	تَسَاقَرُوا
	мн	تَحَاجَى	تَحَاجَيَا	تَحَاجِبُونَ	تَسَاقَى	تَسَاقَيَا	تَسَاقِبُونَ
II	мз	تَحَاجَى	تَحَاجَيَا	تَحَاجَرُوا	تَسَاقَى	تَسَاقَيَا	تَسَاقَرُوا
	мн	تَحَاجَى	تَحَاجَيَا	تَحَاجِبُونَ	تَسَاقَى	تَسَاقَيَا	تَسَاقِبُونَ
I		أَتَحَاجَى		نَتَحَاجَى	أَتَسَاقَى		نَتَسَاقَى

§ 114. VI БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

VI боб солим фeълларининг масдари **تَفَاعَلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

تَشَارَكَ - бирга иштирок этишмоқ -> **تَشَارَكُوا** - бирга иштирок этишиш,

تَصَاعَدَ - секин-аста кўтарилмоқ -> **تَصَاعَدُوا** - секин-аста кўтарилиш,

تَضَارَبَ - муштлашмоқ -> **تَضَارَبُوا** - муштлашиш,

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг масдари:

تَعَابٌ – ўзаро севишмоқ → تَعَابٌ – ўзаро севишиш,

تَصَافٌ – саф бўлмоқ → تَصَافٌ – сафланиш.

II. Ҳамзали феълларнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَأَزَّرَ – ўзаро ёрдамлашмоқ → تَأَزَّرَ – ўзаро ёрдамлашиш,

تَعَابَبَ – эснамоқ → تَتَأَوَّبُ – эснаш,

تَكَانَأَ – тенглашмоқ → تَتَكَافَوُ – тенглашиш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَوَاتَرَ – олдин-кейин келмоқ → تَوَاتَرَ – олдин-кейин келиш,

تَيَاسَرَ – биргалашиб қимор ўйнамоқ → تَيَاسَرَ – биргалашиб қимор ўйнаш.

2. Ажваф феълларнинг масдари ҳам солим феълларники кабидир:

تَشَاوَرَ – ўзаро маслаҳатлашмоқ → تَشَاوَرَ – ўзаро маслаҳатлашиш,

تَزَايَدَ – нархни оширмоқ → تَزَايَدَ – нархни ошириш.

3. Ноқис феълларнинг масдари:

تَحَاجَى – ўзаро топишмоқ айтмоқ → تَحَاجَى (аниқ ҳолат اَلتَّحَاجَى) – ўзаро топишмоқ айтиш,

تَسَاقَى – ўзаро ичишмоқ → تَسَاقَى (аниқ ҳолат اَلتَّسَاقَى) – ўзаро ичишиш.

§ 115. VI БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

Солим феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши **مُتَّفَاعِلٌ** вазнида ҳосил бўлади:

تَشَارَكَ – бирга иштирок этмоқ → **مُتَشَارِكَةٌ، مُتَشَارِكٌ** – бирга иштирок этувчи,

تَصَاعَدٌ – аста-секин кўтарилмоқ → **مُتَّصِعِدَةٌ، مُتَّصِعِدٌ** – аста-секин кўтарилувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши **مُتَّفَاعِلٌ** вазнида ҳосил бўлади:

تَشَارَكَ – бирга иштирок этмоқ → **مُتَشَارِكَةٌ، مُتَشَارِكٌ** – бирга иштирок этилган,

تَصَاعَدٌ – аста-секин кўтарилмоқ → **مُتَّصِعِدَةٌ، مُتَّصِعِدٌ** – аста-секин кўтарилган.

Нотўғри феъллар.

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади:

تَعَابٌ – ўзаро севишмоқ → **مُتَّعَابٌ، مُتَّعَابَةٌ** – ўзаро севишувчи,

تَصَافٌ – сафланмоқ → **مُتَّصِفٌ، مُتَّصِفَةٌ** – сафланувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади:

تَعَابٌ – ўзаро севишмоқ → **مُتَّعَابٌ، مُتَّعَابَةٌ** – ўзаро севишган,

تَصَافٌ – сафланмоқ → **مُتَّصِفٌ، مُتَّصِفَةٌ** – сафланган.

II. Ҳамзали феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади:

تَأَزَّرَ – ўзаро ёрдам бермоқ → **مُتَّأَزِّرٌ، مُتَّأَزِّرَةٌ** – ўзаро ёрдам берувчи,

تَقَابٌ – эснамоқ → **مُتَّقَابٌ، مُتَّقَابَةٌ** – эсновчи,

تَكَافَأَ – тенглашмоқ → **مُتَّكَافِئٌ، مُتَّكَافِئَةٌ** – тенглашувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади:

تَآزَرَ - ўзаро ёрдам бермоқ → مُتَآزَرًا، مُتَآزِرَةٌ - ўзаро ёрдамлашилган,

تَفَاعَلَا - эснамоқ → مُتَفَاعَلًا، مُتَفَاعِلَةٌ - эсналган,

تَكَافَأَا - тенглашмоқ → مُتَكَافَأًا، مُتَكَافِئَةٌ - тенглашилган.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феъллардан фарқ қилмайди:

تَوَاتَرًا - олдин-кейин келмоқ → مُتَوَاتِرًا، مُتَوَاتِرَةٌ - олдин-кейин келувчи,

تَبَاسَرًا - биргалашиб қимор ўйнамоқ → مُتَبَاسِرًا، مُتَبَاسِرَةٌ - биргалашиб қимор ўйновчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши солим феъллардан фарқ қилмайди:

تَوَاتَرًا - олдин-кейин келмоқ → مُتَوَاتِرًا، مُتَوَاتِرَةٌ - олдин-кейин келинган,

تَبَاسَرًا - биргалашиб қимор ўйнамоқ → مُتَبَاسِرًا، مُتَبَاسِرَةٌ - биргалашиб қимор ўйналган.

2. Ажваф феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феълларга ўхшаш бўлади:

تَشَاوَرًا - ўзаро маслаҳатлашмоқ → مُتَشَاوِرًا، مُتَشَاوِرَةٌ - ўзаро маслаҳатлашувчи,

– нархни оширмоқ → **مُتَزَايِدَةٌ، مُتَزَايِدٌ** – нархни оширувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам солим феълларники кабидир:

– **مُتَشَاوِرَةٌ، مُتَشَاوِرٌ** → ўзаро маслаҳатлашмоқ – ўзаро маслаҳатлашилган,

– нархни оширмоқ → **مُتَزَايِدَةٌ، مُتَزَايِدٌ** – нархи оширилган.

3. Ноқис феълларнинг сифатдошлари:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феъллардан қуйидагича фарқ қилади:

– **تَحَاجَى** → **مُتَحَاجٍ** (аниқ ҳолат **المُتَحَاجِ**) – ўзаро топишмоқ айтишувчи,

– **تَسَاقَى** → **مُتَسَاقٍ** (аниқ ҳолат **المُتَسَاقِ**) ўзаро ичишувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади:

– **تَحَاجَى** → **مُتَحَاجٍ** (аниқ ҳолат **المُتَحَاجِ**) – **مُتَحَاجَاةٌ** ўзаро топишмоқ айтилган,

– **تَسَاقَى** → **مُتَسَاقٍ** (аниқ ҳолат **المُتَسَاقِ**) – **مُتَسَاقَاةٌ** ўзаро ичишилган.

Эслатма. VI боб феъли маъно жиҳатидан кўпинча ўзлик-мажҳул нисбатидаги феълга яқин тургани учун унинг мажҳул нисбат сифатдоши кўпроқ ўрин ва пайт номлари вазифасини бажаради.

§ 116. VII БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларнинг VII боби I боб феъли олдига **أَن** қўшимчасини қўшиш билан ҳосил бўлади. Ўтган замонда унинг вазни **أَنْفَعَلَ** бўлиб, вазн олдидаги алиф васлали ҳамзадир. У алоҳида ёки гап бошида келганида **!** ўқилади ва ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَنْفَعَلَ	أَنْفَعَلَا	أَنْفَعَلُوا
	мн	أَنْفَعَلْتَ	أَنْفَعَلْتَا	أَنْفَعَلْتُمْ
II	мз	أَنْفَعَلْتُمْ	أَنْفَعَلْتُمَا	أَنْفَعَلْتُمْ
	мн	أَنْفَعَلْتُمْ	أَنْفَعَلْتُمَا	أَنْفَعَلْتُمْ
I		أَنْفَعَلْتُ		أَنْفَعَلْنَا

Масалан, **أَنْحَنَقَ** – бўғилмоқ феъли → **حَنَقَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَنْحَنَقَ	أَنْحَنَقَا	أَنْحَنَقُوا
	мн	أَنْحَنَقْتَ	أَنْحَنَقْتَا	أَنْحَنَقْتُمْ
II	мз	أَنْحَنَقْتُمْ	أَنْحَنَقْتُمَا	أَنْحَنَقْتُمْ
	мн	أَنْحَنَقْتُمْ	أَنْحَنَقْتُمَا	أَنْحَنَقْتُمْ
I		أَنْحَنَقْتُ		أَنْحَنَقْنَا

هُمَا قَدْ أَنْحَنَقَا مِنْ قَلَّةِ الْهَوَاءِ – У икковлари (мз) ҳавонинг камлигидан бўғилишган эди.

Эслатма. VII боб феъллари ўзлик-мажҳул маънодаги феъллар бўлганлигидан ҳозирги араб тилида бу феълларнинг мажҳул нисбати ишлатилмайди.

Бу бобнинг ўтган замон инкор формаси феъл олдига **مَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил бўлади.

VII боб солим феълларининг ҳозирги-келаси замони вазни **يَنْفَعِلُ** дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْفَعِلُ	يَنْفَعِلَانِ	يَنْفَعِلُونَ
	мн	تَنْفَعِلُ	تَنْفَعِلَانِ	يَنْفَعِلَانِ
II	мз	تَنْفَعِلُ	تَنْفَعِلَانِ	تَنْفَعِلُونَ
	мн	تَنْفَعِلِينَ	تَنْفَعِلَانِ	تَنْفَعِلَانِ
I		أَنْفَعِلُ		تَنْفَعِلُ

Масалан, **يَنْكَسِرُ** – синмоқ феъли → **أَنْكَسَرَ** – синмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْكَسِرُ	يَنْكَسِرَانِ	يَنْكَسِرُونَ
	мн	تَنْكَسِرُ	تَنْكَسِرَانِ	يَنْكَسِرَانِ
II	мз	تَنْكَسِرُ	تَنْكَسِرَانِ	تَنْكَسِرُونَ
	мн	تَنْكَسِرِينَ	تَنْكَسِرَانِ	تَنْكَسِرَانِ
I		أَنْكَسِرُ		تَنْكَسِرُ

Кўпинча **فِي مُعْظَمِ الْأَحْوَالِ تَنْكَسِرُ الْأَقْلَامُ لَدَى الْأَطْفَالِ** – қаламлар болаларда синади.

Бу бобнинг ҳозирги-келаси замон инкор формаси феъл олдига **لَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

VII боб феъли асосан I бобдаги феълнинг ўтимсиз ёки ўзлик-мажҳул нисбатини билдиради. Масалан,

كَسَرَ – синдирмоқ → **أَنْكَسَرَ** – синмоқ,

خَطَفَ – ўғирламоқ → **أَنْخَطَفَ** – ўғирланмоқ.

Баъзан VII боб I боб феъли билан бир хил нисбатдаги феълни билдиради, лекин маъноларида бир оз фарқ мавжуд. Масалан,

فَرَدَ - ёлғиз бўлмоқ → اَنْفَرَدَ - узлатга чекинмоқ,
ёлғизликни ихтиёр қилмоқ.

§ 117. VII БОБ НОТЎГРИ ФЕЪЛЛАРИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларда I бобда бўлганидек 2- ва 3-ўзак ундош ўртасидаги унлининг, шунингдек 3-ўзак ундошдан кейинги бўгиннинг характериға боғлиқ бўлган товуш ўзгаришлари содир бўлади. Масалан,

حَلَّ -> اَنْحَلَّ - ечилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	اَنْحَلَّ	اَنْحَلَّا	اَنْحَلُّوا
	мн	اَنْحَلَّتْ	اَنْحَلْتَا	اَنْحَلْتُنَّ
II	мз	اَنْحَلَّتَ	اَنْحَلْتُمَا	اَنْحَلْتُمْ
	мн	اَنْحَلَّتْ	اَنْحَلْتُمَا	اَنْحَلْتُنَّ
I		اَنْحَلَّتْ		اَنْحَلَّتَا

II. Ҳамзали феълларда фақат ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар содир бўлади. Шунинг ҳам айтиш керакки, биринчи ва иккинчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат бўлган феълларнинг ҳозирги араб тилида VII боби мутлақ учрамайди

جَزَأَ -> اَنْجَزَأَ - тақсимланмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	اَنْجَزَأَ	اَنْجَزَآ	اَنْجَزَوْا
	мн	اَنْجَزَأَتْ	اَنْجَزَاآ	اَنْجَزَانَّ
II	мз	اَنْجَزَأَ	اَنْجَزَاآ	اَنْجَزَاآ
	мн	اَنْجَزَأَتْ	اَنْجَزَاآ	اَنْجَزَاآ
I		اَنْجَزَأَتْ		اَنْجَزَاآ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ўтган замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

وَجَدَ -> اَتَّوَجَدَ - мавжуд бўлмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	اَتَّوَجَدَ	اَتَّوَجَدَا	اَتَّوَجَدُوا
	мн	اَتَّوَجَدْتُ	اَتَّوَجَدْتَا	اَتَّوَجَدْنَا
II	мз	اَتَّوَجَدْتُ	اَتَّوَجَدْتُمَا	اَتَّوَجَدْتُمْ
	мн	اَتَّوَجَدْتُ	اَتَّوَجَدْتُمَا	اَتَّوَجَدْتُنَّ
I		اَتَّوَجَدْتُ		اَتَّوَجَدْنَا

2. Ажваф феълларнинг ўтган замони айрим шахсларида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Масалан,

اَنْجَابَ -> جَابَ (جوب) -
тарқалмоқ (туман) феъли

اَنْبَاعَ -> بَاعَ (بيع) -
сотилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	اَنْجَابَ	اَنْجَابَا	اَنْجَابُوا	اَنْبَاعَ	اَنْبَاعَا	اَنْبَاعُوا
	мн	اَنْجَابَتْ	اَنْجَابْتَا	اَنْجَبْنَ	اَنْبَاعَتْ	اَنْبَاعْتَا	اَنْبَعْنُ
II	мз	اَنْجَبْتُ	اَنْجَبْتُمَا	اَنْجَبْتُمْ	اَنْبَعْتُ	اَنْبَعْتُمَا	اَنْبَعْتُمْ
	мн	اَنْجَبْتُ	اَنْجَبْتُمَا	اَنْجَبْتُنَّ	اَنْبَعْتُ	اَنْبَعْتُمَا	اَنْبَعْتُنَّ
I		اَنْجَبْتُ		اَنْجَبْنَا	اَنْبَعْتُ		اَنْبَعْنَا

3. Ноқис феълларнинг ўтган замонида I боб ҳаки феълидаги товуш ўзгариши содир бўлади. Масалан,

اَنْقَضَى -> قَضَى (قضى) - амалга ошмоқ феъли
اَنْسَرَى -> سَرَى (سرو) - четлатилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	اَنْسَرَى	اَنْسَرَيَا	اَنْسَرُوا	اَنْقَضَى	اَنْقَضَيَا	اَنْقَضُوا
	мн	اَنْسَرَتْ	اَنْسَرْتَا	اَنْسَرْنَ	اَنْقَضَتْ	اَنْقَضْتَا	اَنْقَضْنُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	أَنْسَرَيْتَ	أَنْسَرَيْتُمَا	أَنْسَرَيْتُمْ	أَنْقَضَيْتَ	أَنْقَضَيْتُمَا	أَنْقَضَيْتُمْ
	мн.	أَنْسَرَيْتَ	أَنْسَرَيْتُمَا	أَنْسَرَيْتُنْ	أَنْقَضَيْتَ	أَنْقَضَيْتُمَا	أَنْقَضَيْتُنْ
I		أَنْسَرَيْتُ		أَنْسَرَيْنَا	أَنْقَضَيْتُ		أَنْقَضَيْنَا

§ 118. VII БОБ НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРИНИНГ ҲОЗИРГИ–КЕЛАСИ ЗАМОН ШАКЛИ

I. Иккиланган феълларнинг ҳозирги-келаси замони қуйидагича тусланади: **أَنْحَلُ** → **يَنْحَلُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْحَلُ	يَنْحَلَانِ	يَنْحَلُونَ
	мн.	تَنْحَلُ	تَنْحَلَانِ	يَنْحَلْنَ
II	мз	تَنْحَلُ	تَنْحَلَانِ	تَنْحَلُونَ
	мн.	تَنْحَلِينَ	تَنْحَلَانِ	تَنْحَلْنَ
I		أَنْحَلُ		نَنْحَلُ

II. Ҳамзали феълларнинг ҳозирги-келаси замони ҳамза имлоси билан боғлиқ ўзгаришларни ҳисобга олмаганда, солим феъллар билан бир хил тусланади. Масалан,

أَنْجَزُ → **يَنْجَزِي** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْجَزِي	يَنْجَزِيَانِ	يَنْجَزِيُونَ
	мн.	تَنْجَزِي	تَنْجَزِيَانِ	يَنْجَزِيْنَ
II	мз	تَنْجَزِي	تَنْجَزِيَانِ	تَنْجَزِيُونَ
	мн.	تَنْجَزِيَيْنِ	تَنْجَزِيَانِ	تَنْجَزِيْنَ
I		أَنْجَزِي		نَنْجَزِي

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلٌ يَنْوُجِدُ -> اَنْوُجِدُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْوُجِدُ	يَنْوُجِدَانِ	يَنْوُجِدُونَ
	мн	تَنْوُجِدُ	تَنْوُجِدَانِ	يَنْوُجِدْنَ
II	мз	تَنْوُجِدُ	تَنْوُجِدَانِ	تَنْوُجِدُونَ
	мн	تَنْوُجِدِينَ	تَنْوُجِدَانِ	تَنْوُجِدْنَ
I		اَنْوُجِدُ		نَنْوُجِدُ

2. Ажваф феълларнинг ҳозирги-келаси замонида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли баъзи шахсларда қисқаради:

فَعْلٌ يَنْجَابُ -> اَنْجَابُ феъли

فَعْلٌ يَنْبَاعُ -> اَنْبَاعُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْجَابُ	يَنْجَابَانِ	يَنْجَابُونَ	يَنْبَاعُ	يَنْبَاعَانِ	يَنْبَاعُونَ
	мн	تَنْجَابُ	تَنْجَابَانِ	يَنْجَبِينَ	تَنْبَاعُ	تَنْبَاعَانِ	يَنْبَعْنَ
II	мз	تَنْجَابُ	تَنْجَابَانِ	تَنْجَابُونَ	تَنْبَاعُ	تَنْبَاعَانِ	تَنْبَاعُونَ
	мн	تَنْجَابِينَ	تَنْجَابَانِ	تَنْجَبِينَ	تَنْبَاعِينَ	تَنْبَاعَانِ	تَنْبَعْنَ
I		اَنْجَابُ		نَنْجَابُ	اَنْبَاعُ		نَنْبَاعُ

3. Ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замонида I боб **فَعْلٌ يَحْكِي -> اَحْكِي** феъли шахс-сонидagi товуш ўзгаришлари содир бўлади. Масалан,

فَعْلٌ يَنْسِرِي -> اَنْسِرِي феъли

فَعْلٌ يَنْقُضِي -> اَنْقُضِي феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْسِرِي	يَنْسِرِيَانِ	يَنْسِرُونَ	يَنْقُضِي	يَنْقُضِيَانِ	يَنْقُضُونَ
	мн	تَنْسِرِي	تَنْسِرِيَانِ	يَنْسِرِينَ	تَنْقُضِي	تَنْقُضِيَانِ	يَنْقُضِينَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَسْرِي	تَسْرِيَان	تَسْرُونَ	تَنْقِضِي	تَنْقِضِيَان	تَنْقِضُونَ
	мн	تَسْرِيْن	تَسْرِيَان	تَسْرِيْن	تَنْقِضِيْن	تَنْقِضِيَان	تَنْقِضِيْن
I		أَتَسْرِي		نَسْرِي	أَنْقِضِي		نَنْقِضِي

§ 119. VII БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

VII боб солим феълларининг шарт майли қуйидаги вазнда шаклланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْفَعَلْ	يَنْفَعَلَا	يَنْفَعَلُوا
	мн	تَنْفَعَلْ	تَنْفَعَلَا	يَنْفَعَلْنَ
II	мз	تَنْفَعَلْ	تَنْفَعَلَا	تَنْفَعَلُوا
	мн	تَنْفَعَلِي	تَنْفَعَلَا	تَنْفَعَلْنَ
I		أَنْفَعَلْ		نَنْفَعَلْ

VII бобнинг шарт майли юқоридаги боблар шарт майли бажарган вазифани бажаради.

Масалан,

لَمْ تَنْحَسِبِ الْقَوَاتُ الْمُسَلَّحَةَ مِنَ الْأَرْضِ الْمُحْتَلَّةِ

—Қўшинлар босиб олинган ерлардан кетмадилар.

Нотўғри феълларнинг шарт майли:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли уч хил вариантда ҳосил бўлади. Масалан, **أَنْحَلْ** — феъли

1-вариант

2-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْحَلْ	يَنْحَلَا	يَنْحَلُوا	يَنْحَلْ	يَنْحَلَا	يَنْحَلُوا
	мн	تَنْحَلْ	تَنْحَلَا	يَنْحَلْنَ	تَنْحَلْ	تَنْحَلَا	يَنْحَلْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَنَحَلُّ	تَنَحَلَا	تَنَحَلُوا	تَنَحَلْ	تَنَحَلَا	تَنَحَلُوا
	мн	تَنَحَلِي	تَنَحَلَا	تَنَحَلْنَ	تَنَحَلِي	تَنَحَلَا	تَنَحَلْنَ
I		أَتَحَلُّ		نَتَحَلُّ	أَتَحَلُّ		نَتَحَلُّ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنَحَلُّ	يَنَحَلَا	يَنَحَلُوا
	мн	تَنَحَلِّي	تَنَحَلَا	يَنَحَلْنَ
II	мз	تَنَحَلُّ	تَنَحَلَا	تَنَحَلُوا
	мн	تَنَحَلِي	تَنَحَلَا	تَنَحَلْنَ
I		أَنَحَلُّ		تَنَحَلُّ

II. Ҳамзали феълларнинг шарт майли солим феъллар шарт майлидан ҳамзанинг имлоси билангина фарқ қилади. Масалан,

فَعْلٌ يَنْجَزِيٌّ -> أَنْجَزَا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْجَزِيٌّ	يَنْجَزِيَّانِ	يَنْجَزِيُّوْنَ
	мн	تَنْجَزِيٌّ	تَنْجَزِيَّانِ	يَنْجَزِيْنَ
II	мз	تَنْجَزِيٌّ	تَنْجَزِيَّانِ	تَنْجَزِيُّوْنَ
	мн	تَنْجَزِيٌّ	تَنْجَزِيَّانِ	تَنْجَزِيْنَ
I		أَنْجَزِيٌّ		تَنْجَزِيٌّ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلٌ يَنْوَجِدُ -> أُنْوَجِدُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنُوجِدُ	يَنُوجِدَا	يَنُوجِدُوا
	мн	تَنُوجِدُ	تَنُوجِدَا	يَنُوجِدْنَ
II	мз	تَنُوجِدُ	تَنُوجِدَا	تَنُوجِدُوا
	мн	تَنُوجِدِي	تَنُوجِدَا	تَنُوجِدْنَ
I		أَنُوجِدُ		نَنُوجِدُ

2. Ажваф феълларнинг шарт майлида айрим шахс-сонларнинг иккинчи ўзак ундоши ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Масалан,

фeъли $\text{يَنْبَاعُ} \rightarrow \text{أَتْبَاعُ}$ фeъли $\text{يَنْجَابُ} \rightarrow \text{أَنْجَابُ}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْجَبُ	يَنْجَابَا	يَنْجَابُوا	يَنْبَعُ	يَنْبَاعَا	يَنْبَاعُوا
	мн	تَنْجَبُ	تَنْجَابَا	يَنْجَبْنَ	تَنْبَعُ	تَنْبَاعَا	يَنْبَعْنَ
II	мз	تَنْجَبُ	تَنْجَابَا	تَنْجَابُوا	تَنْبَعُ	تَنْبَاعَا	تَنْبَاعُوا
	мн	تَنْجَابِي	تَنْجَابَا	تَنْجَبْنَ	تَنْبَاعِي	تَنْبَاعَا	تَنْبَعْنَ
I		أَنْجَبُ		نَنْجَبُ	أَنْبَعُ		نَنْبَعُ

3. Ноқис феълларнинг шарт майли айрим шахс-сонда учинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унлининг қисқариши йўли билан ҳосил бўлади:

фeъли $\text{يَنْقِضِي} \rightarrow \text{أَنْقَضَى}$ фeъли $\text{يَنْسِرِي} \rightarrow \text{أَنْسَرَى}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْسِرُ	يَنْسِرَا	يَنْسِرُوا	يَنْقِضُ	يَنْقِضَا	يَنْقِضُوا
	мн	تَنْسِرُ	تَنْسِرَا	يَنْسِرْنَ	تَنْقِضُ	تَنْقِضَا	يَنْقِضْنَ
II	мз	تَنْسِرُ	تَنْسِرَا	تَنْسِرُوا	تَنْقِضُ	تَنْقِضَا	تَنْقِضُوا
	мн	تَنْسِرِي	تَنْسِرَا	تَنْسِرْنَ	تَنْقِضِي	تَنْقِضَا	تَنْقِضْنَ
I		أَنْسِرُ		نَنْسِرُ	أَنْقِضُ		نَنْقِضُ

§ 120. VII БОБ ФЕЪЛНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидагича ҳосил бўлади: $\text{تَفَعَّلُ} \rightarrow \text{تَفَعَّلْ} \rightarrow \text{تَفَعَّلْ}$

Буйруқ майли сон ва жинсда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَفَعَّلْ	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلُوا
мн	تَفَعَّلِي	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلْنَ

Масалан,

يَا طَالِبَاتِ الْكَلْبَةِ انْسَحِبْنَ مِنْ غُرَقَةِ الدَّرْسِ

– Факультет толибалари, аудиториядан кетинглар.

Нотўғри феълларнинг буйруқ майли:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли шарт майли каби уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан,

فَعَّلْ – يَنْحَلْ феъли:

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	فَعَّلْ	فَعَّلَا	فَعَّلُوا	فَعَّلْ	فَعَّلَا	فَعَّلُوا
мн	فَعَّلِي	فَعَّلَا	فَعَّلْنَ	فَعَّلِي	فَعَّلَا	فَعَّلْنَ

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	فَعَّلْ	فَعَّلَا	فَعَّلُوا
мн	فَعَّلِي	فَعَّلَا	فَعَّلْنَ

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلَى يَنْجَرِيْ -> أَنْجَرَا

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَنْجَرِيْ	أَنْجَرَا	أَنْجَرُوْا
мн	أَنْجَرِيْ	أَنْجَرَا	أَنْجَرُوْا

III. Заиф феълларнинг буйруқ майли:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли ҳам солим феълларники кабидир. Масалан,

فَعْلَى يَنْوَجِدُ -> أُنْوَجِدُ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أُنْوَجِدُ	أُنْوَجِدَا	أُنْوَجِدُوا
мн	أُنْوَجِدِيْ	أُنْوَجِدَا	أُنْوَجِدُوْا

2. Ажваф феълларнинг буйруқ майлида шарт майли каби айрим шахс-сонда иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Масалан,

فَعْلَى يَنْجَابُ -> أَنْجَابُ

فَعْلَى يَنْبَاءُ -> أَنْبَاءُ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَنْجَبُ	أَنْجَابَا	أَنْجَابُوا	أَنْبَعُ	أَنْبَاعَا	أَنْبَاعُوا
мн	أَنْجَابِيْ	أَنْجَابَا	أَنْجَبِيْنَ	أَنْبَاعِيْ	أَنْبَاعَا	أَنْبَعِيْنَ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майлида ҳам айрим шахс-сонда учинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Масалан,

فَعْلَى يَنْسَرِيْ -> أُنْسَرِيْ

فَعْلَى يَنْقُضِيْ -> أُنْقُضِيْ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أُنْسَرِيْ	أُنْسَرِيَا	أُنْسَرُوْا	أُنْقُضِيْ	أُنْقُضِيَا	أُنْقُضُوْا
мн	أُنْسَرِيْ	أُنْسَرِيَا	أُنْسَرِيْنَ	أُنْقُضِيْ	أُنْقُضِيَا	أُنْقُضِيْنَ

I ва III шахс буйруқ майли ва буйруқ майлининг инкор формаси юқоридаги бобларники каби шарт майли олдига ل ёки لا юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади.

§ 121. VII БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Солим феълларнинг истак майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْفَعَلْ	يَنْفَعَلَا	يَنْفَعَلُوا
	мн	تَنْفَعَلْ	تَنْفَعَلَا	يَنْفَعَلْنَ
II	мз	تَنْفَعَلْ	تَنْفَعَلَا	تَنْفَعَلُوا
	мн	تَنْفَعَلِي	تَنْفَعَلَا	تَنْفَعَلْنَ
I		أَنْفَعَلْ		نَنْفَعَلْ

Масалан, **يَنْسَحِبُ** – **أَنْسَحِبُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْسَحِبْ	يَنْسَحِبَا	يَنْسَحِبُوا
	мн	تَنْسَحِبْ	تَنْسَحِبَا	يَنْسَحِبْنَ
II	мз	تَنْسَحِبْ	تَنْسَحِبَا	تَنْسَحِبُوا
	мн	تَنْسَحِبِي	تَنْسَحِبَا	تَنْسَحِبْنَ
I		أَنْسَحِبْ		نَنْسَحِبْ

VII бобнинг истак майли юқоридаги боблар истак майли бажарган вазифаларни бажаради. Масалан,

يَجِبُ عَلَى إِسْرَائِيلَ أَنْ تَنْسَحِبَ مِنْ فَلَاسْطِينَ

– Исройл Фаластиндан чиқиб кетиши керак.

Нотўғри феълларнинг истак майли:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли қуйидагича-

дир: **يَنْحَلُّ** – **أَنْحَلُّ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْحَلْ	يَنْحَلَا	يَنْحَلُوا
	мн	تَنْحَلْ	تَنْحَلَا	يَنْحَلْنَ
II	мз	تَنْحَلْ	تَنْحَلَا	تَنْحَلُوا
	мн	تَنْحَلِي	تَنْحَلَا	تَنْحَلْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
I		أَنحَلَ		تَنَحَّلَ

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли солим феъллардан кўп фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلٌ يَنْجِزِي - أَنْجَزَا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْجِزِي	يَنْجِزَانَا	يَنْجِزُونَا
	мн	تَنْجِزِي	تَنْجِزَانَا	يَنْجِزُون
II	мз	تَنْجِزِي	تَنْجِزَانَا	تَنْجِزُونَا
	мн	تَنْجِزِي	تَنْجِزَانَا	تَنْجِزُون
I		أَنْجِزِي		نَنْجِزِي

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феълларники кабидир. Масалан,

فَعْلٌ يَنْوِجِدُ - أَنْوَجَدَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْوِجِدُ	يَنْوِجِدَانَا	يَنْوِجِدُونَا
	мн	تَنْوِجِدُ	تَنْوِجِدَانَا	يَنْوِجِدُون
II	мз	تَنْوِجِدُ	تَنْوِجِدَانَا	تَنْوِجِدُونَا
	мн	تَنْوِجِدِي	تَنْوِجِدَانَا	تَنْوِجِدُون
I		أَنْوِجِدُ		نَنْوِجِدُ

2. Ажваф феълларнинг истак майли қуйидагича тусланади. Масалан,

فَعْلٌ يَنْجَابُ -> أَنْجَابَ

فَعْلٌ يَنْبَاعُ -> أَنْبَاعَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْجَابُ	يَنْجَابَانَا	يَنْجَابُونَا	يَنْبَاعُ	يَنْبَاعَانَا	يَنْبَاعُونَا
	мн	تَنْجَابُ	تَنْجَابَانَا	يَنْجِبُون	تَنْبَاعُ	تَنْبَاعَانَا	يَنْبِعُون

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَنْجَبَ	تَنْجَبَا	تَنْجَبُوا	تَنْبَاعَ	تَنْبَاعَا	تَنْبَاعُوا
	мн	تَنْجَبِي	تَنْجَبَا	تَنْجَبِينَ	تَنْبَاعِي	تَنْبَاعَا	تَنْبَعْنَ
I		أَنْجَبَ		نَنْجَبَ	أَنْبَاعَ		نَنْبَاعَ

3. Ноқис феълларнинг истак майли I боб **بِغَى** – **يَبِغِي** феълининг истак майли каби тусланади. Масалан,

феъли **يَنْقُضِي** → **أَنْقَضَى** феъли **يَنْسِرِي** → **أَنْسَرَى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْسِرِي	يَنْسِرِيَا	يَنْسِرُوا	يَنْقُضِي	يَنْقُضِيَا	يَنْقُضُوا
	мн	تَنْسِرِي	تَنْسِرِيَا	يَنْسِرِينَ	تَنْقُضِي	تَنْقُضِيَا	يَنْقُضِينَ
II	мз	تَنْسِرِي	تَنْسِرِيَا	تَنْسِرُوا	تَنْقُضِي	تَنْقُضِيَا	تَنْقُضُوا
	мн	تَنْسِرِي	تَنْسِرِيَا	تَنْسِرِينَ	تَنْقُضِي	تَنْقُضِيَا	تَنْقُضِينَ
I		أَنْسَرَى		نَنْسِرَى	أَنْقَضَى		نَنْقُضَى

§ 122. VII БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

VII боб феълининг масдари **أَنْفَعَالٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

أَنْقَلَبَ – ағдарилмоқ → **أَنْقَلَابٌ** – ағдалириш,

أَنْخَطَفَ – ўғирланмоқ → **أَنْخَطَافٌ** – ўғирланиш,

أَنْخَنَقَ – бўғилмоқ → **أَنْخِنَاقٌ** – бўғилиш.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг масдари. Масалан,

أَنْحَلَّ – ечилмоқ → **أَنْحِلَالٌ** – ечилиш,

أَنْخَطَّ – чизилмоқ → **أَنْخَطَاطٌ** – чизилиш.

II. Ҳамзали феълларнинг масдари солим феълларники кабидир. Масалан,

أَنْجَزَ – тақсимланмоқ → أَنْجَزَ – тақсимланиш,

أَنْدَرَا – ҳужум қилмоқ → أَنْدَرَا – ҳужум қилиш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг масдари ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَنْوَجَدَ – мавжуд бўлмоқ → أَنْوَجَادُ – мавжуд бўлиш, мавжудлик.

2. Ажваф феъллардан масдар ҳосил бўлганида, иккинчи ўзак ундоши و бўлса ҳам, ى бўлса ҳам, ى товушига ўзгариб кетади. Масалан,

أَنْجَابَ – тарқалмоқ → أَنْجَابُ – тарқалиш,

أَنْبَاعَ – сотилмоқ → أَنْبَاعُ – сотилиш.

3. Ноқис феълларнинг масдарида учинчи ўзак ундош ўрнидаги ҳарфи иллат ҳамзага ўзгаради. Масалан,

أَنْسَرَى – четлатилмоқ → أَنْسَرَاءُ – четлатилиш,

أَنْقَضَى – амалга ошмоқ → أَنْقِضَاءُ – амалга ошиш.

§ 123. VII БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

Солим феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши **مُنْفَعِلٌ** вазнида ҳосил бўлади:

أَنْجَزَرَ – сўйилмоқ → مَنْجَزِرٌ, مَنْجَزِرَةٌ – сўйилувчи,

أَنْسَحَبَ – чекинмоқ → مَنْسَحِبٌ, مَنْسَحِبَةٌ – чекинувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши **مُنْفَعَلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

مُنْجَزَةٌ , **مُنْجَزٌ** -> сўйилмоқ - **اُنْجَزَ**

مُنْسَحَبَةٌ , **مُنْسَحَبٌ** -> чекинмоқ - **اُنْسَحَبَ** .

Эслатма. VII боб феълларининг маъноси ўзлик-мажҳул нисбати маъноси каби бўлгани сабабли, унинг мажҳул нисбат сифатдошлари сифатдош маъносида ишлатилмайди, лекин ўрин ва пайт номлари сифатида ишлатилиши мумкин.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича шаклланади:

مُنْحَلٌّ - ечилган, **مُنْحَلٌ** -> ечилмоқ - **اُنْحَلَّ**

مُنْحَطٌّ - чизилган. **مُنْحَطٌ** -> чизилмоқ - **اُنْحَطَّ**

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам шу шаклда ҳосил бўлади. Масалан,

مُنْحَلٌّ , **مُنْحَلٌ** -> ечилмоқ - **اُنْحَلَّ** ,

مُنْحَطٌّ , **مُنْحَطٌ** -> чизилмоқ - **اُنْحَطَّ** .

II. Ҳамзали феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидаги шаклда бўлади.

Масалан,

مُنْجَزَةٌ , **مُنْجَزِيٌّ** -> тақсимланмоқ - **اُنْجَزَا** - тақсимланган,

مُنْدَرِيٌّ , **مُنْدَرِيَةٌ** -> ҳужум қилмоқ - **اُنْدَرَا** - ҳужум қилувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

مُنْجَزَةٌ , **مُنْجَزَا** -> тақсимланмоқ - **اُنْجَزَا** ,

مُنْدَرَا , **مُنْدَرِيٌّ** -> ҳужум қилмоқ - **اُنْدَرَا** .

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

أَنُوجِدُ – мавжуд бўлмоқ → مُنُوجِدٌ , مُنُوجِدَةٌ – мавжуд бўлган,

б) мажхул нисбат сифатдоши:

– مُنُوجِدَةٌ , مُنُوجِدٌ → أَنُوجِدُ .

2. Ажваф феълларнинг аниқ ва мажхул нисбат сифатдошлари шаклан бир хил бўлади. Масалан,

أَنْجَابُ – тарқалмоқ → مُنْجَابٌ , مُنْجَابَةٌ – тарқалувчи,

أَنْبَاعٌ – сотилмоқ → مُنْبَاعٌ , مُنْبَاعَةٌ – сотилган.

3. Ноқис феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

(أَلْمُنْسَرِيّ) مُنْسَرٍ – четлатилмоқ → أُنْسَرِيّ – четлатилган,

مُنْسَرِيَّةٌ – четлатилган,

(أَلْمُنْقِضِيّ) مُنْقِضٍ – амалга ошмоқ → أُنْقِضِيّ – амалга ошувчи.

مُنْقِضِيَّةٌ (أَلْمُنْقِضِيّ) – амалга ошувчи.

б) мажхул нисбат сифатдоши:

– مُنْسَرَاءٌ (أَلْمُنْسَرِيّ) مُنْسَرِيّ → أُنْسَرِيّ – четлатилмоқ

– مُنْقِضَاءٌ (أَلْمُنْقِضِيّ) مُنْقِضِيّ → أُنْقِضِيّ – амалга ошмоқ

§ 124. VIII БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларининг VIII боби биринчи ўзак ундошдан сўнг **ت** қўшимчасини қўшиш билан ҳосил қилинади.

Ўтган замонда унинг вазни **أَفْتَعَلَ** бўлиб, феъл олдидаги алиф васлали ҳамзадир. Бу феъл шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْعَلْ	أَفْعَلَا	أَفْعَلُوا
	мн	أَفْعَلْتُمْ	أَفْعَلْتَا	أَفْعَلْتُمْ
II	мз	أَفْعَلْتِ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُمْ
	мн	أَفْعَلْتُمْ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُمْ
I		أَفْعَلْتُ		أَفْعَلْنَا

Мас., قَسَمَ —> أَقْسَمَ – Ўзаро бўлиб олмоқ феъли:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَقْسَمَ	أَقْسَمَا	أَقْسَمُوا
	мн	أَقْسَمْتُمْ	أَقْسَمْتُمَا	أَقْسَمْتُمْ
II	мз	أَقْسَمْتِ	أَقْسَمْتُمَا	أَقْسَمْتُمْ
	мн	أَقْسَمْتُمْ	أَقْسَمْتُمَا	أَقْسَمْتُمْ
I		أَقْسَمْتُ		أَقْسَمْنَا

أَقْسَمْنَا الرِّيحَ كَامِلًا – Фойдани тўлалигича ўзаро бўлиб олдик.

Солим феълларнинг ўтган замон мажхул нисбати **أَفْعَلْ** вазнида бўлиб, унинг шахс-сон қўшимчалари аниқ нисбат қўшимчалари билан бир хилдир. Масалан,

أَقْسَمَتِ الْأَرْضُ بَيْنَ الدُّوَلِ – Ер давлатлар ўртасида бўлиб олинди.

Бу бобнинг ҳам ўтган замон инкор формаси феъл олдига **مَا** юклагасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

VIII боб солим феълларининг ҳозирги-келаси замони вазни **يَفْعَلُ** дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْتَعِلُ	يَفْتَعِلَانِ	يَفْتَعِلُونَ
	мн	تَفْتَعِلُ	تَفْتَعِلَانِ	يَفْتَعِلْنَ
II	мз	تَفْتَعِلُ	تَفْتَعِلَانِ	تَفْتَعِلُونَ
	мн	تَفْتَعِلِينَ	تَفْتَعِلَانِ	تَفْتَعِلْنَ
I		أَفْتَعِلُ		نَفْتَعِلُ

Мас., شَغَلَ → أَشْتَفَلَ – куйманмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَشْتَفِلُ	يَشْتَفِلَانِ	يَشْتَفِلُونَ
	мн	تَشْتَفِلُ	تَشْتَفِلَانِ	يَشْتَفِلْنَ
II	мз	تَشْتَفِلُ	تَشْتَفِلَانِ	تَشْتَفِلُونَ
	мн	تَشْتَفِلِينَ	تَشْتَفِلَانِ	تَشْتَفِلْنَ
I		أَشْتَفِلُ		نَشْتَفِلُ

كُلَّ يَوْمٍ يَشْتَفِلُ صَدِيقِي فِي بُسْتَانِهِ – Дўстим ҳар куни боғида куйманади.

VIII боб солим феъли ҳозирги-келаси замонининг мажҳул нисбати يَفْتَعِلُ вазнида бўлиб, унинг шахс-сон қўшимчалари аниқ нисбат феъли билан бир хилдир.

VIII боб феъли ҳозирги-келаси замонининг инкор формаси феъл олдиға لَا юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

VIII боб феълининг ҳосил бўлишида қуйидагиларни эътиборга олиш зарур:

1. Агар биринчи ўзак ундош ط، ض، ص товушларидан иборат бўлса, VIII бобни ҳосил қилувчи ت қўшимчаси ассимиляцияга учрайди ва ط га ўзгаради. Мас.,

صَنَعَ ---> أَصْنَعُ – ўзи учун ишлаб чиқармоқ,

ضَلَعَ ---> أَضْطَلِعُ – кучли бўлмоқ,

طَلَعَ ---> أَطْلِعُ – танишиб чиқмоқ.

2. Агар биринчи ўзак ундош **ذ, ذ, ظ** товушларидан иборат бўлса, мазкур **ض** товуши тўлалигича шу товушларга ўзгаради:

ذَكَرَ ---> أَذْكَرُ ---> آذُكْرُ – эсламоқ,

ظَلَمَ ---> أَظْلَمَ ---> آظْلَمَ – зулмланмоқ,

دَعَمَ ---> آدَعَمَ ---> آدَعَمَ – қўшилмоқ.

1. Агар биринчи ўзак ундош **ز** товушидан иборат бўлса, мазкур **ض** товуши жузъий ассимиляцияга учрайди ва у **ذ** товушига ўзгаради. Мас.,

زَهَرَ ---> آزْهَرَ ---> آزْهَرَ – гуллаб яшнамоқ,

زَرَعَ ---> آزْرَعُ ---> آزْرَعُ – етиштирмақ (ҳосилни).

VIII боб феъли қуйидаги маъноларга эга:

1. I боб феълининг ўзлик-мажҳул нисбатини билдиради. Бунда I бобдаги ўтимли феъл ўтимсизга айланади. Мас.,

رَفَعَ – кўтармоқ ---> آرْتَفَعُ кўтарилмоқ,

شَغَلَ – банд қилмоқ ---> آشْتَفَلُ шуғулланмоқ.

2. I бобдаги иш-ҳаракатни гапирувчи шахс ўзи учун, ўз манфаатини кўзлаб бажарганини билдиради. Мас.,

قَسَمَ – бўлмоқ ---> آقْتَسَمُ ўзи учун бўлмоқ,

قَطَعَ – кесмоқ ---> آقْطَعُ ўзи учун кесмоқ.

3. Баъзан I ёки VI боб феъли ифодалаган иш-ҳаракат билан бир хил маънони ифодалаши ҳам мумкин. Мас.,

تَخَاصَمَ = اَخْتَصَمَ — ўзаро жанжаллашмоқ,

خَلَعَ = اَخْتَلَعَ — ечмоқ (кийимни).

4. Айрим VIII боб феълларининг маъно тараққиёти жуда мураккаб бўлиб, бошқа боблар маъносига қиёслаш йўли билан аниқлаб бўлмайди. Буни фақат луғат ёрдамида аниқлаш мумкин. Мас.,

حَرَّمَ — маҳрум қилмоқ —> اَحْتَرَمَ — ҳурмат қилмоқ,

عَبَّرَ — шарҳламоқ —> اَعْتَبَرَ — эътиборга олмоқ.

§ 125. VIII БОБ НОТУҒРИ ФЕЪЛЛАРИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замонида қуйидаги ўзгариш содир бўлади. Мас., حَزَّ — اَحْتَزَّ — кесмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	اَحْتَزَّ	اَحْتَزَّا	اَحْتَزُّوا
	мн	اَحْتَزَّتْ	اَحْتَزَّتَا	اَحْتَزُّوْا
II	мз	اَحْتَزَّتْ	اَحْتَزَّتَا	اَحْتَزُّوْا
	мн	اَحْتَزَّتْ	اَحْتَزَّتَا	اَحْتَزُّوْا
I		اَحْتَزَّتْ		اَحْتَزُّوْا

Бу феълнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

اَحْتَزَّ —> اَحْتَزَّ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	اَحْتَزَّ	اَحْتَزَّا	اَحْتَزُّوا
	мн	اَحْتَزَّتْ	اَحْتَزَّتَا	اَحْتَزُّوْا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	أَحْتَرَزْتُ	أَحْتَرَزْتُمَا	أَحْتَرَزْتُمْ
	мн	أَحْتَرَزْتُ	أَحْتَرَزْتُمَا	أَحْتَرَزْتُنَّ
I		أَحْتَرَزْتُ		أَحْتَرَزْنَا

II. Ҳамза товуши биринчи ўзак ундош ўрнида келганида, айрим феълларда ҳамза тўла ассимиляцияга учрайди ва унинг ҳисобига **أَ** товуши иккиланади. Мас.,

أَخَذَ --> أَأَخَذَ – қабул қилмоқ (қарор)

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَتَّخَذَ	أَتَّخَذَا	أَتَّخَذُوا
	мн	أَتَّخَذْتُ	أَتَّخَذْتُمَا	أَتَّخَذْنَا
II	мз	أَتَّخَذْتُ	أَتَّخَذْتُمَا	أَتَّخَذْتُمْ
	мн	أَتَّخَذْتُ	أَتَّخَذْتُمَا	أَتَّخَذْتُنَّ
I		أَتَّخَذْتُ		أَتَّخَذْنَا

Бу феълнинг мажҳул нисбатида ҳам шу ўзгариш содир бўлади:

أَتَّخَذَ --> أَأَتَّخَذَ Шахс-сонда тусланиши аниқ нисбатдан фарқ қилмайди.

Биринчи ўзак ундош ўрнида келган ҳамза айрим феълларда ассимиляцияга учрамайди. Мас.,

أَمَرَ --> أأَمَرَ – маслаҳатлашмоқ.

Эслатма. Баъзан бу тоифадаги феъллар «'и'» --> «'й'» товуш ўзгариши қоидасига биноан **أَيَّمَرَ**, **أَيَّلَفَ** феъли --> **أَيَّتَلَفَ** шаклида бўлиши мумкин.

Бу феълнинг мажҳул нисбати қуйидаги шаклда бўлади: **أَيَّتَمَرَ = أَيَّتَمَرَ** --> **أَيَّتَمَرًا = أَيَّتَمَرًا**. Шахс-сон қўшимчалари юқоридаги феълларники билан бир хилдир.

Иккинчи ёки учинчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат бўлган феълларда фақат ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар содир бўлади:

فَادَ → أَفَادَ – қўзгамоқ لَجَا → آَلَجَا яширинмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفَادَ	أَفَادَا	أَفَادُوا	آَلَجَا	آَلَجَا	آَلَجُوا
	мн	أَفَادَتْ	أَفَادَتَا	أَفَادَتُنْ	آَلَجَاتُ	آَلَجَاتَا	آَلَجَاتُنْ
II	мз	أَفَادَتَ	أَفَادَتُمَا	أَفَادَتُمْ	آَلَجَاتُ	آَلَجَاتُمَا	آَلَجَاتُمْ
	мн	أَفَادَتِ	أَفَادَتِمَا	أَفَادَتِنْ	آَلَجَاتُ	آَلَجَاتِمَا	آَلَجَاتِنْ
I		أَفَادَتْ		أَفَادَتَا	آَلَجَاتُ		آَلَجَاتَا

Бу феълларнинг мажхул нисбатида ҳам ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар содир бўлади. Шахс-сон қўшимчалари эса ўзгармайди:

آَلَجَى → آَلَجَا , أَفَادَ → أَفَادَ .

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларда биринчи ўзак ундош ўрнида келган و ҳарфи тўла ассимиляцияга учрайди ва **ت** иккилантириб талаффуз қилинади. Мас.,

وَحَدَّ → أَوْحَدَ → آَوَّحَدَ – бирлашмоқ феъли.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آَوَّحَدَ	آَوَّحَدَا	آَوَّحَدُوا
	мн	آَوَّحَدَتْ	آَوَّحَدَتَا	آَوَّحَدَتُنْ
II	мз	آَوَّحَدَتَ	آَوَّحَدَتُمَا	آَوَّحَدَتُمْ
	мн	آَوَّحَدَتِ	آَوَّحَدَتِمَا	آَوَّحَدَتِنْ
I		آَوَّحَدَتْ		آَوَّحَدَتَا

Бу феъл мажхул нисбатда қуйидаги шаклда бўлади:

آَوَّحَدَ → آَوَّحَدَ . Шахс-сон қўшимчаларида эса ўзгариш бўлмайди.

Биринчи ўзак ундоши ўрнида **ي** товуши келган феълларнинг VIII боби ҳозирги араб тилида деярли ишлатилмайди.

2. Ажваф феълларнинг айрим шахсларида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқага ўзгаради. Мас.,

ажралиб **آمْتَازَ** → (ميز) феъли дам олмоқ **آرْتَاَحَ** → (روح)

турмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آرْتَاَحَ	آرْتَاَحَا	آرْتَاَحُوا	آمْتَازَ	آمْتَازَا	آمْتَازُوا
	мн	آرْتَاَحَتْ	آرْتَاَحَتَا	آرْتَاَحْنُ	آمْتَازَتْ	آمْتَازَتَا	آمْتَازُنْ
II	мз	آرْتَاَحَتْ	آرْتَاَحْتَمَا	آرْتَاَحْتُمْ	آمْتَازَتْ	آمْتَازْتَمَا	آمْتَازْتُمْ
	мн	آرْتَاَحَتْ	آرْتَاَحْتَمَا	آرْتَاَحْتُنْ	آمْتَازَتْ	آمْتَازْتَمَا	آمْتَازْتُنْ
I		آرْتَاَحْتُ		آرْتَاَحْنَا	آمْتَازْتُ		آمْتَازْنَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида ҳам айрим шахсларда чўзиқ унли қисқага ўзгаради. Мас.,

феъли **آرْتَبِعَ** → **آرْتَاَحَ** феъли **آمْتَبِرَ** → **آمْتَازَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آرْتَبِعَ	آرْتَبِعَا	آرْتَبِعُوا	آمْتَبِرَ	آمْتَبِرَا	آمْتَبِرُوا
	мн	آرْتَبِعَتْ	آرْتَبِعَتَا	آرْتَبِعْنُ	آمْتَبِرَتْ	آمْتَبِرَتَا	آمْتَبِرُنْ
II	мз	آرْتَبِعَتْ	آرْتَبِعْتَمَا	آرْتَبِعْتُمْ	آمْتَبِرَتْ	آمْتَبِرْتَمَا	آمْتَبِرْتُمْ
	мн	آرْتَبِعَتْ	آرْتَبِعْتَمَا	آرْتَبِعْتُنْ	آمْتَبِرَتْ	آمْتَبِرْتَمَا	آمْتَبِرْتُنْ
I		آرْتَبِعْتُ		آرْتَبِعْنَا	آمْتَبِرْتُ		آمْتَبِرْنَا

Айрим ажваф феълларда иккинчи ўзак ундош ўрнидаги **و** ҳарфига ҳарфи иллат сифатида қаралмайди ва бу феъл солим феъллар каби тусланади. Мас.,

(زوج) —> أَزْدَوْجٌ — жуфтлашмоқ феъли.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَزْدَوْجٌ	أَزْدَوْجَا	أَزْدَوْجُوا
	мн	أَزْدَوْجَتُ	أَزْدَوْجَتَا	أَزْدَوْجِنَ
II	мз	أَزْدَوْجَتَ	أَزْدَوْجَتُمَا	أَزْدَوْجَتُمْ
	мн	أَزْدَوْجَتِ	أَزْدَوْجَتُمَا	أَزْدَوْجَتِنَ
I		أَزْدَوْجَتُ		أَزْدَوْجِنَا

Бу феълнинг мажҳул нисбати солим феълларнинг мажҳул нисбати билан бир хил тусланади:

أَزْدَوْجٌ —> أَزْدَوْجٌ .

3. Ноқис феълларнинг ўтган замонда I боб **بَكِي** феълидаги товуш ўзгаришлари содир бўлади. Мас.,

кймоқ **أَرْتَدَى** —> (ردى) **أَخْتَلَى** (خلو) феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَخْتَلَى	أَخْتَلَبَا	أَخْتَلَوْا	أَرْتَدَى	أَرْتَدَيَا	أَرْتَدَوْا
	мн	أَخْتَلَاتُ	أَخْتَلَتَا	أَخْتَلَيْنَ	أَرْتَدَتْ	أَرْتَدَتَا	أَرْتَدَيْنَ
II	мз	أَخْتَلَيْتَ	أَخْتَلَيْتُمَا	أَخْتَلَيْتُمْ	أَرْتَدَيْتَ	أَرْتَدَيْتُمَا	أَرْتَدَيْتُمْ
	мн	أَخْتَلَيْتِ	أَخْتَلَيْتُمَا	أَخْتَلَيْتِنَ	أَرْتَدَيْتِ	أَرْتَدَيْتُمَا	أَرْتَدَيْتِنَ
I		أَخْتَلَيْتُ		أَخْتَلَيْتَا	أَرْتَدَيْتُ		أَرْتَدَيْتَنَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбати I бобдаги **لَقِيَ** феълнинг аниқ нисбати билан бир хил қўшимчаларда тугаганлиги сабабли, уларнинг тусланиши ҳам бир хил бўлади: **أَخْتَلَى** —> **أَخْتَلَى**, **أَرْتَدَى** —> **أَرْتَدَى** .

§ 126. VIII БОБ НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ҳозирги-келаси замонида қуйидаги товуш ўзгариши содир бўлади. Мас., **أَحْتَرُ** —>

يَفْتَعِلُ — йахтазизу —> йахтаззу:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَحْتَرُ	يَحْتَرَانِ	يَحْتَرُونَ
	мн	تَحْتَرُ	تَحْتَرَانِ	يَحْتَرُونَ
II	мз	تَحْتَرُ	تَحْتَرَانِ	تَحْتَرُونَ
	мн	تَحْتَرِينَ	تَحْتَرَانِ	تَحْتَرُونَ
I		أَحْتَرُ		نَحْتَرُ

Бу феълнинг мажҳул нисбатида феъл олдидаги **ت**, **ي** қўшимчаларининг ҳаракати даммага ўзгаради: **يَحْتَرُ** —> **يَحْتَرُ**. Шахс-сон қўшимчалари ўзгаришсиз қолади.

II. Ҳамза товуши биринчи ўзак ундош ўрнида келган феъллар ўтган замон шакли каби икки хил бўлади:

1. **أَتَّخَذَ** — типдаги феъллар. Буларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّخِذُ	يَتَّخِذَانِ	يَتَّخِذُونَ
	мн	تَتَّخِذُ	تَتَّخِذَانِ	يَتَّخِذُونَ
II	мз	تَتَّخِذُ	تَتَّخِذَانِ	تَتَّخِذُونَ
	мн	تَتَّخِذِينَ	تَتَّخِذَانِ	تَتَّخِذُونَ
I		أَتَّخِذُ		نَتَّخِذُ

Бу феъл мажҳул нисбатининг шахс-сон қўшимчалари аниқ нисбатникидан фарқ қилмайди: **يَتَّخِذُ** — **يَتَّخِذُ**.

2. **يَأْتِرُ - أَتَمَرَ** типдаги феъллар. Булар ҳам ҳозирги-келаси замонда биринчи типдаги феъллар билан бир хил тусланади.

Иккинчи ёки учинчи ўзак ундоши ўрнида ҳамза товуши келган феъллар солим феъллар каби тусланади. Бунда фақат ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар содир бўлиши мумкин. Мас.,

Афтәд → **يَفْتَدُ** феъли

Алтеъә → **يَلْتَجِي** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْتَدُ	يَفْتَدَان	يَفْتَدُونَ	يَلْتَجِي	يَلْتَجَان	يَلْتَجُونَ
	мн	تَفْتَدُ	تَفْتَدَان	يَفْتَدَن	تَلْتَجِي	تَلْتَجَان	تَلْتَجِن
II	мз	تَفْتَدُ	تَفْتَدَان	تَفْتَدُونَ	تَلْتَجِي	تَلْتَجَان	تَلْتَجُونَ
	мн	تَفْتَدِين	تَفْتَدَان	تَفْتَدِن	تَلْتَجِين	تَلْتَجَان	تَلْتَجِن
I		أَفْتَدُ		نَفْتَدُ	أَلْتَجِي		نَلْتَجِي

Бу феълларнинг мажхул нисбатида шахс-сон қўшимчалари аниқ нисбатники билан бир хил бўлади:

يَلْتَجَا → **يَلْتَجِي**, **يَفْتَادُ** → **يَفْتَدُ**.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ҳозирги-келаси замонида ўтган замонидаги ўзгаришлар содир бўлади. Шахс-сон қўшимчалари солим феълларникидан фарқ қилмайди.

Мас., **يَتَّحِدُ** → **أَتَّحِدُ**:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّحِدُ	يَتَّحِدَان	يَتَّحِدُونَ
	мн	تَتَّحِدُ	تَتَّحِدَان	يَتَّحِدَن
II	мз	تَتَّحِدُ	تَتَّحِدَان	تَتَّحِدُونَ
	мн	تَتَّحِدِين	تَتَّحِدَان	تَتَّحِدِن
I		أَتَّحِدُ		نَتَّحِدُ

Бу феълнинг мажҳул нисбатида шахс-сон қўшимчалари ўзгаришсиз қолади: $\text{يَتَّحِدُ} \rightarrow \text{يُتَّحِدُ}$.

2. Ажваф феълларнинг айрим шаклларида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқага ўзгаради. Мас.,

Артаҳ —> يَرْتَاخُ феъли

Амтаз —> يَمْتَازُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَرْتَاخُ	يَرْتَاخَان	يَرْتَاخُون	يَمْتَازُ	يَمْتَازَان	يَمْتَازُون
	мн	تَرْتَاخُ	تَرْتَاخَان	يَرْتَاخِن	تَمْتَازُ	تَمْتَازَان	يَمْتَازِن
II	мз	تَرْتَاخُ	تَرْتَاخَان	تَرْتَاخُون	تَمْتَازُ	تَمْتَازَان	تَمْتَازُون
	мн	تَرْتَاخِيْن	تَرْتَاخَان	تَرْتَاخِن	تَمْتَازِيْن	تَمْتَازَان	تَمْتَازِن
I		أَرْتَاخُ		نَرْتَاخُ	أَمْتَازُ		نَمْتَازُ

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида биринчи бўгиндаги унли «-у-»га ўзгаради холос:

$\text{يَرْتَاخُ} \rightarrow \text{يُرْتَاخُ}$, $\text{يَمْتَازُ} \rightarrow \text{يُمْتَازُ}$.

Ўтган замонда солим феъллар каби тусланадиган ажваф феълларнинг ҳозирги-келаси замони ҳам солим феъллар каби тусланади. Мас., $\text{يَزْدُوْجُ} \rightarrow \text{أَزْدُوْجُ}$. Бу феълнинг мажҳул нисбати қуйидаги кўринишга эга бўлади: $\text{يَزْدُوْجُ} \rightarrow \text{يُزْدُوْجُ}$.

3. Ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замони I бобдаги $\text{يَبْكِي} - \text{بَكِي}$ феъли каби қўшимчаларга эга бўлади. Мас.,

Ахтлӣ —> يَبْخْتَلِي феъли

Артдӣ —> يَرْتَدِي

феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَبْخْتَلِي	يَبْخْتَلِيَان	يَبْخْتَلُون	يَرْتَدِي	يَرْتَدِيَان	يَرْتَدُون
	мн	تَبْخْتَلِي	تَبْخْتَلِيَان	يَبْخْتَلِيْن	تَرْتَدِي	تَرْتَدِيَان	يَرْتَدِيْن

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَحْتَلِي	تَحْتَلِيَان	تَحْتَلُوْنَ	تَرْتَدِي	تَرْتَدِيَان	تَرْتَدُوْنَ
	мн	تَحْتَلِيْنَ	تَحْتَلِيَان	تَحْتَلِيْنَ	تَرْتَدِيْنَ	تَرْتَدِيَان	تَرْتَدِيْنَ
I		أَحْتَلِي		نَحْتَلِي	أَرْتَدِي		نَرْتَدِي

Бу феълларнинг мажхул нисбати I боб **لَقِيَ - يَلْقَى** феъли каби қўшимчаларга эга бўлади. Мас.,

феъли **يَحْتَلِي - يَحْتَلِي**

феъли **يُرْتَدِي - يُرْتَدِي**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحْتَلِي	يُحْتَلِيَان	يُحْتَلُوْنَ	يُرْتَدِي	يُرْتَدِيَان	يُرْتَدُوْنَ
	мн	يُحْتَلِيْنَ	يُحْتَلِيَان	يُحْتَلِيْنَ	يُرْتَدِيْنَ	يُرْتَدِيَان	يُرْتَدِيْنَ
II	мз	تُحْتَلِي	تُحْتَلِيَان	تُحْتَلُوْنَ	تُرْتَدِي	تُرْتَدِيَان	تُرْتَدُوْنَ
	мн	تُحْتَلِيْنَ	تُحْتَلِيَان	تُحْتَلِيْنَ	تُرْتَدِيْنَ	تُرْتَدِيَان	تُرْتَدِيْنَ
I		أُحْتَلِي		نُحْتَلِي	أُرْتَدِي		نُرْتَدِي

§ 127. VIII БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

VIII боб солим феълларининг шарт майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْتَعِلْ	يَفْتَعِلَا	يَفْتَعِلُوا
	мн	تَفْتَعِلْ	تَفْتَعِلَا	يَفْتَعِلْنَ
II	мз	تَفْتَعِلْ	تَفْتَعِلَا	تَفْتَعِلُوا
	мн	تَفْتَعِلِي	تَفْتَعِلَا	تَفْتَعِلْنَ
I		أَفْتَعِلْ		نَفْتَعِلْ

Мас., **إِنْ تَشْتَغِلْ كَثِيرًا تَكْتَسِبْ كَثِيرًا**

– Кўп меҳнат қилсанг (мз), кўп фойда оласан.

VIII боб шарт майли юқоридаги боблар шарт майли бажарган вазифаларни бажаради.

Нотўғри-феълларнинг шарт майли:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли уч хил вариантда ҳосил бўлади. Мас., **أَحْتَرُ** феъли:

		1-вариант			2-вариант		
Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَحْتَرُ	يَحْتَرَا	يَحْتَرُوا	يَحْتَرُ	يَحْتَرَا	يَحْتَرُوا
	мн	تَحْتَرُ	تَحْتَرَا	يَحْتَرُونَ	تَحْتَرُ	تَحْتَرَا	يَحْتَرُونَ
II	мз	تَحْتَرُ	تَحْتَرَا	تَحْتَرُوا	تَحْتَرُ	تَحْتَرَا	تَحْتَرُوا
	мн	تَحْتَرِي	تَحْتَرَا	تَحْتَرُونَ	تَحْتَرِي	تَحْتَرَا	تَحْتَرُونَ
I		أَحْتَرُ		نَحْتَرُ	أَحْتَرُ		نَحْتَرُ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَحْتَرُ	يَحْتَرَا	يَحْتَرُوا
	мн	تَحْتَرُ	تَحْتَرَا	يَحْتَرُونَ
II	мз	تَحْتَرُ	تَحْتَرَا	تَحْتَرُوا
	мн	تَحْتَرِي	تَحْتَرَا	تَحْتَرُونَ
I		أَحْتَرُ		نَحْتَرُ

II. Ҳамзали феълларда ҳамза биринчи ёки иккинчи ўзак ундош ўрнида келган бўлса, шарт майли қўшимчалари солим феъллардан фарқ қилмайди. Мас.,

يَفْتَدُ → **يَفْتَدُ**, **يَتَخَذُ** → **يَتَخَذُ**.

Агар ҳамза учинчи ўзак ундош ўрнида бўлса, ҳамзанинг имлосига алоқадор айрим ўзгаришлар содир бўлади. Мас., **يَلْتَجِي** → **يَلْتَجِي** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَلْتَجِي	يَلْتَجِيَا	يَلْتَجِيُوا
	мн	تَلْتَجِي	تَلْتَجِيَا	يَلْتَجِيُونَ
II	мз	تَلْتَجِي	تَلْتَجِيَا	تَلْتَجِيُوا
	мн	تَلْتَجِي	تَلْتَجِيَا	تَلْتَجِيُونَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
I		التَجِي		تَلْتَجِي

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларда шарт майлига хос ўзгаришлар содир бўлмайди. Шахс-сон қўшимчалари ҳам солим феълларники билан бир хил бўлади. Мас.,

يَتَّحِدُ --> يَتَّحِدُ .

2. Ажваф феълларнинг айрим шахсларида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Мас.,

يَمْتَأَزُ - يَمْتَأَزُ феъли يَمْتَأَزُوا - يَمْتَأَزُوا феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَمْتَأَزُ	يَمْتَأَزَا	يَمْتَأَزُوا	يَمْتَأَزُ	يَمْتَأَزَا	يَمْتَأَزُوا
	мн	يَمْتَأَزُ	يَمْتَأَزَا	يَمْتَأَزُون	يَمْتَأَزُ	يَمْتَأَزَا	يَمْتَأَزُون
II	мз	يَمْتَأَزُ	يَمْتَأَزَا	يَمْتَأَزُوا	يَمْتَأَزُ	يَمْتَأَزَا	يَمْتَأَزُوا
	мн	يَمْتَأَزُ	يَمْتَأَزَا	يَمْتَأَزُون	يَمْتَأَزُ	يَمْتَأَزَا	يَمْتَأَزُون
I		يَمْتَأَزُ		يَمْتَأَزُ	يَمْتَأَزُ		يَمْتَأَزُ

3. Ноқис феълларнинг шарт майли I боб **بَكِي** - феълнинг шарт майли билан бир хил тусланади. Мас.,

يَبْكِي - يَبْكِي феъли يَبْكِي - يَبْكِي феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَبْكِي	يَبْكِيَا	يَبْكِيُوا	يَبْكِي	يَبْكِيَا	يَبْكِيُوا
	мн	يَبْكِي	يَبْكِيَا	يَبْكِيُون	يَبْكِي	يَبْكِيَا	يَبْكِيُون
II	мз	يَبْكِي	يَبْكِيَا	يَبْكِيُوا	يَبْكِي	يَبْكِيَا	يَبْكِيُوا
	мн	يَبْكِي	يَبْكِيَا	يَبْكِيُون	يَبْكِي	يَبْكِيَا	يَبْكِيُون
I		يَبْكِي		يَبْكِي	يَبْكِي		يَبْكِي

§ 128. VIII БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидагича ҳосил бўлади: **أَفْتَعِلْ -> تَفْتَعِلْ -> تَفْتَعِلْ**.

Буйруқ майли сон ва жинсда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَفْتَعِلْ	أَفْتَعِلَا	أَفْتَعِلُوا
мн	أَفْتَعِلِي	أَفْتَعِلَا	أَفْتَعِلْنَ

Масалан,

يَا رِيَاضِيُونَ اشْتَرِكُوا فِي هَذِهِ الْمُبَارَاةِ اشْتِرَاكًا نَشِيطًا

– Спортчилар, бу мусобақада актив иштирок этингизлар!

Нотўғри феълларнинг буйруқ майли:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли шарт майли каби уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан,

أَحْتَرُ - يَحْتَرُ - أَحْتَرُ феъли:

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَحْتَرُ	أَحْتَرَا	أَحْتَرُوا	أَحْتَرُ	أَحْتَرَا	أَحْتَرُوا
мн	أَحْتَرِي	أَحْتَرَا	أَحْتَرُون	أَحْتَرِي	أَحْتَرَا	أَحْتَرُون

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَحْتَرُ	أَحْتَرَا	أَحْتَرُوا
мн	أَحْتَرِي	أَحْتَرَا	أَحْتَرُون

II. Ҳамзали феълларда ҳамза биринчи ёки иккинчи ўзак ундош ўрнида келганида, буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَفْتَدُ -> يَفْتَدُ , أَتَخَذُ -> يَتَخَذُ.

Агар ҳамза учинчи ўзак ундош ўрнида бўлса, ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришларгина содир бўлади:

التَجَا феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	التَجَى	التَجَا	التَجُوا
мн	التَجَى	التَجَا	التَجْنَ

III. Заиф феълларнинг буйруқ майли:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан, **آتَحِدُ** --> **يَتَّحِدُ** феъли.

2. Ажваф феълларнинг буйруқ майлида шарт майлида бўлгани каби ўзгаришлар содир бўлади. Масалан,

يَرْتَاحُ --> أَرْتَاحُ феъли

يَمْتَازُ --> أَمْتَازُ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَرْتَحُ	أَرْتَاخَا	أَرْتَاخُوا	أَمْتَزُ	أَمْتَازَا	أَمْتَازُوا
мн	أَرْتَاخِي	أَرْتَاخَا	أَرْتَاخِنَ	أَمْتَازِي	أَمْتَازَا	أَمْتَازِنَ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майлида учинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Масалан,

يَخْتَلِي --> أَخْتَلِي феъли

يَرْتَدِي --> أَرْتَدِي феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَخْتَلُ	أَخْتَلِيَا	أَخْتَلُوا	أَرْتَدُ	أَرْتَدِيَا	أَرْتَدُوا
мн	أَخْتَلِي	أَخْتَلِيَا	أَخْتَلِينِ	أَرْتَدِي	أَرْتَدِيَا	أَرْتَدِينِ

I ва III шахс буйруқ майли ва буйруқ майлининг инкор формаси юқоридаги бобларда бўлгани каби шарт майли олдига **ل** ёки **لَا** юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади. Мас., **لَيَرْتَدُوا مَلَابِسَهُمُ الْجَدِيدَةَ** – Улар (мз) янги либосларини кийиб олишсин.

§ 129. VIII БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Солим феълларнинг истак майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْتَعِلَ	يَفْتَعِلَا	يَفْتَعِلُوا
	мн	تَفْتَعِلَ	تَفْتَعِلَا	يَفْتَعِلْنَ
II	мз	تَفْتَعِلَ	تَفْتَعِلَا	تَفْتَعِلُوا
	мн	تَفْتَعِلِي	تَفْتَعِلَا	تَفْتَعِلْنَ
I		أَفْتَعِلَ		نَفْتَعِلَ

Масалан, **يَشْتَرِكُ** – **أَشْتَرِكُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَشْتَرِكُ	يَشْتَرِكَا	يَشْتَرِكُوا
	мн	تَشْتَرِكُ	تَشْتَرِكَا	يَشْتَرِكْنَ
II	мз	تَشْتَرِكُ	تَشْتَرِكَا	تَشْتَرِكُوا
	мн	تَشْتَرِكِي	تَشْتَرِكَا	تَشْتَرِكْنَ
I		أَشْتَرِكُ		نَشْتَرِكُ

VIII бобнинг истак майли ҳам юқоридаги бобларнинг истак майли бажарган вазифаларни бажаради. Масалан,

لَنْ نَشْتَرِكَ فِي مِثْلِ هَذِهِ الْأُمُورِ الْفَضِيحَةِ – Бундай бемаъни ишларда мутлақо қатнашмаймиз.

Нотўғри феълларнинг истак майли:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли қуйидагича тусланади: **يَحْتَرُ** – **أَحْتَرُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَحْتَرُ	يَحْتَرَا	يَحْتَرُوا
	мн	تَحْتَرُ	تَحْتَرَا	يَحْتَرْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَحْتَرُّ	تَحْتَرُّا	تَحْتَرُّوْا
	мн	تَحْتَرِّي	تَحْتَرِّا	تَحْتَرِّزْنَ
I		أَحْتَرُّ		نَحْتَرُّ

II. Агар феълнинг биринчи ёки иккинчи ўзак ундоши ўрнида ҳамза товуши келса, бу феълнинг истак майли солим феълларникидан фарқ қилмайди. Масалан,

يَفْتَنِدُ - آفْتَادُ , يَتَّخِذُ --> يَتَّخِذُ - آتَّخَذُ
يَفْتَنِدُ .

Агар учинчи ўзак ундоши ўрнида ҳамза товуши келса, ҳамзанинг имлосига алоқадор ўзгаришларгина содир бўлади. Мас.,

фeъли - اَلتَّجَا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَلْتَجِي	يَلْتَجِيَا	يَلْتَجِيُوْا
	мн	تَلْتَجِي	تَلْتَجِيَا	يَلْتَجِيْنَ
II	мз	تَلْتَجِي	تَلْتَجِيَا	تَلْتَجِيُوْا
	мн	تَلْتَجِي	تَلْتَجِيَا	تَلْتَجِيْنَ
I		اَلْتَجِي		نَلْتَجِي

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يَتَّحِدُ --> يَتَّحِدُ - آتَّحَدُ .

2. Ажваф феълларда ҳам истак майлининг қўшимчалари солим феъллар истак майлининг қўшимчалари каби бўлади. Масалан,

يَمْتَازُ --> يَمْتَازُ - آمْتَازُ , يَرْتَاخُ --> يَرْتَاخُ - آرْتَاخُ .

3. Ноқис феълларнинг истак майли I боб **بگی** -

феълининг истак майли билан бир хил тусланади.

Масалан,

феъли **يَخْتَلِي** - **أَخْتَلَى** феъли **يَرْتَدِي** - **أَرْتَدَى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَخْتَلِي	يَخْتَلِيَانِ	يَخْتَلُوا	يَرْتَدِي	يَرْتَدِيَانِ	يَرْتَدُوا
	мн	تَخْتَلِي	تَخْتَلِيَانِ	يَخْتَلِينَ	تَرْتَدِي	تَرْتَدِيَانِ	يَرْتَدِينِ
II	мз	تَخْتَلِي	تَخْتَلِيَانِ	تَخْتَلُوا	تَرْتَدِي	تَرْتَدِيَانِ	تَرْتَدُوا
	мн	تَخْتَلِي	تَخْتَلِيَانِ	تَخْتَلِينَ	تَرْتَدِي	تَرْتَدِيَانِ	تَرْتَدِينِ
I		أَخْتَلَى		نَخْتَلَى	أَرْتَدَى		نَرْتَدَى

§ 130. VIII БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

Солим феълларнинг масдари **أَفْعَالٌ** вазнида ҳосил

бўлади. Масалан,

أَقْتَسَمَ - ўзаро бўлиб олмоқ → **أَفْتَسَمَ** - ўзаро бўлиб олиш,

أَعْتَرَضَ - қаршилиқ қилмоқ → **أَفْتَرَضَ** - қаршилиқ қилиш,

أَشْتَرَكَ - қатнашмоқ → **أَفْتَرَكَ** - қатнашиш.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг масдари:

أَحْتَرَزَ - кесмоқ → **أَفْتَرَزَ** - кесиш,

أَرْتَدَ - тарк этмоқ → **أَفْتَدَ** - тарк этиш.

II. Ҳамзали феълларнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَتَّخَذَ - қабул қилмоқ (қарорни) → **أَفْتَّخَذَ** - қабул қилиш,

إِيتَمَرَ - маслаҳатлашмоқ → **أَفْتَمَرَ** - маслаҳатлашиш,

أَفْتَادَ - қўзғамоқ (оловни) → **أَفْتَادَ** - қўзғаш (оловни),

أَلْتَجَأَ - яширинмоқ → **أَفْتَجَأَ** - яшириниш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг масдари ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَتَّحَدُ – бирлашмоқ → أَتَّحَادُ – бирлашиш.

2. Ажваф феълларнинг масдарида иккинчи ўзак ундош و дан иборат бўлса, у ى га ўзгаради. Агар у ى бўлса, ى лигича қолаверади. Масалан,

(روح) – أَرْتَابِحُ – дам олмоқ → أَرْتِيَابِحُ – дам олиш,

(سوق) – أَسْتَبِقُ – ҳайдамоқ → أَسْتِيَابِقُ – ҳайдаш.

3. Ноқис феъллар масдарида учинчи ўзак ундош ўрнидаги و ёки ى ҳарфи ҳамзага айланади. Масалан,

أَخْتَلِي – узоқлашмоқ → أَخْتَلَاءُ узоқлашиш,

أَرْتَدِي – киймоқ → أَرْتَدَاءُ кийиш.

§ 131. VIII БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

Солим феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши مُفْتَعَلٌ вазнида ҳосил бўлади. Мас.,

أَفْتَسِمَ – ўзаро бўлиб олмоқ → مُفْتَسِمًا، مُفْتَسِمَةً – ўзаро бўлиб олувчи,

أَشْتَرِكُ – қатнашмоқ → مُشْتَرِكًا، مُشْتَرِكَةً – қатнашувчи,

أَعْتَرِضُ – қаршилик қилмоқ → مُعْتَرِضًا، مُعْتَرِضَةً – қаршилик қилувчи.

Бу феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши مُفْتَعَلٌ вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

مُقْتَسِمَةٌ، مُقْتَسَمٌ - ўзаро бўлиб олмоқ → اِقْتَسَمَ - ўзаро бўлиб олинган,

مُعْتَرِضَةٌ، مُعْتَرِضٌ - қаршилиқ қилмоқ → اَعْتَرَضَ - қаршилиқка учраган.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича бўлади:

مُحْتَرِزٌ، مُحْتَرِزَةٌ - кесувчи, مُحْتَرِزٌ → مُحْتَرِزَةٌ → اَحْتَرَزَ - кесмоқ

مُرْتَدٌّ، مُرْتَدَّةٌ - тарк этувчи, مُرْتَدٌّ → مُرْتَدَّةٌ → اَرْتَدَّ - тарк

этувчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам шу шаклда ҳосил бўлади. Масалан,

مُحْتَرِزٌ، مُحْتَرِزَةٌ - кесилган, مُحْتَرِزٌ → مُحْتَرِزَةٌ → اَحْتَرَزَ - кесмоқ

مُرْتَدٌّ، مُرْتَدَّةٌ - тарк этилган, مُرْتَدٌّ → مُرْتَدَّةٌ → اَرْتَدَّ - тарк

этилган,

II. Ҳамзали феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

مُتَّخِذٌ، مُتَّخِذَةٌ - қабул қилувчи (қарорни), اَتَّخَذَ - қабул қилмоқ (қарорни)

مُفْتَنِدٌ، مُفْتَنِدَةٌ - қўзғовчи (оловни), اَفْتَنَدَ - қўзғамоқ (оловни)

مُتَجَبِّئٌ، مُتَجَبِّئَةٌ - яширинувчи, اَلْتَجَبَّأَ - яширинмоқ

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

مُتَّخِذٌ، مُتَّخِذَةٌ - қабул қилинган (қарор), اَتَّخَذَ - қабул қилмоқ (қарорни)

مُفْتَنَادٌ، مُفْتَنَادَةٌ - қўзғатилган (олов), اَفْتَنَادَ - қўзғамоқ (оловни)

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

آتحدّ – бирлашмоқ → متحدّ، متحدّة – бирлашувчи,

اتصلّ – алоқа ўрнатмоқ → متصلّ، متصلة – алоқа тикловчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

آتحدّ – бирлашмоқ → متحدّ، متحدّة – бирлашилган,

اتصلّ – алоқа ўрнатмоқ → متصلّ، متصلة – алоқа ўрнатилган.

2. Ажваф феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдошида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли сақланиб қолади. Масалан,

ارتاحّ – дам олмоқ → مرتوحّ → مرتاحّ، مرتاحة – дам олувчи,

امتازّ – ажралиб турмоқ → متميزّ → ممتازّ، ممتازة – ажралиб турувчи.

Лекин:

ازدوجّ – жуфтлашмоқ → مزدوجّ، مزدوجة – жуфтлашувчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам аниқ нисбат сифатдоши билан шаклан бир хил бўлади. Мас.,

ارتاحّ – дам олмоқ → مرتوحّ → مرتاحّ، مرتاحة – дам олинган,

امتازّ – ажралиб турмоқ → متميزّ → ممتازّ، ممتازة – ажратилган нарса.

Лекин:

ازدوجّ – жуфтлашмоқ → مزدوجّ، مزدوجة – жуфтланган,

3. Ноқис феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

أختلّ – узоқлашмоқ → مختلّ (аниқ ҳолат المختلىّ),

مختلية – узоқлашувчи,

ارتدىّ – киймоқ → مرتدىّ (аниқ ҳолат المرتدىّ),

مرتديّة – кийинувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

أَخْتَلَى - узоқлашмоқ → مُخْتَلَى (аниқ ҳолат الْمُخْتَلَى),

مُخْتَلَاً - узоқлашилган,

آرْتَدَى - киймоқ → مُرْتَدَى (аниқ ҳолат الْمُرْتَدَى),

مُرْتَدَاً - кийилган.

§ 132. IX БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларнинг IX боби ўтган замонда أَفْعَلٌ вазнига эга бўлиб, у қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْعَلُ	أَفْعَلَا	أَفْعَلُوا
	мн	أَفْعَلْتُ	أَفْعَلْتَا	أَفْعَلْنَا
II	мз	أَفْعَلْتِ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُمْ
	мн	أَفْعَلْتِ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُنَّ
I		أَفْعَلْتُ		أَفْعَلْنَا

Мас., أَحْمَرٌ - қизармоқ феъли:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَحْمَرُ	أَحْمَرَا	أَحْمَرُوا
	мн	أَحْمَرْتُ	أَحْمَرْتَا	أَحْمَرْنَا
II	мз	أَحْمَرْتِ	أَحْمَرْتُمَا	أَحْمَرْتُمْ
	мн	أَحْمَرْتِ	أَحْمَرْتُمَا	أَحْمَرْتُنَّ
I		أَحْمَرْتُ		أَحْمَرْنَا

أَحْمَرْتُ الْعَيْوُنُ مِنْ قِلَّةِ النَّوْمِ

— Уйқунинг камлигидан кўзлар қизарди.

Эслатма. IX боб феълидан мажҳул нисбат шакли ҳамда мажҳул нисбат сифатдошлари ҳосил бўлмайди.

Бу боб ўтган замонининг инкор формаси феъл олдига **مَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

Солим феъллар қозирги-келаси замонининг вазни **يَفْعَلُ** дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْعَلُ	يَفْعَلَانِ	يَفْعَلُونَ
	мн	تَفْعَلُ	تَفْعَلَانِ	يَفْعَلْنَ
II	мз	تَفْعَلُ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلُونَ
	мн	تَفْعَلِينَ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلْنَ
I		أَفْعَلُ		نَفْعَلُ

Бу боб қозирги-келаси замонининг инкор формаси феъл олдига **لَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

IX боб феъли асосан **أَفْعَلُ** – **فَعْلَاءُ** вазнида ҳосил бўлиб, рангни ёки жисмоний хусусиятни билдирувчи сифатлардан шаклланади ва шу сифат билдирган ранг ёки хусусиятни ўзида мужассамлаштириш маъносини билдиради. Масалан:

أَخْضَرُ – яшил, зангор --> **أَخْضَرُ** – яшил рангга кирмоқ,
أَصْفَرُ – сариқ --> **أَصْفَرُ** – саргаймоқ.

Ўз-ўзидан маълумки, бу феъллар маъно жиҳатидан ўзлик-мажҳул нисбатидадир.

IX боб феъли бошқа бобларга нисбатан анча кам ишлатилади. Унинг иккиланган, ҳамзали ўзакдан ясалган вариантлари қозирги араб тилида ишлатилмайди. Заиф ўзақлар ичидан фақат ажваф феъллар гуруҳига мансуб феъллар мавжуд. Бунда ҳам иккинчи ўзак ундош ўрнида келган **و** ёки **ى** ҳарфларига ҳарфи иллат сифатида қаралмайди ва бу феъллар солим феъллардан фарқ қилмайди.

Масалан:

أَسْوَدٌ - қора --> أَسْوَدٌ - қораймоқ,

أَبْيَضٌ - оқ --> أَبْيَضٌ - оқармоқ.

IX боб феълининг шарт майли уч вариантда ясалади.

Масалан: أَحْمَرٌ - يَحْمَرُ феъли

1-вариант

2-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَحْمَرُ	يَحْمَرَانِ	يَحْمَرُونَ	يَحْمَرُ	يَحْمَرَانِ	يَحْمَرُونَ
	мн	تَحْمَرُ	تَحْمَرَانِ	يَحْمَرُونَ	تَحْمَرُ	تَحْمَرَانِ	يَحْمَرُونَ
II	мз	تَحْمَرُ	تَحْمَرَانِ	تَحْمَرُونَ	تَحْمَرُ	تَحْمَرَانِ	تَحْمَرُونَ
	мн	تَحْمَرِي	تَحْمَرَانِ	تَحْمَرُونَ	تَحْمَرِي	تَحْمَرَانِ	تَحْمَرُونَ
I		أَحْمَرٌ		نَحْمَرُ	أَحْمَرٌ		نَحْمَرُ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَحْمَرُ	يَحْمَرَانِ	يَحْمَرُونَ
	мн	تَحْمَرُ	تَحْمَرَانِ	يَحْمَرُونَ
II	мз	تَحْمَرُ	تَحْمَرَانِ	تَحْمَرُونَ
	мн	تَحْمَرِي	تَحْمَرَانِ	تَحْمَرُونَ
I		أَحْمَرٌ		نَحْمَرُ

IX боб феълининг буйруқ майли ҳам уч вариантда шакланади:

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَحْمَرٌ	أَحْمَرَانِ	أَحْمَرُونَ	أَحْمَرٌ	أَحْمَرَانِ	أَحْمَرُونَ
	أَحْمَرِي	أَحْمَرَانِ	أَحْمَرُونَ	أَحْمَرِي	أَحْمَرَانِ	أَحْمَرُونَ

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَحْمَرُ	أَحْمَرَا	أَحْمَرُوا
мн	أَحْمَرِي	أَحْمَرَا	أَحْمَرِينَ

Юқоридаги боблар каби бу бобда ҳам I ва III шахс буйруқ майллари ва буйруқ майлининг инкор формаси шарт майли олдига ل ёки لا юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади.

IX боб феълининг истак майли қуйидагича ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْعَلُ	يَفْعَلَا	يَفْعَلُوا
	мн	تَفْعَلُ	تَفْعَلَا	يَفْعَلْنَ
II	мз	تَفْعَلُ	تَفْعَلَا	تَفْعَلُوا
	мн	تَفْعَلِي	تَفْعَلَا	تَفْعَلْنَ
I		أَفْعَلُ		تَفْعَلُ

IX боб феълининг масдари أَفْعَلًا вазнида ҳосил бўлади:

أَحْمَرُ — қизармоқ —> أَحْمَرَارُ — қизариш,

أَسْوَدُ — қораймоқ —> أَسْوَدَادُ — қорайиш.

IX боб феълининг аниқ нисбат сифатдоши مَفْعَلٌ шаклида ҳосил бўлади:

أَحْمَرُ — қизармоқ —> مُحْمَرٌ، مُحْمَرَةٌ — қизарган,

أَبْيَضُ — оқармоқ —> مُبْيَضٌ، مُبْيَضَةٌ — оқарган.

§ 133. X БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларнинг X боби I боб феъли олдига **أَسْتَفْعَلُ** қўшимчасини қўшиш билан ҳосил қилинади. Унинг ўтган замони вазни **أَسْتَفْعَلْتُ** бўлиб, у шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَسْتَفْعَلُ	أَسْتَفْعَلَا	أَسْتَفْعَلُوا
	мн	أَسْتَفْعَلْتُ	أَسْتَفْعَلْنَا	أَسْتَفْعَلْنَا
II	мз	أَسْتَفْعَلْتِ	أَسْتَفْعَلْتُمَا	أَسْتَفْعَلْتُمْ
	мн	أَسْتَفْعَلْتِ	أَسْتَفْعَلْتُمَا	أَسْتَفْعَلْتُنَّ
I		أَسْتَفْعَلْتُ		أَسْتَفْعَلْنَا

Мас., **رَجُلٍ** --> **أَسْتَرْجَلُ** – балогатга етмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَسْتَرْجَلُ	أَسْتَرْجَلَا	أَسْتَرْجَلُوا
	мн	أَسْتَرْجَلْتُ	أَسْتَرْجَلْنَا	أَسْتَرْجَلْنَا
II	мз	أَسْتَرْجَلْتِ	أَسْتَرْجَلْتُمَا	أَسْتَرْجَلْتُمْ
	мн	أَسْتَرْجَلْتِ	أَسْتَرْجَلْتُمَا	أَسْتَرْجَلْتُنَّ
I		أَسْتَرْجَلْتُ		أَسْتَرْجَلْنَا

أَسْتَرْجَلُ ابْنِي الْكَبِيرُ فِي هَذِهِ السَّنَةِ

– Бу йил катта ўғлим балогатга етди.

Солим феълларнинг ўтган замон мажҳул нисбати қуйидаги вазнга эга: **أَسْتَفْعَلُ**. Мажҳул нисбат феъли шахс-сон қўшимчалари аниқ нисбат феълиники билан бир хилдир.

X боб феъли ўтган замон инкор формаси феъл олдига **مَا** юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади.

Х боб феълининг ҳозирги-келаси замони қуйидаги вазнда тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَفْعَلُ	يَسْتَفْعَلَانِ	يَسْتَفْعَلُونَ
	мн	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَانِ	يَسْتَفْعَلْنَ
II	мз	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَانِ	تَسْتَفْعَلُونَ
	мн	تَسْتَفْعَلِينَ	تَسْتَفْعَلَانِ	تَسْتَفْعَلْنَ
I		أَسْتَفْعَلُ		نَسْتَفْعَلُ

Мас., غَفَرَ --> آسْتَفْعِرُ – кечирим сўрамоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَفْعِرُ	يَسْتَفْعِرَانِ	يَسْتَفْعِرُونَ
	мн	تَسْتَفْعِرُ	تَسْتَفْعِرَانِ	يَسْتَفْعِرْنَ
II	мз	تَسْتَفْعِرُ	تَسْتَفْعِرَانِ	تَسْتَفْعِرُونَ
	мн	تَسْتَفْعِرِينَ	تَسْتَفْعِرَانِ	تَسْتَفْعِرْنَ
I		أَسْتَفْعِرُ		نَسْتَفْعِرُ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ نَسْتَفْعِرُ اللَّهَ لَيْلًا وَ نَهَارًا – Биз Оллоҳдан туну кун кечирим сўраймиз.

Х боб ҳозирги-келаси замонининг мажҳул нисбати **يُسْتَفْعَلُ** вазнида бўлиб, шахс-сон қўшимчалари аниқ нисбатники билан бир хилдир. Масалан:

سَوْفَ تُسْتَرْخَصُ الْأَسْعَارُ الْحَالِيَّةُ بَعْدَ شَهْرَيْنِ

– Икки ойдан кейин ҳозирги нарх-наволар арзон ҳисобланиб қолади.

Х боб феъли қуйидаги маъноларга эга:

1. I боб феъли ифодалаган иш-ҳаракатни бажаришни илтимос қилиш, қидириш, ўша иш-ҳаракатга етишиш маъноларини билдиради. Мас.,

خَدَمَ - хизмат қилмоқ ---> اسْتَعْدَمَ хизматдан
фойдаланмоқ,

أَذِنَ - рухсат бермоқ ---> اسْتَأْذَنَ рухсат сўрамоқ,

رَحِمَ - раҳм қилмоқ ---> اسْتَرْحَمَ раҳм-шафқат
сўрамоқ,

خَرَجَ - чиқмоқ ---> اسْتَخْرَجَ кавлаб чиқармоқ.

2. I боб ифодалаган иш-ҳаракатни мавжуд деб
ҳисоблаш маъносини билдиради. Мас.,

حَسُنَ - яхши бўлмоқ ---> اسْتَحْسَنَ яхши деб
ҳисобламоқ, маъқулламоқ,

كَبُرَ - катта бўлмоқ ---> اسْتَكْبَرَ катта деб
ҳисобламоқ.

3. Айрим IV боб феъли ифодалаган иш-ҳаракатнинг
ўзлик-мажҳул нисбатини билдиради. Мас.,

أَيْقَطَ - уйғотмоқ ---> اسْتَيْقَطَ уйғонмоқ,

أَذَكَرَ - эслатмоқ ---> اسْتَذَكَرَ эсга тушмоқ.

4. Айрим отлардан ҳосил бўлади ва шу от билдирган
мансабга тайинлаш маъносини билдиради. Мас.,

خَلَفَ - ўринбосар ---> اسْتَخْلَفَ - ўринбосар этиб
тайинланмоқ,

وَزِيرٌ - вазир ---> اسْتَوَزَرَ - вазир этиб тайинланмоқ,

خَادِمٌ - хизматкор ---> اسْتَعْدَمَ - хизматга қабул
қилмоқ.

5. Айрим отлардан ҳосил бўлади ва шу от билдирган
маънога айланишни билдиради. Мас.,

حَجَرٌ - тош ---> اسْتَحَجَرَ - тошга айланмоқ,

نَسْرٌ - бургут ---> اسْتَنْسَرَ - бургутга айланмоқ.

§ 134. X БОБ НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замонида шу феълнинг IV, VII, VIII бобларидаги каби товуш ўзгаришлари содир бўлади. Мас.,

غَلُّ – آسْتَفَلُّ – фойда кўрмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آسْتَفَلُّ	آسْتَفَلَّا	آسْتَفَلُّوْا
	мн	آسْتَفَلْتُمْ	آسْتَفَلْتُمَا	آسْتَفَلْتُمْ
II	мз	آسْتَفَلْتُمْ	آسْتَفَلْتُمَا	آسْتَفَلْتُمْ
	мн	آسْتَفَلْتُمْ	آسْتَفَلْتُمَا	آسْتَفَلْتُمْ
I		آسْتَفَلْتُمْ		آسْتَفَلْتُمْ

Бу феълнинг мажҳул нисбатида **آسْتَفَلُّ – آسْتَفَلُّ** ўзгариши содир бўлади. Бу феъл шахс-сонда аниқ нисбат билан бир хил қўшимчаларга эга.

II. Ҳамзали феълларнинг ўтган замони ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар ҳисобга олинмаса, солим феъллардан фарқ қилмайди. Мас.,

صَلُّ – آسْتَصَلُّ илдизи билан شَامٌ – آسْتَشَامٌ ёмонга

суғурмоқ феъли

йўймоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آسْتَصَلَّ	آسْتَصَلَّا	آسْتَصَلُّوْا	آسْتَشَامَ	آسْتَشَامَا	آسْتَشَامُوْا
	мн	آسْتَصَلْتُمْ	آسْتَصَلْتُمَا	آسْتَصَلْتُمْ	آسْتَشَامْتُمْ	آسْتَشَامْتُمَا	آسْتَشَامْتُمْ
II	мз	آسْتَصَلْتُمْ	آسْتَصَلْتُمَا	آسْتَصَلْتُمْ	آسْتَشَامْتُمْ	آسْتَشَامْتُمَا	آسْتَشَامْتُمْ
	мн	آسْتَصَلْتُمْ	آسْتَصَلْتُمَا	آسْتَصَلْتُمْ	آسْتَشَامْتُمْ	آسْتَشَامْتُمَا	آسْتَشَامْتُمْ
I		آسْتَصَلْتُمْ		آسْتَصَلْتُمْ	آسْتَشَامْتُمْ		آسْتَشَامْتُمْ

اَسْتَنْشَا —> نَشَا — айғоқчилик қилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	اَسْتَنْشَا	اَسْتَنْشَا	اَسْتَنْشَوْا
	мн	اَسْتَنْشَات	اَسْتَنْشَاتَا	اَسْتَنْشَان
II	мз	اَسْتَنْشَات	اَسْتَنْشَاتَمَا	اَسْتَنْشَاتُمْ
	мн	اَسْتَنْشَات	اَسْتَنْشَاتَمَا	اَسْتَنْشَاتُنْ
I		اَسْتَنْشَاتُ		اَسْتَنْشَاتَانَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида ҳам ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришларгина содир бўлади, шахс—сон қўшимчалари ўзгармайди:

اَسْتَنْشَا, اَسْتَنْشِمُ —> اَسْتَنْشَامَ, اَسْتَنْشِلُ —> اَسْتَنْشَا
—> اَسْتَنْشِيْ.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ўтган замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Мас.,

اَسْتَيْسِرُ —> يَسِرُ ҳосил ишонч асْتُوِثِقُ —> وِثِقُ
қилмоқ феъли бўлмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	اَسْتُوِثِقُ	اَسْتُوِثِقَا	اَسْتُوِثِقُوا	اَسْتَيْسِرُ	اَسْتَيْسِرَا	اَسْتَيْسِرُوا
	мн	اَسْتُوِثِقْتُ	اَسْتُوِثِقْتَا	اَسْتُوِثِقْنُ	اَسْتَيْسِرْتُ	اَسْتَيْسِرْتَا	اَسْتَيْسِرْنَا
II	мз	اَسْتُوِثِقْتُ	اَسْتُوِثِقْتَمَا	اَسْتُوِثِقْتُمْ	اَسْتَيْسِرْتُ	اَسْتَيْسِرْتَمَا	اَسْتَيْسِرْتُمْ
	мн	اَسْتُوِثِقْتُ	اَسْتُوِثِقْتَمَا	اَسْتُوِثِقْنُ	اَسْتَيْسِرْتُ	اَسْتَيْسِرْتَمَا	اَسْتَيْسِرْتُنْ
I		اَسْتُوِثِقْتُ		اَسْتُوِثِقْنَا	اَسْتَيْسِرْتُ		اَسْتَيْسِرْنَا

Бу феъллар мажҳул нисбатда اَسْتُوِثِقُ —> ,
اَسْتَيْسِرُ —> асْتَيْسِرُ шаклида бўлади ва уларнинг
шахс-сон қўшимчаси аниқ нисбатники билан бир хилдир.

2. Ажваф феълларнинг ўтган замони айрим вариантларида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Мас.,

маслаҳат آسْتَشَارَ (شور) \rightarrow آسْتَزَادَ (زيد) \rightarrow

сўрамоқ феъли

кўпайтиришга уринмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آسْتَشَارَ	آسْتَشَارَا	آسْتَشَارُوا	آسْتَزَادَ	آسْتَزَادَا	آسْتَزَادُوا
	мн	آسْتَشَارَتْ	آسْتَشَارَتَا	آسْتَشَرْنَ	آسْتَزَادَتْ	آسْتَزَادَتَا	آسْتَزَدْنَ
II	мз	آسْتَشَرْتُ	آسْتَشَرْتُمَا	آسْتَشَرْتُمْ	آسْتَزَدْتُ	آسْتَزَدْتُمَا	آسْتَزَدْتُمْ
	мн	آسْتَشَرْتُ	آسْتَشَرْتُمَا	آسْتَشَرْتُنَّ	آسْتَزَدْتُ	آسْتَزَدْتُمَا	آسْتَزَدْتُنَّ
I		آسْتَشَرْتُ		آسْتَشَرْنَا	آسْتَزَدْتُ		آسْتَزَدْنَا

3. Ноқис феълларнинг ўтган замонида I боб بَكِي феълнинг тусланишидаги ўзгаришлар содир бўлади. Мас.,

тадқиқ آسْتَقْصَى \rightarrow /قصو/ даво آسْتَشَفَى \rightarrow /شفى/

қилмоқ феъли

изламоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آسْتَقْصَى	آسْتَقْصَبَا	آسْتَقْصَوْا	آسْتَشَفَى	آسْتَشَفَبَا	آسْتَشَفَوْا
	мн	آسْتَقْصَت	آسْتَقْصَبَتَا	آسْتَقْصَيْنَ	آسْتَشَفَتْ	آسْتَشَفَتَا	آسْتَشَفَيْنَ
II	мз	آسْتَقْصَيْتُ	آسْتَقْصَيْتُمَا	آسْتَقْصَيْتُمْ	آسْتَشَفَيْتُ	آسْتَشَفَيْتُمَا	آسْتَشَفَيْتُمْ
	мн	آسْتَقْصَيْتُ	آسْتَقْصَيْتُمَا	آسْتَقْصَيْتُنَّ	آسْتَشَفَيْتُ	آسْتَشَفَيْتُمَا	آسْتَشَفَيْتُنَّ
I		آسْتَقْصَيْتُ		آسْتَقْصَيْنَا	آسْتَشَفَيْتُ		آسْتَشَفَيْنَا

Бу феъллар мажхул нисбатда I боб لَقِيَ феъли қўшимчасига эга бўлади: $\text{آسْتَقْصَى} \rightarrow \text{آسْتَقْصَى}$, $\text{آسْتَشَفَى} \rightarrow \text{آسْتَشَفَى}$.

Шахс-сонда ҳам لَقِيَ феъли каби тусланади.

§ 135. X БОБ НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРИНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ҳозирги-келаси замонида қуйидаги товуш ўзгариши содир бўлади:

يَسْتَفْعَلُ ---> يَسْتَفْعِلُ йастағлилу ---> йастағиллу ---> يَسْتَفْعَلُ:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَفْعَلُ	يَسْتَفْعَلَانِ	يَسْتَفْعَلُونَ
	мн	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَانِ	يَسْتَفْعَلْنَ
II	мз	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَانِ	تَسْتَفْعَلُونَ
	мн	تَسْتَفْعَلَيْنِ	تَسْتَفْعَلَانِ	تَسْتَفْعَلْنَ
I		أَسْتَفْعَلُ		نَسْتَفْعَلُ

Бу феъл мажҳул нисбатда қуйидаги шаклда бўлади:
يَسْتَفْعَلُ ---> يُسْتَفْعَلُ . Шахс-сон қўшимчалари эса, аниқ нисбат билан бир хилдир.

II. Ҳамзали феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди:

يَسْتَشْتَمُ ---> أَسْتَشْتَمُ , يَسْتَأْصِلُ ---> أَسْتَأْصِلُ ,
يَسْتَنْشِي ---> أَسْتَنْشِي

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида ҳам ҳамзанинг имлосига боғлиқ ўзгаришларгина содир бўлади:

يَسْتَشْتَمُ ---> يُسْتَشْتَمُ , يَسْتَأْصِلُ - يَسْتَأْصِلُ ,
يَسْتَنْشِي ---> يُسْتَنْشِي .

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Мас.,

يَسْتَيْسِرُ ---> أَسْتَيْسِرُ , يَسْتَوْثِقُ ---> أَسْتَوْثِقُ .

Шунингдек, бу феълларнинг мажҳул нисбати ҳам солим феъллар каби тусланади. Масалан:

يُسْتَشِيرُ —> يَسْتَوْثِقُ , يَسْتَوْثِقُ —> يَسْتَوْثِقُ .

2. Ажваф феълларнинг ҳозирги-келаси замонида иккинчи ўзақ ундош ўрнидаги чўзиқ унли чўзиқлигича қолади. Мас.,

يَسْتَشِيرُ феъли —> اَسْتَشَارُ يَسْتَزِيدُ феъли —> اَسْتَزَادَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَشِيرُ	يَسْتَشِيرَانِ	يَسْتَشِيرُونَ	يَسْتَزِيدُ	يَسْتَزِيدَانِ	يَسْتَزِيدُونَ
	мн	تَسْتَشِيرُ	تَسْتَشِيرَانِ	يَسْتَشِرْنَ	تَسْتَزِيدُ	تَسْتَزِيدَانِ	يَسْتَزِيدْنَ
II	мз	تَسْتَشِيرُ	تَسْتَشِيرَانِ	تَسْتَشِيرُونَ	تَسْتَزِيدُ	تَسْتَزِيدَانِ	تَسْتَزِيدُونَ
	мн	تَسْتَشِيرِينَ	تَسْتَشِيرَانِ	تَسْتَشِرْنَ	تَسْتَزِيدِينَ	تَسْتَزِيدَانِ	تَسْتَزِيدْنَ
I		اَسْتَشِيرُ		نَسْتَشِيرُ	اَسْتَزِيدُ		نَسْتَزِيدُ

Бу феълларнинг мажхул нисбати қуйидагича ясалади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُسْتَشَارُ	يُسْتَشَارَانِ	يُسْتَشَارُونَ	يُسْتَزَادُ	يُسْتَزَادَانِ	يُسْتَزَادُونَ
	мн	تَسْتَشَارُ	تَسْتَشَارَانِ	يُسْتَشِرْنَ	تَسْتَزَادُ	تَسْتَزَادَانِ	يُسْتَزَادْنَ
II	мз	تُسْتَشَارُ	تُسْتَشَارَانِ	تُسْتَشَارُونَ	تُسْتَزَادُ	تُسْتَزَادَانِ	تُسْتَزَادُونَ
	мн	تُسْتَشَارِينَ	تُسْتَشَارَانِ	تُسْتَشِرْنَ	تُسْتَزَادِينَ	تُسْتَزَادَانِ	تُسْتَزَادْنَ
I		اَسْتَشَارُ		نَسْتَشَارُ	اَسْتَزَادُ		نَسْتَزَادُ

3. Ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замонида I боб **بَغَى** - **يَبَغَى** феълида содир бўладиган товуш ўзгаришлари содир бўлади. Масалан:

يَسْتَشْفِي —> اَسْتَشَفَى , يَسْتَقْصِي —> اَسْتَقْصَى .

Бу феълларнинг мажхул нисбатида I боб **بَلَى** - **لَبَى** феълида содир бўладиган товуш ўзгаришлари содир бўлади. Масалан:

يُسْتَشْفِي —> يَسْتَشْفِي , يَسْتَقْصِي —> يَسْتَقْصِي .

§ 136. X БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

X боб солим феълларининг шарт майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَفْعَلُ	يَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلُوا
	мн	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلْنَ
II	мз	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلُوا
	мн	تَسْتَفْعَلِي	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلْنَ
I		أَسْتَفْعَلُ		نَسْتَفْعَلُ

X боб шарт майли юқоридаги боблар шарт майли ба-
жарган вазифаларни бажаради. Мас.,

أَشْتَرِ مَا تَشَاءُ إِنْ تَسْتَرْخِصُهُ – Арзон деб ҳисоблаётган
бўсанг, хоҳлаган нарсангни сотиб ол(мз).

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли I, IV, VII,
VIII боблар шарт майли каби уч хил вариантда шаклла-
нади. Мас.,

أَسْتَفْعَلُ феъли:

1-вариант

2-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَفْعَلُ	يَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلُوا	يَسْتَفْعَلُ	يَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلُوا
	мн	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلْنَ	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلْنَ
II	мз	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلُوا	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلُوا
	мн	تَسْتَفْعَلِي	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلْنَ	تَسْتَفْعَلِي	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلْنَ
I		أَسْتَفْعَلُ		نَسْتَفْعَلُ	أَسْتَفْعَلُ		نَسْتَفْعَلُ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَفْلِلُ	يَسْتَفْلِلَا	يَسْتَفْلِلُوا
	мн	تَسْتَفْلِلْنَ	تَسْتَفْلِلَا	يَسْتَفْلِلْنَ
II	мз	تَسْتَفْلِلُ	تَسْتَفْلِلَا	تَسْتَفْلِلُوا
	мн	تَسْتَفْلِي	تَسْتَفْلَا	تَسْتَفْلِلْنَ
I		أَسْتَفْلِلُ		نَسْتَفْلِلُ

II. Ҳамзали феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Мас.,

يَسْتَشِيْمُ --> يَسْتَأْصِلُ , يَسْتَشِيْمُ --> يَسْتَأْصِلُ ,
يَسْتَشِيْمُ --> يَسْتَشِيْمُ .

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Мас.,

يَسْتَيْبِرُ --> يَسْتَوِيْقُ , يَسْتَيْبِرُ --> يَسْتَوِيْقُ .

2. Ажваф феълларнинг айрим вариантларида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Мас.,

يَسْتَشِيْرُ - АСТШАР феъли يَسْتَزِيْدُ - АСТЗАД феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَشِيْرُ	يَسْتَشِيْرَا	يَسْتَشِيْرُوا	يَسْتَزِيْدُ	يَسْتَزِيْدَا	يَسْتَزِيْدُوا
	мн	تَسْتَشِيْرُنَّ	تَسْتَشِيْرَا	يَسْتَشِيْرُنَّ	تَسْتَزِيْدُ	تَسْتَزِيْدَا	يَسْتَزِيْدُنَّ
II	мз	تَسْتَشِيْرُ	تَسْتَشِيْرَا	تَسْتَشِيْرُوا	تَسْتَزِيْدُ	تَسْتَزِيْدَا	تَسْتَزِيْدُوا
	мн	تَسْتَشِيْرِي	تَسْتَشِيْرَا	تَسْتَشِيْرُنَّ	تَسْتَزِيْدِي	تَسْتَزِيْدَا	تَسْتَزِيْدُنَّ
I		أَسْتَشِيْرُ		نَسْتَشِيْرُ	أَسْتَزِيْدُ		نَسْتَزِيْدُ

3. Ноқис феълларнинг шарт майли айрим вариантларида учинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқага айланади. Мас.,

фeъли **يَسْتَشْفِي** - **أَسْتَشْفِي** фeъли **يَسْتَقْصِي** - **أَسْتَقْصِي**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَقْصِي	يَسْتَقْصِيَا	يَسْتَقْصُوا	يَسْتَشْفِي	يَسْتَشْفِيَا	يَسْتَشْفُوا
	мн	تَسْتَقْصِي	تَسْتَقْصِيَا	يَسْتَقْصِيْنَ	تَسْتَشْفِي	تَسْتَشْفِيَا	يَسْتَشْفِيْنَ
II	мз	أَسْتَقْصِي	أَسْتَقْصِيَا	تَسْتَقْصُوا	تَسْتَشْفِي	تَسْتَشْفِيَا	تَسْتَشْفُوا
	мн	تَسْتَقْصِي	تَسْتَقْصِيَا	تَسْتَقْصِيْنَ	تَسْتَشْفِي	تَسْتَشْفِيَا	تَسْتَشْفِيْنَ
I		أَسْتَقْصِي		تَسْتَقْصِي	أَسْتَشْفِي		تَسْتَشْفِي

§ 137. X БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидагича ҳосил бўлади:

أَسْتَفْعَلُ → **سَتَفْعَلُ** → **تَسْتَفْعَلُ** → **تَسْتَفْعَلُ**.

Буйруқ майли сон ва жинсда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَسْتَفْعَلُ	أَسْتَفْعَلَا	أَسْتَفْعَلُوا
мн	أَسْتَفْعَلِي	أَسْتَفْعَلَا	أَسْتَفْعَلُنْ

Масалан,

أَسْتَفْغِرُ رَبِّكَ فَيَغْفِرُ لَكَ – Раббингдан кечирим сўра

(мз), у сени кечиради.

Нотўғри феълларнинг буйруқ майли:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли шарт майли каби уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан:

фeъли **أَسْتَفْعَلُ**:

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَسْتَفْعَلُ	أَسْتَفْعَلَا	أَسْتَفْعَلُوا	أَسْتَفْعَلُ	أَسْتَفْعَلَا	أَسْتَفْعَلُوا
мн	أَسْتَفْعَلِي	أَسْتَفْعَلَا	أَسْتَفْعَلُنْ	أَسْتَفْعَلِي	أَسْتَفْعَلَا	أَسْتَفْعَلُنْ

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَسْتَفْلِلُ	أَسْتَفْلِلَا	أَسْتَفْلِلُوا
мн	أَسْتَفْلِي	أَسْتَفْلَا	أَسْتَفْلِلَانْ

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли солим феълларникидан фарқ қилмайди. Масалан,

أَسْتَشْنِمُ -> يَسْتَشْنِمُ , أَسْتَأْصِلُ -> يَسْتَأْصِلُ
 أَسْتَنْشِي -> يَسْتَنْشِي

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан:

фeъли يَسْتَيْسِرُ - أَسْتَيْسِرُ фeъли يَسْتَوْثِقُ - أَسْتَوْثِقُ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَسْتَوْثِقُ	أَسْتَوْثِقَا	أَسْتَوْثِقُوا	أَسْتَيْسِرُ	أَسْتَيْسِرَا	أَسْتَيْسِرُوا
мн	أَسْتَوْثِقِي	أَسْتَوْثِقَا	أَسْتَوْثِقِنْ	أَسْتَيْسِرِي	أَسْتَيْسِرَا	أَسْتَيْسِرِنْ

2. Ажваф феълларнинг буйруқ майлида шарт майлидаги каби айрим вариантларнинг чўзиқ унлилари қисқага ўзгаради. Масалан,

фeъли يَسْتَزِيدُ - أَسْتَزَادُ фeъли يَسْتَشِيرُ - أَسْتَشَارُ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَسْتَشِيرُ	أَسْتَشِيرَا	أَسْتَشِيرُوا	أَسْتَزِيدُ	أَسْتَزِيدَا	أَسْتَزِيدُوا
мн	أَسْتَشِيرِي	أَسْتَشِيرَا	أَسْتَشِيرِنْ	أَسْتَزِيدِي	أَسْتَزِيدَا	أَسْتَزِيدِنْ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майли қуйидагича ҳосил бўлади:

фeъли يَسْتَنْقِصُ - أَسْتَنْقِصُ фeъли يَسْتَشْفِي - أَسْتَشْفِي

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَسْتَنْقِصُ	أَسْتَنْقِصَا	أَسْتَنْقِصُوا	أَسْتَشْفِي	أَسْتَشْفِيَا	أَسْتَشْفُوا
мн	أَسْتَنْقِصِي	أَسْتَنْقِصَا	أَسْتَنْقِصِنْ	أَسْتَشْفِي	أَسْتَشْفِيَا	أَسْتَشْفِينْ

Х боб феълларида ҳам I ва III шахс буйруқ майли ҳамда буйруқ майлининг инкор шакли шарт майли олди-га J ёки U юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади.

Мас., **لَيْسْتَقْتَضُوا بِأَكْرَأَ لِكَيْلَا يَتَأَخَّرُوا إِلَى دُرُوسِهِمْ**

– Дарсларига кечикмасликлари учун эрта уйғонсинлар..

§ 138. X БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Солим феълларнинг истак майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَفْعَلُ	يَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلُوا
	мн	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلْنَ
II	мз	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلُوا
	мн	تَسْتَفْعَلِي	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلْنَ
I		أَسْتَفْعَلُ		نَسْتَفْعَلُ

Х бобнинг истак майли ҳам юқоридаги боблар истак майли бажарган вазифаларни бажаради. Масалан,

يَجِبُ عَلَيْكَ أَنْ تَسْتَأْذِنَ لِلْخُرُوجِ

– Чиқиш учун сен (мз) рухсат сўрашинг керак.

Нотўғри феълларнинг истак майли:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли шарт майлининг 1-варианти билан шаклдошдир: **يَسْتَفْعَلُ** → **أَسْتَفْعَلُ**.

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يَسْتَشْتَمُ → **أَسْتَشْتَمُ**, **يَسْتَأْصِلُ** → **أَسْتَأْصِلُ**,
يَسْتَنْشِئُ → **أَسْتَنْشِئُ**.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли ҳам солим феълларнинг истак майлидан фарқ қилмайди. Масалан, **يَسْتَبِيرُ** -> **أَسْتَبِيرُ**, **يَسْتَوْتِقُ** -> **أَسْتَوْتِقُ**.

2. Ажваф феълларнинг истак майли қуйидагича ҳосил бўлади. Масалан,

يَسْتَشِيرُ - **أَسْتَشَارَ** феъли **يَسْتَزِيدُ** - **أَسْتَزَادَ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَشِيرُ	يَسْتَشِيرَا	يَسْتَشِيرُوا	يَسْتَزِيدُ	يَسْتَزِيدَا	يَسْتَزِيدُوا
	мн	يَسْتَشِيرُ	يَسْتَشِيرَا	يَسْتَشِيرُونَ	يَسْتَزِيدُ	يَسْتَزِيدَا	يَسْتَزِيدُونَ
II	мз	يَسْتَشِيرُ	يَسْتَشِيرَا	يَسْتَشِيرُوا	يَسْتَزِيدُ	يَسْتَزِيدَا	يَسْتَزِيدُوا
	мн	يَسْتَشِيرُ	يَسْتَشِيرَا	يَسْتَشِيرُونَ	يَسْتَزِيدُ	يَسْتَزِيدَا	يَسْتَزِيدُونَ
I		أَسْتَشِيرُ		أَسْتَشِيرُ	أَسْتَزِيدُ		أَسْتَزِيدُ

3. Ноқис феълларнинг истак майли I боб **يَكِي** - **يَكِي** феълнинг истак майли билан бир хил қўшимчаларга эга. Масалан,

يَسْتَقْصِي - **أَسْتَقْصَى** феъли **يَسْتَشْفِي** - **أَسْتَشْفَى** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَقْصِي	يَسْتَقْصِيَا	يَسْتَقْصُوا	يَسْتَشْفِي	يَسْتَشْفِيَا	يَسْتَشْفُوا
	мн	يَسْتَقْصِي	يَسْتَقْصِيَا	يَسْتَقْصِين	يَسْتَشْفِي	يَسْتَشْفِيَا	يَسْتَشْفِين
II	мз	يَسْتَقْصِي	يَسْتَقْصِيَا	يَسْتَقْصُوا	يَسْتَشْفِي	يَسْتَشْفِيَا	يَسْتَشْفُوا
	мн	يَسْتَقْصِي	يَسْتَقْصِيَا	يَسْتَقْصِين	يَسْتَشْفِي	يَسْتَشْفِيَا	يَسْتَشْفِين
I		أَسْتَقْصِي		أَسْتَقْصِي	أَسْتَشْفِي		أَسْتَشْفِي

§ 139. X БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

X боб феълининг солим қисми масдари **اسْتَعْمَلُ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

اسْتَشْعَرَ – ҳис қилмоқ → **اسْتَشْعَارُ** – ҳис қилиш,

اسْتَغْفَرَ – кечирим сўрамоқ → **اسْتَغْفَارُ** – кечирим сўраш,

اسْتَرْجَلَ – балоғатга етмоқ → **اسْتَرْجَالُ** – балоғатга етиш.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг масдари:

اسْتَفْلُ – фойда кўрмоқ → **اسْتِفْلَالُ** – фойда кўриш,

اسْتَكْدُ – ишлатмоқ → **اسْتِكْدَادُ** – ишлатиш.

II. Ҳамзали феълларнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

اسْتَأْذَنَ – рухсат сўрамоқ → **اسْتِئْذَانُ** – рухсат сўраш,

اسْتَأْصَلَ – илдизи билан суғурмоқ → **اسْتِئْصَالُ** – илдизи билан суғуриш,

اسْتَشَامَ – ёмонга йўймоқ → **اسْتِشَامُ** – ёмонга йўйиш,

اسْتَشَاءَ – айғоқчилик қилмоқ → **اسْتِشَاءُ** – айғоқчилик қилиш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг масдарида биринчи ўзақ ундош **و** дан иборат бўлса, у **ى** га ўзгаради. Агар у **ى** ҳарфи бўлса, **ى** лигича қолади. Масалан,

اسْتَوْثَقَ – ишонч ҳосил қилмоқ → **اسْتِوْثَاقُ** – ишонч ҳосил қилиш,

اسْتَوْسَعَ – кенгаймоқ → **اسْتِوْسَاعُ** – кенгайиш,

اسْتَيْسَرَ – осон бўлмоқ → **اسْتِيسَارُ** – осон бўлиш.

2. Ажваф феълларнинг масдари охирига **й** ҳарфи қўшилади:

اَسْتَشَارَ – маслаҳат сўрамоқ → اَسْتَشَارَةٌ – маслаҳат сўраш,

اَسْتَقَالَ – истеъфо бермоқ → اَسْتِقَالَةٌ – истеъфо бериш.

3. Ноқис феълларнинг масдарида учинчи ўзак ундош қисобланган ҳарфи иллат **о** (ҳамза)га ўзгаради. Масалан,

اَسْتَقَصَى – таъқиқ қилмоқ → اَسْتَقْصَاءٌ – таъқиқ қилиш,

اَسْتَشَفَى – даво изламоқ → اَسْتَشْفَاءٌ – даво излаш.

§ 140. Х БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

Солим феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши **مُسْتَفْعِلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Мас.,

اَسْتَرْخَصَ – арзон деб ҳисобламоқ →

مُسْتَرْخِصٌ، مُسْتَرْخِصَةٌ – арзон деб ҳисобловчи,

اَسْتَغْفَرَ – кечирим сўрамоқ → مُسْتَغْفِرٌ، مُسْتَغْفِرَةٌ –

кечирим сўровчи.

Бу феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши **مُسْتَفْعَلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

اَسْتَرْخَصَ – арзон ҳисобламоқ → مُسْتَرْخِصٌ، مُسْتَرْخِصَةٌ

– арзон ҳисобланган,

اَسْتَشَفَرَ – ҳис қилмоқ → مُسْتَشْفَرٌ، مُسْتَشْفَرَةٌ – ҳис

қилинган.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича бўлади:

أَسْتَفْلُ – фойда кўрмоқ → مُسْتَفْلٌ، مُسْتَفْلَةٌ – фойда кўрувчи,
أَسْتَكِدُّ – ишлатмоқ → مُسْتَكِدُّ، مُسْتَكِدَّةٌ – ишлатувчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

أَسْتَفْلُ – фойда кўрмоқ → مُسْتَفْلٌ، مُسْتَفْلَةٌ – фойда кўрилган,
أَسْتَكِدُّ – ишлатмоқ → مُسْتَكِدُّ، مُسْتَكِدَّةٌ – ишлатилган,

II. Ҳамзали феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

أَسْتَأْذِنُ – рухсат сўрамоқ → مُسْتَأْذِنٌ، مُسْتَأْذِنَةٌ – рухсат сўровчи,

أَسْتَشَامُ – ёмонга йўймоқ → مُسْتَشِيمٌ، مُسْتَشِيمَةٌ – ёмонга йўювчи,

أَسْتَشَأُّ – айғоқчилик қилмоқ → مُسْتَشِئٌ، مُسْتَشِئَةٌ – айғоқчилик қилувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

أَسْتَأْذِنُ – рухсат сўрамоқ → مُسْتَأْذِنٌ، مُسْتَأْذِنَةٌ – рухсат сўралган,

أَسْتَشَامُ – ёмонга йўймоқ → مُسْتَشَامٌ، مُسْتَشَامَةٌ – ёмонга йўйилган,

أَسْتَشَأُّ – айғоқчилик қилмоқ → مُسْتَشَأٌّ، مُسْتَشَأَّةٌ – айғоқчилик қилинган.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

أَسْتَوْثِقُ – ишонч ҳосил қилмоқ → مُسْتَوْثِقٌ، مُسْتَوْثِقَةٌ – ишонч ҳосил қилувчи,

أَسْتَيْقِنُ – аниқ билмоқ → مُسْتَيْقِنٌ، مُسْتَيْقِنَةٌ – аниқ билувчи.

б) мажхул нисбат сифатдоши:

مُسْتَوْتِقَةٌ، مُسْتَوْتِقٌ → اُسْتَوْتِقَ — ишонч ҳосил қилмоқ

ишонч ҳосил қилинган,

مُسْتَيَقِنَةٌ، مُسْتَيَقِنٌ → اُسْتَيَقِنَ — аниқ билмоқ

билинган.

2. Ажваф феълларнинг сифатдошида иккинчи ўзақ ундош ўрнидаги чўзиқ унли сақланиб қолади:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

مُسْتَشِيرَةٌ، مُسْتَشِيرٌ → اُسْتَشَارَ — маслаҳат сўрамоқ

маслаҳат сўровчи,

مُسْتَزِيدَةٌ، مُسْتَزِيدٌ → اُسْتَزَادَ — кўпайтиришга уринмоқ

кўпайтиришга уринувчи.

б) мажхул нисбат сифатдоши:

مُسْتَشَارَةٌ، مُسْتَشَارٌ → اُسْتَشَارَ — маслаҳат сўралган,

сўралган,

مُسْتَزَادَةٌ، مُسْتَزَادٌ → اُسْتَزَادَ — кўпайтиришга уринмоқ

кўпайтиришга уринилган.

3. Ноқис феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

مُسْتَقْصِيٌّ (аниқ ҳолат) → اُسْتَقْصَى — тадқиқ қилмоқ

مُسْتَقْصِيَةٌ، اَلْمُسْتَقْصِي — тадқиқ қилувчи,

مُسْتَشْفِيٌّ (аниқ ҳолат) → اُسْتَشْفَى — даво изламоқ

مُسْتَشْفِيَةٌ، اَلْمُسْتَشْفِي — даво изловчи.

б) мажхул нисбат сифатдоши:

مُسْتَقْصَاةٌ، مُسْتَقْصِيٌّ → اُسْتَقْصَى — тадқиқ қилмоқ

тадқиқ қилинган,

مُسْتَشْفَاةٌ، مُسْتَشْفِيٌّ → اُسْتَشْفَى — даво изламоқ

даво изланган.

§ 141. XI – XV БОБ ФЕЪЛЛАРИ

Уч ўзак ундошли феълларнинг юқорида кўрган бобларидан ташқари яна беш боби мавжуд бўлиб, улар ҳозирги араб тилида истеъмолдан чиқиб кетган. Бу боблар қуйидаги тартиб ва вазнларга эга:

Боблар	Ўтган замон	Ҳоз.-кел. замони
XI	أَفْعَالٌ	يَفْعَالٌ
XII	أَفْعَوَعَلٌ	يَفْعَوَعَلٌ
XIII	أَفْعَوَلٌ	يَفْعَوَلٌ
XIV	أَفْعَتَلَلٌ	يَفْعَتَلَلٌ
XV	أَفْعَتَلَى	يَفْعَتَلَى

Бу боб феълларининг шарт, буйруқ, истак майлларини юқоридаги боб феълларига қиёслаган ҳолда топиш қийин эмас.

§ 142. ТҲРТ ЎЗАК УНДОШЛИ ФЕЪЛЛАР

Араб тилида уч ўзак ундошли феъллар билан бир қаторда тўрт ўзак ундошли феъллар ҳам мавжуд. Улар гарчи уч ўзак ундошли феъллар каби кенг тарқалмаган бўлса-да, маълум салмоққа эга. Тўрт ўзак ундошли феъллар тўрт бобдан иборат.

§ 143. I БОБ ФЕЪЛИ

I боб феълининг ўтган замони вазни **فَعَلٌ** бўлиб, у шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَعَلٌ	فَعَلَا	فَعَلُوا
	мн	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتَا	فَعَلْتُمْ
II	мз	فَعَلْتِ	فَعَلْتُمَا	فَعَلْتُمْ
	мн	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمَا	فَعَلْتُمْ
I		فَعَلْتُ		فَعَلْنَا

Мас., **تَرْجَمَ** – таржима қилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَرْجَمَ	تَرْجَمَا	تَرْجَمُوا
	мн	تَرْجَمْتُمْ	تَرْجَمْتُمَا	تَرْجَمْتُمْ
II	мз	تَرْجَمْتُمْ	تَرْجَمْتُمَا	تَرْجَمْتُمْ
	мн	تَرْجَمْتُمْ	تَرْجَمْتُمَا	تَرْجَمْتُمْ
I		تَرْجَمْتُ		تَرْجَمْنَا

تَرْجَمْنَا هَذَا النَّصَّ بِسُهُولَةٍ

– Бу тексти биз осон таржима қилдик.

Бу феълнинг ўтган замон мажҳул нисбати қуйидаги шаклда бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَعَلَّ	فَعَلَّا	فَعَلُوا
	мн	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمَا	فَعَلْتُمْ
II	мз	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمَا	فَعَلْتُمْ
	мн	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمَا	فَعَلْتُمْ
I		فَعَلْتُ		فَعَلْنَا

Масалан: **بَحْتَرَتِ الْجَوَاهِرُ عَلَى الْأَرْضِ**

– Жавоҳирлар ерга сочилиб кетди.

I боб феъли ўтган замонининг инкор формаси ҳам феъл олдига **مَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

I боб феълининг ҳозирги-келаси замони қуйидаги вазнда тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلُ	يُفَعِّلَانِ	يُفَعِّلُونَ
	мн	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَانِ	يُفَعِّلْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلُونَ
	мн	تُفَعِّلِينَ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلْنَ
I		أَفَعَّلُ		نُفَعِّلُ

Мас., **تَرْجَمَ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُتَرْجِمُ	يُتَرْجِمَانِ	يُتَرْجِمُونَ
	мн	يُتَرْجِمُونَ	يُتَرْجِمَانِ	يُتَرْجِمْنَ
II	мз	تُتَرْجِمُ	تُتَرْجِمَانِ	تُتَرْجِمُونَ
	мн	تُتَرْجِمِينَ	تُتَرْجِمَانِ	تُتَرْجِمْنَ
I		أَتَرْجِمُ		نُتَرْجِمُ

Ҳозирги-келаси замонининг мажҳул нисбати қуйида-
ги вазнда тусланади: **يُفَعِّلُ** —> **يُفَعِّلُ**

تُتَرْجِمُ هَذِهِ النُّصُوصُ بِسُهُولَةٍ جَدًّا

— Бу текстлар жуда осонлик билан таржима қилинади.

Ҳозирги-келаси замон феълининг инкор шакли феъл
олдига **ل** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

Тўрт ўзақ ундошли феълларнинг ҳосил бўлиш йўлла-
ри қуйидагича:

1. Икки ундошдан иборат тақлидий сўзларни икки
марта такрорлаш йўли билан. Мас.,

وَسَّوَسَ — васваса солмоқ, **زَلَزَلَ** — силкитмоқ,

قَهَقَهَ — қаҳқаҳа отмоқ.

2. Уч ундош ўзакли феъллар II бобидаги иккиланган
ғ лардан бирининг бошқа ундошга ўзгариши (диссимиля-
ция) натижасида. Мас.,

دَرَجَ — жилитмоқ —> **دَحْرَجَ** гилдиратмоқ,

زَلَقَ — силлиқламоқ —> زَحَقَ сирғалмоқ.

3. Хорижий тиллардан кирган тўрт ўзак ундошли отлардан ҳосил бўлади. Мас.,

فَلَسَفَ — фалсафа —> فَيْلَسُفَ файласуфлик қилмоқ,

بَلْشَفَ — большевизм —> بَلْشَفَ

— большевиклаштирмоқ.

4. Айрим ибора ёки бирикмаларни ташкил этган асосий ҳарфлардан қисқартма шаклида қосил қилинган тўрт ўзак ундошдан ҳосил бўлади. Мас.,

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ —> بَسْمَلْ

— بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ демоқ,

لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَظِيمِ —> حَوْلْ

— لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَظِيمِ, ни ўқимоқ,

الْحَمْدُ لِلَّهِ —> حَمْدَلْ — الْحَمْدُ لِلَّهِ демоқ,

مَرْحَبًا بِكَ —> مَرْحَبْ — مَرْحَبًا بِكَ демоқ.

Тўрт ўзак ундошли феъллар орасида иккиланган феъллар умуман учрамайди. Ҳамзали феъллар, шунингдек, таркибида ҳарфи иллат мавжуд бўлган феъллар эса солим феъллар қатори учраб туради. Лекин бу феълларда ҳарфи иллатларга ҳарфи иллат сифатида қаралмайди, бинобарин бу феълларнинг тусланиши солим феълларникидан фарқ қилмайди. Мас.,

أَمَرَكَ — америкалаштирмоқ,

هَرَوَلَ — югурмоқ,

سَيَطَرَ — ҳукмрон бўлмоқ,

شَيْطَانَ — ёмонлик қилмоқ,

رَهَوَانَ — йўрғаламоқ.

Тўрт ўзак ундошли феълларнинг шарт майли ҳам уч ўзак ундошли феълларники каби ҳозирги-келаси замондан шаклланади ва уларнинг шахс-сон қўшимчалари ҳам бир хилдир. Масалан:

لَمْ يُسَيِّطِرْ عَلَيْنَا الْخَوْفَ — Биз хавф остида қолмадик.

Бу феълларнинг шарт майли уч ўзак ундошли феъллар шарт майли бажарган вазифани бажаради.

Тўрт ўзак ундошли феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидагича ҳосил бўлади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	فَعَلْنَا	فَعَلْتُمَا	فَعَلْنَا
мн	فَعَلْنَا	فَعَلْتُمَا	فَعَلْنَا

Масалан,

هَرُولُوا — югуринглар (мз), بَسْمَلٌ — бисмиллони айт.

I ва III шахс буйруқ майли, шунингдек буйруқ майлининг инкор шакли шарт майли олдига J ёки Y юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади. Мас.,

لَا تَهْرُولِي — югурма, لَنْبَسِمِلٌ — бисмилло дейлик.

Бу феълларнинг истак майли ҳам уч ундош ўзакли феълларнинг истак майли билан бир хил қўшимчага эга. Шунингдек улар истак майлида бир хил вазифани бажаради. Масалан:

يَجِبُ عَلَيْنَا أَنْ نَحْمَدَ لَيْلًا وَنَهَارًا — Биз туну кун “алҳамду лиллоҳ”ни айтишимиз керак.

I боб феълнинг масдари فَعَلْتُ ёки فَعَلْنَا вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

هَرُولٌ — югурмоқ → هَرَوْتُ — югуриш,

تَرْجَمَ — таржима қилмоқ → تَرْجَمْتُ — таржима қилиш,

زَلَزَلٌ — силкимоқ → زَلَزَلْتُ — зилзила.

Бу феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши **مُفَعِّلٌ** шаклида ҳосил бўлади. Мас.,

تَرْجَمَ – таржима қилмоқ → مَتْرَجِمَةٌ، مَتْرَجِمٌ – таржимон,

سَيَّطَرَ – ҳукмрон бўлмоқ → مُسَيِّطِرَةٌ، مُسَيِّطِرٌ – ҳукмрон,

Мазкур феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши **مُفَعِّلٌ** шаклида ҳосил бўлади. Масалан,

تَرْجَمَ – таржима қилмоқ → مَتْرَجِمَةٌ، مَتْرَجِمٌ – таржима қилинган,

سَيَّطَرَ – ҳукмрон бўлмоқ → مُسَيِّطِرَةٌ، مُسَيِّطِرٌ – ҳукмронлик қилинган.

§ 144. II БОБ ФЕЪЛИ

II боб феъли I боб феъли олдига **ت** префиксини қўшиш билан ҳосил қилинади. Унинг ўтган замони қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَفَعَّلَ	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلُوا
	мн	تَفَعَّلْتُ	تَفَعَّلْتَا	تَفَعَّلْنَا
II	мз	تَفَعَّلْتَ	تَفَعَّلْتُمَا	تَفَعَّلْتُمْ
	мн	تَفَعَّلْتِ	تَفَعَّلْتُمَا	تَفَعَّلْتُنَّ
I		تَفَعَّلْتُ		تَفَعَّلْنَا

Мас., تَبَّرَهْنَ – исбот бўлмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَبَّرَهْنَ	تَبَّرَهْنَا	تَبَّرَهْنُوا
	мн	تَبَّرَهْنْتُ	تَبَّرَهْنْتَا	تَبَّرَهْنْنَا
II	мз	تَبَّرَهْنْتَ	تَبَّرَهْنْتُمَا	تَبَّرَهْنْتُمْ
	мн	تَبَّرَهْنْتِ	تَبَّرَهْنْتُمَا	تَبَّرَهْنْتُنَّ
I		تَبَّرَهْنْتُ		تَبَّرَهْنْنَا

II боб феълининг ўтган замон инкор формаси феъл олдига مَا юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади.

II боб феъли I боб феъли билдирган иш-ҳаракатнинг ўзлик-мажҳул маъноларини билдиради. Мас.,

أَمَرَكَ — америкалаштирмоқ —> تَأَمَرَكَ — америкалашмоқ,

بَرَّهَنَ — исбот қилмоқ —> تَبَرَّهَنَ — исбот бўлмоқ,

زَلَزَلَ — силкимоқ —> تَزَلَزَلَ — силкинмоқ,

Шу сабабли II боб феълининг мажҳул нисбат шакли ҳозирги араб тилида амалда ишлатилмайди.

II боб феълининг ҳозирги-келаси замони қуйидаги вазнда тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَفَعَّلُ	يَتَفَعَّلَانِ	يَتَفَعَّلُونَ
	мн	يَتَفَعَّلُونَ	تَتَفَعَّلَانِ	يَتَفَعَّلُونَ
II	мз	تَتَفَعَّلُ	تَتَفَعَّلَانِ	تَتَفَعَّلُونَ
	мн	تَتَفَعَّلِينَ	تَتَفَعَّلَانِ	تَتَفَعَّلُونَ
I		أَتَفَعَّلُ		تَتَفَعَّلُ

Ҳозирги-келаси замоннинг инкор шакли феъл олдига У юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади. Мас.,

لَا تَتَبَرَّهَنُ الْإِتِّهَامَاتُ بِشَكْلِ سَرِيعٍ

— Айбловлар тезда исбот бўлмайди.

II боб феълининг шарт майли юқоридаги боблар шарт майли билан бир хил қўшимчаларга эга ва у ўша феъллар шарт майли бажарган вазифани бажаради.

II боб феълининг II шахс буйруқ майли қуйидагича ҳосил бўлади:

تَفَعَّلَ —> تَتَفَعَّلُ —> تَتَفَعَّلُ

Бу вазн сон ва жинсда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَفَعَّلْنَ	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلُوا
мн	تَفَعَّلْنَ	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلْنَ

I ва III шахс буйруқ майли юқоридаги феълларнинг буйруқ майли ясалган услубда ясалади. Мас.,

لِتَتَرَجَمَ هَذِهِ الْمَقَالَةُ خِلَالَ سَاعَتَيْنِ – Бу мақола икки соат ичида таржима қилинсин.

II боб феълининг истак майли ҳам юқоридаги феъллар истак майли ҳосил бўлган услуб билан ҳосил бўлади ва унинг бажарадиган вазифаси ҳам улар билан бир хилдир.

II боб феълининг масдари تَفَعَّلُ шаклида ҳосил бўлади. Масалан,

تَبْرَهَنَّ – исбот бўлмоқ → تَبْرَهُنَّ – исбот бўлиш,

تَزَلَزَلَ – силкинмоқ → تَزَلَزَلَتْ – силкиниш.

II боб феълининг аниқ нисбат сифатдоши مَتَفَعَّلٌ дир. Мас.,

تَبْرَهَنَّ – исбот бўлмоқ → مَتَبْرَهِنَّ، مَتَبْرَهُنَّ – исбот бўлган,

تَزَلَزَلَ – силкинмоқ → مَتَزَلَزَلَتْ، مَتَزَلَزَلَتْ – силкинган,

II боб феълининг мажҳул нисбат сифатдоши амалда ишлатилмайди, лекин у иш-ҳаракатнинг бажарилиш ўрни ёки пайтини ифодаловчи форма сифатида ишлатилиши мумкин; у مَتَفَعَّلٌ вазнида бўлади:

تَبْرَهَنَّ – исбот бўлмоқ → مَتَبْرَهُنَّ، مَتَبْرَهِنَّ – исбот бўлиш ўрни ёки пайти.

§ 145. ТҮРТ ҰЗАК УНДОШЛИ ФЕЪЛЛАРНИНГ III ВА IV БОБЛАРИ

Түрт ұзақ ундошли феълларнинг III ва IV боблари ҳозирги араб тилида истеъмолдан чиқиб кетган. Лекин тарихий ёдномаларда учраб қолиши мумкин:

Боблар	Ўтган замон	Ҳоз.-кел. замон	Мисоллар
III	افْعَلَلْ	يَفْعَلَلُ	хурсанд бўлмоқ
IV	افْعَلَلْ	يَفْعَلَلُ	йўқолмоқ

Бу боб феълларининг шарт, буйруқ, истак майллари-ни юқоридаги боб майлларига қиёслаган ҳолда аниқлаб олиш мумкин.

§ 146. ЭГАГА ТАЪСИР ҚИЛУВЧИ ЮКЛАМАЛАР

Маълумки, гапнинг эгаси ҳар доим бош келишиқда келади. Лекин араб тилида шундай юкламалар ҳам мавжудки, уларнинг таъсирида эга тушум келишигида келишга мажбур бўлади. Бундай юкламалар олтита:

1. **إِنْ** — ҳақиқатда, ҳақиқатан. Кўпинча бу юклама ўзбек тилига таржима қилинмайди. Мас.,

إِنَّ الْبَيْتَ وَاسِعٌ — (Ҳақиқатда) уй кенгдир.

إِنَّ الْغُرْقَةَ جَمِيلَةٌ — (Ҳақиқатан) хона чиройлидир.

Агар **إِنْ** ва шунга ўхшаш юкламалар феъл кесимли гапларга қўшилса, гапнинг эгаси олдинга ўтади. Бошқача айтганда, бу юкламалардан кейин бевосита гапнинг эгаси келади. Мас.,

كَتَبَ الطَّلَابُ هَذِهِ الْجُمْلَةَ — Талабалар бу жумлани ёздилар.

إِنَّ الطَّلَابَ كَتَبُوا هَذِهِ الْجُمْلَةَ — (Ҳақиқатда) талабалар бу жумлани ёздилар.

Агар гапнинг эгаси кишилик олмошидан иборат бўлса, бу юкламалардан кейин шу олмошга мос бўлган қўшилиб келувчи олмош келади ва у шу юкламаларга қўшиб ёзилади. Мас.,

هِيَ كَتَبَتْ هَذِهِ الْمَقَالَهَ – У (мн) бу мақолани ёзди.

إِنهَآ كَتَبَتْ هَذِهِ الْمَقَالَهَ – (Ҳақиқатан) у бу мақолани ёзди.

Эслатма. I шахс бирлик ва кўплик қўшилувчи олмошлари икки вариантда қўшилиши мумкин:

إِننَا = إِنآ، إِننِي = إِنى .

إِن юкласи иштирок этганида от кесимли гапда ҳам, феъл кесимли гапда ҳам гапнинг кесими олдидан] юкласи қўшилиши мумкин ва у таржима қилинмайди. Мас.,
إِن اللّٰهَ لَرؤُوفٌ رَحِيمٌ – (Ҳақиқатда) Оллоҳ меҳрибон ва раҳмдилдир.

إِن الطَّلَابَ كَتَبُوا هَذِهِ الْجُمْلَةَ – (Ҳақиқатан) талабалар бу жумлани ёздилар.

Иштирокчи гапларда ҳам إِن қўшилганида, гапларнинг эгаси тушум келишигида келаверади. Мас.,

إِن لِلْحَيْطَانِ إِذَاكَآ – Деворнинг ҳам қулоғи бор(мақол);
(Сўзма-сўз: Ҳақиқатда деворларнинг қулоқлари бор).

Агар إِن юкласига مَا юкласи қўшилиб келса, маънода ўзгарिश бўлмайди, лекин гапнинг эгаси бош келишикда келади. Мас.,

قَدْ يَكُونُ الْغَيْبُ حُلُوًا إِنَّمَا الْحَآضِرُ أَحلى – Келажак ширин бўлса эҳтимол, аслида ҳозирги пайт энг шириндир.

2. كَانُ – гўё, гўёки, ...дек. Бу юклама ҳам إِن юкласи каби морфологик хусусиятларга эга. Мас.,

كَأَنَّ زَيْنَبَ مَلَكَ — Зайнаб фаришта кабидир.

كَأَنَّ أَبَاكَ بَطْلٌ — Гүё отанг қаҳрамондир.

3. **أَنَّ** — ...ки. Бу юклама кўпинча шахси номаълум гапларда ёки тўлдирувчи эргаш гапли қўшма гапларда эргаш гапни бош гапга қўшувчи эргаштирувчи боғловчи вазифасини бажаради. Мас.,

مِنَ الْمَعْلُومِ أَنَّ مُحَمَّدًا شَابٌ عَاقِلٌ

— Маълумки, Муҳаммад ақлли йигитдир ёки Муҳаммаднинг ақлли йигит эканлиги маълум.

مِنَ الْمُسْتَحِيلِ أَنَّ الطَّلَابَ قَدْ قَرُّوا

— Мумкин эмаски, талабалар қочишган бўлса. Ёки Талабаларнинг қочиб кетишлари мумкин эмас.

سَمِعْنَا كُلَّنَا أَنَّ الصِّيَامَ مُفِيدٌ

— Биз ҳаммамиз эшитдикки, рўза тутиш фойдалидир. Ёки Биз ҳаммамиз рўза тутишнинг фойдали эканлигини эшитдик.

Эслатма. Тўлдирувчи эргаш гапли гапларда бош гапнинг кесими **قَالَ** — демоқ феълидан иборат бўлса, **أَنَّ** юкламаси маъносида **إِنَّ** юкламаси ишлатилади.

4. **وَ لَكِنْ** — лекин, бироқ. Бу юклама зидловчи боғловчи вазифасида келади. Мас.,

كُلَّنَا ذَهَبْنَا إِلَى حَدِيقَةِ الْحَيَوَانَاتِ وَ لَكِنْ مَحْمُودًا لَمْ يَذْهَبْ

— Барчамиз ҳайвонот боғига бордик, лекин Маҳмуд бормади.

5. **لَعَلَّ** — эҳтимол, шояд. Бу юклама гумонни, амалга ошиши ҳам, ошмаслиги ҳам мумкин бўлган тилакни билдиради. Мас.,

لَعَلَّ أَخَاهُ يَنْفَهُمُ — Эҳтимол, унинг (мз) акаси тушунар.

لَعَلَّكُمْ تَفْلِحُونَ – Шоядки (зора), сизлар ютуққа эришсангиз.

6. لَيْتَ – кошки. Бу юклама амалга ошиши мумкин бұлмаган тилакни билдиради. Мас., يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا – Ох, кошки эди мен тупроққа айлансам.

§ 147. МУТЛАҚ ИНКОР

Бирор нарса ёки шахсинг мутлақо йўқлигини билдирувчи инкор мутлақ инкор дейилади. Мутлақ инкор араб тилида йўқлиги билдирилаётган сўз олдиға لَا юкламасини қўйиш билан ифодаланади ва ўша сўз ноаниқ ҳолатда танвин қўшимчасисиз тушум келишигида келади. Мас.,

لَا أَحَدَ فِي الشَّارِعِ – Кўчада умуман ҳеч ким йўқ.

لَا رَبَّ فِيهِ – Бунда ҳеч бир шубҳа йўқ.

§ 148. ҲАМДАҲИ ФЕЪЛ СИФАТИДА

هُمَّا феъли морфологик жиҳатдан ажваф феъллар гуруҳига мансуб бўлиб, «бўлмоқ» маъносида етакчи феъл (муस्ताқил феъл) вазифасини бажаришдан ташқари от кесимли гапларда эга билан кесим ўртасида боғлама вазифасини бажариши юқорида айтилган. Мас.,

كَانَ أَحْمَدُ تَلْمِيذًا – Аҳмад ўқувчидир., أَحْمَدُ تَلْمِيذٌ – Аҳмад ўқувчи эди.

Маълумки, араб тилида феъл замонлари жуда оз бўлиб (атиғи ўтган ва ҳозирги-келаси замони мавжуд), иш-ҳаракатнинг вақтини аниқ ифодалаб беролмайди. Иш-ҳаракатнинг замонини конкрет билдириш учун айрим юкламалар (мас., سَوْفَ، سَاءَ، قَدْ) ишлатилганида ҳам за-

мон тўла конкретлашмайди. Ҳозирги араб тилида замонни янада конкретлаштириш учун қўшма феъллардан, хусусан **كَانَ** феъли иштирок этадиган қўшма феъллардан кенг фойдаланилади. Бундай қўшма феъллар қуйидаги замон маъноларини билдиради:

1. **كَانَ** феъли ўтган замонда ва етакчи феъл ҳозиргикеласи замонда келганида, иш-ҳаракатнинг ўтган замонда узоқ давом этганлиги ёки ўтган замонда бир неча бор такрорланганлиги билдирилади. Мас.,

قَبْلَ سَنَتَيْنِ كُنْتُ أَدْرُسُ فِي الْجَامِعَةِ – Икки йил аввал мен университетда ўқир эдим.

فِي تِلْكَ الْفِتْرَةِ كُنَّا نَلْعَبُ بِالشُّطْرَنْجِ كُلِّ يَوْمٍ

– Ўша кезларда ҳар куни шахмат ўйнар эдик.

2. **كَانَ** феъли ҳам, етакчи феъл ҳам ўтган замонда бўлганида, иш-ҳаракатнинг ўтган замонда бўлиб ўтганлиги ёки ўтган замондаги бошқа бир иш-ҳаракатдан олдин содир бўлганлиги ифодаланади. Бунда етакчи феъл олди-дан **قَدْ** юкламаси ҳам келиши мумкин. Мас.,

فِي أَوَّلِ الشَّهْرِ كَانَ طُلَابُ الصَّفِّ الْأَوَّلِ قَدْ دَفَعُوا جَمِيعَ امْتِحَانَاتِهِمْ
– Биринчи курс талабалари ойнинг бошларида барча имтиҳонларини топшириб бўлган эдилар.

كَانَتْ زَيْنَبُ سَافَرَتْ إِلَى بَلَدِهَا مَسَاءً أَمْسٍ

– Кеча кечқурун Зайнаб юртига жўнаб кетиб бўлган эди.

3. **كَانَ** феъли ҳозиргикеласи замонда, етакчи феъл эса **قَدْ** юкламаси билан ўтган замонда келганида, иш-ҳаракатнинг келаси замонда бирор иш-ҳаракатдан ёки пайтдан илгари содир бўлажagini билдиради. Мас.,

بَعْدَ عِدَّةِ سَنَوَاتٍ تَكُونُونَ قَدْ تَخَرَجْتُمْ مِنَ الْجَامِعَةِ

— Бир неча йилдан кейин университетни тугатиб бўлган бўласизлар (мз).

§ 149. ЁРДАМЧИ ФЕЪЛЛАР

Субъектнинг иш-ҳаракатини билдирувчи етакчи феъл билан бирга келиб, унга турли қўшимча маъно берувчи феъллар ёрдамчи феъллар дейилади. Ёрдамчи феъллар ифодалайдиган қўшимча маънолар қуйидагичадир:

1. Гапдаги иш-ҳаракатнинг бошланишини билдириш учун қуйидаги феъллар ишлатилади:

قَامَ، أَقْبَلَ، صَارَ، أَصْبَحَ، شَرَعَ، رَاحَ، جَعَلَ، اِبْتَدَأَ، بَدَأَ، أَخَذَ

Бу феъллардан кейин етакчи феъл ҳозирги-келаси замонда ишлатилади. Мазкур қўшма феълнинг замонини ёрдамчи феъллар аниқлайди: қўшма феъл ўтган замонда бўлса, улар ҳам ўтган замонда, қўшма феъл ҳозирги-келаси замонда бўлса, ёрдамчи феъл ҳам ҳозирги-келаси замонда келади. Мас.,

بَدَأَ الْعَمَالُ يَعْمَلُونَ مِنَ الصَّبَاحِ

— Ишчилар эрталабдан ишлай бошладилар.

مِنَ أَوَّلِ أَيْلُولٍ يَصِيرُ التَّلَامِيذَةُ يَذْهَبُونَ إِلَى الْمَدْرَسَةِ

— Ўқувчилар биринчи сентябрдан мактабга қатнай бошлайдилар.

2. Иш-ҳаракатнинг ўтган замонда бажарилганлигини ва ҳозирги замонда ҳам давом этаётганлигини қуйидаги ёрдамчи феъллар билдиради:

وَأَصَلَ، مَضَى، تَابَعَ، دَامَ، اسْتَمَرَ، مَا قَتِيَ، ظَلَّ، مَا زَالَ، بَقِيَ، مَا بَرِحَ

Бу феъллардан кейин ҳам етакчи феъл ҳозирги-келаси замонда келади. Мас.,

كَانَ شَعْبَنَا يُنَاضِلُ وَلَا يَزَالُ يُنَاضِلُ مِنْ أَجْلِ السَّلَامِ

— Халқимиз тинчлик учун курашган ва ҳозир ҳам курашишда давом этмоқда.

تَابَعَ الرَّجُلُ يَسِيرٌ حَتَّى الْمَسَاءِ – У киши кечгача юришда давом этди.

3. Иш-ҳаракатнинг бажарилиш арафасида турганлигини ёки иш-ҳаракатнинг бажарилишига оз қолганлигини қуйидаги феъллар билдиради: كَادَ (а), أَوْشَكَ. феълдан кейин етакчи феъл ҳозирги-келаси замонда, أَوْشَكَ феълдан кейин эса أَنْ юкламаси билан истак майлида келади. Мас.,

كَادَ الطِّفْلُ يَمُوتُ مِنَ الْخَوْفِ – Қўрқинчдан бола ўлай деди.

تَوَشَّكَ الْكَارِثَةُ أَنْ تُحِلَّ بِي – Менга бир фалокат бўлай деяпти.

كَادَ феъл инкор юкламаси билан келганида, «зўрга», «деярли» маъноларини билдиради. Мас.,

لَا نَكَادُ نَفَهُمْ هَذَا – Буни биз зўрга тушунамиз.

لَا أَكَادُ أَعْرِفُهُ – Мен уни деярли танимайман.

4. Иш-ҳаракатнинг амалга ошиш эҳтимоли борлигини عَسَى феъл билдиради ва бу феъл фақат ўтган замон шаклида ишлатилади. Ундан кейинги феъл أَنْ юкламаси билан истак майлида келади. Мас.,

عَسَى زَيْدٌ أَنْ يَكْتُبَ – Эҳтимол, Зайд ёзар.

Бу феълга баъзан бирикма олмош қўшилиб келади ва у гапнинг эгасини билдиради. Мас.,

عَسَايَ أَنْ أَرَكَ – Эҳтимол, мен сени кўрарман.

5. Баъзан لَيْسَ феъл инкор юкламаси вазифасида ҳам ишлатилади. Мас., دَرَى – билмоқ феълдан: لَا أَدْرِي = لَسْتُ أَدْرِي يَا حَبِيبِي مَنْ أَنَا أَيْنَ أَنَا – билмайман. – Мен билмайман, эй ҳабибим, кимману қаердаман.

§ 150. ИЗОҲЛОВЧИ

Изоҳловчи аниқловчининг бир тури бўлиб, отга бошқа бир ном бериш билан уни аниқлаб келади.

Араб тилида мансабни, қариндош-уруғликни, касб-ҳунар ва шу кабиларни билдирувчи изоҳловчилар изоҳланмишдан оддин аниқ ҳолатда ва изоҳланмиш билан жинсда ва келишиқда мослашган ҳолда ишлатилади. Мас.,

الرَّقِيقُ نُورُ الدِّينِ – ўртоқ Нуриддин, الطَّالِبَةُ زَيْنَبُ – толиба Зайнаб,

الشَّيْخُ عَبْدِ الْبَاسِطِ عَبْدِ الصَّمَدِ – шайх Абдулбосит Абдуссамад,

المُطَرِّبَةُ فَيْرُوزُ – хонанда Феруз.

Булардан ташқари араб тилида маънони кучайтирувчи изоҳловчилар ҳам мавжуд бўлиб, улар, كَلَا (мз) –

كَلَّتَا (мн) – иккови; ذَاتُ، عَيْنٌ، نَفْسٌ – ўша сўзлари воситасида ясалади ва буларни қўллашда икки усул мавжуд:

1. Юқоридаги изоҳловчилар изоҳланмиш билан изофа бирикмасини ташкил этади ва изоҳловчи музоф, изоҳланмиш музоф илайҳи бўлиб келади. Мас.,

تَكَلَّمْتُ مَعَ نَفْسِ الطَّالِبِ – Студентнинг ўзи билан гаплашдим.

فِي ذَاتِ الْوَقْتِ جَاءَ الطَّلَابُ – Шу вақтнинг ўзида студентлар келишди.

اتَّفَقَ كِلَا الْجَانِبَيْنِ عَلَى هَذَا – Ҳар икки томон шунга келишишди.

2. Изоҳланмиш от аниқ ҳолатда келади ва изоҳловчи бўлиб келган юқоридаги сўзлар изоҳланмишдан кейин у билан келишиқда мослашган ҳолда ва изоҳланмишга мос келувчи бирикма олмош билан келади. Мас.,

تَكَلَّمْتُ مَعَ الطَّالِبِ نَفْسَهُ – Студентнинг ўзи билан гаплашдим.

تَكَلَّمْتُ مَعَ الطَّالِبِ عَيْنَهُ – Студентнинг ўзи билан гаплашдим.

فِي الْوَقْتِ نَفْسِهِ جَاءَ الطَّلَابُ – Шу вақтнинг ўзида студентлар келишди.

Агар изоҳланмиш одамни билдирувчи оддан иборат бўлиб, кўплиқда келса, أَنْفُسُ сўзининг кўплиги أَنْفُسُ ишлатилади. Мас.,

يَجِبُ عَلَى الطَّلَبَةِ أَنْ يُحْتَرِمُوا الْمُدْرَسَ

– Талабалар ўзлари ўқитувчини ҳурмат қилишлари керак.

ذَهَبَ التَّلْمِيذَانِ كِلَاهُمَا – Ҳар иккала ўқувчи кетишди.

ذَهَبَتِ التَّلْمِيذَتَانِ كِلَتَاهُمَا – Ҳар иккала ўқувчи қиз кетишди.

Биз илгари кўрган **كُلٌّ**, **جَمِيعٌ** сўзлари ҳам ўзлари бирикиб келган сўз билан шу усулда қўлланиши мумкин. Мас.,

تَعَرَّفْتُ بِالطَّلَابِ جَمِيعِهِمْ – Студентларнинг барчаси билан танишдим.

ضَيَّعَتِ الْوَقْتَ كُلَّهُ – Вақтнинг ҳаммасини бекор кетказдинг (мз).

Булардан ташқари араб тилида бирор сўзнинг ўрнида ишлатилувчи изоҳловчилар ҳам мавжуд бўлиб, улар **الْبَدَلُ** дейлади. Бундай изоҳловчи изоҳланмишдаги маънони тўлалигича ёки қисман ўз ичига олади. Бу изоҳловчилар изоҳланмишдан кейин келади ва унга мос бўлган бирикма олмошни ўзига қабул қилади ҳамда изоҳланмиш билан бир хил келишиқда келади. Мас.,

يُعْجِبُنِي مَحْمُودُ عِلْمُهُ – Менга Маҳмуднинг билими ёқади (Сўзма-сўз: Менга Маҳмуд, унинг билими ёқади).

ضَرَبْتُ سَلِيمًا رَأْسَهُ – Салимнинг бошига урдим (Сўзма-сўз: Салимни, унинг бошига урдим).

أَكَلْتُ الرُّغِيْفَ نِصْفَهُ – Ноннинг ярмини едим (Сўзма-сўз: Нонни, унинг ярмини едим).

تُعْجِبُنِي سَمَرْقَنْدُ هَوَاؤُهَا – Менга Самарқанднинг ҳавоси ёқади (Сўзма-сўз: Менга Самарқанд, унинг ҳавоси ёқади).

§ 151. БИР МАРТАЛИК ҲАРАКАТ НОМИ

Иш-ҳаракатнинг бир марта содир бўлганлигини билдирувчи сўз бир марталик ҳаракат номи дейилади. Бир марталик ҳаракат номи масдар охирига **ب** ҳарфини қўйиш билан ҳосил бўлади. Мас.,

ضَرَبَ – урмоқ → масдари **ضَرَبٌ** – уриш, **ضَرَبَةٌ** – бир марта уриш,

ضَعَكَ – кулмоқ → масдари **ضَعَكَ** – кулиш, **ضَعَكَةٌ** – битта кулиш.

Бир марталик ҳаракат номи бошқа отлар каби иккилик ва кўплик сонларига эга: **ضَعَكَةٌ** – битта кулиш, **ضَعَكَاتَانِ** иккита кулиш, **ضَعَكَاتٌ** – кўпгина кулишлар.

Кўпинча **ب** билан тугаган масдарлардан бир марталик ҳаракат номи шу масдардан кейин «**واحدة**» – бир, битта» мослашган аниқловчисини келтириш билан ҳосил қилинади. Мас., **نَجَا** (y) – нажот топмоқ → масдари **نَجَاءٌ** – нажот топиш, **نَجَاءٌ وَاحِدَةٌ** – бир марта нажот топиш.

§ 152. ЧЕКЛОВ

Бу грамматик категория араб тилига хос бўлиб, бошқа тилларда учрамайди.

Гапда чеклов бўлиб келган сўз гапнинг кесими ифодалаган маънонинг объектини янада конкретлаштириб, аниқлаб, чегаралаб келади. Чеклов одатда гапнинг эгаси ва кесимидан кейин ёки гапнинг сўнгида ноаниқ ҳолатда тушум келишигида келади. Бунда гапнинг кесими от кесим ҳам, феъл кесим ҳам бўлиб келиши мумкин. Чеклов гапнинг на эгаси, на кесими билан жинсда, сонда мослашмайди. Мас.,

مَحْمُودٌ حَسَنٌ وَجَهًا — Маҳмуд гўзал юзлидир.

(Сўзма-сўз: Маҳмуд юз жиҳатидан яхшидир).

مَحْمُودٌ حَسَنٌ خُلُقًا — Маҳмуд яхши хулқлидир.

(Сўзма-сўз: Маҳмуд хулқ жиҳатидан яхшидир).

مَحْمُودٌ حَسَنٌ نَسَبًا — Маҳмуд яхши насаблидир.

(Сўзма-сўз: Маҳмуд насаб жиҳатидан яхшидир).

Чеклов кўпинча гапнинг кесими қиёсий ёки орттирма даражадаги сифатдан иборат бўлганида ишлатилади. Мас.,

هُوَ أَصْفَرُ مِنِّي سِنًا — У мендан ёшроқ.

(Сўзма-сўз: У мендан ёш жиҳатидан кичик).

هُوَ أَصْفَرُ مِنِّي قَامَةً — У мендан пастроқ.

(Сўзма-сўз: У мендан бўй жиҳатидан кичик).

هُوَ أَصْفَرُ مِنِّي عَقْلًا — У мендан ақлсизроқ.

(Сўзма-сўз: У мендан ақл жиҳатидан кичик).

§ 153. ҚУРОЛ ОТЛАРИ

Иш-ҳаракатни амалга ошириш воситасини билдирувчи отлар қурол отлари дейилади. Қурол отлари кўпинча I бобдаги ўтимли феъллардан **مِفْعَلٌ**, **مِفْعَالٌ**, **مِفْعَلَةٌ** вазнларида ҳосил бўлади. Мас.,

بَرَدٌ — эговламоқ → مَبْرَدٌ — эгов,

كَنَسَ — супурмоқ → مَكْنَسَةٌ — супурги,

فَتَحَ — очмоқ → مِفْتَاخٌ — очқич.

Кейинги пайтларда араб тилида юқоридаги вазнлардан ташқари **فَعَالَةٌ** вазнида ҳам қурол отлари ҳосил қилинмоқда. Мас., **ثَلَاجَةٌ** — музлатгич,

دَبَابَةٌ — танк, جَرَارَةٌ — трактор ва ҳ.к.

§ 154. СОН

Араб тилида қам сонлар саноқ ва тартиб сонларга бўлинади. Саноқ сонлар ҳам, тартиб сонлар ҳам рақамларни ифодаловчи қуйидаги сўзлар ёрдамида ясалади:

Рақамлар	Мз	Мн
бир	وَاحِدٌ، أَحَدٌ	وَاحِدَةٌ، أَحَدَى
икки	اِثْنَان	اِثْنَتَان
уч	ثَلَاثٌ	ثَلَاثَةٌ
тўрт	أَرْبَعٌ	أَرْبَعَةٌ
беш	خَمْسٌ	خَمْسَةٌ
олти	سِتٌّ	سِتَّةٌ
етти	سَبْعٌ	سَبْعَةٌ
саккиз	ثَمَانٌ	ثَمَانِيَةٌ
тўққиз	تِسْعٌ	تِسْعَةٌ
ўн	(عَشْرٌ) عَشْرٌ	(عَشْرَةٌ) عَشْرَةٌ
йигирма	عِشْرُونَ	عِشْرُونَ
ўттиз	ثَلَاثُونَ	ثَلَاثُونَ
қирқ	أَرْبَعُونَ	أَرْبَعُونَ
эллик	خَمْسُونَ	خَمْسُونَ
олтмиш	سِتُونَ	سِتُونَ
етмиш	سَبْعُونَ	سَبْعُونَ
саксон	ثَمَانُونَ	ثَمَانُونَ
тўқсон	تِسْعُونَ	تِسْعُونَ
юз	(مِائَةٌ) مِئَةٌ	(مِائَةٌ) مِئَةٌ
минг	أَلْفٌ	أَلْفٌ
миллион	مَلْيُونٌ	مَلْيُونٌ
миллиард	مِلْيَارٌ	مِلْيَارٌ

Эслатма. Бу сонлар ичидан **إِحْدَى** – келишикда турланмайдиган сўз, **آثْنَانِ** – иккилик сон каби турланадиган сўз, 20 дан 90 гача сонлар музаккар тўғри кўплик каби, қолганлари эса уч келишликли сўзлардир.

أَحَدٌ сўзи гапда «кимдир» гумон олмоши ёки инкор гапларда «ҳеч ким» маъносида ҳам ишлатилади. Мас.,

جَاءَنِي أَحَدٌ – Олдимга кимдир келди.

مَا جَاءَنِي أَحَدٌ – Олдимга ҳеч ким келмади.

§ 155. 1–10 гача САНОҚ СОНЛАРНИНГ ИШЛАТИЛИШИ

1 ва 2 саноқ сонини ифодалаш учун сонни ишлатмаслик мумкин, чунки бирлик ва иккилик грамматик категорияси предметнинг битта ёки иккиталигини кўрсатиб туради. Мас.,

كِتَابٌ – китоб ёки битта китоб,

مَجَلَّتَانِ – иккита журнал.

Лекин предметнинг бир ёки иккиталиги таъкидланиши керак бўлса, (**وَاحِدَةٌ**) (**وَاحِدٌ**), ёки **آثْنَانِ** (**آثْنَانِ**) сонлари саналмиш отдан кейин қўйилади ва саналмиш от билан мослашган аниқловчи каби тўрт жиҳатдан мослашади. Мас.,

لِي كِتَابٌ وَاحِدٌ – Менда битта китоб бор.

فِي الْكِتَابِ الْوَاحِدِ حَقِيقَةٌ – Битта китобда ҳақиқат бор.

أَشْتَرَيْتُ كِتَابًا وَاحِدًا – Битта китоб сотиб олдим.

فِي الْمَجَلَّتَيْنِ الْآثْنَتَيْنِ مَقَالَتَانِ – Икки журналда иккита мақола бор.

إِنَّ هَاتَيْنِ الْمَجَلَّتَيْنِ الْآثْنَتَيْنِ تُعْجِبَانِي – Чиндан бу иккита журнал менга ёқади.

3 – 10 гача бўлган сонлар саналмиш билан икки усулда бирикади:

1. Сон билан саналмиш от изофа ташкил этади. Бунда сон музоф, саналмиш от музоф илайҳи бўлиб келади. Сон саналмиш от бирлигининг жинсига тескари жинсда келади, саналмиш от эса, ноаниқ ҳолатда кўпликда келади. Мас.,

أَرْبَعَةٌ بِيوتٍ – тўртта уй,

سَبْعُ غُرَفٍ – еттита хона,

عَشْرَةٌ أَيامٍ – ўн кун.

8 сони муаннас от билан ишлатилганида, келишикларда قَاصٍ عَالٍ, сўзи каби турланади. Мас.,

ثَمَانِي سَاعَاتٍ – 8 соат,

فِي ثَمَانِي سَاعَاتٍ – 8 соатда,

انتَظَرْنَا ثَمَانِي سَاعَاتٍ – 8 соат кутдик.

Изофа қоидасига мувофиқ гапдаги бажараётган вази-фасига қараб, соннинг келишиги ўзгаради, холос. Мас.,

فِي أَرْبَعِ غُرَفٍ طَلَابٌ – Тўртта хонада студентлар бор,

اشْتَرَتِ الْجَامِعَةُ سَبْعَةَ بِيوتٍ – Университет еттита уй сотиб олди,

عَظَلْنَا الشَّتْوِيَّةَ عَشْرَةَ أَيامٍ – Қишки каникулимиз ўн кун.

Умумий қоидага биноан бундай изофалар **من** предлоги ёрдамида ажратилиши ҳам мумкин. Мас.,

رَأَيْتُ أَرْبَعَةَ مِنَ الطَّلَابِ – Тўрт студентни кўрдим.

3 – 10 гача бўлган маълум сонни билдирган «бир неча» сўзи ҳам (**بِضْعَةٌ**, **بِضْعٌ**) саналмиш от билан 3 – 10 гача бўлган сон каби изофа ҳосил қилади. Мас.,

بِضْعَةٌ أَيامٍ – бир неча кун,

بِضْعٌ لَيَالٍ – бир неча тун.

2. Аввал саналмиш от, сўнг сон келади. Бунда ҳам соннинг жинси саналмиш отнинг жинсига тескари бўлиши шарт. Гапдаги вазифасига қараб икковининг келишиги ўзгариши мумкин. Мас.,

شَارِكَانُ الْخَمْسَةِ لِلْإِسْلَامِ – Исломнинг беш рукини,

تَمَّامَاتُنَا الْأَرْكَانُ الْخَمْسَةُ لِلْإِسْلَامِ – Исломнинг беш рукини ўргандик,

الصَّلَوَاتُ الْخَمْسُ – Беш вақт намоз.

§ 156. 11 – 19 гача САНОҚ СОНЛАРНИНГ ИШЛАТИЛИШИ

11 – 19 гача бўлган сонлар саналмиш билан қуйидагича муносабатда бўлади:

1. 11 сони саналмиш от билан жинсда тўғри мослашади ва ҳар уч келишикда ҳам танвинсиз тушум келишигида келади. Саналмиш от эса ноаниқ ҳолатда бирликда тушум келишигида келади. 1 сони учун أَحَدٌ – إِحْدَى варианты ишлатилади. Мас.,

فِي مَدِينَتِنَا أَحَدٌ عَشَرَ مَتْحَفًا – Шаҳримизда 11 та музей бор,

فِي مَدِينَتِنَا إِحْدَى عَشْرَةَ مَكْتَبَةً – Шаҳримизда 11 та кутубхона бор,

فِي أَحَدٍ عَشَرَ مَتْحَفًا – 11 та музейда,

فِي إِحْدَى عَشْرَةَ مَكْتَبَةً – 11 та кутубхонада

زُرْنَا أَحَدًا عَشَرَ مَتْحَفًا – 11 та музейни томоша қилдик.

2. 12 сони ҳам саналмиш от билан шундай муносабатда бўлади. Фақат 2 сони اثْنَا، اثْنَتَا шаклида, қаратқич ва тушумда эса اثْنَى، اثْنَتَى шаклида бўлади. Мас.,

لِجَارِنَا اثْنَا عَشَرَ وَكَلًا – Қўшнимизнинг 12 та боласи бор,

جَاءَتِ اثْنَتَا عَشْرَةَ طَالِبَةً – 12 та толиба келди,

فِي اثْنَى عَشَرَ بَيْتًا – 12 та уйда,

فِي اثْنَتَى عَشْرَةَ مَكْتَبَةً – 12 та кутубхонада.

3. 13–19 гача бўлган сонлар ҳар доим танвинсиз тушум келишигида бўлади. Бирлар хонасининг жинси саналмиш от жинсига тескари, ўнлар хонасининг жинси саналмиш от жинси билан бир хил бўлади. Мас.,

سَبْعَةَ عَشَرَ عَامًا – 17 йил,

فِي سَبْعَةَ عَشَرَ عَامًا – 17 йилда,

تِسْعَ عَشْرَةَ مَدِينَةً – 19 та шаҳар,

فِي تِسْعَ عَشْرَةَ مَدِينَةً – 19 та шаҳарда,

أَرْبَعَ عَشْرَةَ طَاوِلَةً – 14 та стол.

§ 157. 20 – 99 гача СОНЛАРНИНГ ИШЛАТИЛИШИ

Бу сонларни ишлатишда қуйидагиларга эътибор бериш керак:

1. 21, 31, 41 ва бошқалардаги 1 рақами учун кўпинча **وَاحِدٌ** – **وَاحِدَةٌ** варианты олинади ва у саналмиш от билан жинсда тўғри мослашади. Бирлар хонаси билан ўнлар хонаси **وَ** боғловчиси ёрдамида бирикади ҳамда саналмиш от бирликда ноаниқ ҳолатда тушум келишигида келади. Сонлар эса ҳар уч келишикда уч хил турланади:

وَاحِدٌ وَثَلَاثُونَ مِثْرًا – 31 метр,

وَاحِدَةٌ وَ عَشْرُونَ مَجَلَّةً – 21 та журнал,

فِي وَاحِدٍ وَ ثَلَاثِينَ مِثْرًا – 31 метрда,

قَرَأْتُ وَاحِدَةً وَ عَشْرِينَ مَجَلَّةً – 21 та журнални ўқидим,

تَمَنَّنْتُ وَاحِدَةً وَ عَشْرِينَ مَجَلَّةً – 21 та журналнинг нархи.

2. 22, 32, 42 каби сонларда 2 рақами учун **اِثْنَانِ** –

اِثْنَانِ сўзлари олинади ва у саналмиш от билан жинсда тўғри мослашади. Бу сонларнинг саналмиш от билан бирикуви 21, 31, 41 кабиларнинг бирикуви билан бир хил бўлади. Мас.,

اثنان وعشرون كتاباً – 22 та китоб,

في اثنتين وعشرين كتاباً – 22 та китобда,

قرأت اثنتين وعشرين مجلة – 22 та китоб ўқидим,

اثنان وخمسون مجلة – 52 та журнал,

في اثنتين وخمسين مجلة – 52 та журналда,

أشترت اثنتين وخمسين مجلة – 52 та журнал сотиб олдим.

3. 23, 33, 43 ва ундан юқори сонларда бирлар хонаси саналмиш от билан жинсда тескари мослашади. Унлар хонаси билан **و** боғловчиси ёрдамида бирикади. Ҳар уч келишиқда турланади. Саналмиш от бирликда ноаниқ ҳолатда тушум келишида келади. Мас.,

تسعة وأربعون متراً – 49 метр,

في تسعة وأربعين متراً – 49 метрда,

ست وثمانون ريشة – 86 та перо,

أشترت ستاً وثمانين ريشة – 86 та перо сотиб олдим.

4. 20 – 90 гача яхлит сонлар билан келган саналмиш от бирликда тушум келишигида ноаниқ ҳолатда келади. Гапдаги вазифасига кўра, келишиқларда соннинг ўзи турланади. Мас.,

عشرون كتاباً – 20 та китоб,

في عشرين كتاباً – 20 та китобда,

قرأت عشرين كتاباً – 20 та китоб ўқидим,

§ 158. 100 ВА УНДАН ОРТИҚ САНОҚ СОНЛАР

Бу сонларни ишлатишда қуйидагиларни билиш керак:

1. 100, 1000 каби яхлит сонлар саналмиш от билан изофа ҳосил қилади. Музоф илайҳи бўлиб келган саналмиш от ноаниқ ҳолатда бирликда келади. Мас.,

مِئَةٌ مَسَاءٍ — юз оқшом,

فِي مِئَةِ مَسَاءٍ — юз оқшомда,

قَضَيْتَا مِئَةَ مَسَاءٍ — юз кечани ўтказдик,

أَلْفٌ لَيْلَةٌ — минг кеча,

فِي أَلْفِ لَيْلَةٍ — минг кечада,

قَضَيْتُ أَلْفَ لَيْلَةٍ — минг кечани ўтказдим.

2. 200 ва 2000 каби яхлит сонлар ҳам шу тахлит ясалади. Фақат бу сонларнинг иккилик шакли олинади. Мас.,

مِئَتَا مَسَاءٍ — 200 оқшом,

فِي مِئَتَيْ مَسَاءٍ — 200 оқшомда,

أَلْفَا لَيْلَةٍ — 2000 кеча,

فِي أَلْفَيْ لَيْلَةٍ — 2000 кечада ва ҳ.к.

3. 1000 гача бўлган юзликларда юз сўзига саналмиш от сифатида қаралади, лекин у бирликда келади. Саналмиш от билан эса изофа занжири ҳосил қилинади. Мас.,

ثَلَاثُمِئَةٌ — 300 ёки ثَلَاثُ مِئَةٍ ,

أَرْبَعُمِئَةٌ — 400 ёки أَرْبَعُ مِئَةٍ ,

خَمْسُمِئَةٌ — 500 ёки خَمْسُ مِئَةٍ ,

سِتْمِئَةٌ — 600 ёки سِتُّ مِئَةٍ ,

ثَلَاثُمِئَةُ طَالِبٍ — 300 та студент

ثَلَاثُمِئَةُ طَالِبٍ — 300 студентдан

رَأَيْتُ ثَلَاثُمِئَةَ طَالِبٍ — 300 студентни кўрдим

ва ҳ.к.

4. Юзлик сонлар ичида ўнлик ва birlik сонлар ҳам аралаш бўлса, аввал юзликлар, сўнг birlik ва охирида ўнлик хонаси ёзилади. Саналмиш от 11 дан 99 гача қандай тарзда бўлса, бунда ҳам шундай тарзда бўлади. Мас.,

687 та уй – سِتْمِئَةٌ وَسَبْعَةٌ وَثَمَانُونَ بَيْتًا

687 та уйда – فِي سِتْمِئَةٍ وَسَبْعِينَ ثَمَانِينَ بَيْتًا

687 та уй қурдик – بَيْتًا سِتْمِئَةٍ وَسَبْعَةٍ وَثَمَانِينَ بَيْتًا

946 та хона – تِسْعِمِئَةٌ وَسِتٌّ وَأَرْبَعُونَ عُرْقَةً

946 та хонада – فِي تِسْعِمِئَةٍ وَسِتٍّ وَأَرْبَعِينَ عُرْقَةً

946 та хона кўрдик – رَأَيْنَا تِسْعِمِئَةً وَسِتًّا وَأَرْبَعِينَ عُرْقَةً

5. Яхлит сонлардан кейин 1 ёки 2 сони қўшилса, у қуйидагича бўлади:

502 та қалам – خَمْسُمِئَةٌ قَلَمٌ وَقَلَمَانٌ

1001 кеча – أَلْفٌ لَيْلَةٌ وَلَيْلَةٌ

6. Агар минглар хонаси ўн минггача бўлса, «минг» сўзига саналмиш от сифатида қаралади ва у олдинги рақам билан изофага киришади. Юзлар хонаси юқорида кўрганимиздек ёзилади. Мас.,

5000 та китоб – خَمْسَةُ أَلْفِ كِتَابٍ

5235 та журнал – خَمْسَةُ أَلْفٍ وَمِئَتَانِ وَخَمْسُ وَثَلَاثُونَ مَجَلَّةً

7. Агар минглар хонаси юзликлардан иборат бўлса, (мас., 365723), минг сўзига саналмиш от сифатида қаралади ва шу тартибда ёзилади. Мас.,

365723 та китоб – ثَلَاثُمِئَةٌ وَخَمْسَةُ وَسِتُّونَ أَلْفًا وَسَبْعِمِئَةٌ وَثَلَاثَةٌ

وَعِشْرُونَ كِتَابًا

8. Миллион ёки миллиард сўзлари иштирок этганида, улар минглардан олдин келади ва уларнинг ёзилиши мингликлар каби бўлади:

سَبْعَةُ مَلَايِينٍ وَ سِتْمِئَةٍ وَ ثَلَاثَةٌ وَ ثَمَانُونَ أَلْفًا وَ خَمْسِمِئَةٍ
وَ ثَمَانِيَةٌ وَ عِشْرُونَ دَقْتَرًا

§ 159. КАСР СОНЛАР

Каср сонлар қуйидагича ҳосил бўлади:

1. Махражи ўн ва ундан оз рақам билан ифодаланган бўлиб, сурати 1 дан иборат бўлган каср сонлар махражидаги сон ўзагидан **فَعْلٌ** ёки **فُعْلٌ** вазнида ҳосил бўлади.

Мас., $1/3$ — **ثُلُثٌ** ёки **ثُلُثٌ** , $1/9$ — **تُسْعٌ** ёки **تُسْعٌ** .

Эслатма. Махражи 6 дан иборат бўлса, каср сон **سُدُسٌ** ёки **سُدُسٌ** шаклида ҳосил бўлади.

2. Махражи 10 ва ундан оз рақам билан ифодаланган бўлиб, сурати 2 дан иборат бўлган каср сонлар махражидаги сон ўзагидан бош келишиқда **فُعْلَانٌ** , қаратқич ва тушум келишиғида **فُعْلَيْنِ** вазнида ҳосил бўлади. Мас.,

$2/5$ — **خُمُسَانِ** (**خُمُسَيْنِ**) , $2/7$ — **سُبْعَانِ** (**سُبْعَيْنِ**)

3. Юқоридаги каби сонларнинг сурати 3-9 гача бўлса, сурати билан махражи изофа ҳосил қилади. Бунда сурати музоф бўлиб, муаннаста келади, махражи ноаниқ ҳолатда **أَفْعَالٌ** вазнида келади. Мас.,

$5/6$ — **خُمُسَةٌ أَسَدَاسٌ** , $8/9$ — **ثَمَانِيَةٌ أَسَاعٌ** .

4. $1/2$ шаклидаги каср сон **نِصْفٌ** — ярим сўзи билан ифодаланади.

5. Сурати ва махражи 10 дан юқори рақам билан ифодаланган бўлса, **جُزْءٌ** сўзи ёрдамида синтактик йўл билан шаклланади. Мас.,

16/19 – سِتَّةَ عَشَرَ جُزْأً مِنْ تِسْعَةِ عَشَرَ جُزْأً ,

52/97 – اِثْنَانِ وَخَمْسُونَ جُزْأً مِنْ سَبْعَةِ وَتِسْعِينَ جُزْأً .

§ 160. ТАҚСИМ СОН ВА ПРОЦЕНТ

Тақсим сон қуйидагича ҳосил бўлади:

1. Саноқ сонни икки марта такрорлаш билан. Мас.,

وَاحِدٌ وَوَاحِدٌ (وَاحِدَةٌ وَوَاحِدَةٌ) – битта-биттадан,

اِثْنَانِ وَاِثْنَانِ (اِثْنَانِ اِثْنَانِ) – иккита-иккитадан.

2. مَفْعَلٌ ёки فُعَالٌ вазнида:

ثَلَاثٌ – учтадан, مِثْلَكَ – учтадан,

رُبَاعٌ – тўрттадан, سَبَاعٌ – еттитадан.

Маъно жиҳатидан сонга алоқадор сифатлар қуйидагича ҳосил бўлади:

1. Сон ўзагидан ҳосил қилинган II боб феълининг мажҳул нисбат сифатдоши шаклида. Мас.,

مِثْلَكَ – уч (бурчакли, томонли, элементли ва ҳ.к.).

مُرَبَّعٌ – тўрт (бурчакли, томонли, элементли ва ҳ.к.).

2. Мазкур вазнидаги сонлардан يٌ – ёрдамида ҳосил қилинган нисбий сифат шаклида. Мас.,

رُبَاعِيٌّ ---> رُبَاعِيٌّ – тўрт (бурчакли, томонли, қаторли ва ҳ.к.).

خُمَاسِيٌّ ---> خُمَاسِيٌّ – беш (бурчакли, томонли, қаторли ва ҳ.к.).

مِثْنَوِيٌّ ---> مِثْنَوِيٌّ – икки (бурчакли, томонли, қаторли ва ҳ.к.).

Араб тилида процент فِي ёки بِ предлоғи билан келувчи الْمِئَةُ (الْمِائَةُ) сўзи ёрдамида ифодаланади Мас.,

تِسْعَةَ عَشَرَ فِي الْمِائَةِ – 19 фоиз,

اِثْنَانِ وَخَمْسُونَ بِالْمِئَةِ – 52 фоиз ва ҳ.к.

§ 161. ТАРТИБ СОНЛАР

Тартиб сонлар қуйидагича ясалади:

1. Тартиб сонлар мослашган аниқловчи каби тартиби билдирилаётган одан кейин келиб, у билан мослашган аниқловчи каби мослашади.

2. 1 – 10 гача тартиб сонлар саноқ сонларнинг ўзагидан **فَاعِلٌ** (мн. **فَاعِلَةٌ**) вазнида ҳосил бўлади. Фақат “биринчи” сўзи **أَوَّلٌ** (мн. **أُولَى**) ва “олтинчи” сўзи **سَادِسٌ** (мн. **سَادِسَةٌ**) шаклида ҳосил бўлади. Мас.,

بَيْتٌ خَامِسٌ – бешинчи уй,

الْبَيْتُ الْخَامِسُ – бешинчи уй,

فِي الْبَيْتِ الْخَامِسِ – бешинчи уйда,

رَأَيْتُ الْبَيْتَ الْخَامِسَ – бешинчи уйни кўрдим.

غُرْفَةٌ سَادِسَةٌ – олтинчи хона,

الْغُرْفَةُ السَّادِسَةُ – олтинчи хона,

فِي الْغُرْفَةِ السَّادِسَةِ – олтинчи хонада,

دَخَلْنَا الْغُرْفَةَ السَّادِسَةَ – олтинчи хонага кирдик.

3. 11 – 19 гача тартиб сонларда аввал бирлик хонаси тартиб сон шаклида, ўнлик хонаси саноқ сон шаклида келади ҳамда булар доим танвинсиз тушум келишигида ишлатилади. Улар тартиби билдирилаётган сўз билан жинсда тўғри мослашади. “Биринчи” сўзи ўрнида **حَادٍ** (**الْحَادِي**), мн. **حَادِيَةٌ** (мн. **الْحَادِيَّةُ**) сўзи ишлатилади. Мас.,

الدَّرْسُ الْحَادِي عَشَرَ – ўн биринчи дарс,

الْغُرْفَةُ الثَّانِيَّةُ عَشَرَ – ўн иккинчи хона,

الْجِلْدُ التَّاسِعُ عَشَرَ – ўн тўққизинчи жилд.

4. 20 ва ундан юқори яхлит сонлар санок сонлардан фарқ қилмайди. Фақат улар отдан кейин аниқ ҳолатда келади. Мас.,

الْفِرْقَةُ الْعِشْرُونَ – йигирманчи хона,

فِي الْفِرْقَةِ الْعِشْرِينَ – йигирманчи хонада,

الْمَحْبُوسُ الْمِئَةُ – юзинчи тутқин,

عِنْدَ الْمَحْبُوسِ الْمِئَةِ – юзинчи тутқинда,

اللَّيْلَةُ الْأَلْفُ – мингинчи кеча,

حَتَّى اللَّيْلَةِ الْأَلْفِ – мингинчи кечагача.

5. 21 – 99 гача яхлит бўлмаган тартиб сонларнинг аввал бирлар хонаси тартиби билдирилаётган сўз билан жинсда

мослашган ҳолда, ^و боғловчисидан кейин ўнлар хонаси (ҳар иккови ҳам тартиб сон шаклида) келади ва улар от билан келишиқда мослашади. Мас.,

الدَّرْسُ الثَّلَاثُونَ وَالثَّلَاثُونَ – ўттиз учинчи дарс,

فِي الدَّرْسِ الثَّلَاثِ وَالثَّلَاثِينَ – ўттиз учинчи дарсда,

الصفحة السادسة والثمانون – саксон олтинчи бет,

فِي الصفحة السادسة والثمانين – саксон олтинчи бетда.

6. 100 дан юқори тартиб сонларда ҳам шу услуб сақланади ва бунда юзлик хона олдин келади. Мас.,

الصفحة الثلاثمئة والسابعة والثمانون – уч юз саксон еттинчи бет,

فِي الصفحة الثلاثمئة والسابعة والثمانين – уч юз саксон еттинчи бетда,

الفِرْقَةُ الْمِئَتَانِ وَالتَّاسِعَةُ وَالْأربعون – икки юз қирқ тўққизинчи хона,

إلى الفِرْقَةِ الْمِئَتَيْنِ وَالتَّاسِعَةِ وَالْأربعين – икки юз қирқ тўққизинчи хонага.

Баъзан юзлар ва минглар хонаси бирлар ва ўнликлардан орқага ўтиши ҳам мумкин. Бунда ^{بَعْدَ} ўртага предлоги қўйилади. Мас.,

اللييلة الرابعة والسبعون بعد الثلاثمئة – уч юз етмиш тўртинчи кеча.

§ 162. ВАҚТ, ОЙ, КУН ВА ЙИЛНИ ИФОДАЛАШ

Вақтни ифодалаш қуйидагича бўлади:

1. Соат бўйича вақтни ифодалаш учун тартиб сон ишлатилади:

السَّاعَةُ الْخَامِسَةُ – соат 5, فِي السَّاعَةِ الثَّانِيَةِ عَشْرَةَ – соат 12 да.

2. 1 сони ўрнида тартиб сон эмас, саноқ сон **وَاحِدَةٌ** ишлатилади: **السَّاعَةُ الرَّاحِدَةُ لَيْلًا** – тунги соат 1.

3. Вақтни ифодалашда фақат 12 гача бўлган рақамлар ишлатилади. Шунинг учун сонлардан кейин **صَبَاحًا** – эрталаб, **نَهَارًا** – кундузи, **مَسَاءً** – оқшом, **لَيْلًا** – тун каби сўзлар қўшиб қўйилади. Мас.,

السَّاعَةُ الْخَامِسَةُ صَبَاحًا – соат эрталабки 5,

فِي السَّاعَةِ السَّادِسَةِ مَسَاءً – соат 18 да.

حَتَّى السَّاعَةِ الثَّانِيَةِ نَهَارًا – соат 14 гача.

4. “Роппа-роса” сўзи қуйидагича ишлатилади:

الآن السَّاعَةُ الثَّانِيَةُ عَشْرَةَ تَمَامًا – Ҳозир соат роппа-роса 12.

فِي السَّاعَةِ الثَّامِنَةِ بِالصَّبْطِ مَسَاءً – Соат роппа-роса 20 да.

5. 30 минутгача бўлган вақт тартиб сондаги соатга **وَ** боғловчиси ёрдамида саноқ сон билан ифодаланган минутни қўшиш билан ҳосил қилинади. Мас.,

السَّاعَةُ الثَّلَاثَةُ وَخَمْسُ دَقَائِقَ – Соат 3 дан 5 минут ўтди.

السَّاعَةُ الْوَاحِدَةُ وَثَلَاثَ عَشْرَةَ دَقِيقَةً – Соат 1 дан 13 минут ўтди.

السَّاعَةُ الرَّابِعَةُ وَالرَّبْعُ – Соат 4 дан 15 минут ўтди.

السَّاعَةُ الْعَاشِرَةُ وَالْثَلَاثُ لَيْلًا – Соат 22 дан 20 минут ўтди.

6. “Ярим” сўзи (**نِصْفٌ**) ҳам **وَ** боғловчиси ёрдамида ясалади. Мас.,

السَّاعَةُ الْحَادِيَةَ عَشْرَةَ وَالنِّصْفُ – соат 11 ярим.

7. 30 минутдан ортиқ бўлган вақт кейинги соатни тартиб сон билан ифодалангандан кейин **إِلَّا** юкламаси воситасида кейинги соатга етмаган минутни саноқ сонда келтириш йўли билан ифодаланади ва бу саноқ сон тушум келишигида келади. Мас.,

السَّاعَةُ الثَّالِثَةُ إِلَّا سِتُّ دَقَائِقَ – Соат 2 дан 54 минут ўтди.

فِي السَّاعَةِ الْوَاحِدَةِ إِلَّا رُبْعًا – Соат 12 дан 45 минут ўтганда.

8. Баъзан 30 минутдан ошган вақт кичкина рақамни ташкил этса, қуйидагича шаклланиши ҳам мумкин:

السَّاعَةُ الرَّابِعَةُ وَالنِّصْفُ وَ أَرْبَعُ دَقَائِقَ – Соат 4 дан 34 минут ўтди.

Кунни ифодалаш учун ҳам тартиб сон ишлатилади. Мас.,

الْيَوْمُ الْعَاشِرُ مِنْ شَهْرِ حَزْرِيَّانَ – 10 июнь,

الْيَوْمُ الْخَامِسُ وَالْعِشْرُونَ مِنْ شَهْرِ أَيْلُولَ – 25 сентябрь.

Баъзан сўзи тушиб қолиши ҳам мумкин. Мас.,

الْيَوْمُ الْعَاشِرُ مِنْ رَجَبٍ – ражаб ойининг 20-чиси.

Баъзан эса **مِنْ** предлоги ишлатилмаслиги мумкин. Бунда тартиб сон билан ой номи изофа ҳосил қилади. Мас.,

سَادِسُ إِهْرِيْلَ – 6 апрель.

Йилни ифодалашда тартиб сон ҳам ишлатилиши мумкин. Мас.,

فِي السَّنَةِ الْأَلْفِ وَالسَّعْمِيَّةِ وَالثَّانِيَةِ وَالتَّسْعِيْنَ – 1992 йилда,

فِي السَّنَةِ الثَّانِيَةِ وَالثَّمَانِيْنَ بَعْدَ الْأَلْفِ وَالثَّمَانِيَّةِ – 1882 йилда.

Ҳозирги араб тилида йилни ифодалаш учун саноқ сон ишлатилмоқда ва у “йил – **سَنَةٌ، عَامٌ**” сўзи билан изофа ҳосил этади. Бунда “йил” сўзи музоф, саноқ сон музоф илайҳи бўлиб келади. Лекин шунга қарамай, соннинг ўнлар хонаси “йил” сўзи билан саналмиш от билан қандай мослашса, шундай мослашади. Мас.,

1654 йил, **سَنَةٌ أَلْفٌ وَسِتْمِئَةٌ وَأَرْبَعٌ وَخَمْسِينَ**

1654 йилда, **عَامٌ أَلْفٌ وَسِتْمِئَةٌ وَأَرْبَعَةٌ وَخَمْسِينَ**

1582 йилда, **سَنَةٌ أَلْفٌ وَخَمْسِمِئَةٌ وَأَثْنَتَيْنِ وَثَمَانِينَ**

1582 йилда. **عَامٌ أَلْفٌ وَخَمْسِمِئَةٌ وَأَثْنَتَيْنِ وَثَمَانِينَ**

§ 163. ИСТИСНОЛИКНИНГ ИФОДАЛАНИШИ

“Истиснолик” термини ўзбек тили грамматикасида ишлатилмайди, чунки у алоҳида грамматик категория ҳисобланмайди.

Истисноликни конкрет тасаввур қилиш учун “Сендин ўзга кимни дерман, ёри жононим – ўзинг”, “Боғимизда гилосдан бошқа ҳамма мевалар мавжуд” мисолларини келтириш kifоя. Бу мисоллардаги “сендин ўзга”, “гилосдан бошқа” иборалари истисноликни билдиради.

Араб тилида истисноликни ифодалаш учун истисно қилинаётган сўздан олдин қуйидаги юкламалар қўйилади:

غَيْرٌ، سِوَى، عَدَا، خَلَا، حَاشَا، إِلَّا

Булар ичида энг кўп ишлатиладигани **إِلَّا** юкламасидир. Унинг қуйидаги морфологик хусусиятлари мавжуд:

1. Истиснолик иштирок этган гап бўлишли (тасдиқ) гап бўлса, **إِلَّا** юкламасидан кейинги сўз тушум келишигида келади. Мас.,

وَصَلَ الْجَمِيعُ إِلَّا سَلِيمًا — Салимдан бошқа ҳамма келди.

رَأَيْتُ الْأَقْلَامَ عِنْدَ جَمِيعِ الطَّلَابِ إِلَّا مَحْمُودًا

— Маҳмуддан бошқа барча студентларда қалам кўрдим.

2. Агар гап бўлишсиз маънодаги (инкор) гап бўлса,

الْأُ дадан кейинги сўз қайси сўздан истисно қилинаётган бўлса, ўша сўзнинг келишигини қабул қилади. Мас.,

لَمْ يُسَافِرِ الضُّيُوفُ إِلَّا كَرِيمٌ — Каримдан бошқа меҳмонлар сафарга жўнамадилар (الضُّيُوفُ — бош келишикда),

مَا رَأَيْتُ الْفَلَاحِينَ إِلَّا مَحْمُودًا — Маҳмуддан бошқа деҳқонларни кўрмадим. (الْفَلَاحِينَ — тушум келишигида),

لَمْ أَسَلِّمْ عَلَى أَحَدٍ إِلَّا سَلِيمٌ — Салимдан бошқа ҳеч кимга салом бермадим. (عَلَى أَحَدٍ — қаратқич келишигида).

3. Агар бўлишсиз (инкор) маънодаги гапда истиснолик мавжуд бўлса-ю, қайси сўздан истисно қилинаётганлиги мавжуд бўлмаса, الْأُ дадан кейинги истисно шу الْأُ юкламаси бўлмаганида қайси келишикда бўлса, ўша келишикда ишлатилади ва бундай гап бўлишсиз шаклда эмас, балки “фақат” сўзи ёрдамида бўлишли (тасдиқ) гап шаклида таржима қилинади. Мас.,

مَا ذَهَبَ إِلَّا حَسَنٌ — Фақат Ҳасан кетди (Ҳасандан бошқаси кетмади),

لَمْ أَرَ إِلَّا زَيْدًا — Фақат Зайдни кўрдим (Зайддан бошқасини кўрмадим).

4. عَدَا، خَلَا، حَاشَا юкламаларидан кейинги истисно сўз қаратқич келишигида ҳам, тушум келишигида ҳам ишлатилиши мумкин:

أَسْتَبْقِظُ كُلَّهُمْ حَاشَا زَيْدًا — Зайддан бошқа ҳаммалари уйғонишди,

أَسْتَبْقِظُ كُلَّهُمْ حَاشَا زَيْدٍ — Зайддан бошқа ҳаммалари уйғонишди.

Агар عَدَا، خَلَا юкламалари олдидан مَا юкламаси келса, бу юкламаларнинг мазмуни ўзгармайди, лекин булардан кейинги истисно фақат тушум келишигида келади. Мас.,

مَا عَدَا مُحَمَّدًا — Маҳмуддан бошқа,

مَا خَلَا زَيْنَبَ — Зайнабдан бошқа.

5. **سَوَى**, **غَيْرٌ** сўзларидан кейинги сўз қаратқич келишигида келади, чунки бу сўзлар ўзларидан кейинги истисно билан изофа қосил қилади (**غَيْرٌ** сўзининг ишлатилишига юқорида тўхталинган — §39). Мас.,

— **حَضَرَ الدَّرْسَ جَمِيعَ الطَّلَبَةِ غَيْرَ كَرِيمٍ**

Каримдан бошқа барча талабалар дарсда ҳозир бўлишди.

— **لَمْ يُشَارِكْ فِي الْمُسَابَقَةِ سِوَى مُحَمَّدٍ**

— Конкурсда Муҳаммаддан бошқаси иштирок этмади.

§ 164. МАВҲУМ ОТЛАР

Иш-ҳаракат, сифат ёки ҳолат ҳақидаги мавҳум тушунчаларни ифодаловчи отлар мавҳум (абстракт) отлар дейилади. Мавҳум отлар араб тилида қуйидаги тур сўзлар охирига **يَّة** — қўшимчасини қўшиш билан ҳосил қилинади:

1. Отларга. Мас., **إِنْسَانٌ** — инсон → **إِنْسَانِيَّةٌ** — инсоният, **أَبَدٌ** — абад → **أَبَدِيَّةٌ** — абадият.

2. Масдарга. Мас., **أَشْتَرَاكَ** — қатнашиш → **أَشْتِرَاكِيَّةٌ** — социализм.

3. Сифатдошга. Мас.,

مَسْتَوِلٌ — жавобгар → **مَسْتَوِلِيَّةٌ** — жавобгарлик,

قَابِلٌ — иқтидорли → **قَابِلِيَّةٌ** — қобилият.

4. Сифатга. Мас., **أَغْلَبُ** — энг кўп → **أَغْلَبِيَّةٌ** — кўпчилик,

حُرٌّ — эркин → **حُرِّيَّةٌ** — эркинлик.

5. Олмошга. Мас., **كَيْفٌ** — қандай → **كَيْفِيَّةٌ** — кайфият, **هُوَ** — у

→ **هُوِّيَّةٌ** — шахсият.

§ 165. КИЧРАЙТМА ОТЛАР

Ўзбек тилида -ча, -чоқ, -чак аффикслари ёрдамида кичрайтма отлар ҳосил бўлганидек, араб тилида ҳам кичрайтма отларнинг айрим ҳосил бўлиш вазнлари мавжуд:

1. Уч ундош ўзакли сўзлардан **فَعِيلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Мас.,

كَلْبٌ → **كَلْبٌ** — кучук,

رَجُلٌ → **رَجِيلٌ** — кичкина одам.

2. Иккинчи бўғинида чўзиқ унли мавжуд бўлган отлардан **فَعِيلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Мас.,

غَلَامٌ → **غَلِيمٌ** — кичкина хизматкор,

جَمِيلٌ → **جَمِيلٌ** — чиройли (кичкина).

3. Биринчи бўғинида чўзиқ унли мавжуд бўлган сўзлардан **فُوَيْعِلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Мас.,

فَارِسٌ → **فُوَيْرِسٌ** — кичик чавандоз,

كَاتِبٌ → **كُوَيْتِبٌ** — кичик котиб,

خَادِمٌ → **خُوَيْدِمٌ** — кичик хизматкор.

4. Нотўғри ўзакли сўзлардан ҳам шу нотўғрилиқнинг хусусиятига мос ўзгаришга учраган ҳолда ҳосил бўлади. Мас.,

أَبِيٌّ (аслида **أَبِيٌّ**) — **أَبِيٌّ** → **أَبٌ** — эшикча, **بَابٌ** → **بُوتَبٌ** — дадажон,

سَمِيٌّ → **أَسْمٌ** — ўғилча, **بُنْيُوٌّ** (аслида **بُنْيُوٌّ**) — **بُنْيُوٌّ** → **بُنْيُوٌّ** —

қизча, **بُنْتٌ** → **بُنْيَةٌ** — исмча, **سَمِيٌّ** (аслида **سَمِيٌّ**) —

5. Тўрт ҳарфдан иборат бўлган отлардан иккинчи

ундош товущдан кейин “-ай” қўшимчасини қўшиш билан ҳосил қилинади. Мас.,

عَقِيبٌ - чаёнча, عَقْرَبٌ - масжидча, مَسْجِدٌ -

6. Агар сўзнинг охиридан иккинчи бўғинда “ā, ū, ī” чўзиқ унлиларидан бири мавжуд бўлса, булар чўзиқ “ī”га ўзгариб кетади. Мас.,

مُتَبِعٌ - чумчуқча, مِفْتَاحٌ - чумчуқча, عَصْفُورٌ - калитча.

7. Беш ундош ўзакли сўзлардан кичрайтма сўз ҳосил қилинганида, охирги ўзак ундош тушиб қолади. Мас.,

سَفِيرٌ - булбулча, سَفْرَجَلٌ - булбулча, عِنْدَلِيبٌ - беҳича.

8. Муаннас сўзлардан ясалган кичрайтма отларда ҳам муаннаслик белгиси тушиб қолмайди. Мас.,

هُرَيْرَةٌ - мушукча, هَرَّةٌ - қалъача, قَلْبَعَةٌ - қалъача, حَمِيرَاءٌ - қизил (кичкина).

9. “ё - та марбута” ҳарфисиз ҳосил бўлган муаннас отлардан кичрайтма отлар ҳосил қилинганида, охирида ё ҳарфи қўшиб қўйилади:

أَرِيضَةٌ - кичик ер, أَرْضٌ - қуёшча, شَمْسَةٌ -

10. ان - қўшимчаси билан тугаган от ва сифатлардан кичрайтма отлар ҳосил қилинганида ҳам ан-қўшимчаси сақланиб қолади:

سَلْمَانٌ - Сулаймон ёки кичик Салмон, سَلْمَانٌ -

كَسْلَانٌ - дангасача, كَسْلَانٌ -

سَكْرَانٌ - кичкина маст (одам). سَكْرَانٌ -

11. Кичрайтма от шакллари айрим предлогларда ҳам қўлланилади ва шу предлоглардаги маънонинг оз ёки қисқа эканлигига ишора қилади. Мас.,

قَبْلَ -> قَبِيْلَ - бир оз олдин,

فَوْقَ -> فَوْقَى - бир оз устида,

بَعْدَ -> بَعِيْدَ - бироз кейин.

§166. ДОНА ОТЛАР

Дона отлар бир хил предметлар ичидан бир донасини билдиради ва у от охирига “-та марбута” ҳарфини қўшиш билан ҳосил қилинади. Мас.,

جَزْرٌ - (умуман) сабзи -> جَزْرَةٌ - (бир дона) сабзи,

بَصَلٌ - (умуман) пиёз -> بَصَلَةٌ - (бир бош) пиёз,

تَبَنٌ - (умуман) сомон -> تَبَنَةٌ - сомоннинг бир чўпи.

Булардан ташқари у ёки бу предмет жуда кўп учрайдиган, ҳосил бўладиган, тўпланадиган ўринни билдирувчи отлар ҳам бўлиб, у араб тилида **أَسْمُ الْكَثْرَةِ**

дейлади ва у **مَفْعَلَةٌ** вазнида ҳосил бўлади:

بَطِيْحٌ - тарвуз -> مَبْطَحَةٌ - тарвуз экилган полиз,

لَبَنٌ - сут -> مَلْبَنَةٌ - сут комбинати,

أَسَدٌ - йўлбарс -> مَأْسَدَةٌ - йўлбарс кўп учрайдиган

ўрмон.

§ 167. КИШИ НОМЛАРИ

Кишиларга қўйиладиган номлар содда (арабча - **غَيْرُ مُرَكَّبٍ**) ва мураккаб (арабча - **مُرَكَّبٌ**) бўлиши мумкин.

Содда номлар биргина сўздан иборат бўлади. Мас.,

كَرِيمٌ — Карим, سَلِيمٌ — Салим.

Мураккаб номлар икки ва ундан ортиқ сўздан иборат бўлиб, қуйидаги шаклларда бўлади:

1. Изофа шаклидаги номлар. Мас.,

عَبْدُ اللَّهِ — Абдуллоҳ, سَيْفُ الدِّينِ — Сайфиддин,

أَمْرُؤُ الْقَيْسِ — Имрау-лқайс, عَبْدُ مَنْفٍ — Абдуманноф.

2. Икки сўзнинг изофа бўлмаган бирикувидан ҳосил бўлган номлар. Мас.,

حَضْرَ مَوْتٌ — Ҳадрамавт, بَعْلُ بَكٌ — Баалбак.

3. Гап шаклидаги номлар. Мас.,

تَأْبَطُ شَرًّا — Тааббата шарран (жоҳилият шоирининг исми. Луғавий маъноси — у ёвузликни қўлтиғига қистирди).

Араб халқида ўтмишда номлар қуйидаги элементлардан иборат бўлган:

1. Туғилганда қўйилган ном (арабча — عَلَمٌ). Мас.,

أَلْحَسَنُ — Ал-Ҳасан, سُلَيْمَانُ — Сулаймон,

زَيْدٌ — Зайд, طَلْحَةُ — Талҳа.

2. Ота ёки ўғил номи билан боғлиқ ҳолда ишлатиладиган ном (арабча — كُنْيَةٌ). Мас.,

أَبُو الْحَسَنِ — АбулҲасан, أَبُو عَبْدِ اللَّهِ — Абу Абдуллоҳ,

أَبُو عَلِيٍّ — Абу Али, ابْنُ بَطُّوطةٍ — Ибн Баттута.

3. Туғилган қабиласи, шаҳри ёки яшаган ватани номи билан боғлиқ ном (арабча — نَسَبَةٌ) Мас.,

التَّرْمِذِيُّ — Аттирмизий, البَغَارِيُّ — Албухорий,

الرَّازِيّ – Аррозий.

4. У ёки бу нарсага ўхшатиш, касби, ҳунари, қобилияти, таланти билан боғлиқ ном (арабча – **القَبُّ**) Мас.,

مَلِكُ الْكَلَامِ – Маликулкалом (сўз подшоҳи),

شَرَفُ الدِّينِ وَ الدَّوْلَةِ – Шарафуддин вадавла (Дин ва давлат фахри).

Бу элементлар ўтмишда биргаликда бир бутунни ташкил этган ва уларнинг тартиби қуйидагича бўлган: аввал лақаб, сўнг “абу” сўзи билан бошланадиган куня, ундан кейин туғилганда қўйилган ном – алам, сўнг “ибн” сўзи билан бошланадиган куня, ундан кейин нисба ва охирида қолган лақаблар. Мас.,

أَبُو إِسْحَاقَ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْفَارِسِيِّ الْأَيْمَنِيِّ

– Бу ном ўзбекчада қуйидагича талқин қилинади: Исҳоқнинг отаси Муҳаммаднинг ўғли Иброҳим Ал-Форисий Ал-Истахрий.

عَزَّ الدِّينِ أَبُو الْحُسَيْنِ عَلِيُّ الشَّيْبَانِيِّ الْمَعْرُوفُ بِأَبْنِ الْأَيْمَرِ

– Дин қуввати Ҳусайннинг отаси Ибну-л-Асир номи билан танилган Али аш-Шайбоний.

Агар **أَبْنُ** сўзи туғилганда қўйилган ном билан отасининг исми ўртасида турганида, бу сўздаги **ا** ёзилмайди ва туғилганда қўйилган ном охиридаги танвин тушиб қолади. Мас.,

مُحَمَّدُ بْنُ زَيْدٍ – Муҳаммад ибн Зайд,

إِلَى مُحَمَّدِ بْنِ زَيْدٍ – Муҳаммад ибн Зайдга,

رَأَيْتُ مُحَمَّدَ بْنَ زَيْدٍ – Муҳаммад ибн Зайдни кўрдим.

§ 168. ИККИ ТОМОНЛАМА МОСЛАШУВЧИ АНИҚЛОВЧИ

Сифат ва сифатдошдан ясалган мослашган аниқловчи аниқланмиш билан тўрт жиҳатда мослашиши маълум. Мас.,

بَلَدٌ جَمِيلٌ، الْمَدِينَةُ الْجَمِيلَةُ - ва ҳ.к.

Бундан ташқари араб тилида яна шундай мослашган аниқловчилар ҳам мавжудки, улар ҳам ўзидан олдинги, ҳам кейинги сўз билан мослашади. Мас.,
لِي صَدِيقٌ جَمِيلٌ عَيْنُهُ - Менинг кўзи чиройли дўстим бор.

Бундай ибораларда аниқловчи ҳар доим бирликда келади. Аслида бу аниқловчи (جَمِيلَةٌ) ўзидан кейинги сўзни аниқлаб келади, яъни бу аниқловчининг аниқланмиши عَيْنٌ дир. Бу аниқланмиш билан аниқловчи биргаликда олдинги (صَدِيقٌ) сўзни аниқлаб келади. Морфологик жиҳатдан эса, аниқловчи жинсда ўзидан кейинги сўз билан, ҳолат ва келишикда эса ўзидан олдинги сўз билан мослашади. Бу иборанинг охириги компоненти (عَيْنُهُ) доим бош келишикда келади. Мас.,

عِنْدَ الصَّدِيقِ الْجَمِيلِ عَيْنُهُ كِتَابٌ -

Кўзи чиройли ўртоқнинг китоби бор.

عِنْدَ الصَّدِيقِ الْحَسَنِ وَجْهُهُ قَلَمٌ -

Юзи чиройли дўстнинг қалами бор.

لِي صَدِيقٌ حَسَنٌ وَجْهُهُ -

Менинг юзи чиройли дўстим бор.

§ 169. ТААЖЖУБНИНГ ИФОДАЛАНИШИ

Араб тилида таажжуб ёки ҳайратни ифодаловчи маълум феъл шакллари мавжуд бўлиб, улар **أَفْعَالٌ التَّعْجُبِ** дейлади. Бу феъллар икки шаклда ишлатилади:

1. **مَا** юкламаси ва IV боб феъли ўтган замонининг III шахс бирлик музаккар шаклида – **مَا أَفْعَلٌ**. Мас.,

جَمِيلٌ – чиройли → **مَا أَجْمَلٌ** – Қандай чиройли!

طَيِّبٌ – яхши → **مَا أَطْيَبٌ** – Қандай яхши!

بَغِيضٌ – хунук → **مَا أَبْغَضٌ** – Қандай хунук!

Ҳайрат ва таажжуб объекти бўлган предмет тушум келишигида келади. Бунда юқоридаги феъллар от билан жинсда ва сонда мослашмайди:

مَا أَحْسَنَ الطِّفْلِ – Қандай яхши бола!

مَا أَسْعَدَ الرَّجُلَ – Қандай бахтли одам!

مَا أَسْعَدَ الْمَرْأَةَ – Қандай бахтли аёл!

2. Ҳайратланиш феъли IV бобнинг II шахс музаккар бирликдаги буйруқ майлида келиб, ҳайратланиш объекти **بِ** предлоги билан қаратқич келишигида келади. Мас.,

أَحْسِنِ بِالطِّفْلِ – Қандай яхши бола!

أَسْعِدِ الْمَرْأَةَ – Қандай бахтли аёл!

Ҳар икки форма бир хил маънони ифодалайди. Шуни ҳам айтиш керакки, иккинчи форма ҳозирги араб адабий тилида кам қўлланилади.

3. Агар ҳайратланиш объекти предмет бўлмай, ҳаракат номи бўлса, у **أَنْ** юкламасидан кейин истак майлида келган феъл воситасида ҳам шаклланиши мумкин. Мас.,

مَا أَحْسَنَ بِالرَّجُلِ أَنْ يَصْدُقَ وَمَا أَقْبَحَ بِهِ أَنْ يَكْذِبَ

— Инсоннинг рост гапиргани қандай яхши ва унинг алдагани қандай ёмон!

4. Агар ҳайратланиш ўтган ёки келаси замонга тегшли бўлса, таажжуб феълидан олдин **كَانَ** феъли ўтган ёки келаси замонда қўйилади. Мас.,

مَا كَانَ أَسْعَدَ زَيْدًا — Зайд қандай бахтли эди!

مَا يَكُونُ أَسْعَدَ زَيْدًا — Зайд қандай бахтли бўлади!

5. Таажжуб баъзан **يَا** ва **ل** юкламалари билан келган ҳайратланиш объекти ёки қўшилиб келувчи олмош билан ифодаланиши мумкин:

يَا لَهُ رَجُلًا — Бу қандай одам!

يَا لَكَ — Сен қанақасан ўзи!

§ 170. ҚАСАМНИНГ ИФОДАЛАНИШИ

Қасам от олдига **و**, **ب** ёки **ت** юкламаларидан бирини келтириш билан ифодаланади. Бу юкламалардан кейинги от қаратқич келишигида келади. Мас., **تَاللَّهِ، يَا لَلَّهِ، وَاللَّهِ** — худо ҳақи!

Буларнинг ичида энг кўп ишлатиладигани **وَاللَّهِ** дир.

Умуман, бу юкламаларни ишлатишда қуйидаги ўзига хослик бор:

1. **ب** — юкламаси ишлатилганида ундан олдин **أَقْسَمَ** — қасам ичмоқ феъли ҳам иштирок этиши мумкин. Мас.,

أَقْسَمُ بِكَ — Сенинг ҳақинг билан қасам ичаман.

أَقْسَمُ بِرَأْسِكَ — Бошинг ҳақи қасам ичаман.

2. **وَ** юкламаси. Мас., **وَٱللَّهُ** — Худо ҳақи қасам ичаман, **وَ لِحَبِّهِ أَبَيْكَ** — Отангинг соқоли ҳақи қасам ичаман.

وَ юкламаси бирикма олмошлар билан ишлатилмайди.

3. **تَ** юкламаси. Бу юклама фақат тангри номига қўшибгина ишлатилади. Мас., **تَاللَّهِ** — худо ҳақи қасам ичаман. **تَرَبُّ ٱلْكَعْبَةِ** — Каъба тангриси ҳақи қасам ичаман.

Бу юкламалардан ташқари баъзан **ئ** юкламаси ҳам ишлатилиши мумкин. Мас., **لَعْمُرِكَ** — Сенинг ҳаётинг ҳақи қасам ичаман.

Шу билан бир қаторда у ёки бу масалада қасам ичиб ваъда бериш, илтимос қилиш усуллари мавжуд. Мас.,

أَنشَدْتُكَ ٱللَّهُ — Аллоҳдан сенинг учун сўрайман...

فَدَيْتُكَ بِنَفْسِي — Жонимни сенга фидо қилай...

§ 171. ФЕЪЛЛАР БИЛАН БОҒЛИҚ БЎЛГАН ТУШУМ КЕЛИШИҒИ

Келишиклар ичида араб тилида энг кўп қўлланиладигани тушум келишигидир. Чунки у гапда жуда кўп грамматик муносабатларни билдиради.

Кўпинча гапда воситасиз, айрим ҳолларда воситали ҳам, тўлдирувчи тушум келишигида келиши маълум. Мас.,

شَرِبْتُ ٱلشَّأْيَ — Мен чой ичдим, **رَكِبْتُ ٱلسَّفِينَةَ** — Мен кемага ўтирдим.

Бу гапларда тушум келишиги гапда иштирок этаётган феълнинг характери билан боғлиқ: 1 — феъл ўтимли бўлгани учун тушум келишигидаги воситасиз тўлдирувчини

талаб қилади; 2 – феъл эса ўтимсиз бўлса ҳам, иш-ҳаракат ўтувчи объектни тушум келишигида бошқарувчи феълдир.

Араб тилида яна шундай феъллар мавжудки, улар икки ва ундан ортиқ сўзни тушум келишигида бошқарадилар:

1. “Билиш”, “ўйлаш”, “гумон қилиш” маъноларидаги زَعَمَ – ўйламоқ, гумон қилмоқ, وَجَدَ – топмоқ, билмоқ, حَسِبَ – ҳисобламоқ, عَدَّ – санамоқ, عَلِمَ – билмоқ, رَأَى – кўрмоқ ва шу каби, шунингдек, II ва IV бобдаги ўта ўтимли феъллар ўзидан кейин иккита сўзни тушум келишигида бошқаради. Шуларнинг бири воситасиз тўлдирувчи бўлса, иккинчиси воситали тўлдирувчи ёки бошқа гап бўлакларидир. Мас.,

$\text{ظَنَنْتُ الطَّالِبَ عَاقِلًا}$ – Студентни ақлли гумон қилдим,

$\text{أَرَى زَيْنَبَ مُجْتَهِدًا}$ – Зайнабни тиришқоқ кўряпман.

2. Яна шундай феъллар мавжудки, улар ўзидан кейин иккита сўзни тушум келишигида бошқаради: уларнинг биринчиси воситали тўлдирувчи, иккинчиси воситасиз тўлдирувчи бўлади. Мас.,

$\text{أَعْطَى مُحَمَّدًا كِتَابًا}$ – Муҳаммадга китоб беринг (мз),

$\text{عَلَّمَ ابْنَكَ الْقُرْآنَ}$ – Ўғлингизга Қуръонни ўргатинг (мз),

$\text{أَتَّخَذُوا الْأَصْنَامَ آلِهَةً}$ – Бутларни илоҳ сифатида қабул қиласизларми?

3. Араб тилида “хабардор қилиш”, “билдириш”, “хабар бериш” маъноларида айрим феъллар ҳам мавжудки, улар ўзидан кейин учта отни тушум келишигида бошқаради. Мас.,

$\text{أَعَلَّمَتِ الْأُمُّ كَرِيمًا الْعِلْمَ نَافِعًا}$ – Она Каримга илмни фойдали эканлигини билдирди.

§ 172. БИРГАЛИКНИ ИФОДАЛОВЧИ ТУШУМ КЕЛИШИГИ

Араб тилида иш-ҳаракатнинг биргаликда бажарилишини билдириш учун ишлатиладиган грамматик категория мавжуд бўлиб, уни биргалик тўлдирувчиси деб аташ мумкин. Бу тўлдирувчи وَ боғловчисидан кейин тушум келишигида келади. Мас.,

سَارَ الْعُمَّالُ وَالنَّيْلَ – Ишчилар Нил бўйлаб кетдилар.

وَمَا أَنَا ذَاهِبٌ لِاتِّتَاوَلِ وَ سَلِيمًا الْعِشَاءَ – Мана мен Салим билан кечки овқатга кетяпман.

§ 173. МАҚТОВ ВА ТАҲҚИР ФЕЪЛЛАРИ

Кишининг бирор шахс ёки предметга нисбатан яхши ёки ёмон фикрини ифодаловчи бу сўзларни феъл дейиш тўла маънода тўғри бўлмайди. Чунки улар иш-ҳаракат ёки ҳолатни билдирмайди. Бу сўзлар жинсда феъл каби туслангани учун араб тили грамматикасида феъл деб аташ қабул қилинган (أَفْعَالُ الْمَدْحِ وَاللَّذْمِ). Бу феълларга қуйидагилар киради:

1. نِعْمَ، حَيْدًا – ўзбек тилига “қандай яхши” деб таржима қилинади.

2. سَاءَ، بِئْسَ، لَا حَيْدًا – ўзбек тилида “қандай ёмон” маъносини билдиради.

Мазкур феълларнинг ўзига хослиги шундаки, улар замонга қараб ўзгармайди (لَيْسَ феъли каби). Уларнинг қуйидаги хусусиятлари мавжуд:

1. Бу феъллардан кейинги биринчи от мақталадиган ёки таҳқирланадиган от гуруҳга мансуб маънони ифодалайди. Иккинчи от мақталадиган шахс ёки предметни

билдиради. Буларнинг ҳар иккиси ҳам бош келишида келади. Масалан:

نَعَمَ الْآبُ أَبُوكَ — Сенинг отанг қандай яхши!

بِئْسَ الْكَلَامُ كَلَامُهُ — Унинг гапи қандай ёмон!

2. Баъзан биринчи от ноаниқ ҳолатда келиши ҳам мумкин. Масалан:

نَعَمَ شَاعِرًا هُوَ — У қандай яхши шоир!

سَاءَتِ مَرَأَةٌ زَيْنَبُ — Зайнаб қандай ёмон хотин!

3. Баъзан эса икки отдан бири тушиб қолиши ҳам мумкин. Масалан:

نَعَمَ زَيْدٌ — Зайд қандай яхши!

بِئْسَ الشَّرَابُ — Ичкилик қандай ёмон!

4. Мақталаётган объект гоҳо гапдан иборат бўлиши мумкин. Бунда бу феъллардан кейин مَا юкламаси қўшилади, Масалан:

نَعِمَ مَا قُلْتَهُ لِي — Менга айтган нарсанг қандай яхши!

سَاءَ مَا يَفْعَلُونَ — Қилаётган (ишлари) қандай ёмон!

5. لا حَيْدًا، حَيْدًا — феълларидан кейин мақталадиган (тахқирланадиган) битта от келади, холос. Масалан:

حَيْدًا الْعِلْمُ — Илм қандай яхши!

لَا حَيْدًا زَيْنَبُ — Зайнаб қандай ёмон!

§ 174. СОДДА ГАПНИНГ МАХСУС ТУРИ

Махсус тур дейишга сабаб шуки, бу турдаги гап ўзбек тилида йўқ, шунинг учун у сўзма-сўз таржима қилинмайди. Бундай гапларда аввал эга, сўнг от кесимли ёки феъл кесимли гапдан иборат бўлган кесими келади:

асосий гапнинг эгасига жинсда ва сонда мослашган бирикма олмош кесим вазифасида ишлатилаётган гапнинг бирор бўлагига қўшилиб келади. Мас.,

الْغَائِبُ حُجَّتُهُ مَعَهُ

— Йўқнинг ҳужжати ўзи билан(Мақол).

الْمَطْبِخُ مَا فِيهِ غَازٌ

— Ошхонада газ йўқ.

كُلُّ مُبْتَدَأٍ لَهُ أَنْتَهَاءٌ

— Ҳар бир бошланган нарсанинг ниҳояси мавжуд.

إِنَّ الْعُيُوبَ لَا يُمَكِّنُ سِتْرَهَا بِكَلِمَاتٍ

— Нуқсонларни сўз билан яшириб бўлмайди.

Бу содда гаплар қуйидагича шаклда бўлганида биз жуда осон тушунар эдик.

حُجَّةُ الْغَائِبِ مَعَهُ

مَا فِي الْمَطْبِخِ غَازٌ

لِكُلِّ مُبْتَدَأٍ أَنْتَهَاءٌ

لَا يُمَكِّنُ سِتْرُ الْعُيُوبِ بِكَلِمَاتٍ

Махсус турдаги олдинги гапларнинг кейинги оддий гаплардан фарқи шундаки, уларда мантиқий урғу кесим ўрнида келадиган гапларнинг эгасига қаратилган бўлади.

Агар кесим ўрнидаги гапнинг кесими ўтимли феъл билан ифодаланган бўлса, асосий гапдаги эга шу феълнинг мантиқий воситасиз тўлдирувчиси ҳисобланади. Масалан:

الشَّاءُ الْمَذْبُوحَةُ لَا يُؤْلَمُهَا أَسْلَخٌ

— Сўйилган қўйнинг териси шилинганда жони оғримайди (Сўзма-сўз: Терини шилиш сўйилган қўйни қийнамайди. Мақол: Ўзбекчадаги “Отамнинг ўлишини билганимда кепакка сотиб ердим” мақолига мос келади).

§ 175. ҚЎШМА ГАП ВА УНИНГ ТУРЛАРИ

Қўшма гаплар уни ташкил этган гаплар ўртасидаги муносабатнинг турларига кўра иккига бўлинади:

1. Боғланган қўшма гап.

2. Эргашган қўшма гап.

Боғланган қўшма гапни ташкил этувчи содда гаплар ўзаро тенг боғланади ва бири иккинчисига тобе бўлмайди. Бу гаплар ўзаро **فَ لَكِنَّ، بَلْ، ثُمَّ، فَ** каби боғловчилар ёрдамида бирикади.

Эргашган қўшма гапни ташкил этувчи содда гапларнинг бири иккинчисига тобе бўлиб, уни тўлдириб, аниқлаб ёки бошқа томондан ҳарактерлаб келади. Тўлдирилиб ёки аниқланиб келаётган гап бош гап, тобе гап эса эргаш гап дейилади. Эргаш гап бош гапни қайси томондан ҳарактерлаб келаётганлигига кўра, бир неча турларга бўлинади. Араб тилида эргаш гапларнинг: аниқловчи эргаш гап, тўлдирувчи эргаш гап, эга эргаш гап, кесим эргаш гап, шарт эргаш гап, тўсиқсиз эргаш гап, пайт эргаш гап, ҳолат эргаш гап, ўрин эргаш гап, ҳол эргаш гап, сабаб эргаш гап, мақсад эргаш гап, натижа эргаш гап, ўхшатиш эргаш гап, истисно эргаш гап каби турлари мавжуд.

§ 176. АНИҚЛОВЧИ ЭРГАШ ГАПЛАИ ҚЎШМА ГАП

Аниқловчи эргаш гап бош гапдаги у ёки бу сўзнинг белгисини билдиради ва қуйидаги хусусиятларга эга:

1. Аниқловчи эргаш гап бош гапдаги қайси бўлакнинг белгисини билдирса, бевосита шу бўлакдан кейин келади.

2. Белгиси билдирилиб келаётган сўз аниқ ҳолатда бўлса, у билан аниқловчи эргаш гап ўртасига нисбий олмош қўйилади. Араб тилида нисбий олмош қуйидаги вариантларга эга:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	الَّذِي	الَّذَانِ	الَّذِينَ
мн	الَّتِي	الَّتَانِ	الَّتِي. الَّتَيْنِ. الَّتِي.

Бу олмошларнинг бирлик ва кўплик вариантлари келишида турланмайди. Иккилик шакли эса, келишикларда қуйидагича турланади:

Келишик	Мз	Мн
Бош кел.	الَّذَانِ	الَّتَانِ
Қар кел.	الَّذِينَ	الَّتَيْنِ
Тушум кел.	الَّذِينَ	الَّتَيْنِ

Бу нисбий олмош бош гаптадаги белгиси аниқланиб келётган бўлак билан жинсда, сонда мослашиши керак. Мас.,

رَأَيْتُ الطَّالِبَ الَّذِي يَدْرُسُ فِي جَامِعَتِنَا

— Университетимизда ўқиётган студентни кўрдим.

تَعْمَلُ الْعَامِلَاتُ الْكُلُوَاتِي دَخَلْنَ هَذِهِ الْحَجْرَةَ فِي هَذَا الْمَعْمَلِ

— Бу хонага кирган ишчи аёллар шу фабрикада ишлашади.

قَرَأْتُ هَذَيْنِ الْكِتَابَيْنِ اللَّذَيْنِ مَوْجُودَانِ فِي مَكْتَبَةِ الْكَلْبِيَّةِ

— Факултет кутубхонасида мавжуд бўлган бу икки китобни ўқидим.

Эслатма. Мисоллардан кўришиб турибдики, уларнинг ўзбекча варианты аниқловчи эргаш гапли қўшма гап шаклида эмас. Ҳозирги ўзбек тилида бундай иборалар кўпинча кенгайтирилган сифатдош ёрдамида ифодаланади. Эски ўзбек тилида эса уларнинг аниқловчи эргаш гап шаклидаги варианты мавжуд бўлган. Мас., Мен шундай

студентни кўрдимки, у университетимизда ўқийди. Ишчи аёллар, қайсики бу хонага кирдилар, шу фабрикада ишлайдилар ва ҳ.к.

3. Агар аниқловчи эргаш гапнинг эгаси бевосита белгиси билдирилаётган бўлак бўлса, шунга мос бўлган нисбий олмош аниқловчи эргаш гапнинг грамматик эгаси ҳисобланади. Мас.,

سَمِعْتُ الطَّالِبَةَ الَّتِي تَتَكَلَّمُ بِالْعَرَبِيَّةِ جِدًّا جِدًّا

— Араб тилида жуда яхши гаплашадиган толибани эшитдим.

4. Агар белгиси билдирилаётган бўлак аниқловчи эргаш гапнинг эгаси бўлмаса, шу сўз билан жинсда ва сўзда мослашган бирикма олмош аниқловчи эргаш гапдаги феълга ёки феълдан кейинги предлогга қўшилиб келади. Бундай олмошлар араб тилида ضَمِيرٌ عَائِدٌ қайтувчи олмош дейилади. мас.,

لَمْ أَقْرَأِ الْمَجَلَّةَ الَّتِي اشْتَرَيْتَهَا أَمْسَ

— Кеча сотиб олган журнални ўқимадим.

دَخَلْتُ الْغُرْفَةَ الَّتِي يَجْلِسُ الطَّلَابُ فِيهَا

— Студентлар ўтиришган хонага кирдим.

5. Аниқловчи эргаш гап от кесимли гап бўлса ва нисбий олмош шу гапнинг грамматик эгаси ҳисобланса, эга билан кесим ўртасидаги ажратувчи олмош (ضَمِيرُ الْفَصْلِ) қўйилади. мас.,

اسْتَمَعْنَا إِلَى مُحَاضَرَةِ الْأُسْتَاذِ الَّذِي هُوَ عَالِمٌ مَشْهُورٌ فِي بَلَدِنَا

— Юртимизда машҳур устознинг лекциясини тингладик.

6. Белгиси аниқланиб келаётган сўз ноаниқ ҳолатда бўлса, нисбий олмош ишлатилмайди. мас.,

رَكِبْنَا سَيَّارَةً تَبْلُغُ سُرْعَتَهَا مِئَةً وَخَمْسِينَ كِيلُومِترًا فِي السَّاعَةِ

— Тезлиги соатига 150 км бўлган машинага ўтирдик.

§ 177. ЭГА ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Эга эргаш гапли қўшма гапларда эргаш гап бош гапнинг эгаси вазифасини бажаради. Араб тилида эга эргаш гап бош гапнинг кесимига нисбий олмош ёрдамида боғланиши мумкин. Мас.,

إِنَّ الَّذِي كَتَبَ هَذِهِ الرِّسَالَةَ يَدْرُسُ فِي كَلْبَتِنَا

— Бу хатни ёзган (киши) факультетимизда ўқийди.

فَأَكْتَبِي حَدَّثَ لَنَا عَنْهَا هِيَ خَالَتِي

— У киши ҳикоя қилиб берган (аёл) холам бўлади.

Бундан ташқари эга эргаш гап **مَا** юкламаси билан ҳам қўшилиши мумкин. Мас.,

يُعْجِبُنِي مَا تَقُولُهُ

— Гапираётган нарсанг менга ёқади.

Эслатма. Бундай гаплар ўзбек тилида кўпинча сифатдошли оборот иштирок этган содда гап сифатида ишлатилади.

Эга эргаш гап бош гапга баъзан **أَنْ** ёки **أَنَّ** юкламалари ёрдамида ҳам бирикиши мумкин. Бунда кўпинча бош гап шахси номаълум бўлган қуйидаги каби иборалардан ташкил топади:

... مِنْ الْمُمْكِنِ أَنْ — ... мумкин ёки мумкинки,...

... لَا بُدَّ مِنْ أَنْ — ... зарур ёки зарурки,...

... لَا شَكَّ أَنْ — ... шубҳасиз ёки шубҳасизки,...

... مِنَ الْوَاضِحِ أَنْ — ... аниқ ёки аниқки,...

Мас., لَا بُدَّ لَنَا أَنْ نَحْفَظَ دُرُوسَنَا

— Биз дарсларимизни ёдлашимиз керак.

لَا يَجُوزُ أَنْ تَنْسَى الْكَلِمَاتِ الْجَدِيدَةَ

– Ўтилган янги сўзларни унутмаслигинг керак.

لَا شَكَّ أَنْ أَوْضَاعَ الْعَالَمِ قَدْ تَغَيَّرَتْ

– Шубҳасизки, дунёдаги вазият ўзгариб кетди.

§ 178. КЕСИМ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Бош гапнинг кесими вазифасида келган эргаш гап кесим эргаш гап дейилади. Кесим эргаш гап ҳам бош гапга эга эргаш гап боғланган воситалар ёрдамида боғланади. Буларни фақат бош гапда англатган маъносига қарабгина фарқлаб олиш мумкин. Мас.,

أُولَئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ

– Ўшалар биз китобни нозил қилган одамлардир (Ўшалар шуларки, биз уларга китобни нозил қилганмиз).

Бу мисолда кесим эргаш гап нисбий олмош ёрдамида бош гапга боғланган.

هَذَا مَا قَرَأْتُمْ فِي الْأَسْبُوعِ الْمَاضِي

– Мана шу ўтган ҳафта ўқиганимдир.

Кесим эргаш гап бош гапга **مَا** юклагани ёрдамида боғланган.

Кесим эргаш гап сабаб-мақсадни ифодаловчи юклаганлар ёрдамида ҳам бирикиши мумкин. Мас.,

ذَلِكَ لِتَعْلَمُوا الْقِرَاءَةَ وَالْكِتَابَةَ

– Бу сизлар ўқиш ва ёзишни ўрганишинглар учундир.

§ 179. ТЎЛДИРУВЧИ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Бош гапнинг тўлдирувчиси вазифасида келувчи эргаш гап тўлдирувчи эргаш гап дейилади. Тўлдирувчи эргаш гап ҳам тўлдирувчи жавоб бўлган саволларга жавоб бўлади.

Араб тилида тўлдирувчи эргаш гап бош гапдан кейин келади ва бош гапга қуйидагича боғланади:

1. Ўзидан олдин келган **أَنَّ** юкламаси ёрдамида. Бунда тўлдирувчи эргаш гапнинг эгаси тушум келишигида келади. Мас.,

سَمِعْتُ أَنَّ هَذَا الطَّالِبَ شَابٌ مُهَذَّبٌ

— Эшитдимки, бу студент одобли йигитдир.

عَرَفْتُ أَنَّ الْعِلْمَ نَافِعٌ

— Илмнинг фойдали эканини билдим.

2. Агар бош гапнинг кесими **قَالَ** феълидан ёки шу феълнинг бирор формасидан иборат бўлса, **أَنَّ** юкламаси вазифасида **إِنَّ** юкламаси ишлатилади. Мас.,

يَقُولُ الدِّينُ الْإِسْلَامِيُّ إِنَّ اللَّهَ وَاحِدٌ

— Ислом дини айтадики, Оллоҳ ягонадир.

قَالَ صَدِيقِي إِنَّهُ مَرِيضٌ

— Дўстим айтдики, у касал эмиш.

3. Агар бирор сабаб билан тўлдирувчи эргаш гапнинг эгаси бош гапдан узоқда бўлса ва у эргаш гапнинг кесимидан кейинга ўтган бўлса, **أَنَّ** (**إِنَّ**) юкламасига III шахс музаккар бирлик қўшилувчи олмоши қўшилади ва у таржима қилинмайди. Мас.,

أَخْبَرَنِي الْمَعْلَمُ أَنَّهُ تُوِجِدُ فِي عُرْقَةِ الدَّرْسِ تِلْكَ كَثِيرٌ مِنَ الطَّوَالِاتِ وَالْكَرَاسِي

— Ҳўқитувчи менга маълум қилдики, ўша аудиторияда кўпгина стол ва стуллар мавжуддир.

4. Агар бош гапнинг кесими ўзидан кейин предлог талаб этадиган феълдан иборат бўлса, **أَنَّ** юкламаси ўша предлогдан кейин келади. Мас.,

فَكَرْتُ فِي هَذِهِ الْمَشْكَلَةِ طَوِيلًا

– Бу муаммо ҳақида узоқ ўйладим.

فَكَّرْتُ طَوِيلًا فِي أَنْ هَذَا الْكِتَابَ طُبِعَ فِي السَّنَةِ الْحَاضِرَةِ

– Бу китобнинг ўтган йили нашр этилгани ҳақида узоқ ўйладим.

5. Тўлдирувчи эргаш гап баъзан бош гапга **الَّذِي** ва унинг вариантлари ёрдамида ҳам боғланиши мумкин. Бу нисбий олмошлар тўлдирувчи эргаш гапнинг эгаси билан мослашади. Мас.,

إِنِّي لَا أَنْسَى الَّذِينَ سَاعَدُونِي فِي أَيَّامِي الصَّعْبَةِ

– Қийин кунларимда менга ёрдам қилганларни унутмайман.

6. Тўлдирувчи эргаш гап бош гапга **أَنْ** юкламаси ёрдамида ҳам боғланиши мумкин. Бунда тўлдирувчи эргаш гап феъл кесимли гап бўлиши керак. Мас.,

أُرِيدُكَ أَنْ تَكْتُبَ لِي رِسَالَةً

– Менга хат ёзишингни хоҳлайман.

Эслатма. Юқоридаги мисолларнинг ўзбекча варианты кўпинча қўшма гап эмас, балки содда гапдир. Лекин булар араб тилида тўлдирувчи эргаш гапли қўшма гап сифатида талқин қилиниши керак.

§ 180. ШАХСИ НОМАЪЛУМ ГАП

Эгаси мавжуд бўлмаган ва кесим ифодалаган иш-ҳаракатнинг бажарувчиси номаълум бўлган гап шахси номаълум гап дейилади. Шахси номаълум гап учун муҳими ўша иш-ҳаракатнинг бажарувчиси эмас, балки унинг бажарилиш фактидир (“Темирни қизигида бос, дейдилар” каби).

Араб тилида шахси номаълум гапнинг кесими ўтган ва ҳозирги-келаси замонда бўлиши мумкин ва у қуйидагича ифодаланади:

1. Кесим III шахс кўплик музаккар феъл билан ифодаланади. Мас.,

يَقُولُونَ إِنَّهُ يَعْرِفُ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ حَقَّ الْمَعْرِفَةِ

– Айтадиларки, у араб тилини жуда яхши билади.

كَتَبُوا أَنَّ كُلَّ مُؤَلَّفَاتِهِ سَتُنَشَرُ فِي الْوَقْتِ الْقَرِيبِ

– Ёзишларича, унинг барча асарлари яқин вақт ичида нашрдан чиқади.

2. Кесим III шахс бирлик музаккар мажҳул нисбатдаги феъл билан ифодаланади. Мас.,

يُقَالُ فِي هَذِهِ الْمَقَالَةِ عَنِ الْحَوَادِثِ الْأَخِيرَةِ فِي الشَّرْقِ الْأَوْسَطِ

– Бу мақолада Яқин Шарқдаги сўнгги воқеалар ҳақида гапирилади.

قِيلَ كَثِيرًا عَنِ الْعَمَلِيَّاتِ الْقِتَالِيَّةِ فِي الْخَلِيجِ الْعَرَبِيِّ

– Форс кўрфазидаги уруш операциялари ҳақида кўп гапирилди.

3. Баъзан бундай гапларда кесим бўлиб келган феълнинг аниқ нисбат сифатдоши гапнинг формал эгаси бўлиши мумкин. Бунда феъл музаккар бирлик аниқ нисбатда бўлади. Мас.,

... قَالَ قَائِلٌ إِنَّ ... – Айтилдики,...

... سَأَلَ سَائِلٌ أَنْ ... – Сўралдики,...

§ 181. ШАРТ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Бош гапдаги иш-ҳаракатнинг амалга ошиш шартини билдирувчи эргаш гап шарт эргаш гап дейилади. Араб тилида кўпинча шарт эргаш гап бош гапдан олдин келади.

Бош гапдаги иш-ҳаракатнинг амалга ошиш шарти реал (“Яхши ўқисанг, тушунасан” каби) ва нореал (“Яхши ўқиганингда эди, тушунаринг” каби) бўлиши мумкин:

1. Реал шартни билдирувчи шарт эргаш гап олдидан **إِنْ** юкламаларидан бири келиши мумкин:

إِنْ юкламалари иштирок этганида, эргаш гапдаги феъл ҳам, бош гапдаги феъл ҳам ёки ўтган замонда, ёки шарт майлида келади. Лекин бу гапдан англашилган шарт маъноси ҳозирги ёки келаси замонга тегисли бўлади. Мас.,

إِنْ خَرَجْتَ مِنَ الْغُرْفَةِ خَرَجْتُ مِنْهَا

– Агар сен хонадан чиқсанг, мен ҳам чиқаман.

إِنْ تَخْرُجَ مِنَ الْغُرْفَةِ أَخْرَجَ مِنْهَا

– Агар сен хонадан чиқсанг, мен ҳам чиқаман.

إِنْ تَسْأَلُوا كَثِيرًا تَعَلَّمُوا كَثِيرًا

– Кўп сўрасангизлар (мз), кўп биласизлар.

مَتَى تَخْرُجَ أَخْرَجَ

– Қачон сен чиқсанг, мен ҳам чиқаман.

مَنْ زَرَعَ الْمَعْرُوفَ حَصَدَ الشُّكْرَ

– Кимки эзгулик экса, таҳсин теради.

2. **إِذَا** юкламаси ишлатилганида, ҳар икки гапдаги феъл ўтган замон шаклида келади. Лекин шартнинг маъноси ҳозирги ёки келаси замонга тегислилигича қолади. Мас.,

إِذَا دَخَلْتَ الْغُرْفَةَ رَأَيْتَ الْقَنْدِيلَ فِيهَا

— Сен (мз) хонага кирсанг, ундаги қандилни кўрасан.

3. Баъзан бош гапнинг мазмунига кўпроқ эътибор қаратилган бўлса, бош гап эргаш гапдан олдин келиши ҳам мумкин. Мас.,

لَسْتُ مُبَالِغًا إِذَا قُلْتُ إِنَّنِي مَرِيضٌ

— Агар мен касалман десам, муболаға қилмаган бўлман.

Қуйидаги ҳолларда бош гап олдидан **ف** юкламаси қўйилади:

1. Бош гап от кесимли гапдан иборат бўлса. Мас.,

إِنْ لَمْ تَرَ هَذِهِ الْكَارِثَةَ فَأَنْتَ سَعِيدٌ

— Агар сен бу фалокатни кўрмаган бўлсанг, бахтлисан.

2. Бош гапдаги феълдан буйруқ, илтимос, хоҳиш-истак маънолари англашилса. Мас.,

إِذَا لَمْ يَعْشُ حُرًّا بِمَوْطِنِهِ الْفَتَى
ي مَيْتًا وَ مَوْطِنَهُ قَبْرًا قَسَمَ الْفَتَى

— Агар инсон ўз Ватанида эркин яшамаса, уни ўлик, Ватанини қабр ҳисобла.

3. Бош гапдаги феъл **قَدْ**, **سَ**, **سَوْفَ** каби юкламалар билан, шунингдек **مَا** ёки **لَنْ** инкор юкламалари билан бошланган бўлса:

إِنْ تَسْتَغْفِرَ لَهُمْ فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ

— Агар сен улар учун кечирим сўрасанг, Оллоҳ уларни ҳеч қачон кечирмайди.

II. Нореал шартни билдирувчи шарт эргаш гап олди-дан **لَوْ** юкламаси қўйилади ва бу гапдаги феъл кўпинча ўтган замон шаклида келади. Мас.,

لَوْ زُرْنَا الْمَسْرَحَ شَاهِدْنَا فِيهِ تَمَثِيلِيَّةً رَائِعَةً

— Агар театрга борганимизда эди, унда ажойиб спектакль томоша қилган бўлардик.

Бундай гапларда бош гап олдидан **J** юкламаси ҳам қўшилиши мумкин. Бу юклама гапнинг маъносига таъсир ўтказмайди. Мас.,

لَوْ كَانَ عِنْدِي وَقْتُ لَكْتُبْتُ مَقَالََةً لَجَرِيدَةِ الْحَائِطِ

— Вақтим бўлганида эди, деворий газетага мақола ёзган бўлардим.

Баъзан нореал шартни ифодалашда бош гап бирикма олмош билан **У** юкламасидан иборат бўлиши ҳам мумкин. Мас.,

لَوْلَا لَكُنْتُ تَعْسًا

— Агар у (мз) бўлмаганида эди, мен бахтсиз бўлган бўлар эдим.

لَوْلَاكَ لَتَهْتُ فِي الطَّرِيقِ

— Сен бўлмаганингда эди, йўлдан адашган бўлардим.

§ 182. ТҮСИҚСИЗ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Тўсиқсиз эргаш гап бош гапдаги иш-ҳаракатнинг амалга ошишига тўсқинлик қилади, лекин шунга қарамай, бош гапдаги иш-ҳаракат амалга ошган бўлади ёки амалга ошади.

Араб тилида тўсиқсиз эргаш гап бош гапдан олдин ҳам, кейин ҳам, бош гапнинг ўртасида ҳам келиши мум-

кин ва тўсиқсиз эргаш гап олдидан қуйидаги ёрдамчи сўзлар келиши мумкин:

1. وَإِذَا، وَلَئِن، وَإِنْ. Мас.,

إِنَّا نَعْرِفُ جُغْرَافِيَا الْبِلْدَانِ الْعَرَبِيَّةِ وَإِنْ لَمْ نَزُرْهَا

— Биз бормаган бўлсак ҳам, араб мамлакатлари географиясини биламиз.

2. رَغْمَ أَنْ، بِالرَّغْمِ مِنْ أَنْ، مَعَ أَنْ. — юкламалари.

Бу юкламалардан кейин эргаш гапнинг эгаси тушум келишигида келади. Мас.,

مَعَ أَنْ اللَّفْظَ الْعَرَبِيَّةَ صَعِبَةً نَحْبَهَا جِدًّا

— Араб тили қийин бўлса ҳам, биз уни жуда севамиз.

بَارِعًا مِنْ أَنَّهَا جَاوَزَتْ السَّبْعِينَ

كَانَتْ مَمْلُوءَةً بِالنَّشَاطِ

— У (мн) етмишдан ошганлигига қарамай, серҳаракат эди.

رَغْمَ أَنِّي كُنْتُ مَشْغُولًا جِدًّا حَضَرْتُ هَذِهِ الْحَفْلَةَ

— Мен жуда банд бўлишимга қарамай, бу тантананда иштирок этдим.

3. مَهْمَا، وَلَوْ. — юкламалари.

Бу юкламалардан кейин феъл ўтган замонда ҳам, ҳозирги-келаси замонда ҳам ишлатилиши мумкин. Мас.,

أَنَا لَنْ أَعُودَ إِلَيْكَ مَهْمَا اسْتَرْحَمْتُ دَقَاتِ قَلْبِي

— Мен сен томон ҳеч қачон қайтмайман, гарчи юрагим тепкилари ўтиниб сўрасалар ҳам (Қўшиқдан).

4. Булардан ташқари қуйидаги олмошлар ҳам тўсиқсиз эргаш гап олдидан боғловчи вазифасида ишлатилиши

мумкин: أَيَّمَنْ — ким бўлса ҳам, أَيَّمَا — нима бўлса ҳам,

كَيْفَمَا — қандай бўлса ҳам, حَيْثَمَا — қаерда бўлса ҳам,
مَتَى مَا — қачон бўлса ҳам. Мас.,
هُمْ يُعْجِبُونَ النَّاسَ كَيْفَمَا لَعِبُوا
— Қандай ўйнамасинлар, одамларга улар
ёқаверадилар.

أَيُّمَنْ سَافَرَ مَعَنَا كَانَ مَبْسُوطًا

— Ким биз билан сафар қилмасин, мамнун бўлади.

حَيْثَمَا كُنْتُمْ

كُنْتُمْ مَعَكُمْ

— Сизлар қаерда бўлманг, мен ҳам сизлар билан
бўламан.

§ 183. ПАЙТ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Бош гаптаги иш-ҳаракатнинг бажарилиш пайтини билдирувчи эргаш гап пайт эргаш гап дейилади. Араб тилида пайт эргаш гап бош гапдан олдин ҳам, кейин ҳам келиши мумкин. Пайт эргаш гап қуйидаги ёрдамчи сўзлар билан бошланади:

بَيْنَمَا، حِينَ، إِذَا، لَمَّا، عِنْدَمَا، حَيْثَمَا.

— бу ёрдамчи сўзлар бош гап билан эргаш гаптаги иш-ҳаракатнинг бир вақтда содир бўлганлигини билдиради. Мас.,

عِنْدَمَا قَرَأْتُ الْكِتَابَ كَانَ صَدِيقِي يَكْتُبُ الرِّسَالَةَ لِأُمِّهِ — Мен китоб ўқиётганимда, дўстим онасига хат ёзаётган эди.

لَمَّا اقْتَرَبَ مِنِّي حَسَسْتُ أَنَّهُ سَكْرَانٌ

— У менга яқинлашганида, унинг маст эканлигини сездим.

2. **كَلَّمَا**— ёрдамчи сўзи ҳам шу маънодаги эргаш гапни билдиради. Лекин у эргаш гапдаги иш-ҳаракатнинг бир неча марта такрорланганлигини билдиради. Мас.,

كَلَّمَا جِئْتُ إِلَيْهِ كَانَ يَقْرَأُ كِتَابًا أَمْ مَجَلَّةً

— Ҳар сафар уникига келганимда, у китоб ёки журнал ўқиётган бўларди.

Шу маънода **فِيْمَا** ёрдамчи сўзи ҳам ишлатилади, лекин бунда пайт эргаш гап от кесимли гапдан иборат бўлиши керак. Мас.,

فِيْمَا نَحْنُ خَارِجَ الْقَرْيَةِ رَأَيْنَا النَّهْرَ

— Биз қишлоқдан ташқаридалигимизда дарёни кўрдик.

3. **مُنْذُ أَنْ، بَعْدَ مَا، بَعْدَ أَنْ** — ёрдамчи сўзлари бош гапдаги иш-ҳаракат эргаш гапдаги иш-ҳаракатдан кейин содир бўлганлигини билдиради. Мас.,

تَعَرَّفْتُ بِهِ بَعْدَ مَا وَصَلْتُ إِلَى طَشْقَنْد

— Тошкентга келганимдан кейин у билан танишдим.

4. Бош гапдаги иш-ҳаракат пайт эргаш гапдаги иш-ҳаракатдан олдин содир бўлса, **إِلَى أَنْ، قَبْلَ أَنْ** каби ёрдамчи сўзлар ишлатилади. Мас.,

قَبْلَ أَنْ قُلْتُ لَهُ عَنْ هَذَا فَكَّرْتُ طَوِيلًا

— Буни унга айтишдан олдин узоқ ўйладим.

5. **مَا أَنْ ... حَتَّى** — ёрдамчи сўзи пайт эргаш гапдаги иш-ҳаракатнинг тугаши биланоқ бош гапнинг иш-ҳаракати бошланишини билдиради ва **مَا أَنْ** қисми пайт эргаш гап, **حَتَّى** қисми бош гап олдига қўйилади. Мас.,

مَا أَنْ سَمِعُوا عَنْ هَذِهِ الْمَبَارَاتِ حَتَّى ابْتَدَوْا الْإِسْتِعْنَادَ لَهَا

— Бу мусобақалар ҳақида эшитишлари биланоқ, унга тайёргарликни бошлаб юборишди.

6. Баъзан пайт эргаш гап бош гапга вақтни билдирувчи **يَوْمٌ**, **سَبْعَةٌ**, **سَاعَةٌ**, **دَقِيقَةٌ**, **لَيْلَةٌ** каби сўзлар билан ҳам боғланади. Бунда мазкур сўзлар ноаниқ ҳолатда танвинсиз тушум келишигида келади. Мас.,

كَانَ قَجْرًا بِاسْمًا فِي مَقَلَّتِي يَوْمَ أَشْرَقَتْ مِنَ الْغَيْبِ عَلَيَّ

— Ғайбдан олдимда ҳозир бўлганинг куни кўзларим олдида кулиб турган тонг эди (Қўшиқдан).

§ 184. ҲОЛ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Ҳол эргаш гап бош гапдаги иш-ҳаракат объекти ёки субъектининг шу иш-ҳаракат бажарилаётган пайтдаги ҳолатини билдиради. Шунингдек, эргаш гапдаги иш-ҳаракатнинг бош гапдаги иш-ҳаракат билан бир вақтда содир бўлаётганлигини ифодалайди. Ҳол эргаш гап бош гапдан кейин келади. Ҳол эргаш гап бош гапга бирор ёрдамчи сўз орқали ёки бевосита бирикади:

1. Эргаш гап билан бош гапнинг эгаси битта шахс ёки предмет бўлса, эргаш гап **وَ** боғловчиси ва эгага мос келувчи кишилик олмоши билан бошланади ва бунда эргаш гапдаги феъл ҳозирги-келаси замонда бўлади. Мас.,

خَرَجَ مِنَ الْكَلْبَةِ وَهُوَ يَعْمَلُ الْكِتَابَ فِي يَدِهِ

— У қўлида китоб ушлаганича факультетдан чиқди.

2. Агар эргаш гап билан бош гапнинг эгаси битта шахс ёки предмет бўлмаса, эргаш гап **وَ** боғловчиси ва **قَدْ** юкламаси билан ўтган замон феъли билан келади. Мас.,

قَالَ وَقَدْ لَمَعَتْ عَيْنَاهُ بِفِكْرَةٍ أُخْرَى

— Кўзлари бошқа бир хаёл билан чақнаган ҳолда деди:...

3. Ҳол эргаш гап от кесимли гапдан иборат бўлса, бош гап билан **وَ** боғловчиси ёрдамида бирикади. Мас.,

جَرَتْ هَذِهِ الْوَقَائِعُ وَالْحَرْبُ قَائِمَةٌ

— Бу воқеалар уруш кетиб турган пайтда содир бўлди.

قُلْتُ وَدَمْعِي جَارٍ عَلَى خَدَّيْ

— Кўз ёшим юзимга оққани ҳолда дедим:

4. Агар ҳол эргаш гаптаги феъл ҳозирги-келаси замонда бўлса, **وَ** боғловчиси ишлатилмайди. Мас.,

دَخَلْتُ عَلَيْهِ تَبْكِي

— У (мн) йиғлагани ҳолда унинг (мз) олдига кирди.

§ 185. ЎРИН ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Бош гаптаги иш-ҳаракатнинг бажарилиш ўрнини билдирадиган эргаш гап ўрин эргаш гап ҳисобланади. Ўрин эргаш гап араб тилида бош гапдан кейин келади ва **حَيْثُ** каби ёрдамчи сўзлар воситасида шаклланади. Мас.,

دَرَسَ أَحْمَدُ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ فِي طَشْكَنْدَ حَيْثُ وَجَدَ مُدْرَسِينَ مَاهِرِينَ

— Аҳмад араб тилини Тошкентда — маҳоратли ўқитувчиларни топган жойда ўрганди.

بَعْدَ فَطْرِي تَوَجَّهْتُ إِلَى حَيْثُ ذَهَبَ مُحَمَّدٌ

— Нонуштадан кейин Муҳаммад кетган томонга йўл олдим.

§ 186. САБАБ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Сабаб эргаш гап бош гаптаги иш-ҳаракатнинг бажарилиш сабабини билдиради. Сабаб эргаш гап бош гапдан олдин ҳам, кейин ҳам келиши мумкин ва унинг олдидан қуйидаги ёрдамчи сўзлар келади:

وَإِذْ، بِمَا، لِمَا، لَ، لِ، لِأَنَّ

بَادَرْنَا إِلَى السَّيَّارَةِ لِأَنَّ الظُّرُوفَ طَلَبَتْ مِنَّا هَذَا

— Биз машинага шошилдик, чунки вазият биздан шуни талаб қиларди.

وَإِذْ كَانَتْ حَالَتُهُ صَعْبَةً قُمْتُ بِمُسَاعَدَتِهِ حَالًا

— Унинг аҳволи оғир бўлганидан, дарров унга ёрдам қилдим.

Сабаб эргаш гап бош гапга яна بِفَضْلِ أَنْ — шарофати билан, بِسَبَبِ أَنْ — сабабли, أَنْ نَظَرًا — ...га кўра каби ёрдамчи сўзлар ёрдамида ҳам бирикиши мумкин. Мас.,

صَارَ إِطْلَاقُ الْإِنْسَانِ إِلَى الْقَضَاءِ مُمَكِّنًا بِسَبَبِ أَنْ الْعُلُومَ

التَّكْنِيكِيَّةُ تَطَوَّرَتْ تَطَوُّرًا سَرِيعًا

— Техника фанлари жуда тез ривожлангани сабабидан инсоннинг фазога чиқиш имконияти пайдо бўлди.

§ 187. МАҚСАД ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Бош гаптаги иш-ҳаракатнинг бажарилишидан кўзланган мақсадни билдирувчи эргаш гап мақсад эргаш гап дейилади. Мақсад эргаш гап бош гапдан олдин ҳам, кейин ҳам келиши мумкин. У бош гапга бирикиши учун қуйидаги ёрдамчи сўзлар ишлатилади:

كَيْلَا، أَلَا، لَيْلَا، حَتَّى، لِكَيْ، كَيْ، لِأَنَّ، لَ

Мас.,

تَوَجَّهَ الطَّلَابُ إِلَى مِصْرَ لِيَدْرُسُوا هُنَاكَ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ

— Араб тилини ўрганиш мақсадида талабалар Мисрга жўнашди.

لِكَيْ تَفْهَمَ هَذَا الْمَوْضُوعَ يَجِبُ عَلَيْكَ أَنْ تَقْرَأَ كَثِيرًا

— Бу мавзуни тушунишинг учун кўп ўқишинг керак.

نَظَرْتُ زَيْنَبَ إِلَى سَاعَتِهَا

لِنَّأَلَا تَتَأَخَّرَ عَنِ الْمِيعَادِ

— Зайнаб учрашувга кечикмаслик учун соатига қаради.

§ 188. ЎХШАТИШ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Ўхшатиш эргаш гап бош гапдаги иш-ҳаракатнинг қандай ёки нимага ўхшаб амалга ошганлигини билдиради. Бошқача айтганда, бош гапдаги иш-ҳаракат эргаш гапдаги иш-ҳаракатга ўхшатилади. Шунинг учун у ўхшатиш эргаш гап дейилади. Ўхшатиш эргаш гап, одатда, бош гапдан кейин қуйидаги ёрдамчи сўзлар билан бошланади:

كَمَا، كَأَنَّ، كَمَا أَنْ، مِثْلَمَنْ، مِثْلَمَا، كَمَنْ، كَمَا

Мас.,

أَحَبُّ الرَّبِيعِ كَمَا يُحِبُّ كُلُّ إِنْسَانٍ

— Баҳорни ҳар бир инсон севганидек севаман.

يَبْدُولِي كَأَنَّ الْعَالَمَ كُلَّهُ يَنْتَظِرُ وُصُولَهُ

— Менга бутун борлиқ унинг келишини кутаётгандек туюлади.

Ўхшатиш эргаш гап баъзан миқдорий ёки даражавий ўхшатиш учун ҳам ишлатилади ва у бош гапга

ма, بِمِقْدَارِ مَا، إِلَى دَرَجَةِ مَا، إِلَى حَدِّ مَا
бири ёрдамида бирикади. Мас.,

أَشْتَرَيْتُ التُّفَاحَ فِي السُّوقِ

بِمِقْدَارِ مَا أَحْتَاجُ إِلَيْهِ

— Бозордан мен эҳтиёжим миқдорича олма сотиб олдим.

سَأُوَاصِلُ دِرَاسَةَ اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ بِقَدْرِ مَا يَكْفِي عُمْرِي

— Умрим кифоя қилгунича араб тилини ўрганишда давом этаман.

§ 189. ИСТИСНО ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Истисно эргаш гап бош гаптаги иш-ҳаракатнинг характери ўзидаги иш-ҳаракатнинг бажарилмагани ҳолда амалга ошганлигини билдириш орқали ифодалайди. У бош гапдан кейин келади ва

إِلَّا، مِنْ غَيْرِ، دُونَ، بَدُونَ ва бошқа ёрдамчи сўзлар билан бошланади. Мас.,

خَرَجْتُ مِنَ الْغُرْفَةِ دُونَ أَنْ أَقُولَ شَيْئًا

— Мен ҳеч нарса демасдан хонадан чиқдим.

ذَهَبَ إِلَى جَزِيرَةِ الْعَرَبِ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَعْلَمَ عَادَاتِ الْعَرَبِ وَ أَخْلَاقَهُمْ

— У арабларнинг одатини ва ахлоқини ўрганмай туриб, Арабистон оролига жўнади.

§ 190. ҲОЗИРГИ ЗАМОН АРАБ ТИЛИ ТАЛАФФУЗ НОРМАЛАРИ

Ҳозирги замон араб тилида талаффузнинг асосан тўрт услуби мавжуд:

1. Классик услубдаги талаффуз. Бунда гапдаги ҳар бир сўз ўзининг барча морфологик қўшимчалари билан тўла талаффуз қилинади. Қуръон тиловатидаги талаффуз нормаси (тажвид), ҳадисларнинг ўқилиши бунга мисол бўла олади.

2. Адабий тилга тўла мос бўлган орфоэпик услуб. Бу услубда сўз охиридаги грамматик қўшимчалар, хусусан, нутқ бирлиги охиридаги қисқа унлилар тушириб қолдирилади. Радио-телевидениедаги нутқ, жоме масжидларда олиб бориладиган маърузалар, кўпчилик олдида ўқиладиган докладлар ва шунга ўхшашлар шу услубда талаффуз қилинади.

3. Адабий тилга тўла мос бўлмаган норасмий мулоқотлардаги талаффуз услуби. Бунга арабларнинг умумий муомаладаги талаффузи киради.

4. Оддий сўзлашув услуби. Бу услуб адабий тилдан кўра кўпроқ у ёки бу маҳаллий шева асосига қурилган бўлади. Арабларнинг оддий муомаладаги сўзлашуви шу услубни ташкил этади.

§ 191. АДАБИЙ ТИЛГА МОС БЎЛГАН ОРФОЭПИК УСЛУБ

Бу услубга биноан гапнинг ёки гап таркибидаги ритмик группанинг охирги сўзи талаффузи классик услубдаги талаффуздан фарқ қилади. Бу фарқ қуйидагилардан иборат (транскрипцияда стрелкадан кейинги шакл мазкур орфоэпик услубга мансубдир):

1. **ا** — атун қўшимчаси “а” деб талаффуз қилинади. Мас., **سَنَةٌ** — санатун → сана, **جَرِيدَةٌ** — жарйдатун → жарйда, **تَلَامِيَةٌ** — таләмизатун → таләмиза.

2. Мазкур *ё* товуши ритмик группанинг ичида бўлса, у тўла талаффуз қилинади. Мас.,

فِي السَّنَةِ الْمَاضِيَةِ — фи-ссанати-лмāдийати → фи-ссанати-лмāдийа,

بِاللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ — би-ллуғати-л‘арабиййати → би-ллуғати-л‘арабиййа.

3. Мазкур *ё* товуши изофанинг музоф қисмида бўлса, “-ат” деб талаффуз қилинади. Мас.,

فِي هَدِيْنَةِ مَوْسُو — фй мадйнати мўску → фй мадинат мўску

فِي جَامِعَةِ طَشْقَنْدِ — фй жāми‘ати ташқанда → фй жāми‘ат ташқанд.

4. Ритмик группа ёки гап охиридаги ‘ёки’ талаффузда тушиб қолади. Мас., اِنْسَانٌ — ‘инсāнун → ‘инсāн, اَكْبَرُ — ‘акбару → ‘акбар, مِصْرٌ — Мисру → Миср.

5. Ритмик группа ёки гап охиридаги *й* —иййун қўшимчаси —ий деб талаффуз қилинади. Мас.,

عَسْكَرِيٌّ — ‘аскариййун → ‘аскарий,

عِرَاقِيٌّ — ‘ирақиййун → ‘ирақий.

Бу қўшимча ритмик группа ўртасида бўлса, тўла талаффуз қилинади. Мас.,

الْجُنْدِيُّ الْعِرَاقِيُّ — ‘алжундиййу-л‘ирақиййу → ‘алжундиййу-л‘ирақий.

6. Иккилик сон ва музаккар тўғри кўплик охиридаги унли товуш талаффуз қилинмайди. Мас.,

الْمُسْلِمُونَ — ‘алмуслимўна → ‘алмуслимўн,

تَوْبَةُ التَّائِبِينَ — тавбату-тта'ибина → тавбату-тта'ибин,

خَادِمُ الْحَرَمَيْنِ الشَّرِيفَيْنِ — хадиму-харамайни-шшарифайни
→ хадиму-лхарамайни-шшарифайн.

7. Гап ёки ритмик группа охиридаги III шахс музаккар бирлик бирикма олмоши $\dot{\text{و}} \cdot \dot{\text{و}} \cdot \dot{\text{و}}$ лар $\dot{\text{و}}$ шаклида талаффуз қилинади. Мас.,

مِنْ كِتَابِهِ — мин китабиҳи → мин китабиҳ,

قَرَأْتُ كِتَابَهُ — қара'ту китабаҳу → қара'ту китабаҳ.

8. Муаннас тўғри кўплик охиридаги ҳаракат талаффуз қилинмайди:

طَالِبَاتٌ مُجْتَهِدَاتٌ — талибатун мужтаҳидатун → талибат мужтаҳидат.

9. Ноаниқ ҳолатдаги тушум келишиги қўшимчаси “—ан” музаккар сўзлардан кейин талаффуз қилинади, муаннас сўзлардан кейин эса талаффуз қилиниши ҳам, қилинмаслиги ҳам мумкин. Мас.,

قَرَأْتُ كِتَابًا — қара'ту китабан → қара'ту китабан,

قَرَأْتُ جَرِيدَةً — қара'ту жаридатан → қара'ту жаридатан ёки жарйда.

10. Гап ёки ритмик группа охирида ўтган замон феъли III шахс бирлик музаккар охиридаги унли товуш талаффуз қилинмайди. Мас.,

تَفَكَّرَ قَلِيلًا ثُمَّ قَالَ — тафаккара қалйлан сумма қала
→ тафаккара қалйлан сумма қал.

11. Ҳозирги-келаси замон феъли охиридаги “—у” қўшимчаси ҳам ритмик группа охирида талаффуз қилинмайди. Мас.,